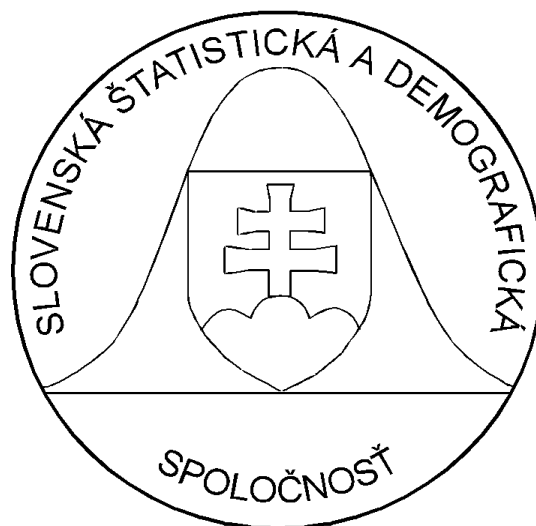

6/2011

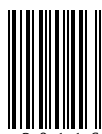
FORUM STATISTICUM SLOVACUM

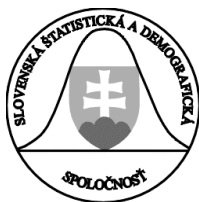
ISSN 1336-7420

9 771336 742001

20116>

**Slovenská štatistická a demografická
spoločnosť**
Miletičova 3, 824 67 Bratislava
www.ssds.sk

Naše najbližšie akcie:

(pozri tiež www.ssds.sk, blok Organizované akcie)

20. Medzinárodný seminár Výpočtová štatistika

1. – 2. 12. 2011, Infostat Bratislava

Prehliadka prác mladých štatistikov a demografov

1. 12. 2011, Infostat Bratislava

3. MedStat

20. – 22. 1. 2012, Ružomberok

Pohl'ady na ekonomiku Slovenska 2012

17. 4. 2012, Aula Ekonomickej univerzity v Bratislave

26. škola štatistiky Ekomstat 2012

27.5. – 1.6.2012, Trenčianske Teplice

16. Slovenská štatistická konferencia

september 2012, Banskobystrický kraj

Regionálne akcie

priebežne

ÚVOD

Vážené kolegyně, vážení kolegovia,
šieste číslo siedmeho ročníka vedeckého recenzovaného časopisu Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti (SŠDS) je zostavené z príspevkov, ktoré sú obsahovo orientované v súlade s tematikou 13. Slovenskej demografickej konferencie s hlavným tematickým zameraním „Mesto a vidiek“. Táto akcia sa uskutočnila v dňoch 19. – 21. októbra 2011 v Kaštieli Mojmírovce.

Akciu, z poverenia Výboru SŠDS, zorganizoval Organizačný a programový výbor: Ing. Boris Vaňo - predseda, Mgr. Branislav Šprocha - tajomník, doc. RNDr. Branislav Bleha, PhD., PhDr. Ľudmila Ivančíková, RNDr. Danuša Jurčová, CSc., Doc. Ing. Jozef Chajdiak, CSc., RNDr. Ján Luha, CSc., RNDr. Ján Mészáros,

Pri príprave a zostavení tohto čísla participovali: doc. RNDr. Branislav Bleha, PhD., Mgr. Branislav Šprocha, Ing. Boris Vaňo.

Výbor SŠDS

Z histórie Slovenských demografických konferencií From the history of Slovak demographical conferences

Jozef Chajdiak, Ján Luha

Slovenská štatistická a demografická spoločnosť mala svoje ustanovujúce zhromaždenie 28. marca 1968. V čase svojho založenia niesla názov Slovenská demografická a štatistická spoločnosť pri SAV. Jej založenie schválilo Predsedníctvo SAV na svojom 33. zasadnutí dňa 18. 12. 1967. Na ustanovujúcom Valnom zhromaždení 28. 3. 1968 bol zvolený výbor v zložení: predseda Doc. Ing. Milan Kovačka, CSc., prvý podpredseda Ing. Daniel Vojtko, CSc., druhý podpredseda Doc. Ing. Ladislav Ivanka, CSc., vedecký tajomník Ing. Rudolf Krč, CSc. a hospodár Dr. Doval. Ďalšie podrobnosti možno získať v príspevku Slovenská demografická spoločnosť založená od D. Vojtku v Ekonomickom časopise 7/1968 XVI str. 715-716. Činnosť Spoločnosti sa orientovala na organizáciu vedecko-odborných podujatí v oblasti štatistiky a demografie prostredníctvom vedeckých konferencií, odborných seminárov a diskusných popoludní. Ku zmene názvu prišlo na Valnom zhromaždení členov spoločnosti dňa 14. marca 1990, kedy sa tiež členská základňa rozšírila o významnú časť štatistickej obce - o matematických štatistikov. Ku tradičným aktivitám Spoločnosti v oblasti aplikovanej štatistiky, výpočtovej štatistiky a demografie sa pridružili činnosti z oblasti matematickej štatistiky. Ďalšou významnou oblasťou v činnosti Spoločnosti je štatistické riadenie kvality. Aktuálnejšie údaje o histórii Spoločnosti sú na webovej stránke <http://www.ssds.sk/dokumenty/hist40.pdf>.

Spoločnosť sa prezentuje pomerne širokými odbornými aktivitami, Slovenská demografická konferencia patrí medzi najdôležitejšie. V poslednom období sa organizuje každé dva roky v nepárnych letopočtoch (v párnych letopočtoch sa organizuje Slovenská štatistická konferencia).

V príspevku uvidíme stručnú chronológiu demografických konferencií. Hneď na tomto mieste sa môžeme poďakovať, za cenné informácie o prvých dvoch konferenciách. Na 9. Slovenskej demografickej konferencii nás upozornil na príslušné informácie v časopise Demografie M. Aleš a M. Šimek (obaja z ČSÚ) nám zabezpečil texty článkov, takže môžeme naše údaje doplniť. Autori ďakujú aj A. Volnej za informácie z jej súkromného archívu, ktoré pomohli spresniť nektoré detaily.

Prvá Demografická konferencia prebehla 24. septembra 1975 v Bratislave. Bola to spoločná konferencia Slovenskej demografickej a štatistickej spoločnosti a Československej demografickej spoločnosti. Témou boli niektoré problémy československej demografie. Na konferencii odzneli príspevky D. Vojtku, J. Stacha, L. Pachla, F. Ďurdoviča, M. Kodaja, host'a z Humboldtovej univerzity v Berlíne P. Khalatbariho, V. Srba. Na konferencii sa zúčastnilo okolo 60 členov oboch spoločností.

Druhá Demografická konferencia na tému „Populačný vývoj v kontexte spoločenského rozvoja“ sa uskutočnila 2. až 5. mája 1983 v Smoleniciach. Konferenciu sme spoluorganizovali s Československou demografickou spoločnosťou a prebehla

s medzinárodnou účasťou. Medzi 83 účastníkmi bolo 24 zahraničných účastníkov, teda mimo účastníkov z Československa.

Demografické konferencie s číslovaním ich poradia prebiehajú od roku 1992.

3. Demografická konferencia sa uskutočnila vo februári 1992. Z konferencie sme vydali Zborník, ktorý má 115 strán. V Zborníku sú prezentované príspevky J. Chajdiaka, Z. Finkovej, A. Schmidtovej, E. Chandogovej, A. Volnej, E. Svitkovej, Z. Rýchlikovej, A. Bezáka, S. Litomerického, J. Bondu, S. Očovského, J. Kaliského, V. Brčkovej, R. Grofika a M. Novotnej. Zborník pod redakciou E. Halašovej vyšiel v júli 1992.

4. Demografická konferencia „**Populačné zdroje regionálneho rozvoja Slovenska**“ sa uskutočnila v septembri 1993 v Bratislave. Zborník zostavili Š. Očovský a A. Volná. Má 131 strán. V Zborníku sú uvedené príspevky A. Bašovského a kol., A. Brezáka, A. Gajdarovej a J. Mládka, K. Hanicovej, J. Chajdiaka, Z. Izakovičovej, M. Kohútovej, S. Korónyho, A. Micháleka, A. Miškolciho a J. Mládeka, Š. Očovského, G. Olasa, K. Pastora, P. Podoláka, P. Spišiaka, F. Thurza, V. Úradníčka, V. Vlčkovej a D. Breveníkovej a A. Volnej a M. Országha.

5. Demografická konferencia „**Fenomén národnosti (ethnicity) a náboženstva v demografii strednej Európy**“ prebehla 8. a 9. 12. 1995 v Bratislave. Zborník príspevkov (ISBN 80 – 967343 – 2 – 6), ktorý zostavil J. Chajdiak má 175 strán. Obsahuje príspevky A. Volnej, R. Bednárika, J. Filadelfiovej a P. Guráňa, S. Gabzdilovej, P. Hraška, J. Chajdiaka, J. Chajdiaka ml., A. Jurovej, M. Kohútovej, O. Kontšekovej, J. Kubanovej, V. Likara, J. Luhu, P. Mariota, J. Mládka, G. Moravčíkovej, K. Pastora, V. Paukoviča, Ľ. Pavlíkovej, M. Piscovej, B. Stehlíkovej, P. P. Tótha, V. Trebichavského, A. Volnej, M. Vyšinského a Ľ. Žatka. Okrem účastníkov zo Slovenska a Česka sa na konferenciu zúčastnili účastníci z Rakúska.

6. Demografická konferencia „**Pôrodnosť a vybrané aspekty reprodukcie obyvateľstva**“ prebehla v dňoch 21. – 23. mája 1997 na Domaši. Konferencie sa zúčastnili aj štyria biskupi hlavných slovenských cirkví v Prešovskom regióne a predstavitelia susedskej regionálnej štatistiky z Poľska. Zborník konferencie (ISBN 80 – 967658 – 0 – 9), ktorý zostavila A. Volná má 139 strán. Obsahuje príspevky A. Volnej, M. Tirpáka, M. Žirka, V. Čičaja, J. Chajdiaka, V. Kandráčovej, A. Dzurusovej, T. Lenzovej, T. Lengyelovej, B. Lindu, J. Mládka a J. Chovancovej, I. Mrvu, K. Pastora, Ľ. Pavlíkovej, A. Pavúka, D. Popjakovej, A. Šticovej, I. Váľkyovej, M. Jurčovičovej, Z. Javorskej a L. Wsólovej, A. Volnej, Ľ. Mistríkovej, D. Heřmanovej a M. Kovárovej.

7. Demografická konferencia „**Demografické, zdravotné a sociálno-ekonomické aspekty úmrtnosti**“ prebehla v dňoch 13. – 15. 9. 1999 v Trenčianskych Tepliciach. Zborník príspevkov, ktorý zostavil M. Žirko vyšiel v dvoch dieloch (1. diel ISBN 80 – 88946 – 00 – X má 162 strán a 2. diel ISBN 80 – 88946 – 05 – 0 má 122 strán). Prvý diel vyšiel v deň začiatku konferencie, druhý diel v októbri 1999. Zborník obsahuje príspevky A. Barákovej, D. Brašenovej, M. Dubekovej, B. Burcina, B. Vaňu, T. Fialu, Š. Galbavého, E. Gintera, G. Guliša, J. Chajdiaka, J. Chovancovej, D. Jurčovej, T. Kamodyovej a J. Mládka, S. Korónyho, F. Koschina, J. Kubanovej, J. Langhamrovej, A. Letkovičovej, B. Stehlíkovej a J. Webera, B. Lindu, J. Mészároša, K. Pastora, S. Pavlíkovej a J. Mládka, I. Stankovičovej, R. Šidla a A. Volnej (prvý diel) a Závery konferencie a príspevky M. Tirpáka, M. Žirka, P. Guráňa, K. Pastora, A. Barákovej, A. Raučinovej a I. Šteliara, J. Brezáka a Z. Viktoryovej, V. Čičaja, J. Chajdiaka, Ľ. Ivančíkovej, M. Kohútovej, V. Kvetana, T. Lengyelovej, J. Mazára a J. Mládeka (druhý diel).

8. Demografická konferencia „**Súčasný populačný vývoj na Slovensku v európskom kontexte**“ prebehla v dňoch 10. – 12. septembra 2001 v Rajeckých Tepliciach. Zborník príspevkov, ktorý zostavil B. Vaňo (ISBN 80 – 88946 – 11 – 5) má 196 strán. Zborník

obsahuje príspevky G. Baníkovej a J. Mládeka, A. Barákovej a M. Dudove, S. Bátorovej, M. Cára, M. Horeckého, J. Chajdiaka, Z. Chovancovej, O. Chovanovej, Ľ. Ivančíkovej, D. Jurčovej, A. Kaščákovej, M. Katerinkovej, S. Katinu, M. Kohútovej, F. Koschina a B. Vaňu, J. Kubanovej, Ľ. Kurčika, D. Kusendovej, J. Langhamrovej, T. Lengyelovej, B. Lindu, J. Luhu a M. Škrabalu, J. Marenčákovej, J. Matulíka, J. Meszárosa, J. Mládka a B. Blehu, K. Pastora, A. Pavúka, Z. Podmanickej, M. Potačokovej, P. Roszkowkej, B. Stehlíkovej, M. Letkovičovej, M. Velickej a A. Volnej.

9. Slovenská demografická konferencia „**Rodina**“ sa konala v Tajove, v hoteli Lesák v dňoch 17. až 19. septembra 2003. Predsedom programového a organizačného výboru bol RNDr. Vladimír Trebichavský. Tematické okruhy konferencie boli: Historický pohľad na slovenskú rodinu (Slovenská rodina do roku 1918), Vývoj počtu a štruktúry rodinných domácností v období 1950-2001, Regionálne rozdiely v štruktúre rodinných domácností v období 1950-2001, Vplyv demografických procesov na tvorbu a rozpad rodín, Reprodukcia a rodina, Nový model reprodukčného a rodinného správania – kríza tradičnej rodiny?, Prognóza počtu a zloženia rodinných domácností, Ekonomická situácia rodín a domácností, Bývanie a spoločné hospodárenie rodinných domácností, Rodinná politika. Zborník príspevkov (ISBN 80-88946-28-X) zostavil V. Trebichavský. Na 213 stranách obsahuje príspevky Z. Jakubovie, J. Chajdiaka a J. Luhu, B. Vaňa, J. Chajdiaka, F. Koshina, J. Mládka, B. Stehlíkovej, K. Pastora, M. Aleša, J. Hrubého, J. Chajdiaka, J. Širočkovej, A. Volnej, M. Lukáčovej, V. Pilinskej, Ľ. Kurčika, A. Mentela, O. Dzianovej, J. Linghamrovej, Z. Podmanickej, D. Bartoňovej, A. Berešovej a J. Chajdiaka, M. Potančokovej, V. Fillovej, J. Mládeka a J. Merenčákovej, T. Fialu, J. Kubanovej, G. Nedelovej a A. Kaščákovej, M. Cára, V. Polákovej, D. Selockej, A. Petrášovej, M. Čerešníkovej, M. Štrbovej, M. Kohútovej, B. Szghyovej, K. Čaplovičovej, M. Badu, P. Mareša. Výbornú úroveň konferenciu umocnila aj výborná atmosféra medzi účastníkmi v peknom prostredí v hoteli Lesák a jeho okolí.

Jubilejná 10. Slovenská demografická konferencia „**Naša demografia: súčasnosť a perspektívy**“, pod záštitou prezidenta Slovenskej republiky Ivana Gašparoviča sa konala v dňoch 4. až 6. mája 2005 v Smoleniciach. Predsedom programového a organizačného výboru bol mim. prof. Ing. Jozef Chajdiak, CSc., podpredsedom pre programovú časť bol Ing. Boris Vaňo, podpredsedníčka pre organizačnú časť bola Ing. Helena Okonkwová a tajomníkom bol RNDr. Ján Luha, CSc.

Zborník príspevkov (ISBN 80-88946-39-5) zostavil B. Vaňo, na 235 stranách obsahuje príspevky účastníkov konferencie a príhovory hostí.

11. Slovenská demografická konferencia s tematickým zameraním „**Migrácia**“, pod záštitou podpredsedu vlády Slovenskej republiky Dušana Čaploviča sa konala 17. – 19. 9. 2007 v Slovenskom raji, hotel Čingov. Predsedom programového a organizačného výboru bol Ing. Boris Vaňo, podpredsedníčka pre organizačnú časť bola Ing. Anna Janusová a tajomníkom bol RNDr. Ján Mészáros. Príspevky účastníkov konferencie sú publikované vo vedeckom recenzovanom časopise SŠDS FORUM STATISTICUM SLOVACUM, ročník III., číslo 3/2007, ISSN 1336-7420, 251 strán.

12. Slovenská demografická konferencia s tematickým zameraním „**Demografická budúcnosť Slovenska**“, pod záštitou ministerky práce, sociálnych vecí a rodiny SR Viery Tomanovej sa konala 23. – 25. 9. 2009 v Bojniciach, hotel Damona Regia. Predsedom programového a organizačného výboru bol Mgr. Branislav Bleha, PhD., tajomníčkou bola Mgr. Jana Pukačová. Príspevky účastníkov konferencie sú publikované vo vedeckom recenzovanom časopise SŠDS FORUM STATISTICUM SLOVACUM, ročník V., číslo 5/2009, ISSN 1336-7420.

13. Slovenská demografická konferencia s tematickým zameraním „**Mesto a vidiek**“, sa konala 19. – 21. 9. 2011 v Kaštieli Mojmírovce. Predsedom programového a organizačného výboru bol Ing. Boris Vaňo, tajomníkom bol Mgr. Branislav Šprocha. Príspevky účastníkov konferencie sú publikované vo vedeckom recenzovanom časopise SŠDS FORUM STATISTICUM SLOVACUM, ročník VII., číslo 6/2011, ISSN 1336-7420.

Všetky príspevky publikované vo vedeckom recenzovanom časopise FORUM STATISTICUM SLOVACUM sú dostupné v elektronickej verzii na webovej stránke <http://www.ssds.sk/>, v sekcii Vedecký časopis – archív.

Autori budú vďační všetkým, ktorí im poskytnú doplňujúce informácie o demografických konferenciách, hlavne do roku 1990 na dole uvedené adresy alebo osobne.

Adresa autorov:

Ján Luha, RNDr., CSc.
Ústav lekárskej biológie, genetiky a klinickej
genetiky LF UK a UNB
Sasinkova 4, Bratislava
jan.luha@fmed.uniba.sk

Jozef Chajdiak, Doc., Ing., CSc.
Ústav manažmentu STU
Vazovova 9, Bratislava
Jozef.Chajdiak@stuba.sk

PROBLÉMY PRI OBJEKTIVIZÁCII PRÍČIN SMRTI – ANALÝZA LISTOV O PREHLIADKE MŔTVEHO II.

Anna Baraková

CIEĽ:

A. Z náhodnej vzorky Listov o prehliadke mŕtveho (LoPM) z roku 2010 v rámci SR i podľa krajov analyzovať:

Kvalitu lekármi vypisovaného LoPM, s dôrazom na súlad medzi slovným vyjadrením choroby (stavu) a príslušným kódom podľa 10.MKCH u diagnóz, ktoré mal ŠÚ SR vybrať ako príčinu smrti pre finálne spracovanie,

Správnosť kódovania príčin smrti vybratých ŠÚ SR na štatistické spracovanie (podľa kvality LoPM) po ich prehodnotení NCZI. Zistiť diferencie pri zaradení príčin smrti do príslušných kapitol či podkapitol MKCH pred a po ich prehodnotení.

Zhody a diferencie medzi lekármi, ŠÚ SR a NCZI navzájom v kódovaní diagnóz (chorobných stavov), optimálnych z epidemiologického hľadiska pre určenie príčiny smrti.

B. Z vybranej vzorky LoPM s úmrtím osôb s diagnostikovaným zhubným nádorom v roku 2006 a 2007, poukázať vo forme „kazuistiky“ na nedostatky vo výbere príčiny smrti, ovplyvnené najmä nezodpovedným prístupom lekárov vo vyplňovaní LoPM, ktoré majú negatívny dopad na objektivizáciu príčiny smrti v SR.

METODIKA:

Analyzovaný súbor tvorilo 820 LoPM, po 100 z každého kraja z rôznych mesiacov úmrtia, okrem Bratislavského kraja, kde sa analyzovalo 120 LoPM.

Ukazovatele uvedené v ciele sa spracovávali nasledujúcim postupom:

A.1:

Správnosť lekármi uvedeného 3- alebo 4-miestneho kódovania slovné vyjadrenej diagnózy (ktorá by mohla /mala?/ byť oficiálne spracovaná ako príčina smrti nezávisle na jej pozícii v LoPM, s uprednostnením pitevného nálezu oproti klinickému) sa hodnotila podľa nasledujúcej škály (škála A):

1 – správny 3-miestny kód, 2 – nesprávny 3-miestny kód, 3 – správny 4-miestny kód, 4 – v 4-miestnom kóde chýba 4.číselný kód, 5 – úplne nesprávny 4-miestny kód, 6 – v 4-miestnom kóde je iba 4.číselný kód nesprávny, 7 – neuvedený žiadny kód.

A.2:

Správnosť kódovania príčiny smrti vybratej ŠÚ SR na štatistické spracovanie sa v NCZI vyhodnocovalo komplexne podľa klinických nálezov uvedených bez ohľadu na pozíciu diagnóz v LoPM, pričom sa uprednostnil epidemiologický význam vybratej príčiny smrti. Pre zistenie diferencií pri zaradení príčin smrti do kapitol MKCH pred a po ich prehodnotení sa použili tieto kritériá (škála B):

1 – správna diagnóza, 2 – nesprávna diagnóza, ale príčina smrti ostáva v podskupine príslušnej MKCH, 3 – nesprávna diagnóza, ale príčina smrti ostáva v príslušnej kapitole MKCH, 4 – príčina smrti bola zaradená do inej kapitoly MKCH.

A.3:

Zhody a diferencie pri objektivizácii príčin smrti medzi lekármi, ŠÚ SR a NCZI navzájom boli hodnotené podľa týchto kritérií (škála C):

- 1 – zhoda medzi lekármi, ŠÚ SR a NCZI /so zahrnutím príčiny smrti aj s chýbaním 4.číselného kódu v 4-miestnom kódovaní (L+/ ŠÚ SR +/- NCZI +) ,
- 2 – lekári nemali správny kód alebo ho vôbec neuviedli, ŠÚ SR kodoval správne, NCZI s výberom súhlasil (L-/ŠÚ SR +/- NCZI+),
- 3 – lekári nemali správny kód alebo ho vôbec neuviedli, ŠÚ SR kodoval správne príslušnú diagnózu, NCZI však pri komplexnom posúdení aj komorbidít u existovaného by príčinu smrti uviedlo inak (L-/ŠÚ SR +/- NCZI inak)
- 4 – medzi lekármi a ŠÚ SR bola zhoda vo výbere príčiny smrti, NCZI však pri komplexnom posúdení aj komorbidít u existovaného by príčinu smrti hodnotil inak (L+,ŠÚ SR +/- NCZI inak)
- 5 – medzi lekármi a NCZI je zhoda v uvedení príčiny smrti , ŠÚ SR nevybral optimálnejšiu diagnózu (L+/ŠÚ SR -/ NCZI+),
- 6 – lekári nemali správny kód pri slovne vyjadrenej diagnóze , ŠÚ SR takýto nesprávny kód „prevzal“, (L-/ŠÚ SR -/ NCZI+)
- 7 – pre nedostatok informácií z údajov v LoPM je ťažké sa rozhodnúť pre objektívnejšiu príčinu smrti (sporné príčiny smrti).

VÝSLEDKY:

A.

1.Kvalita lekármi vypisovaného LoPM.

- **Úroveň SR.** Z 820 analyzovaných LoPM z roku 2010 zistil až v **47,6 %** (390, LoPM „A“) problém na niektorej úrovni od nesprávneho kódovania až po finálne vyhodnotenie príčin smrti. Primárne správnych LoPM na úrovni SR bolo teda 52,4 % zo všetkých 820 analyzovaných.

Z 820 LoPM bol kód diagnózy určenej pre štatistické spracovanie (nezávisle na pozícii v LoPM) až v **35,4 %** nesprávny/ neúplný alebo lekárom vôbec neuvedený (290, LoPM „A1“).

- **Úroveň krajov.** Prehľad o diferenciách medzi krajmi v podiele LoPM „A“ z celkového počtu 100 LoPM v každom kraji (s výnimkou v Bratislavskom kraji so 120 LoPM) ako aj podiel LoPM „A1“ z LoPM „A“ uvádza **tabuľka T 1.**

Z uvedeného vyplýva, že primárne správne okódovaných LoPM tak, že bola dobre vybraná príčina smrti ŠÚ SR bolo:

- v Bratislavskom kraji – 42 %, v Trnavskom – 60 %, Nitrianskom – 55 %, Trenčianskom – 29 %, Žilinskom – 43 %, Banskobystrickom – 57 % , v Prešovskom 62 % a v Košickom kraji – 74 %.

K tomuto podielu je možné z LoPM „A“ prirátat' ten, kde pri uvedení príčiny smrti išlo o súhlasné stanovisko pri ich výbere medzi ŠÚ SR a NCZI napriek tomu, že lekári príslušnú diagnózu zle okodovali (vid' tabuľka T3).

T1. Diferencie v podiele LoPM „A“ z počtu všetkých analyzovaných LoPM a podiel LoPM „A1“ z LoPM „A“ v príslušných krajoch a v SR v roku 2010

Kraje	Počet analyz. LoPM	z nich počet LoPM, u ktorých sa zistili na niektorej úrovni problémy pri vyhodnotení príčin smrti vrátane nesprávnych kódov (LoPM "A")	% LoPM „A“ z LoPM	počet lekármi chybné/neúplne okódovaných* LoPM „A1“ z LoPM "A"	% LoPM „A1“ z LoPM "A"
Bratislavský	120	70	58,3	51	72,8
Trnavský	100	40	40,0	30	75,0
Nitriansky	100	45	45,0	40	88,8
Trenčiansky	100	71	71,0	51	71,8
Žilinský	100	57	57,0	49	86,0
Banskobystrický	100	43	43,0	29	67,4
Prešovský	100	38	38,0	25	65,8
Košický	100	26	26,0	15	60,0
SR	820	390	48,6	290	74,4

* ide o zaradenie LoPM podľa škály pri nedostatkoch v kódovaní dg. 2 a 4 až 7 vrátane x).

Podrobnejšia analýza nedostatkov pri kódovaní diagnóz uvedených *lekármi* –

Klinický nález (tabuľka T2):

Najvyšší podiel nedostatkov lekárov pri kódovaní príčiny smrti optimálnej pre štatistické spracovanie sa týkal:

– *chybania 4.číselného kódu v 4-miestnom kódovaní diagnózy:*

na úrovni SR išlo o 60,3 %, v krajoch mal najvyššiu proporciu Bratislavský kraj (76,7 %), najnižšiu Trnavský kraj (48,0 %),

– *nesprávneho uvedenia 4.číselného kódu v 4-miestnom kódovaní diagnózy:*

na úrovni SR išlo o 22,1 %, v krajoch mal najvyššiu proporciu Prešovský kraj (43,5 %), najnižšiu Bratislavský kraj (2,10 %), čo však súvisí s vysokým podielom vôbec neuvádzaného 4.čísla v 4-miestnych kódoch.

Pitevný nález

V pitevnom náleze s nedostatkami v kódovaní LoPM sa, tak ako pri klinickom náleze, najčastejšie vyskytlo neuvedenie 4.číselného kódu v 4-miestnom kódovaní diagnózy. Z 21 pitevných nálezov bolo takýchto LoPM podľa charakteristiky nedostatku kódovania 11, čo je 52,4 %. Po 14 % bol nesprávne uvedený 3-miestny kód a 4.číselný kód v 4-miestnom kódovaní.

Celkovo bolo z 390 LoPM, v ktorých bol nejaký problém od kódovania príčiny smrti po jej finálny výber, zaznamenaných 29 pitev, čo je 7,4 %. V celom súbore 820 LoPM bola pitva vykonaná v xxx prípadoch.

Počet lekárov, ktorí pri vypisovaní LoPM urobili chyby v nesúlade slovného vyjadrenia diagnózy a jeho kódu

alebo príslušné diagnózy uviedli do príslušných pozícií bez ich príčinnej súvislosti, presiahol počet 200.

Pripravil sa zoznam takýchto lekárov som špecifikovaním chyby v LoPM so zistením kontaktov na nich.

T2. Podiel charakteristiky nesprávnych kódov uvedených lekármi v klinickom náleze LoPM („A1“) z roku 2010 pri uvedení príčiny smrti

Kraj	Počet neúplne/chybne okódovaných LoPM - LoPM „A1“	Zaradenie podľa kritérií (v %)					
		2 – nesprávny 3-miestny kód, 4 – v 4-miestnom kóde chýba 4.číselný kód* 5 – úplne nesprávny 4-miestny kód, 6 – v 4-miestnom kóde je iba 4.číselný kód nesprávny, 7 – neuvedený žiadny kód, x – sporný LoPM					
		2	4	5	6	7	x
Bratislavský	51	2,1	76,7	2,1	2,1	17,0	0,0
Trnavský	30	0	48,0	28,0	12,0	8,0	4,0
Nitriansky	40	0	69,2	23,1	0,0	5,1	2,6
Trenčiansky	51	0	59,2	28,6	4,1	6,1	2,0
Žilinský	49	0	65,2	21,7	2,2	2,2	8,7
Banskobystrický	29	3,8	65,5	19,2	0,0	3,8	7,7
Prešovský	25	0	52,2	43,5	0,0	0,0	4,3
Košický	15	0	53,3	20,0	0,0	13,3	13,3
SR	290	1,3	60,3	22,1	4,5	9,0	2,8

*v tomto prípade sú 3 kódy v 4.miest. kódovaní správne

2. Správnosť kódovania príčin smrti vybratých ŠÚ SR po ich prehodnotení NCZI

Celkovo bolo zo všetkých 820 LoPM primárne správne okódovaných 51,4 % LoPM.

Navýšením počtu príčin smrti z problematických **390** LoPM (LoPM „A“) o ich zaradenie do kritérií 1 a 2, t. j. že určená diagnóza, vybratá ŠÚ SR bola úplne správna (kritérium 1) alebo ešte patrila do príslušnej podskupiny MKCH (kritérium 2), sa tento podiel zvýšil na takmer 80 % (78,4 %).

Podrobnejší prehľad o zaradení LoPM (LoPM „A“) z jednotlivých krajov uvádza **tabuľka T3**:

- **Podiel primárne správne okódovaných LoPM.**
- ✓ **najnižší podiel** primárne správne okódovaných LoPM mal **Trenčiansky kraj** (29 %), na 2.mieste bol Bratislavský kraj so 42 %.
- ✓ **najvyšší podiel** primárne správne okódovaných LoPM mal **Košický kraj** (74 %). Na 2.mieste bol so 62 % Prešovský kraj.
- **Celkový podiel príčin smrti „objektívne“ určených pre oficiálne štatistické spracovanie.**

Z počtu primárne správnych a doplnených LoPM (podľa kritérií 1 a 2)(**tabuľka T4**) bol:

- ✓ **najvyšší podiel** v Košickom kraji – 90 %, potom v Nitrianskom (88 %) a Žilinskom (83%).
- ✓ **najnižší podiel** v Trenčianskom (72 %) a Bratislavskom kraji (73%) a Trnavský (77 %).

Podiel príčin smrti, ktoré boli určené ako inými diagnózami, ale „zostali“ v danej kapitole MKCH:

- ✓ **najvyšší podiel** sa zistil v Trenčianskom (15 %) a Bratislavskom kraji (14 %).
- ✓ **najnižší podiel** bol v Nitrianskom kraji (4%) a po 6 % v Žilinskom a Košickom kraji.

Veľkým negatívom pre zaradenie prehodnotenej príčiny smrti „iba“ do príslušnej kapitoly je nesprávne kódovanie nádorov, čo je alarmujúce ! (viď kazuistiky).

Podiel príčin smrti, ktoré sa po ich prehodnotení preradili do inej kapitoly bol:

- ✓ **najvyšší** v Trnavskom kraji – 18 %, potom po 12 % v Bratislavskom a Trenčianskom kraji.
- ✓ **najnižší** v Nitrianskom kraji (4 %), potom po 6 % v Žilinskom a Košickom kraji.

T3 Podrobný prehľad percentuálneho vyjadrenia príčiny smrti zaradenej do správnej alebo inej kapitoly MKCH po jej prehodnotení NCZI z výberu príčiny smrti* stanovenej ŠÚ SR

Kraje	Primárne správny výber príčiny smrti	Zaradenie príčiny smrti do kapitol MKCH u LoPM "A"				
		správny výber dg. (kritérium 1)	iná dg., ale ostáva v podskupí ne danej kapitoly (2)	iná dg., ale ostáva iba v správnej kapitole (3)	dg. mala byť zaradená do inej kapitoly (4)	sporné dg.
Bratislavský	42	27	4	14	12	1
Trnavský	60	14	3	2	18	3
Nitriansky	55	27	6	5	4	3
Trenčiansky	29	32	11	15	12	1
Žilinský	43	33	7	7	6	4
Banskobystrický	57	13	9	8	11	2
Prešovský	62	15	4	7	10	2
Košický	74	11	5	4	6	0

*výber LoPM z r.2010

T4 Prehľad o podiele príčin smrti* zaradených podľa príslušných kritérií do kapitol MKCH po ich prehodnotení NCZI z výberu príčiny smrti stanovenej ŠÚ SR

Kraje	% súčet primárne správnych príčin smrti vrátane ich navýšenia podľa kritéria 1 a 2	% iných príčin smrti, ktoré ale patrili do správnej kapitoly (kritérium 3)	% iných príčin smrti, ktoré mali byť zaradené do inej kapitoly (kritérium 4)	% sporných určení príčin smrti
Bratislavský	73	14	12	1
Trnavský	77	2	18	3
Nitriansky	88	5	4	3
Trenčiansky	72	15	12	1
Žilinský	83	7	6	4
Banskobystrický	79	8	11	2
Prešovský	81	7	10	2
Košický	90	4	6	0

* výber LoPM z r.2010

A 3.

Zhody a diferencie pri objektivizácii príčin smrti medzi lekármi, ŠÚ SR a NCZI.

V tabuľke T4 sa porovnávali diferencie na dvoch úrovniach, a to medzi NCZI vo vzťahu k výberu príčiny smrti určenej pre štatistické spracovanie ŠÚ SR.

V tabuľke T5 sa porovnáva určenie (výber) čo najobjektívnejšej príčiny smrti z LoPM na 3 úrovniach, a to medzi *lekármi, ŠÚ SR a NCZI*. Hodnotená bola správnosť kódu diagnózy, prioritne čo najlepšie charakterizujúca chorobné stavy, ktoré viedli k úmrtiu človeka. Podľa príslušných kombinácií uvedených v **tabuľke T5** je možné konštatovať, že z analyzovaných vzoriek LoPM v roku 2010 sa zistili nasledovné skutočnosti:

➤ **Úroveň SR**

✓ vhodný výber príčin smrti na úrovni SR dosiahol 77 %:

– v 73 % išlo o optimálny výber ŠÚ SR z diagnóz, ktoré lekári správne okódovali, bez ohľadu na to, v akej pozícii bola vybratá diagnóza uvedená (často išlo o diagnózy z pozície II.). Tento údaj v sebe

zahŕňa aj neúplný 4.miestny kód špecifickej diagnózy, ktorá však dostatočne charakterizuje podstatu príčiny smrti.

– k 4 % zvýšeniu podielu optimálnejšej diagnózy v určení príčiny smrti prispel v roku 2010 ŠÚ SR, a to

opravou kódov, ktoré nezodpovedali slovnému vyjadreniu diagnózy uvedenej lekármi.

✓ nevhodný výber príčin smrti na úrovni SR dosiahol 18 %:

– 7 % diagnóz, ktoré boli určené ako príčina smrti ŠÚ SR, nemalo optimálny kód preto, lebo ho zle napísali lekári. Pritom ŠÚ SR vyberal príčinu smrti bez ohľadu na jej

pozíciu v LoPM, t.j. nešlo o výber len z pozície „c“ – hlavná príčina smrti, ktorá býva aj nevhodná).

ŠÚ SR nemôže kontrolovať správnosť kódov uvedených lekármi na 100%. Najmä pri zhubných

nádoroch sa spoľahne na lekára.

– 11 % diagnóz uvedených v štatistickom spracovaní príčin smrti ŠÚ SR nebolo dobre vybratých napriek tomu, že lekár napísal diagnózu správne slovom aj kódom v príslušnej pozícii v LoPM. Išlo najmä o zhubné nádory, kde vzhľadom na to, že lekár popri uvedení primárneho ložiska uviedol aj postihnutie viacerých orgánových systémov metastázami, ŠÚ SR v dobrom úmysle kód upresniť, uviedol kód zhubného nádoru s viacnásobným primárnym výskytom na rozličných miestach.

✓ iný výber diagnózy, resp. sporné diagnózy predstavovali iba 5 % podiel.

➤ Úroveň krajov

Rozdiely medzi krajmi z prezentovaného hľadiska podrobne uvádza tabuľka T5.

✓ **vhodný výber** príčin smrti (súčet stĺpcov 1,2 v tab.T5)) sa v krajoch SR pohyboval od 71 % v Bratislavskom kraji po 86 % v Košickom kraji

✓ **nevhodný výber** príčin smrti (súčet stĺpcov 5,6 v tab.T5) sa v krajoch SR pohyboval od 12 % v Košickom kraji po 26 % v Trenčianskom kraji.

Najvyšší podiel príčin smrti správne opravených ŠÚ SR sa zaznamenal v Trenčianskom kraji (11 %).

T 5 Rozdiely pri objektivizácii príčin smrti z LoPM medzi lekármi a ŠÚ SR po ich prehodnotení NCZI

	L+ŠÚ SR+ NCZI+*	L-ŠÚ+ NCZI +	L-ŠÚ + NCZI inak	L+ŠÚ+ NCZI inak	L+ŠÚ - NCZI +	L-ŠÚ - NCZI+	sporné
Kraje	1	2	3	4	5	6	x
Bratislavský	67 (42+25)	4	2	2	18	6	1
Trnavský	75 (60+15)	0	3	4	10	7	1
Nitriansky	80 (55+25)	4	0	0	9	5	2
Trenčiansky	62 (29+33)	11	0	0	11	15	1
Žilinský	75 (43+32)	7	0	0	10	4	4
Banskobystrický	72 (57+15)	3	0	1	15	7	2
Prešovský	75 (62+13)	3	3	4	6	7	2
Košický	83 (74+9)	3	0	2	10	2	0

*zahŕňa % primárne správnych LoPM + % LoPM s príčinami smrti, kde síce lekármi ani ŠÚ SR nebol uvedený 4.číselný kód v 4.miestnom kóde, ale príčina smrti zodpovedala jej objektívite pre štatistické spracovanie.

Údaje v T 5 v stĺpci s označením 1 sa odlišujú od 1. stĺpca v T4 s údajmi preto, lebo v T4 sa porovnávali diferencie na úrovni ŠÚ SR a NCZI a v T5 na úrovni lekári- ŠÚ SR a NCZI.

Prípady „správne“ a „nesprávne“ vypísaných LoPM z r.2010 uvádza príloha 1.

B. Okomentovanú kazuistiku LoPM, ktoré sa týkali najmä úmrtia osôb na zhubné nádorové ochorenia v rokoch 2006 a 2007 uvádza príloha 2.

Záver (pracovné):

Objektivizácia príčin smrti je komplexným procesom, ktorý si vyžaduje zodpovednosť viacerých rezortov.

Objektivizáciu príčin smrti pri veľkých nedostatkoch vo vypisovaní LoPM lekármi, nie je možné nechať iba na zodpovednosti ŠÚ SR. Podporou k náprave by mal byť elektronický úmrtný list s možnosťou doplniť chorobné stavy pacienta do LoPM aj z iných zdrojov (napr. u pitvaných z pitev.protokolov ÚDZS) aj v neskoršom, ale presne stanovenom časom rozpätí.

Konkrétne aktivity vyplývajúce z analýzy LoPM:

- Analýza LoPM sa preberie na pracovnom seminári s ÚDZS a vedúcimi krajskými lekármi (patológovia..) koncom septembra v Bratislave na LF UK (?? miesto neviem presne),) spolu so zástupcami ŠÚ SR so závermi pre nápravu v budúcnosti.
- Súčasťou programu seminára by mali byť aj návrhy dohôd o vzájomnej spolupráci medzi NCZI, ÚDZS a ŠÚ SR, ktoré by uvedeným inštitúciám umožnili podľa Zákona xxx vzájomnú výmenu databáz s cieľom zlepšiť informácie o chorobách / stave pacienta v LoPM aj z iných databáz, ktorými disponuje ÚDZS (pitevný protokol...). Túto iniciatívu NCZI podporila i Mgr.Drlíková, zást.riaditeľa ÚDZS s tým, že naše návrhy prejedná aj p.MUDr.Kafkovou, ktorá nahradila v danej funkcii MUDr.Bokora. Na seminár by mali byť prizvaní ako zást. MZ SR.

Pracovné poznámky:

Určiť príčinu smrti, ktorá by čo najobjektívnejšie charakterizovala zdravotný stav pacienta a zahŕňala by v sebe dostatočnú výpovednú hodnotu pre jej interpretáciu aj z epidemiologického hľadiska, nie je stále jednoduché. Optimálny výber diagnózy pre určenie jednej príčiny smrti pre oficiálne štatistické spracovanie si vyžaduje mať čo najvyčerpávajúcejšie, ale zásadné/ prioritné (nie podružné) informácie o chorobných stavoch už exitovaného človeka. A v tom je kameň úrazu. Vypĺňaniu LoPM sa nevenuje taká pozornosť, aká by im prináležala. Navyše, informácie v pitevnom náleze LoPM sú často len zlomkom vyčerpávajúcejších informácií, ktoré by sa dali získať z primárnych pitevných protokolov.

Žiaľ, v LoPM chýbajú v nemalom percente informácie aj o závažných chorobách, akými sú napr. zhubné nádory, na dôsledky ktorých pacient bezprostredne zomiera. V LoPM je však najčastejšie v takýchto prípadoch uvedená ako príčina „ zlyhanie srdca, resp. ischemická choroba srdca“,a to aj pri úmrtí v nemocnici, t.j. bez zmienky o existencii zh.nádora, čo je neprípustné!

Prílohu s oscanovanými LoPM z r. 2010 ešte pripravíme, z r. 2006 a 2007 (časť „B“) sú LopM pripravené, len ich ešte kozmeticky upravíme.

Vybrané problémy vymezení venkova Selected problems of the rural delimitation

Hana Bednářová

Abstract: This paper summarizes the most common methods of defining rural areas and rural municipalities according to number of inhabitants, administrative status and population density. The article mentions the influence the character of settlement and historical development of the administrative units – municipalities. The author defines own rural delimitation using the descriptive method on the example of the administrative districts of municipalities with extended powers in the Czech Republic. The disadvantage of this definition is the time variability of characteristics and data availability of indicators.

Key words: country, rural, rural areas, delimitation

Klíčová slova: venkov, venkovský, venkovské oblasti, vymezení

JEL classification: C18 - Methodological Issues: General

1. Úvod

Venkov zaujímá ve všech zemích světa převážnou část jejich území a žije v něm zhruba polovina obyvatel. Předpokládá se, že podíl venkovského obyvatelstva se bude postupně snižovat. V roce 2050 je očekávána pouhá třetina světového obyvatelstva na venkově, zatímco v nejméně rozvinutých zemích téměř polovina obyvatel [1]. Podle stejného zdroje žilo v roce 2010 v Česku 26,5 % obyvatel na venkově, na Slovensku dokonce 45 %. Počet obyvatel žijících na venkově je podle OSN počítán jako dopočet k městskému obyvatelstvu vymezenému na základě kritérií daného státu.

Téma venkova má interdisciplinární charakter, i proto nebyla dosud stanovena jednotná definice venkova a města. V publikacích se můžeme setkat s různými způsoby vymezení, často odvislými od účelu, pro který jsou jednotky vymezovány.

Stanovení jednotných ostrých hranic pro tuto dichotomii je nezbytné nejen pro možnost mezinárodního srovnání, ale také například k podpoře venkovských oblastí v rámci regionálního rozvoje.

Nelze však vnímat a sledovat pouze extrémny venkov - město, ale celé spojitě území se sídly přechodného typu (poloměstské a polovenkovské obce). Vytvořením kategorií se ztrácí jedinečnost venkovských oblastí. Rozdíly mezi městem a venkovem se postupně odstraňují (ať už řízeně či přirozeně). Svůj podíl na tom mají i informační a komunikační sítě. Vedle procesů urbanizace stojí i procesy kontraurbanizace a nepřímé urbanizace, takže venkov, který byl předmětem zájmu v minulém století, je dnes již kvalitativně odlišný.

Jedním z důležitých rozhodnutí před samotným výzkumem měst a venkova je zvolený přístup, jaký se pro vymezování stanoví. Perlín [2] často upozorňuje na to, že existuje velký rozdíl mezi vymezováním „venkovských obcí“ a „venkovských regionů“. Zatímco venkovská obec je bod v území a vytváří nespojitě jednotky (zastavěná území, která mají nějaké rysy venkovskosti), venkov jako takový je souvislý prostor, který zahrnuje i volnou krajinu včetně městských obcí. Vráťme-li se tedy k výše uvedenému údaji o počtu obyvatel na venkově v Česku a na Slovensku, jde o počet obyvatel v obydlených sídlech katastrálních území venkovských obcí.

Rovněž existují některé skutečnosti, které mohou mít vliv na intenzitu výskytu městských a venkovských obcí, a tedy i na počet venkovského a městského obyvatelstva, které je pak sledováno v různých vědních disciplínách, zejména v demografii a sociologii. Mezi nejdůležitější faktory patří fyzicko-geografické a socio-ekonomické podmínky a historický vývoj území, které mají významný vliv na charakter osídlení.

2. Způsoby vymezení venkovské obce a venkova

Každý způsob vymezení hranic venkova má své přednosti a své nedostatky. Některý způsob je jednodušší, jiný složitější. Některé z nich jsou v čase stálé, jiné se průběžně mění, což také ovlivňuje jejich využitelnost. Žádný však není dokonalý a zcela platný na všechny typy venkova na světě.

Velikostní vymezení obcí podle počtu trvale bydlícího obyvatelstva je jednou z nejčastějších metod vymezení venkova. Je ale silně odvislé nejenom od zmiňovaného charakteru osídlení. České podmínky by se daly charakterizovat jako hustá síť malých rozdrobených a prostorově diferencovaných obcí a sídel s dominantním postavením hlavního města Prahy. Ve srovnání s nejvíce rozvinutými evropskými zeměmi je průměrná populační velikost českých obcí zhruba o řád nižší. V Česku je 10 % obcí menších než 100 obyvatel a téměř 60 % všech obcí je pod úrovní 500 obyvatel, přičemž nejčastější hranice pro venkovskou obec je do 2000, někdy do 3000 či 5000 obyvatel.

Tabulka 1: Velikostní struktura obcí v ČR k 31. 12. 2009

Velikostní kategorie obce	Počet obyvatel		Počet obcí		Počet částí obcí	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
0–199	191 139	1,82	1 543	24,69	2 073	13,77
200–499	648 331	6,17	1 982	31,72	3 632	24,13
500–999	947 429	9,02	1 346	21,54	3 300	21,93
1000–1999	987 030	9,39	708	11,33	2 320	15,42
2000–4999	1 201 188	11,43	396	6,34	1 538	10,22
5000–9999	970 204	9,23	142	2,27	823	5,47
10000–19999	969 037	9,22	69	1,10	455	3,02
20000–49999	1 238 144	11,78	42	0,67	409	2,72
50000–99999	1 055 958	10,05	15	0,24	219	1,46
100000+	2 298 353	21,87	6	0,10	281	1,87
ČR celkem	10 506 813	100,0	6 249	100,00	15 050	100,00

Tabulka 2: Vymezení venkova podle počtu obyvatel v roce 2009

velikostní kategorie obce	počet obyvatel		počet obcí		rozloha	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
do 2 000	2 773 929	27,59	5 579	89,28	57 418,6	2,81
do 3 000	3 306 281	3,88	5 798	92,78	62 753,0	79,57
do 5 000	3 975 117	39,53	5 975	95,62	67 515,8	85,61
ČR celkem	10 055 327	100,00	6 249	100,00	78 864,9	100,00

Pouhé velikostní kritérium je však pro vymezení venkova nevhodné, neboť není brán v úvahu například typ osídlení. Proto je prostý počet obyvatel využíván v kombinaci s dalšími ukazateli, nejčastěji s hustotou zalidnění. Výhodou tohoto vymezení je jeho nenáročnost na datovou základnu a snadná dostupnost dat s časovou aktualizací.

Komplexní funkční velikost, komplexní regionální velikost jsou agregátní ukazatele užívané pro vyjádření regionální velikosti a významnosti středisek prostřednictvím podílu komplexně vázaného obyvatelstva k určitému středisku na obyvatelstvu celého Česka [3]. Ukazatele zohledňují současně rozsah funkcí obytných, pracovních a obslužných. Komplexně posuzovaná velikostní diferenciace obcí je podstatně výraznější než naznačují údaje o samotném obyvatelstvu. U těchto ukazatelů se u venkovských sídel předpokládá větší vypovídací schopnost, než je tomu podle prosté populační velikosti.

Administrativně-správní vymezení obcí je v Česku ukotveno v zákoně č. 128/2000Sb., o obcích, který definuje města, statutární města a městyse (malá města, městečka). Městy se mohou stát obce, které mají nad 3000 obyvatel, nebo byly městy již v minulosti. Tento způsob vymezení venkovských obcí byl aplikován i v publikaci Džupinová, Halás, Horňák a kol. [4], kde bylo na území Slovenska 138 obcí se statutem města, ostatní obce byly brány jako venkovské. Na Slovensku je v kategorii 1000-1999 557 venkovských obcí a 2 města, v kategorii 2000-4999 245 venkovských obcí a 20 měst a v kategorii 5000-9999 obyvatel 14 venkovských obcí a 45 měst. Podobné extrémy je možné zaznamenat i v Česku. Nejmenším městem je Přebuz v okrese Sokolov se 74 obyvateli a největším je hl. město Praha s 1,3 mil. obyvateli. Na druhé straně 49 obcí s více než 3000 obyvateli statut města udělen nemá.

Vymezení na základě statutu obce pro vymezení městských a venkovských obcí se všeobecně nedoporučuje, např. [2].

Tabulka 3: Statut obcí podle zákona č. 128/2000Sb.

	počet jednotek	podíl obyvatel		podíl na rozloze		průměrná populační velikost	mediánová populační velikost
	n	abs.	v %	abs.	v %		
město*	593	7 372 686	70,17	20 749	26,31	12 433	4 493
městys	206	239 970	2,28	36 950	46,85	1 165	1 025
ostatní	5 450	2 894 157	27,55	21 166	26,84	531	980
ČR	6 249	10 506 813	100,00	78 865	100,00	1 681	419

* mezi města jsou započítána i statutární města

Vymezení na základě hustoty zalidnění využívá jediná všeobecně uznávaná a jednotná mezinárodní definice OECD pro vymezení venkova, kterou používá v upraveném způsobu i Eurostat. Za venkovské je považováno území s hustotou zalidnění menší než 150 obyv./km², resp. 100 obyv./km². Průměrná hustota zalidnění na území Česka dosahovala k 31. 12. 2009 hodnoty 133,2 obyv./km². Samotné hlavní město Praha má však hustotu o řád vyšší - 2 517,7 obyv./km². Bez této extrémní hodnoty klesne průměr Česka na 117,4 obyv./km².

Pokud se na základě hustoty zalidnění definují venkovské či městské obce, je klíčovým faktorem zvolená územní jednotka. Při zvolení příliš malé územní jednotky, v Česku například obce, může docházet k tomu, že obce, jejichž správní území tvoří rozsáhlé katastry, mají kvůli své velké rozloze mnohem nižší hustotu zalidnění než srovnatelně velké obce, které ovšem leží na menším území. Naopak při stanovení příliš velkých srovnávacích jednotek (NUTS 3) dochází ke stírání jednotlivých regionálních rozdílů a unifikaci prostoru [2].

Ačkoli má tento přístup mnoho nedostatků a existují snahy alternativního vymezení venkova, přesto je hustota zalidnění hojně používána pro vymezení venkovských oblastí [4].

Vymezení venkova na základě *indexu rurality* za účelem srovnání venkovských oblastí vytvořili britští geografové Cloke a Edwards [5]. Na základě vybraných proměnných, které jsou relevantní pro definici venkova, bylo klasifikováno území Spojeného království. Tato metoda je dále použita v další části příspěvku.

3. Deskriptivní vymezení venkova na příkladu jednotek ORP v Česku

Velmi často se setkáváme s tím, že jsou venkovské obce vymezeny na základě počtu obyvatel, hustoty zalidnění, podle administrativního statutu obce a pak se teprve sledují charakteristiky, resp. odlišnosti vymezeného venkova. Použití jen jednoho kritéria může vést k výraznému zkreslení. Ve svém příspěvku jsem zvolila metodu opačnou, tedy venkov jsem vymezila právě na základě znaků, které jsou pro něj charakteristické – deskriptivní způsob vymezení [6]. Tento přístup vymezení má i řadu skeptiků a odpůrců. Například Halfacree [7] tvrdí, že deskriptivní metody pouze popisují venkovskost a samy o sobě nedefinují. Navíc je tato metoda velmi citlivá na výběr proměnných, zvolenou škálu a historické souvislosti.

Zaměřila jsem se pouze na kvantitativní ukazatele, které jsem dále rozdělila do sedmi skupin. Z hlediska regionálních odlišností na území Česka by bylo vhodnější použití spíše kvalitativních kritérií, avšak z hlediska mezinárodního srovnání je nutné používat kritéria kvantitativní, statisticky pravidelně sledovaná a snadno zjistitelná [8]. Pro vymezení venkova bylo vybráno 37 ukazatelů, z nichž bylo na základě sledování průběhu funkcí a korelační analýzy vyloučeno 10 ukazatelů. Zbýlých 27 ukazatelů bylo rozděleno do sedmi skupin:

Přírodní podmínky

- land-use index, turisticko-rekreační funkce (TRF), populační velikost části obce

Dostupnost

- časová dostupnost okresního města

Obyvatelstvo

- zalidnění, index stáří, vzdělanostní index, podíl vyjíždějících na EAO, podíl věřících

Ekonomika

- podíl pracovních příležitostí, progresivní ekonomická struktura, míra nezaměstnanosti

Bydlení

- podíl rodinných domů, podíl dokončených bytů na bytech celkem, průměrné stáří domu, podíl objektu individuální rekreace (OIR) na 100 trvale obydlených domů

Vybavenost

- technická, školní, kulturní, sportovní, zdravotnická, finanční, veřejná vybavenost, sociální

Život v obci

- volební účast v komunálních volbách, podíl nezávislých kandidátů, průměrná výše dotací na projekt

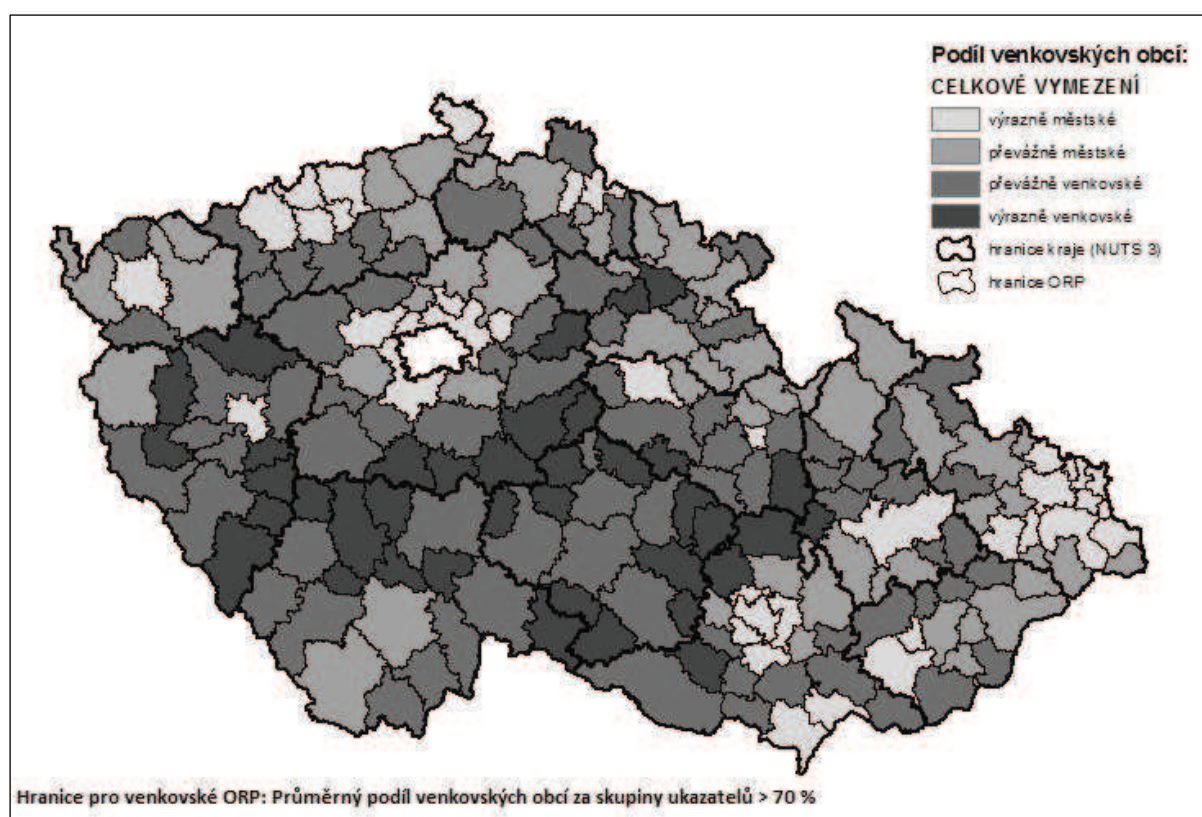
Znaky či rysy venkova jsou kvantifikovány pomocí hodnot zvolených ukazatelů. Ačkoli bývají v literatuře často zmiňovány znaky a rysy venkova, hodnoty ukazatelů, kterých by měl venkov nabývat, již není tak jednoduché určit.

Na základě vytvořené databáze obcí Česka a ukazatelů seřazených podle počtu obyvatel (předpokládá se významná souvislost mezi velikostní kategorií obce a jejím funkčním vymezením) byla u každého ukazatele následně kvantifikována hranice pro venkovské, resp. městské obce. Na základě znalosti velikostní struktury obcí v Česku víme, že hranice je někde kolem 2000 nebo 3000 obyvatel. Proto byla hranice venkovských a městských obcí stanovena jako mediánová hodnota jednotlivých ukazatelů u obcí v kategorii 2500-3500 obyvatel. Za venkovskou obec je považována každá obec, která splňuje kromě předchozího kritéria i populační velikost menší než 5000 obyvatel. Předpokladem je, že nad 5000 obyvatel se již nebude vyskytovat žádná venkovská obec a zároveň se druhou podmínkou eliminují velké obce, které mají v některých ukazatelích podobné charakteristiky jako obce malé (např. index stáří). Obec, která splňuje dané kritérium je venkovská, v opačném případě je chápána jako městská.

Vztah venkov-město je kontinuum, tedy venkov přechází plynule v město. Tato skutečnost byla zohledněna při přípravě podkladů pro mapové výstupy. Podle podílu venkovských obcí je správní obvod obcí s rozšířenou působností (ORP) identifikován jako venkovský, resp. městský. Škála podle OECD (do 15 %, 15-50 %, nad 50 %) je vzhledem k povaze sídelního systému uspořádání Česka nevhodná, proto byla zvolena vlastní čtyřstupňová škála, která částečně respektuje charakteristické rysy osídlení v Česku.

- výrazně městské (do 70 % venkovských obcí)
- převážně městské (70-80 % venkovských obcí)
- převážně venkovské (80-90 % venkovských obcí)
- výrazně venkovské (nad 90 % venkovských obcí)

S přihlédnutím k tomu, že ukazatele ani skupiny ukazatelů nebyly žádným způsobem váženy, nebyla rozlišována významnost a přechodová zóna je poměrně široká, byla škála pro závěrečné vymezení venkova snížena. V závěrečném vymezení jsou za venkovské ORP považovány ty ORP, ve kterých je podíl venkovských obcí vyšší než 70 %.

Obrázek 1 – Celkové vymezení venkova podle deskriptivního přístupu

4. Závěr

Mnou zvolený přístup pro vymezení venkova byl inspirován zejména indexem rurality [5], který dává do souvislosti různé charakteristické rysy. Deskriptivní přístup pro vymezení venkova má však své nevýhody. Jednou z nich je časová proměnlivost většiny charakteristik a použitých ukazatelů, které mění své hodnoty podle vývoje celé společnosti. Vlivy jednotlivých ukazatelů jsou často protisměrné, tedy se navzájem vyrušují a vymezený venkov není tak výrazný jako podle jednotlivých ukazatelů.

Výsledné vymezení provedené na úrovni správních obvodů obcí s rozšířenou působností (ORP) je do velké míry ovlivněno výběrem ukazatelů, které byly použity, a zároveň zvolenou hranicí mezi městem a venkovskou obcí pro jednotlivé ukazatele. Jejich sestavení se opíralo o předpoklad, že hraničními jsou obce v rozmezí 2500-3500 obyvatel, avšak populační velikost není limitujícím faktorem při vymezení venkova. Velikostní kategorie 2500-3500 obyvatel, která byla stanovena pro výpočet hranice pro jednotlivé ukazatele, silně ovlivňuje výsledné vymezení.

Rozdíly mezi venkovem a městem jsou v Česku při sledování podle jednotlivých ukazatelů velmi malé nebo nejsou zřetelné, což je stěžením zjištěním empirického výzkumu. Zároveň však byla na některých ukazatelích patrná tendence k vymezení periferních území. To se projevilo zejména v ukazatelích hustoty zalidnění, dostupnosti okresního města, progresivní ekonomické struktury, indexu vzdělanosti a land-use indexu charakterizujícím přírodní podmínky.

5. Literatura

- [1]Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, World Population Prospects: The 2008 Revision and World Urbanization Prospects: The 2009 - <http://esa.un.org/wup2009/unup/>
- [2]PERLÍN, R. 2009. Vymezení venkovských obcí v Česku. Obec a finance, 14, č. 2. s. 38-42 - <http://denik.obce.cz/clanek.asp?id=6384068>
- [3]HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNL, K. 1987. Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR, Praha, 255 s.
- [4]DŽUPINOVÁ, E., HALÁS, M., HORŇÁK, M. a kol. 2008. Perifernosť a priestorová polarizácia na území Slovenska. Geografika, Bratislava, 183 s.
- [5]CLOKE, P., EDWARDS, G. 1986. Rurality in England and Wales 1981: A Replication of the 1971 Index. Regional Studies, 20, č. 4, s. 289-306
- [6]BEDNÁŘOVÁ, H. 2010. Vybrané problémy vymezení venkova. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PřF UK v Praze, 2010, 130 s.
- [7]HALFACREE, K. 1993. Locality and social representation: Space, discourse and alternative definitions of the rural. Journal of Rural Studies, 9, č. 1, s. 23-37
- [8]MAJEROVÁ, V. 2005. Český venkov 2005: Rozvoj venkovské společnosti. Česká zemědělská univerzita v Praze, Praha, 163 s.

Adresa autora:

Hana Bednářová, Mgr.
Český statistický úřad
Na Padesátém 81
100 82 Praha 10
hana.bednarova@scitani.cz

Urban and Rural Local Population Policies in Japan and the Slovak republic

Lokálne populačné politiky v urbánnom a rurálnom prostredí Japonska a Slovenska

Branislav Bleha, Koji Kobayashi, Yasuhiro Ohzeki

Abstract: The article is concerned for the comparison of population changes and population strategies in Japan and Slovakia. The basic results of the survey based on the questionnaire and expert talks with local policy makers within the Gifu prefecture as case study area are presented. The main differences between Slovak and Japanese strategies are discussed with respect to (non)existence of population analysis, forecasts and opinions about how to deal with the population decrease and ageing. Although both countries face challenges bound with depopulation in the rural areas especially, different kinds of approach and the different level of effort one can see by comparison of the Slovak and Japanese strategies, analyses, and strategic documents. Dichotomy between the adaptation and mitigation kinds of the policies is underlined, as this is stressed by local policy makers too. Some suggestions for solving urban-rural demographical puzzle are given.

Key words: Depopulation, Population decrease, Ageing, Local Strategy, Adaptation

Kľúčové slová: depopulácia, populačný úbytok, starnutie, lokálny, stratégia, adaptácia

JEL classification: J10, J11

1. Introductory comments to the idea of research and methods

The article is concerned for the comparison of population changes with respect to the population strategies in Japan and Slovakia. Japan belongs to the countries with extremely old population. The very low fertility currently being slightly below 1.40, combined with the very high life expectancy being at the top of world 's ranking, has caused the long-term ageing of the Japanese population since the after-World-war baby-boom died away. The Japanese population has been decreasing since 2005. The Slovak republic has faced many similarities to the Japanese one since the Second World War. However the socio-economical development had run under quite different political conditions. Anyway, both Slovakia and Japan faced the rapid industrialization, urbanization, and regional differentiation. Though the Slovak population had started before 1989 already, the substantial ageing has occurred since 1989. This was connected directly with the steep drop of fertility and the sizeable increase of the life expectancy. On the other side, Slovak population has seeming to be still one of the youngest ones within Europe, significantly younger than some Western-European populations such as German and Italian ones. In Japan, the share of 0-14 age group in 2009 (as of 1st October) represented 13.3%, whereas the share of population aged 65 and over was 22.7%¹. Thus, the ageing index exceeds level of 170 post-productive persons over 100 persons aged 0-14. Although Slovak population does not belong to the youngest ones in global context, in comparison to above depicted Japanese figures seems to be much younger. The ageing index has not still exceeded the level of 100. This means, 0-14 age group has been more numerous than 65 (and over) so far. However, the rapid population ageing is expecting in future.

¹ According to <http://www.stat.go.jp/english/data/jinsui/2009np/index.htm>

According to Bleha and Vaňo (2007), the ageing index will exceed the critical value of 100 substantially. The mean age of population will reach the value of about 43 years. Japanese population is now as old as Slovakian one will be in 2025. Both populations will become older according to official forecasts. Moreover, population size will decrease every year obviously. Hence, the population ageing represents the current and serious research topic.

The aim of the article is not lying in the comprehensive analysis of both the Slovak and Japanese population trajectories. Like in the Japan literature, many Slovak authors investigated the demographical processes. It is worth mentioning the comparative analyses, which was issued as the results of cooperation between the Department of Human Geography and Demogeography Comenius University, and Japanese research bodies such as the Faculty of Education, Gifu University.

We are mainly interested in the regional and local population developments with the strong attention paying on the local population analyses, forecast, strategies and policies. This was the reason why the research was undertaken in selected municipalities within the Gifu prefecture in the Central part of Japan. Besides the personal talking to the local leaders and decision makers also questionnaire was distributed to several depopulated municipalities in Gifu prefecture. We have included to the article only selected tentative results arose from the review of documents and strategies and expert discussions.

2. Brief overview of literature

Besides several general studies on population ageing, a lot of empirical national and regional studies were issued in the last decades. Several authors investigated the process at national, regional as well as local level. The comprehensive study on ageing brings Mládek - Káčerová not omitted the regional level (2008). Population ageing as the chapter was included in the publication *Demogeographical Analysis of Slovakia* issued in 2006 (Mládek et al. 2006) having been the most comprehensive demographical study in Slovakia so far. Besides, there are a couple of others studies devoted the population ageing and depopulation process in Slovakia.

As we are mainly concerned for perception and policy implications in the study, it is worth of effort to mention such examples especially. The acceleration of population ageing was one the main reasons for issuing the strategic document for the central government (Bleha – Jacková – Vaňo 2006). Besides the narrow demographical and geographical analysis, cross-disciplinary studies were issued during last decade, having used sociological methods such as surveys and questionnaires. Bleha (2007) brings the view of public on demographical changes. His results show that people sense the population change and ascribe the importance to them. Bleha (2011) concerns about how the mayors and local leaders in Slovakia perceive the process of depopulation in their settlements. This study has been a background for comparison with the situation in Japan using the expert discussion and the method of questionnaire. First of all, we made brief overview of the Japanese studies devoted to the implications of population decrease and ageing of population. We avoid listening here the big number of common demographical and geographical analyses, rather to mention some specific local studies concerned about perception of population changes and policies towards adaptation and mitigation processes (see more about this division in Lutz, 2007). Before review of implicational studies, we had turned attention to the forecast at regional level. Japanese demography and statics has a long tradition of issuing forecast for both the national and regional levels. The last one issued for regional (prefectural) level was released by the National Institute of Population and Social Security Research a short time ago (Nishioka et al., 2011). The horizontal year of the forecast represents 2035. The authors bring a series of

maps offering to the reader little depressing future of the Japanese prefectures. Except two prefectures (Tokyo and Okinawa), the other prefectures will lose the population until the year 2035. Some of them will lose more than 20% of population, Akita prefecture even more than 30% of population figured in 2005. Furthermore, there is no exception concerning population ageing. This means all Japanese municipalities will be facing the absolute and relative increase as for the number of elderly people. Some of them will be confronted with more than 50%-increase of elderly population. Such demographical future is expected also for set of the 79 Slovak districts according above cited forecast until 2025. The strong age-structural momentum will influence so rapid increase of elderly population as the cohorts of baby-boomers will shift to the age of retirement in both the Slovak republic and Japan.

It is not worthless to mention that apart from the prefectural forecast the municipalities -forecasts exist as well. We were able to deal with the results for Gifu municipalities thanks to Mr. Koike and Mr. Shimizu from the above mentioned National Institute of Population and Social Security Research. This was helpful by selection of municipalities and taking picture of the demographic reality within Gifu prefecture nowadays and in future.

Finally, we would like briefly to introduce some studies being aimed at the efforts to deal with the negative consequences of population shrinking at local level. Local level is represented by municipalities in Japan. Their number has been decreasing gradually, as an effort to manage the processes more effectively. Of course process of the amalgamation is strongly bound with the depopulation especially in the rural areas. For instance, the Gifu prefectural number of municipalities has been decreased from 106 to 42 during the period from 1960 to 2011. We would like to note that the process of amalgamation (establishment of larger united municipalities) has still not been carried out in Slovakia. Thus, there are more than 2900 autonomous settlements in Slovakia, several of them being very poorly populous. Interesting study about the role of local promoting associations as case study of Kawane village (nowadays being part of Akitaka-city in Hiroshima prefecture) was issued (Doo-Chul - Hye-Jin, 2009). The study points out how such association is able to sustain rural live in depopulating village with the mindset "our village on our hands". Such association plays role of the middleman between locals and municipal office. Another interesting study was published about 14 ago (Sullivan 1997). The author discussed the ways how to sustain rural areas, inhabitants of which are not able to be active in traditional primary or secondary sectors more. He investigated efforts to move from previous traditional economical activities to the tertiary sector ("tourism for sustaining traditional ways of life"). Aging of rural Japan from the sociological and social point of view is under discussion in study of Tanaka - Iwasawa (2010). The authors discuss the role and impact of phenomenon such as rural celibacy, conjugal family system, "sekentei" – authors bring there some examples of studies dealt with. They describe *sekentei* as follows. People still value their privacy and many feel embarrassed in asking public services for support. Family caregivers are sometimes reluctant to use formal health, social, and nursing services. Murakami et al. (2009) bring the view on potential influence of so-called multihabitation on rural areas in Japan. Inhabitants coming into retire age could be some actors of revival of the rural areas. They want to spend some time in rural space instead of urban live. The case study was concerned about Hokkaido region.

There are plenty of other studies devoted to the topic. It is necessary to say, that in Japan also the population-oriented decision making and planning has very long tradition. Some central government plans were introduced with respect to the depopulated areas (*kaso chiiki areas*), the Gold plan in 1990 for instance. The new study about current situation on settlements in the depopulated area (freely translated) was issued by Ministry of Internal Affairs and Communications very recently. Eight hundred depopulated

municipalities have been included into the research. The representatives answer the questions concerning depopulation, main problems, construction projects a. o.

3. Basic findings

Two municipalities were investigated within Gifu prefecture both being depopulated areas. First is Gujo-Shi, the second one Hida-Shi in the northern part of the Gifu-prefecture. We also discussed with officers from Gifu prefectural office. We were given several documents and statistics that very helpful for taking picture of population changes as well policy implications. Besides, we have sent the questionnaires to other four municipalities within Gifu prefecture. The results will be discussed as the research continues.

Both these municipalities consist of several previous autonomous units, now depicted as *chou*. The Gujo-Shi is located in the Southern so-called Mino part of the Gifu prefecture not so far away from the Gifu city relatively, despite there are some parts of the municipality depopulated very strongly. The most negative situation is the located in the Wara (before amalgamation Wara Mura) southeastern part of the municipality, approximately 20 km from the centre of Gujo-Hachiman, even the connection is relatively bad (mountainous character etc.), however also other 5 parts (except only one) are losing the population. For instance, since 1998 until 2011 Wara lost about 450 inhabitants that represent about 20% of the total population number. The out-migration plays the key role here, especially the Aichi prefecture with the strong industry is the destination of out-migrants. Since we got statistics about reasons of migration, analysis of the reasons was done. Occupational (working) reasons represented one half of the total number of out-migrants approximately (2009). Ageing is also very strong, as the out-migrants are younger mainly. Thus, the share of people aged 75 and more exceeded the level of 20% in three parts of the municipality, even, in coming years the share will exceed 20% in all parts of the municipality.

The Hida-Shi municipality is located in the most northern part of the Gifu prefecture. According to the current statistics the municipality faces the same problems as Gujo-Shi. The most negative situation seems to be in the Kawai-Chou (before Kawai-Mura). We also investigated the strategies and programs dealing with depopulation in these and several other municipalities as well with Gifu prefectural strategies.

We put are some concluding remarks and comparative comment with respect to the situation in the Slovak republic. They are the results of personal discussions, review of literature, and documents as well.

- a) First of all, the general difference between the Japanese and Slovak situation should be stressed with regard to the quality of demographical information. As we could see, the Japanese decision makers, regional and local representatives have the perfect statistical information about population changes, not only for current situation, but also for future. Unlike not many cities, towns and villages in Slovakia, each municipality in Japan has own forecast's at its disposal. The cohort-component method is usually used for doing forecasts in Japan, whereas in Slovakia only some kind of estimations is given, often being not very correctly pursued and explained. Therefore the representatives don't have available information for decision making process. The situation is improving only slightly.
- b) Secondly, there is a significant difference between Japan and Slovakia as for strategies and programs. Though Slovak cities and bigger towns and villages have prepared own strategic documents, the chapter concerning the population development is neglected or seems to be disregard. In contrast, Japanese prefectural offices and municipalities

prepare specialized programs aimed at the problems of depopulation referred to the state programs. This means that the complete documents discuss only the questions of depopulation bringing some solutions together.

- c) As result of above mentioned, the several real projects are running within the Japanese municipalities. Let us mention the projects and efforts to attract new inhabitants to the region or municipality, either younger families or aged people. Such efforts have a long and strong tradition in Japan, whereas the “fight” for new inhabitants has not been frequent among Slovak regions until now. This is the case of the active “mitigation” policy which can slow down the population shrinking in rural areas mainly suffering from out-migration and ageing.
- d) Unlike mitigation policies, the adaptation policies try to adapt to the irreversible changes. Of course the effectiveness and efficacy of mitigation policies is limited. Such policy can slow down the depopulation, not to avert it in all. One example of the adaptation policies is represented by the role of local assistant, who is responsible for communication with villagers. Such assistant also maps the problems of villagers, knows the problems of them. The mission of him is something like middleman between the municipality office and locals. Another example is linked with the problem of heavy snow in the mountainous regions. As people are aged, the municipality office supplies the help by removing the snow from households' roofs (see also Kobayashi, 2007). The last example we could mention is concerning about the food and goods supply. As we could see in Gujo-Shi, the sophisticated system of purchase order via television remote control is functional. Locals can order the goods simply and after that, the goods are delivered by shops to the households.

4. Conclusion

To conclude, we would like to summarize as follows. Since Japan is the country with the long-term decreased population, public discussion about it is much stronger than in Slovakia, especially at regional and local levels. Several central-governmental documents were released in the last decades, paying the strong attention to the spatial aspects of populations shrinking. The population ageing is somewhat that is well-known for children since they have entered junior high school. As a consequence talking about the local level, the population statistics, forecasts and documents are being better prepared in Japan than in the Slovak republic. Some solutions looking like very effective may be adopted by Slovak decision makers. Among others, the question of amalgamation of settlements has not been solved until now in Slovakia. The amalgamation brings some possible negative consequences for locals, on the other side it seems to be unsustainable to provide the financial support for management of the villages with ten or twenty of inhabitants, even if the population decrease will continue. Finally, we would like also to note that from the urban-rural dichotomy point of view, the difference between the population management is not so big in Japan, whereas in Slovakia smaller settlements usually do not have any strategies in contrast to the bigger towns and cities. This seems to be one of the positive results of the amalgamation, as one planning office can implement the policies for several settlements.

5. Literature

- [1] BLEHA, B. 2008. Prieskum percepcie demografickej problematiky na Slovensku. In: Sociológia, č. 4, 2008, s.70-81.
- [2] BLEHA, B. 2011. Lokálny demografický vývoj na Slovensku: percepcia, spoločenské implikácie a interdisciplinárne výzvy. In: Sociológia, č. 4, 2011, s. 362-390.
- [3] BLEHA, B. – JACKOVÁ, M. – VAŇO, B. 2006. Aká je a mala by byť stratégia vyrovnávania sa s demografickými zmenami? Materiál MPSVR, 2006, 33s.
- [4] BLEHA, B. – VAŇO, B. 2007. Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2025 (aktualizácia). Infostat, 2007, 61 s.
- [5] DOO-CHUL, K. – HIE-JIN, B. 2009. Coping with depopulation and demographic ageing in rural Japan. From government to local governance. In: Revija za geografijo – Journal for Geography, č. 1, 2009, s. 77-88.
- [6] KOBAYASHI, K. 2007. Some problems with living conditions in a mountain village in Japan: Especially the problem of heavy snow. In: Progress in Sustainable Rural Development, IGU, Commission on the Sustainable Development of Rural Systems, 2007, s. 98-107.
- [7] LUTZ, W. 2007. Adaptation versus mitigation policies on demographic change in Europe. In: Vienna Yearbook of Population Research. 2007. s. 19-25.
- [8] MLÁDEK, J. ET AL. 2006. Demogeographical Analysis of Slovakia. Bratislava, Univerzita Komenského, 224 s.
- [9] MLÁDEK, J. – KÁČEROVÁ, M. 2008. Analysis of population ageing in Slovakia: time and regional dimensions. In: Geografický časopis, č. 2. 2008, s. 179-197.
- [10] MURAKAMI, K. – GILROY, R. – ATTERTON, J. 2009. Planning for the ageing countryside in Japan: The potential impact of multihabitation. In: Planning Practice and Research, č. 3, 2009, s. 285-299.
- [11] NISHIOKA, H. ET AL. 2011. Population projection by prefecture in Japan: 2005-2035. Outline of results and methods. In: The Japanese journal of population. č. 1, 2011, s. 1-39.
- [12] SULLIVAN, A. 1997. Planning to sustain depopulating communities: Japan and the USA. In: International Planning Studies. č. 2, 1997, s. 391-402.
- [13] TANAKA, K. – IWASAWA, M. 2010. Aging in rural Japan – Limitations in the current Social Care Policy. In: Journal of Aging & Social Policy. č. 4, 2010, s. 394-406.

Adresa autorov:

Branislav Bleha, doc. RNDr. PhD.
Katedra humánnej geografie a demografie
Prírodovedecká fakulta UK
Mlynská dolina 842 15 Bratislava
bleha@fns.uniba.sk

Koji Kobayashi, prof.
Faculty of Education, Gifu University
Yanagido 1-1
Gifu 501-1193, JAPAN
Kojik@gifu-u.ac.jp

Yasuhiro Ohzeki, prof.
Faculty of Education, Gifu University
Yanagido 1-1
Gifu 501-1193, JAPAN
ohzeki@gifu-u.ac.jp

Acknowledgements:

This research was financially supported by the Japan Foundation within the Fellowship Program for Intellectual Exchange 2011-2012.

We would also like to thank Mr. Koike and Mr. Shimizu from the National Institute of Population and Social Security Research in Tokyo, Mr. Takase, student at Faculty of Education of Gifu University, the officers of the Gifu prefectural office, the Gujo-Shi as well the Hida-Shi municipality offices.

Zmeny demografického správania mladého obyvateľstva v SR **Changes in demographic behavior of young population in SR**

Daniel Böhmer, Ján Luha, Jozef Mládek

Abstract: The aim of this article is the result presentation from the surveys about the demographic behaviour of the young population in Slovak republic. The surveys realized in 2004 and 2010 with the student in slovak universities. Comparison both surveys result was important.

Abstrakt: Cieľom príspevku je prezentácia výsledkov ankety o demografickom správaní mladých obyvateľov na Slovensku. Ankety sa uskutočnili v rokoch 2004 a 2010, so študentami slovenských univerzít. Dôležitým bolo i porovnanie výsledkov oboch prieskumov.

Key words: demographic behaviour, population development, opinion of young population, comparison of surveys results in year 2004 and 2010.

Kľúčové slová: demografické správanie, populačný vývoj, názory mladého obyvateľstva, porovnanie výsledkov ankety v rokoch 2004 a 2010.

JEL Classification: J15.

1. Úvod

Radikálne premeny demografického správania sú významnou črtou populačného vývoja. Charakteristickým a veľmi zjednodušeným prejavom tohto vývoja je výrazný pokles dynamiky obyvateľstva (pokles mier reprodukcie, plodnosti, sobášnosti, prirodzeného prírastku obyvateľstva), rozširovanie niektorých typov partnerského spolužitia(rodiny), starnutie populácie a pod. Najskôr sa tieto zmeny, považované za 2. demografický prechod, pozorujú vo vyspelých západoeurópskych štátoch (2. polovina 20. storočia) a neskôr i v štátoch východnej a strednej Európy, vrátane Slovenska. Základom týchto zmien je rastúci individualizmus, zdôrazňovanie osobnej slobody vo všetkých oblastiach života.

Zmeny demografického správania možno dokumentovať analýzami populačných procesov a štruktúr, využívajúc informácie zo sústavnej evidencie a z cenzov obyvateľstva. Dobré zdroje informácií o postojoch, zámeroch, preferenciách z oblasti demografického správania predstavujú výberové zisťovania. Naš príspevok má ambíciu prezentovať výsledky takýchto anketových prieskumov názorov mladých obyvateľov SR, ktoré sa uskutočnili v rokoch 2004 (5) a v roku 2010 (7).

Anketový prieskum v roku 2004 analyzoval názory študentov zo slovenských univerzít (Bratislava, Prešov, Košice, Nitra, Banská Bystrica, Ružomberok, Trnava) na vybrané demografické javy a procesy.

Prieskum v roku 2010 bol projektovaný tak, aby boli získané názory mladých v SR a ČR, študujúcich v hlavnom meste a v inom meste krajiny. V SR tým „iným“ mestom bol Trenčín a v ČR Pardubice. Inšpiráciou a faktickým základom dotazníka, ktorý bol na prieskum použitý, v roku 2004 (Mládek J., Širočková, J.,2004). Boli využité rovnaké formulácie otázok v dotazníku pre prieskum. Dotazník pre ČR mal modifikovaný iba znak kraj trvalého bydliska študenta.

V tomto príspevku prezentujeme iba výsledky za SR a za otázky, ktoré možno komparovať s otázkami výskumu v roku 2004. Článok nadväzuje na výsledky prezentované v prácach [1, 5, 6 a 8].

2. Základné charakteristiky prieskumov

Na prieskume v roku 2004 sa zúčastnilo 547 respondentov, z toho 37,5% mužov a 62,5% žien, vo veku od 20 do 31 rokov s priemerným vekom 21,97. Početnosť respondentov v roku 2010 bola 160 univerzitných študentov zo SR. Boli získané odpovede 87 študentov LF UK a 23 študentov Pedagogickej fakulty UK v Bratislave a 50 študentov Univerzity A. Dubčeka v Trenčíne. Z celkového počtu bolo 72,5% ženy a 27,5% muži. Vek respondentov bol v rozmedzí od 18 do 28 rokov. Priemerný vek respondentov bol 20,98. Zo štruktúry podľa rodinného stavu vyplýva, že veľká väčšina študentov bola „slobodní (á)“. Podobne aj otázka o vlastných deťoch má krajne asymetrickú početnosť odpovedí. Pre posudzovanie a hodnotenie získaných výsledkov z toho vyplýva, že prevažne hodnotíme ich potenciálne demografické správanie. Podrobnejšie výsledky za rodinný stav respondentov, či majú vlastné deti a či majú súrodencov sú v nasledovných tabuľkách.

Rodinný stav respondentov

			slobodná/ý	ženatý/vydatá	Total
rok	2004	Count	537	8	545
		% within rok	98,5%	1,5%	100,0%
	2010	Count	156	2	158
		% within rok	98,7%	1,3%	100,0%
Total		Count	693	10	703
		% within rok	98,6%	1,4%	100,0%

Máte vlastné dieťa

			Áno	nie	Total
rok	2004	Count	6	539	545
		% within rok	1,1%	98,9%	100,0%
	2010	Count	6	152	158
		% within rok	3,8%	96,2%	100,0%
Total		Count	12	691	703
		% within rok	1,7%	98,3%	100,0%

Rodinné prostredie, v ktorom respondenti vyrastali môže významne vplyvať na ich potenciálne demografické správanie. Dominancia dvojdetného modelu pôvodného rodinného prostredia nie je tak dominantná, ako ich aktuálne vlastné predstavy.

Rodinné prostredie – Máte vlastných súrodencov? – uveďte ich počet

			žiadneho	jedného	dvoch	troch a viac	Total
rok	2004	Count	61	275	130	80	546
		% within rok	11,2%	50,4%	23,8%	14,7%	100,0%
	2010	Count	12	67	39	15	133
		% within rok	9,0%	50,4%	29,3%	11,3%	100,0%
Total		Count	73	342	169	95	679
		% within rok	10,8%	50,4%	24,9%	14,0%	100,0%

3. Prezentácia a komparácia názorov mladého obyvateľstva v rokoch 2004 a 2010

Na komparáciu výsledkov prieskumov za roky 2004 a 2010 sme vybrali rovnaké otázky s rovnakými škálami odpovedí, prípadne so škálami upravenými, tak aby bola umožnená komparácia. Napríklad, ak bola v jednom výskume použitá numerická škála a v druhej kategorizovaná – museli sme numerickú škálu transformovať. V ďalšom analyzujeme výsledky za vybrané otázky. Na overenie signifikantnosti rozdielov sme aplikovali Fisherov exaktný test.

3.1. Koľko detí by ste chceli mať Vy?

Škálu odpovedí sme museli kategorizovať aj za prieskum v roku 2010. Posun v názoroch na otázku „koľko by chceli mať detí“ dokumentuje tabuľka 1. Ukazuje sa tendencia k preferencii menšieho počtu detí u mladých respondentov, čo dokazuje preferenciu dvojdetného modelu rodiny. Rozdiel vo výpovediach za roky 2004 a 2010 je štatisticky signifikantný - P-hodnota Fisherovho exaktného testu je $P=0,013$.

Tabuľka 1. Koľko detí by ste chceli Vy?

			Jedno	dve	tri	štyri a viac	žiadne	Total
rok	2004	Count	33	290	159	52	13	547
		% within rok	6,0%	53,0%	29,1%	9,5%	2,4%	100,0%
	2010	Count	17	93	36	6	6	158
		% within rok	10,8%	58,9%	22,8%	3,8%	3,8%	100,0%
Total		Count	50	383	195	58	19	705
		% within rok	7,1%	54,3%	27,7%	8,2%	2,7%	100,0%

3.2. Chcete mať sobáš pred narodením Vášho prvého dieťaťa?

Štruktúra odpovedí poukazuje na určité „konzervatívne“ potenciálne správanie, keď takmer 2/3 respondentov považuje za potrebné svoj partnerský vzťah sformalizovať sobášom pred narodením potomka. Štatisticky signifikantné je aj porovnanie odpovedí na uvedenú otázku, P-hodnota Fisherovho exaktného testu je $P=0,000$. Výsledky komparácie sú v tabuľke 2.

Tabuľka 2. Chcete mať sobáš pred narodením Vášho prvého dieťaťa?

			Áno	nie	neviem	Total
rok	2004	Count	337	187	23	547
		% within rok	61,6%	34,2%	4,2%	100,0%
	2010	Count	102	18	39	159
		% within rok	64,2%	11,3%	24,5%	100,0%
Total		Count	439	205	62	706
		% within rok	62,2%	29,0%	8,8%	100,0%

3.3. Uznávate spolužitie partnerov bez sobáša?

Rozdiely v odpovediach na uvedenú otázku nie sú štatisticky signifikantné. P-hodnota Fisherovho exaktného testu je $P=0,301$. Faktický rozdiel ale vidno z tabuľky 3, podľa ktorej sa podiel odpovedí áno zo 73,7% v roku 2004 zvýšil na 78,1% v roku 2010. Tieto odpovede dokazujú tolerantnejšie hodnotenie neformálnych spolužití (kohabitácie).

Tabuľka 3. Uznávate spolužitie partnerov bez sobáša?

			Áno	nie;neviem	Total
rok	2004	Count	401	143	544
		% within rok	73,7%	26,3%	100,0%
	2010	Count	125	35	160
		% within rok	78,1%	21,9%	100,0%
Total	Count		526	178	704
	% within rok		74,7%	25,3%	100,0%

3.4. V akom veku by ste chceli uzavrieť manželstvo?

Z tabuľky 4 vidíme diferenciáciu názorov na skúmanú otázku a test ukázal štatisticky významný rozdiel - P-hodnota Fisherovho exaktného testu je $P=0,000$. Tabuľka prezentuje zvýšenie veku, v ktorom by chceli respondenti uzavrieť manželstvo. Nárast sobášneho veku snúbencov je jednou z charakteristických črt správania sa v období 2. demografického prechodu.

Tabuľka 4. V akom veku by ste chceli uzavrieť manželstvo?

			do 21 rokov	22-23 rokov	24-25 rokov	26-27 rokov	28 a viac rokov	Total
rok	2004	Count	3	24	162	194	140	523
		% within rok	,6%	4,6%	31,0%	37,1%	26,8%	100,0%
	2010	Count	1	4	28	45	72	150
		% within rok	,7%	2,7%	18,7%	30,0%	48,0%	100,0%
Total	Count		4	28	190	239	212	673
	% within rok		,6%	4,2%	28,2%	35,5%	31,5%	100,0%

3.5. Prečo vstúpite do manželstva?

Test nepreukázal významné odlišné diferencie v názoroch na danú otázku, P-hodnota Fisherovho exaktného testu je $P=0,282$, čo značí, že v odpovediach na otázku prečo vstúpite do manželstva nenastal u mladých ľudí faktický posun. Dominantným zostáva zámer založenia trvalého spolužitia, rodiny.

Tabuľka 5. Prečo vstúpite do manželstva?

			chcem mať deti	túžim po trvalom manželskom spolužití	lebo tak robia všetci	lebo čakáme dieťa	nevstúpim do manželstva	Total
rok	2004	Count	54	442	7	11	29	543
		% within rok	9,9%	81,4%	1,3%	2,0%	5,3%	100,0%
	2010	Count	17	129	4	0	10	160
		% within rok	10,6%	80,6%	2,5%	,0%	6,3%	100,0%
Total	Count		71	571	11	11	39	703
	% within rok		10,1%	81,2%	1,6%	1,6%	5,5%	100,0%

3.6. Rozvod považujete za:

Diferenciácia odpovedí na otázku za čo považujú rozvod je štatisticky významná - P-hodnota Fisherovho exaktného testu je $P=0,000$. Detailne sú výsledky v tabuľke 6. Tolerantnosť s rozvodom je veľmi výrazná, čo sa odráža i v náraste rozvodov.

Tabuľka 6. Rozvod považujete za:

			nesprávnu formu skončenia manželstva	správnu vec keď ide o vážne problémy	ľahký spôsob vyriešenia manželských problémov	nevyjadrujem sa	Total
rok	2004	Count	55	443	49	0	547
		% within rok	10,1%	81,0%	9,0%	,0%	100,0%
	2010	Count	26	103	18	12	159
		% within rok	16,4%	64,8%	11,3%	7,5%	100,0%
Total		Count	81	546	67	12	706
		% within rok	11,5%	77,3%	9,5%	1,7%	100,0%

3.7. Umelé prerušenie tehotenstva považujete za:

Názory na umelé prerušenie tehotenstva sa za roky 2004 a 2010 líšia signifikantne - P-hodnota Fisherovho exaktného testu je $P=0,000$. Výsledky prezentujeme v tabuľke 7. Rozptyl názorov je veľmi vysoký. Umelý potrat je mimoriadne závažný zákrok a tomu zodpovedá aj nejednotné spoločenské posudzovanie.

Tabuľka 7. Umelé prerušenie tehotenstva považujete za:

			neprípustné	prípustné, len ak je plod poškodený	prípustné; slobodné rozhodnutie ženy	nevyjadrujem sa	Total
rok	2004	Count	116	200	229	0	545
		% within rok	21,3%	36,7%	42,0%	,0%	100,0%
	2010	Count	34	66	45	15	160
		% within rok	21,3%	41,3%	28,1%	9,4%	100,0%
Total		Count	150	266	274	15	705
		% within rok	21,3%	37,7%	38,9%	2,1%	100,0%

4. Záver

Štúdium reprodukčného a rodinného správania vysokoškolákov Slovenska metódou výberového zisťovania poskytlo zaujímavý súbor poznatkov. Pomáhajú vysvetliť niektoré charakteristické črty vývoja populačných javov a procesov. Vzhľadom na to, že ide o potenciálne demografické správanie respondentov bude možné uvažovať i o predikcii niektorých procesov.

Súbor respondentov nie je úplne homogénny. Aktuálne by bolo jeho rozčlenenie podľa ich bydliska (na úrovni krajov), podľa pôvodu z mestského a vidieckeho prostredia, podľa školského vzdelania rodičov, podľa pohlavia. Názory by sa určite značne diferencovali. Prostredie, najmä rodinné, v ktorom mladí vysokoškoláci vyrastali sa v značnej miere odráža na ich názoroch a postojoch.

5. Literatúra

[1] BÖHMER D., LUHA J., ZVAROVÁ D. (2011): Populačné správanie mladých v SR a ČR v súčasnosti. FORUM STATISTICUM SLOVACUM 6/20101 SŠDS Bratislava 2011. ISSN 1336-7420.

[2] KANJI G. K. (2006): 100 Statistical Tests. 3rd Eddition. SAGE 2006.

- [3] LUHA, J. (1985): Testovanie štatistických hypotéz pri analýze súborov charakterizovaných kvalitatívnymi znakmi. STV Bratislava 1985.
- [4] LUHA J. (2009): Matematicko-štatistické aspekty spracovania dotazníkových výskumov.
- FORUM STATISTICUM SLOVACUM 3/2009. SŠDS Bratislava 2009. ISSN 1336-7420.
- [5] LUHA J., ZVAROVÁ D. (2010a): Názory mladých v SR a ČR na niektoré javy súčasného populačného vývoja. FORUM STATISTICUM SLOVACUM 5/2010. SŠDS Bratislava 2010. ISSN 1336-7420.
- [6] LUHA J., ZVAROVÁ D. (2010b): Prieskum názorov mladých v SR a ČR na súčasný populačný vývoj. Slovensko-České biomedicínske štúdie. Zborník vedeckých prác. Slovenská biologická spoločnosť Bratislava 2010. ISBN 978-80-8951-02-9, EAN 978809451029.
- [7] MLÁDEK, J., ŠIROČKOVÁ, J. (2004). Premeny demografického, najmä správania obyvateľstva na Slovensku. Geografické informácie 8. Stredoeurópsky priestor. Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, pp. 17 – 26.
- [8] ZVAROVÁ D. (2011): Demografický vývoj Slovenska a Českej republiky od roku 2002 doteraz. Bakalárska práca. Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne. Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov, 2011.

Adresa autorov:

Daniel Böhmer, doc., MUDr., PhD.
Ústav lekárskej biológie, genetiky a klinickej
genetiky LF UK a UNB, Bratislava
daniel.bohmer@fmed.uniba.sk

Ján Luha, RNDr., CSc.
Ústav lekárskej biológie, genetiky a klinickej
genetiky LF UK a UNB, Bratislava
jan.luha@fmed.uniba.sk

Jozef Mládek, Prof., RNDr., DrSc.
Prírodovedecká fakulta UK,
Bratislava
mladek@fns.uniba.sk

Práca bola podporená grantom VEGA 1/0135/09.

Populačné správanie mladých v SR a ČR v súčasnosti Population behavior of young people in SR and CR

Daniel Böhmer, Ján Luha, Dušana Zvarová

Abstract: In this article we present results from survey about opinion young people, university students, in Slovak republic and Czech Republic on selected events of contemporary population evolution.

Key words: population evolution, opinion of young people, comparison of results between SR and CR.

Kľúčové slová: populačný vývoj, názory mladých, porovnanie výsledkov medzi SR a ČR.

JEL Classification: C1, C12, C14, J10, J11.

1. Úvod

Príspevok je venovaný výsledkom prieskumu názorov mladých ľudí, univerzitných študentov, v Slovenskej a Českej republike na niektoré javy v súčasnom populačnom vývoji. Prieskum bol projektovaný tak, aby boli získané názory mladých v SR a ČR študujúcich v hlavnom meste a v inom meste krajiny. V SR tým „iným“ mestom bol Trenčín a v ČR Pardubice. Inšpiráciou a faktickým základom dotazníka, ktorý bol na prieskum použitý, bol výskum prof. Jozefa Mládku z roku 2004 (Mládek J., Širočková, J., 2004). S jeho osobným súhlasom boli využité formulácie v dotazníku pre aktuálny prieskum. Dotazník pre ČR mal modifikovaný iba znak kraj trvalého bydliska študenta. Článok nadväzuje na výsledky prezentované v prácach [4, 5 a 7].

2. Základné charakteristiky prieskumu

Zber dát prieskumu bol uskutočnený v septembri a októbri 2010. Na prieskume sa zúčastnilo 422 univerzitných študentov, z toho bolo 262 z ČR a 160 zo SR. ČR je zastúpená študentmi VŠE Praha (FIS) v počte 163 a Univerzity Pardubice v počte 99 študentov FSE. V SR boli získané odpovede 87 študentov LF UK a 23 študentov Pedagogickej fakulty UK v Bratislave a 50 študentov Univerzity A. Dubčeka v Trenčíne.

Rozloženie podľa pohlavia v SR je 72,5% ženy a 27,5% muži a v ČR 61,5% ženy a 38,5% muži. Nemáme k dispozícii údaje o skutočnej štruktúre študentov zúčastnených fakúlt, ale z výsledkov sa ukazuje väčšia ochota odpovedať u respondentov ženského pohlavia.

Priemerný vek respondentov bol v SR 20,97 a v ČR 20,83. Percento slobodných je v oboch republikách samozrejme veľké, v SR 98,7% a v ČR 98,1%. Vlastné dieťa malo podľa odpovedí respondentov 3,8% v SR a 1,2% v ČR. Súrodencov nemalo v SR 9% a v ČR 8% odpovedajúcich. 19,3% respondentov prieskumu v SR bolo z Bratislavského kraja a 25,3% v ČR z kraja Hlavné mesto Praha.

Dotazník, okrem uvedených demografických znakov obsahoval 10 meritórnych otázok zameraných na niektoré súčasné demografické javy.

3. Komparácia názorov mladých v SR a ČR

Skúmame prípadné diferencie odpovedí mladých na 10 meritórnych otázok dotazníka o demografickom správaní. Výsledky komparácie výsledkov za ČR a SR boli už publikované, v práci [4]. V tomto príspevku prezentujeme komparáciu názorov respondentov rozšírenú o komparáciu študujúcich v hlavnom meste v ČR a v SR a komparáciu študujúcich v inom

meste v ČR a v SR. Skúmame aj prípadnú rozdielnosť názorov študujúcich v ČR medzi hlavným mestom a iným mestom a študujúcich v SR medzi hlavným mestom a iným mestom. V nasledujúcich desiatich podkapitolách sú výsledky komparácie za všetky meritórne otázky dotazníka podľa republík a v tabuľkách podľa miest v republikách SR a ČR. Výsledky v tabuľkách sú komplexné, vrátane výsledku testovania formou P-hodnoty Fisherovho exaktného testu. *Kvôli úspore miesta neuvádzame podrobnejšiu analýzu všetkých tabuliek.*

3.1. Koľko detí by ste chceli mať v budúcnosti?

Odpovede boli v rozmedzí od 0 po 5. V SR bolo 3,8% mladých, ktorí nechcú mať deti a v ČR 3,5%. Priemerný počet detí, ktoré by chceli mať, bol v SR 2,13 a v ČR 2,05. Tento rozdiel nie je štatisticky signifikantný, čo ukazuje neparametrický Mann-Whitneyov test $P=0,201$. Porovnanie podľa štátov a podľa miest je v tabuľke 1, kde uvádzame aj príslušné P-hodnoty testov. Rozdiel v očakávanom počte detí v ČR študujúcich v Prahe a Pardubiciach je takmer rovnaký a štatisticky nesignifikantný ($P=0,914$). Ďalšie tri komparácie dávajú signifikantné rozdiely. Komparácia priemerného počtu detí, ktoré by chceli mať v budúcnosti medzi respondentmi študujúcimi v Prahe a Bratislave je štatisticky signifikantná, $P=0,008$, P-hodnota testu pri komparácii Bratislava – Trenčín je $P=0,001$ a medzi Pardubicami a Trenčínom je $P=0,044$.

Tabuľka 1. Priemerný počet detí v budúcnosti

štát	študuje	priemer	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	2,02	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	2,08	0,914	0,008
SR	v Bratislave	2,26	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	1,86	0,001	0,044

3.2. Aký je podľa vás ideálny počet detí v rodine?

Respondenti zo SR odpovedali v rozmedzí 1 až 4 a v ČR od 0 po 5, pričom počet 0 uviedol jeden respondent, čo predstavuje iba 0,4%. Priemerný ideálny počet detí v rodine podľa respondentov v SR je 2,13 a v ČR 2,18. Čo je štatisticky nesignifikantný rozdiel, P-hodnota Mann-Whitneyovho testu $P=0,115$. Výsledky priemernej hodnoty ideálneho počtu detí podľa krajín a miest sú v tabuľke 2, kde tiež uvádzame aj P-hodnoty testov. Ideálny počet detí v rodine nie je štatisticky signifikantne odlišný medzi Prahou a Pardubicami a medzi Pardubicami a Trenčínom.

Tabuľka 2. Ideálny priemerný počet detí v rodine

štát	študuje	priemer	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	2,20	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	2,14	0,363	0,003
SR	v Bratislave	2,40	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	1,94	0,000	0,080

3.3. Chcete mať sobáš pred narodením Vášho prvého dieťaťa?

Rozdelenie odpovedí respondentov v SR a ČR nie štatisticky signifikantne odlišné, P-hodnota Fisherovho exaktného testu $P=0,222$. Odpoveď áno uviedlo 64,15% respondentov v SR a 56,32% v ČR, odpoveď nie 11,32% respondentov v SR a 11,49% v ČR a odpoveď neviem bola zastúpená v 24,53% prípadoch v SR a 32,18% v ČR. Výsledky podľa štátov a miest sú

v tabuľke 3. Štruktúra odpovedí pre štyri porovnania ukázala taktiež štatisticky nesignifikantné rozdiely, čo vyjadrujú P-hodnoty Fisherovho exaktného testu. Výsledky v tabuľke 3 sú komplexné.

Tabuľka 3. Chcete mať sobáš pred narodením Vášho prvého dieťaťa?

štát	Študuje	áno	Nie	neviem	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	54,32	11,11	34,57	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	59,60	12,12	28,28	0,587	0,104
SR	v Bratislave	66,06	11,01	22,94	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	60,00	12,00	28,00	0,762	1,000

3.4. Uznávate spolužitie partnerov v jednej domácnosti bez sobáša?

Pri tejto otázke sú odpovede respondentov signifikantne odlišné, $P=0,004$. Odpoveď áno je v ČR v 89,3% prípadov, kým v SR v 78,1% a naopak väčšie percento odpovedí nie bolo v SR 15,% ako v ČR 5,7%. Odpoveď neviem bola v SR zastúpená v 6,9% a v ČR v 5% prípadov. Výsledky komparácií podľa miest a štátov sú v tabuľke 4.

Tabuľka 4. Uznávate spolužitie partnerov v jednej domácnosti bez sobáša?

štát	Študuje	áno	Nie	neviem	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	89,57	6,75	3,68	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	88,89	4,04	7,07	0,348	0,003
SR	v Bratislave	73,64	18,18	8,18	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	88,00	8,00	4,00	0,125	0,545

3.5. V akom veku by ste chceli uzavrieť manželstvo?

Odpovede boli v rozmedzí od 21 po 32 rokov s SR a v ČR od 21 až po 89 rokov. V ČR odpovedal jeden respondent 89 rokov, taktiež jeden respondent 80 rokov jeden 50 rokov. Tieto odpovede môžu byť recesia, ale na priemernom veku pre uzatvorenie manželstva v ČR 25,11 roka a v SR 27,25 roka majú iba malý vplyv. Rozdiel nie je štatisticky signifikantný. Štatisticky nesignifikantné sú aj rozdiely priemerného veku uzatvorenia manželstva medzi mestami v ČR a SR ako ukazujú výsledky v tabuľke 5.

Tabuľka 5. Vek uzatvorenia manželstva

štát	Študuje	priemer	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	28,34	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	27,76	0,351	0,282
SR	v Bratislave	27,10	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	27,54	0,233	0,196

3.6. V koľkých rokoch plánujete mať svoje prvé dieťa?

Priniesla odpovede v rozmedzí 20 až 47. Priemerné hodnoty za SR a ČR sú 28,10 a 28,69, čo je štatisticky nesignifikantné, P-hodnota Mann-Whitneyovho testu $P=0,202$. Štatisticky nesignifikantné sú aj rozdiely priemerného veku uzatvorenia manželstva medzi mestami v ČR a SR ako ukazujú výsledky v tabuľke 6.

Tabuľka 6. Vek, kedy plánujete mať prvé dieťa

štát	študuje	priemer	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	28,83	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	28,47	0,296	0,065
SR	v Bratislave	28,06	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	28,20	0,348	0,728

3.7. Prečo sa, podľa vás, v dnešnej dobe uzatvárajú manželstvá neskôr ako v minulosti?

Signifikantne odlišné odpovede sme zistili aj P-hodnota Fisherovho exaktného testu je $P=0,002$. Signifikantnosť odpovedí spôsobujú najmä odpovede pri variante 1 „malá perspektíva vlastného bytu“. Respondenti v SR túto alternatívu uvádzali v 16,9% prípadoch a v ČR v menšej miere a síce v 6,1% prípadov. Faktické rozdiely sme zistili aj pri variante 2 „ľudia chcú viac cestovať a skúsiť svet“ – v ČR 33,2%, kým v SR iba 24,4%, ďalej pri odpovedi 3 „snaha uplatniť sa v zamestnaní“ sme zistili takmer zhodný výsledok – v SR 46,9% a v ČR 44,3%. Odpoveď 4 „boja sa rozvodu“ uviedlo v ČR 6,9% respondentov a v SR iba 2,5%. Zhodný podiel bol zaznamenaný pri odpovedi 5 „neviem“ 9,4% v SR a 9,5% v ČR. Príčiny signifikantných odlišností vidno z tabuľky 7. Študujúci v Trenčíne uviedli variant 1 „malá perspektíva vlastného bytu“ až v 36% prípadoch, žiaľ, príčiny tohto nevieme zistiť.

Tabuľka 7. Prečo sa, podľa vás, v dnešnej dobe uzatvárajú manželstvá neskôr ako v minulosti?

štát	študuje	malá perspektíva vlastného bytu	ľudia chcú viac cestovať a skúsiť svet	snaha uplatniť sa v zamestnaní	boja sa rozvodu	neviem	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	4,91	32,52	50,31	4,29	7,98	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	8,08	34,34	34,34	11,11	12,12	0,040	0,197
SR	v Bratislave	8,18	21,82	54,55	2,73	12,73	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	36,00	30,00	30,00	2,00	2,00	0,000	0,000

3.8. Z akého dôvodu vstúpite do manželstva vy?

Percentá odpovedí na jednotlivé varianty sú blízke, čo dokumentuje nesignifikantný rozdiel podľa Fisherovho exaktného testu, $P=0,758$. Odpoveď 1 „chcem mať deti“ uviedlo 10,3% respondentov v ČR a 10,6% v SR, odpoveď 2 „túžim po trvalom manželskom spoložití“ uviedlo 77,5% v ČR a 80,6% v SR, odpoveď 3 „lebo to tak robia všetci“ uviedlo 4,0% v ČR a 2,5% v SR a nakoniec odpoveď 4 „nevstúpim do manželstva“ uviedlo 8,3% respondentov v ČR a 6,3% v SR. V tabuľke 8 sú podrobné výsledky za mestá a štáty.

Tabuľka 8. Z akého dôvodu vstúpite do manželstva vy?

štát	študuje	chcem mať deti	túžim po trvalom manželstvom spolužití	lebo to tak robia všetci	nevstúpim do manželstva	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	9,03	78,71	3,87	8,39	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	12,24	75,51	4,08	8,16	0,874	0,520
SR	v Bratislave	7,27	82,73	0,91	9,09	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	18,00	76,00	6,00	0,00	0,004	0,137

3.9. Rozvod považujete za:

Odpovede respondentov v SR a ČR boli signifikantne odlišné, $P=0,009$. Za nesprávnu formu skončenia manželstva považuje rozvod 16,4% respondentov v SR a iba 7,3% v ČR. Ďalší variant odpovede „rozvod je správna vec, keď ide o vážne problémy“ uvádza 64,8% respondentov v SR a 76,7% v ČR. Lhký spôsob vyriešenia manželských problémov je rozvod u 11,3% respondentov v SR a 7,3% v ČR. Odpoveď nevyjadrujem sa zvolilo 7,5% v SR a 8,8% v ČR. Rozdielnosť v odpovediach je spôsobená najmä rozdielom medzi Prahou a Bratislavou, ako vidno z tabuľky 9.

Tabuľka 9. Rozvod považujete za:

štát	študuje	skončenia manželstva	rozvod je správna vec, keď ide o vážne problémy	manželských problémov	nevjadrujem sa ranky spôsobu riešenia	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	5,52	79,75	7,98	6,75	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	10,10	71,72	6,06	12,12	0,200	0,013
SR	v Bratislave	17,43	66,06	8,26	8,26	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	14,00	62,00	18,00	6,00	0,360	0,085

3.10. Umelé prerušenie tehotenstva považujete za:

Znovu boli signifikantne odlišné odpovede za SR a ČR. P-hodnota Fisherovho exaktného testu $P=0,000$. Oveľa väčší podiel respondentov za SR považuje umelé prerušenie tehotenstva za neprípustné 21,3%, kým s ČR iba 5,0%. Prípustné len ak je plod poškodený v SR 41,3% a v ČR 17,9. Oveľa nižší podiel v SR je za variant odpovede prípustný 28,1% ako v ČR 71,0%. Nevyjadriilo sa 9,4% v SR a 6,1% v ČR. Diferenciáciu v odpovediach za ČR a SR dokumentuje aj tabuľka 10, podľa nej je signifikantný rozdiel medzi hlavnými mestami aj inými mestami v SR a ČR.

Tabuľka 10. Umelé prerušenie tehotenstva považujete za:

štát	študuje	nepripustné	prípustné, ak je plod poškodený	prípustné	sa nevyjadrujem	P-hodnota	P-hodnota
ČR	v Prahe	3,68	17,18	71,78	7,36	Praha-Pardubice	Praha-Bratislava
ČR	v Pardubiciach	7,07	19,19	69,70	4,04	0,453	0,000
SR	v Bratislave	23,64	35,45	30,00	10,91	Bratislava-Trenčín	Pardubice-Trenčín
SR	v Trenčíne	16,00	54,00	24,00	6,00	0,189	0,000

3. Záver

V príspevku prezentujeme rozdielnosť, prípadne zhodu názorov mladých, univerzitných študentov v SR a ČR, na niektoré otázky demografického.

Nesignifikantné rozdiely boli v názoroch na 6 otázok:

o1: Koľko detí by ste chceli mať v budúcnosti?; o2: Aký je podľa vás ideálny počet detí v rodine?; o3: Chcete mať sobáš pred narodením Vášho prvého dieťaťa?; o5 V akom veku by ste chceli uzavrieť manželstvo?; o6: V koľkých rokoch plánujete mať svoje prvé dieťa?; o8: Z akého dôvodu vstúpite do manželstva vy?

Signifikantne rozdielne názory sme zaznamenali pri 4 otázkach:

o4: Uznávate spolužitie partnerov v jednej domácnosti bez sobáša? V ČR je väčšie pochopenie pre takýto partnerský vzťah; o7: Prečo sa podľa vás v dnešnej dobe uzatvárajú manželstvá neskôr ako v minulosti?; o9: Rozvod považujete za: a o10: Umelé prerušenie tehotenstva považujete za: - výsledky poukazujú na konzervatívnejší postoj respondentov v SR.

Výsledky za jednotlivé mestá, v ktorých študenti študujú, dokresľujú prípadnú diferenciáciu názorov za SR a ČR.

4. Literatúra

- [1] Kanji G. K. (2006): 100 Statistical Tests. 3rd Eddition. SAGE 2006.
- [2] Luha, J. (1985): Testovanie štatistických hypotéz pri analýze súborov charakterizovaných kvalitatívnymi znakmi. STV Bratislava 1985.
- [3] Luha J. (2009): Matematicko-štatistické aspekty spracovania dotazníkových výskumov. FORUM STATISTICUM SLOVACUM 3/2009. SŠDS Bratislava 2009. ISSN 1336-7420.
- [4] Luha J., Zvarová D. (2010a): Názory mladých v SR a ČR na niektoré javy súčasného populačného vývoja. FORUM STATISTICUM SLOVACUM 5/2010. SŠDS Bratislava 2010. ISSN 1336-7420.
- [5] Luha J., Zvarová D. (2010b): Prieskum názorov mladých v SR a ČR na súčasný populačný vývoj. Slovensko-České biomedicínske štúdie. Zborník vedeckých prác. Slovenská biologická spoločnosť Bratislava 2010. ISBN 978-80-8951-02-9, EAN 978809451029.
- [6] Mládek, J., Širočková, J. (2004). Premeny demografického, najmä správania obyvateľstva na Slovensku. Geografické informácie 8. Stredoeurópsky priestor. Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra, pp. 17 – 26.

- [7] Zvarová D. (2011): Demografický vývoj Slovenska a Českej republiky od roku 2002 doteraz. Bakalárska práca. Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne. Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov, 2011.

Adresa autorov:

Daniel Böhmer, doc., MUDr., PhD.

Ján Luha, RNDr., CSc.

Ústav lekárskej biológie, genetiky a klinickej
genetiky LF UK a UNB, Bratislava

daniel.bohmer@fmed.uniba.sk

Ján Luha, RNDr., CSc.

Ústav lekárskej biológie, genetiky a klinickej
genetiky LF UK a UNB, Bratislava

jan.luha@fmed.uniba.sk

Dušana Zvarová

Univerzita Alexandra Dubčeka, Trenčín

dusana.zvarova@gmail.com

študentka 4. ročníka

Práca bola podporená grantom VEGA 1/0135/09.

Veková štruktúra obyvateľstva regiónu Spiš a jej zmeny v období 1995 – 2010 s dôrazom na rómske komunity

Age structure of Spis region population and its changes over the period 1995 – 2010 with emphasis on Roma communities

Katarína Čupeľová

Abstract: Changes of the age structure as an indicator of the aging in Slovakia underway particularly intense in recent decades. However, each region has specific composition of the population and thus vary the process of aging. Spis region with a high proportion of Roma population and its population dynamics is one of the youngest regions of Slovakia. In our article we are dedicated to changes of age structure of population of this region in the period 1995 – 2010 with an emphasis on communities with a share of the Roma population of more than 60%.

Key words: veková štruktúra, starnutie, vidiek, región Spiš, rómske komunity

Kľúčové slová: age structure, aging, rural, Spis region, Roma communities

JEL classification: J11, J15

1. Úvod

Veková štruktúra populácie ako komplexný ukazovateľ často vypovedá nielen o procese jej starnutia, ale vyšší podiel mladších vekových kategórií môže byť tiež predpokladom pre jej kvantitatívny, v spojení s ostatnými charakteristikami obyvateľstva aj kvalitatívny rast.

V prostredí Slovenska, podobne ako vo väčšine vyspelých krajín, prebieha starnutie obyvateľstva, no jeho intenzita na vidieku a v mestskom prostredí je rôzna. Treba tiež pripomenúť, že aj samotný súbor vidieckych obcí či miest sa vyznačuje vysokou heterogenitou. Na zmeny vekovej štruktúry obcí vplýva nielen migračná minulosť ich obyvateľov, ale aj ich ostatné štruktúrne znaky ako národnosť, religiózna príslušnosť, vzdelanie a následne aj ich postoje v rámci rodinného a reprodukčného správania. V posledných rokoch je determinujúcou tiež geografická poloha vidieckych obcí vzhľadom na väčšie slovenské mestá, v okolí ktorých sa výraznejšie prejavujú suburbanizačné trendy.

2. Vymedzenie územia a použité metódy

Región Spiša sa už dlhodobo v rámci Slovenska vyznačuje špecifickými štruktúrami obyvateľstva - národnostnou, religióznou a aj vekovou. Taktiež vykazuje vysokú populačnú dynamiku a proces starnutia jeho obyvateľstva na úrovni obcí je naozaj diferencovaný. Nami vyčlenený región Spiš tvoria obce okresov Stará Ľubovňa, Kežmarok, Poprad, Levoča, Spišská Nová Ves a Gelnica, za mestské obyvateľstvo považujeme populácie obcí so štatútom mesta (počet 14). Osobitne tiež sledujeme tzv. rómske obce, za ktoré považujeme tie, ktoré podľa Atlasu rómskych komunít na Slovensku 2004 [6] mali aspoň 60 % rómskeho obyvateľstva. Takýchto obcí bolo v regióne 13, všetky boli vidieckymi obcami a bývalo v nich 62,2 % rómskeho obyvateľstva vymedzeného regiónu. Keďže ide o početné komunity (Tabuľka 1), ich vplyv na vekovú štruktúru regiónu a jej zmeny v čase považujeme za relevantný. Najvyšší podiel rómskeho obyvateľstva v rámci súboru miest mala Levoča – 19,2 % obyvateľstva.

Na analýzu vekovej štruktúry obyvateľstva Spiša v 5-ročných intervaloch za obdobie 1995 - 2010 boli použité štatistické miery starnutia ako index veku (podiel predreprodukčnej a poreprodukčnej skupiny obyvateľov), Billeterov index (rozdiel predreprodukčnej a poreprodukčnej zložky vzťahovaný na 100 obyvateľov vo veku 15-49), indexy závislosti (zaťaženie obyvateľstva v produktívnom veku predproduktívnou a poproduktívnou zložkou), index ekonomického zaťaženia (podiel súčtu predproduktívneho a poproduktívneho obyvateľstva k produktívnemu) a priemerný vek i grafické znázornenie vekovou pyramídou. Vybraný ukazovateľ – Billeterov index (alebo tiež miera starnutia) - bol znázornený aj kartograficky na úrovni obcí regiónu.

Tabuľka 2: Počet obyvateľov tzv. rómskych obcí a vybrané ukazovatele ich vekovej štruktúry k 31.12.2010

Okres	Obec	Podiel rómskeho obyvateľstva (2004)	Počet obyvateľov (31.12.2010)	Priemerný vek	Billeterov index
Gelnica	Richnava	61,9	2 542	24,3	65,8
Kežmarok	Ihľany	63,9	1 464	29,9	18,9
Kežmarok	Krížová Ves	66,8	1 996	27,4	37,0
Spišská Nová Ves	Bystrany	66,8	3 179	23,9	64,4
Kežmarok	Holumnica	66,9	895	30,4	12,5
Levoča	Dolňany	67,8	520	26,7	45,0
Kežmarok	Rakúsy	69,9	2 535	24,1	55,9
Spišská Nová Ves	Žehra	70,3	2 082	23,0	67,2
Kežmarok	Podhorany	73,5	1 914	21,8	76,7
Kežmarok	Výborná	74,5	1 054	25,1	50,6
Kežmarok	Stráne pod Tatrami	89,1	1 629	22,6	70,8
Stará Ľubovňa	Lomnička	93,5	2 237	19,5	105,3
Kežmarok	Jurské	99,2	960	25,3	50,0

Zdroj údajov: [6, 15]

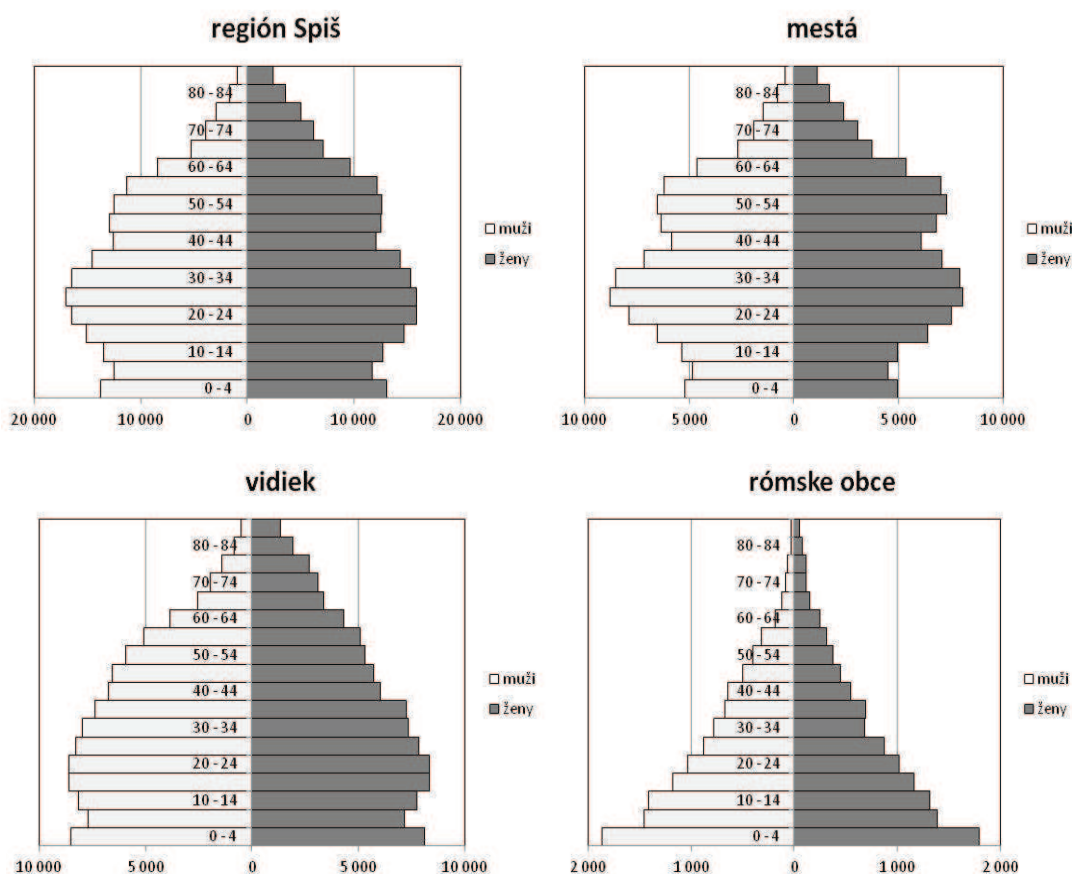
3. Zmeny vekovej štruktúry obyvateľstva Spiša 1995 - 2010

Zmeny vekovej štruktúry, označované ako starnutie obyvateľstva, predstavujú zvyšovanie podielu obyvateľov vyšších vekových kategórií a znižovanie podielu detskej zložky. Vďaka znižujúcej sa populačnej dynamike a dlhodobo sa zlepšujúcim úmrtnostným pomerom sa tento jav výraznejšie prejavuje až v 90. rokoch minulého storočia [1]. No prebieha diferencovane v mestách i na vidieku, pričom starnutie obyvateľstva vidieka prebieha intenzívnejšie. Tento proces súvisí s dlhodobými migračnými trendami, presnejšie migráciou obyvateľstva v produktívnom a predproduktívnom veku z vidieka do miest, pričom kvalitné bývanie a životné prostredie môžu byť atraktívne pre staršie vekové kategórie [4].

No regióny Slovenska, ktoré sú špecifickými z hľadiska vekovej, národnostnej i religióznej štruktúry (napr. Spiš) a ich populačná dynamika prevyšuje celoslovenské priemery, môžu v súboroch svojich obcí vyznačovať isté výkyvy hodnôt [2].

Priemerný vek v regióne Spiš v období rokov 1995-2010 rástol, jeho nárast však bol rýchlejší v mestách, vidiek dokonca v roku 2000 zaznamenal pokles priemerného veku svojho obyvateľstva. To ovplyvňuje najmä vysoký podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva i vyšší podiel rómskeho obyvateľstva na vidieku, ktoré tak pozitívne ovplyvňujú bilanciu prirodzeného prírastku a tým aj znižujú priemerný vek obyvateľstva a proces starnutia spomaľujú. V rómskych obciach dokonca priemerný vek v sledovanom období mierne

poklesol z 25,7 na 24,3. Rozdiel medzi priemerným vekom sledovaných populácií Spiša bol v roku 1995 7-8 rokov, v roku 2010 11-13 rokov.

Obrázok 1: Veková štruktúra obyvateľov Spiša k 31.12.2010

Zdroj údajov: [15]

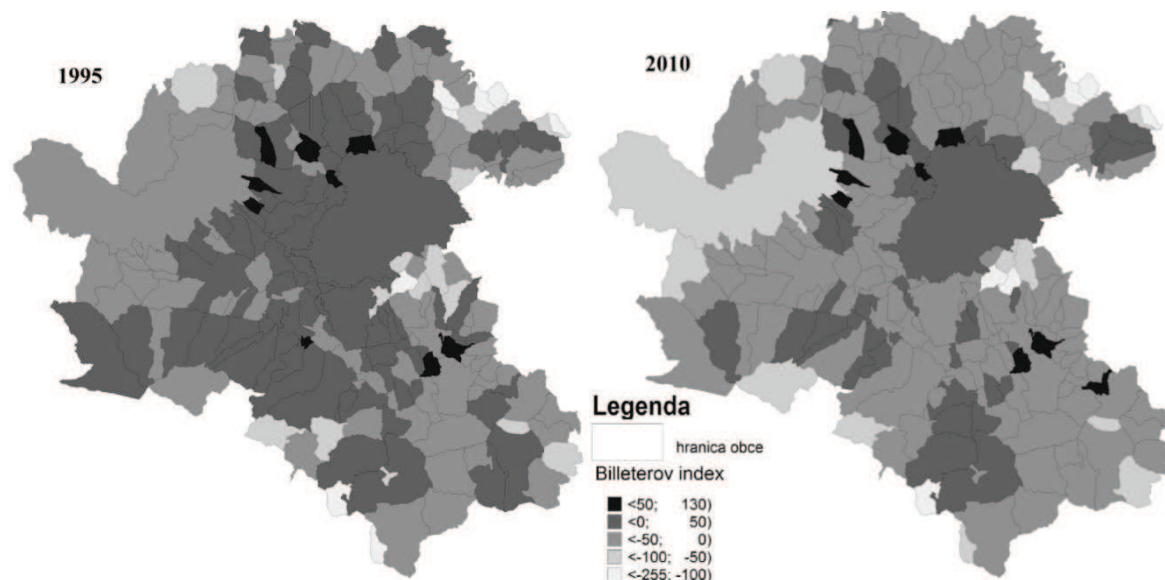
Ako môžeme vidieť pri grafickom znázornení, rómske obce sa vyznačujú výrazne progresívnym charakterom vekovej štruktúry populácie, podobný charakter má aj veková štruktúra vidieckeho obyvateľstva. V posledných rokoch počet narodených detí stúpa a práve rómske populácie zaznamenávajú najvyšší nárast podielu detskej zložky, no nárast zastúpenia starších vekových kategórií nenastáva resp. je veľmi nevýrazný, preto o starnutí tejto populácie je veľmi ťažké hovoriť. Najvýraznejšie zúženie základne však pozorujeme u mestského obyvateľstva Spiša, ktoré v roku 2010 tvorilo 48 % obyvateľstva regiónu, v roku 1995 to bolo ešte 52 %.

O podiele jednotlivých vekových kategórií v populáciách pojednávajú aj vybrané demografické ukazovatele. Hodnoty Billeterovho indexu a indexu veku rómskych obcí sa výrazne líšia od ostatných (Billeterov index vyšší ako 58, zatiaľ čo ostatné populácie zaznamenali v roku 2010 záporné hodnoty), a taktiež za posledných 15 rokov zaznamenali najmenšie zmeny. Okrem demografickej informácie nám socioekonomickú podávajú tiež indexy závislosti (starého aj mladého) obyvateľstva na jeho produktívnej zložke a index ekonomického zaťaženia. Tie taktiež dosahujú u rómskych komunit extrémne hodnoty.

Tabuľka 2: Vybrané ukazovatele vekovej štruktúry obyvateľstva Spiša k 31.12. v období 1995 - 2010

Rok	Územie	Billeterov index	Index veku	Index ekonomického zaťaženia	Priemerný vek	Index závislosti mladého obyvateľstva	Index závislosti starého obyvateľstva
1995	Spiš	8,8	121,7	70,1	32,8	44,1	26,0
	mestá	10,2	129,2	62,7	32,5	40,8	21,9
	vidiek	7,0	115,0	78,8	33,2	47,9	30,9
	rómske obce	58,0	320,4	96,2	25,7	78,6	17,7
2000	Spiš	2,9	107,1	63,4	33,0	38,9	24,5
	mestá	-0,2	99,5	54,8	33,5	33,4	21,5
	vidiek	6,6	114,7	73,4	32,5	45,4	28,0
	rómske obce	58,8	339,8	92,5	24,5	77,2	15,4
2005	Spiš	-6,4	86,0	59,0	34,3	33,8	25,2
	mestá	-15,5	67,2	51,4	35,7	26,9	24,5
	vidiek	2,7	106,0	66,9	33,1	41,0	25,9
	rómske obce	58,8	344,1	89,4	24,5	75,9	13,6
2010	Spiš	-13,8	73,1	60,5	35,5	31,9	28,6
	mestá	-26,2	53,0	54,7	37,4	24,7	30,0
	vidiek	-1,9	96,0	66,2	36,4	39,0	27,2
	rómske obce	58,9	344,7	88,5	24,3	75,6	12,9

Zdroj údajov: [8,9,10,15]

Obrázok 2: Billeterov index (miera starnutia) v obciach regiónu Spiš v rokoch 1995 a 2010

Zdroj údajov: [8,15]

Z priestorového hľadiska môžeme konštatovať, že aj keď Spiš patrí k najmladším regiónom Slovenska [3], starnutie obyvateľstva zaznamenalo takmer celé jeho územie. Výnimku tvoria rómske obce, ktoré si aj v priebehu 15 rokov zachovávajú progresívnu vekovú štruktúru a ich pozícia v najvyššom intervale pri Billeterovom indexe zostala nezmenená. Intenzívne starnutie však zaznamenali menšie obce v podhorských oblastiach regiónu resp. v marginálnych oblastiach vzhľadom na jeho infraštruktúrnú sieť. Ide o obce

s malým počtom už prestarnutého obyvateľstva a ich budúcnosť je aj vďaka nízkej intenzite imigrácie otázná. Najmenšie zmeny vekovej štruktúry zaznamenali vybrané obce v blízkosti miest Poprad, Spišská Nová Ves a Kežmarok (väčšinou s nízkym podielom rómskeho obyvateľstva), preto môžeme predpokladať, že do týchto obcí smeruje obyvateľstvo miest a začínajú sa tak prejavovať v malej miere aj suburbanizačné tendencie typické pre viaceré väčšie mestá Slovenska [5].

6. Záver

Starnutie obyvateľstva prejavovaný zmenami vekovej štruktúry je jav s vysokou mierou komplexnosti a ovplyvňuje ho mnoho faktorov. Jednými z nich je aj národnostná štruktúra a najmä odlišná populačná dynamika etníc. Región Spiša vykazuje z dlhodobého hľadiska vysokú koncentráciu rómskeho obyvateľstva, niektoré jeho obce vykazujú jeho podiel vyšší ako 90% obyvateľstva. V rokoch 2007 – 2010 mali tieto rómske obce všeobecnú mieru plodnosti (počet narodených detí na 1000 žien vo fertilnom veku 15-49) 143,8. Hodnota pre región Spiš bola 55, pre spišské mestá 42,3 a pre vidiek ako celok 67,6. Hrubá miera migračného prírastku nevystúpila nad 1,7‰, v mestách a za celý región bol dokonca zaznamenaný migračný úbytok [11,12,13,14]. Zdrojom nárastu počtu obyvateľov je tak prirodzený prírastok. Pri danej populačnej dynamike rómskeho etnika, jeho súčasnej vekovej štruktúre a celkovom zdravotnom stave a životnom štýle môžeme predpokladať, že proces starnutia, ktorý pozorujeme u majoritného obyvateľstva, u tohto etnika v blízkej budúcnosti nenastane, čím sa vynárajú mnohé otázky týkajúce sa zabezpečenia sociálnych, ekonomických, ale aj ďalších potrieb týchto obyvateľov.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 1/0181/09 "Súčasný procesy redistribúcie obyvateľstva na Slovensku", ktorý bol financovaný grantovou agentúrou VEGA.

7. Literatúra

- [1] JURČOVÁ D. A KOL. 2010. Demografické trendy na Slovensku na začiatku nového milénia. In: Slovenská štatistika a demografia, č. 3, 2010, s. 47 - 73
- [2] MARENČÁKOVÁ, J. 2003. Pôrodnosť obyvateľstva Slovenska a jej vzťah s vybranými demografickými a spoločenskými javmi. In: Acta Geographica Universitatis Comenianae. 2003, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 3 - 88
- [3] MLÁDEK, J. A KOL. (ED.) 2006. Demografická analýza Slovenska, 2006. 222 s. ISBN 80-223-2191-5
- [4] MLÁDEK, J. – ČUPELOVÁ, K. 2010. Population processes and structures in the urban and rural spaces of Slovakia. In: European Countryside, č. 3, 2010, s. 72 - 93
- [5] NOVOTNÝ, L. 2010. Migračné procesy v migračne úbytkovom funkčnom mestskom regióne: empirický príklad FMR Spišská Nová Ves. In: Acta Geographica Universitatis Comenianae. 2010, č. 2, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 247-263
- [6] RADÍČOVÁ, I. (ED.). 2004. Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004. 191 s.. ISBN 80-88991-27-7
- [7] ŠPROCHA, B. 2008. Rozdiely v úrovni plodnosti rómskych žien na Slovensku v závislosti od stupňa integrácie. In: Slovenská štatistika a demografia, č. 1-2, 2008, s. 141-149
- [8] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 1996. Vekové zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky 1995.
- [9] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2001. Vekové zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky 2000.

- [10] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2006. Vekové zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky 2005.
- [11] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2008. Bilancia pohybu obyvateľstva podľa obcí SR 2007.
- [12] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2009. Bilancia pohybu obyvateľstva podľa obcí SR 2008.
- [13] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2010. Bilancia pohybu obyvateľstva podľa obcí SR 2009.
- [14] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2011. Bilancia pohybu obyvateľstva podľa obcí SR 2010.
- [15] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2011. Vekové zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky 2010.

Adresa autora:

Katarína Čupeľová, Mgr.

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny

Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského

Mlynská dolina

842 15 Bratislava

katka.cupelova@gmail.com

Charakteristika Nitrianskeho kraja Characteristics Region of Nitra

Renáta Dušová

Abstract: Nitra region is introduced in the article, its main indicators and geographic conditions. Article is aimed on selected demographic processes from year 2001 to 2010. Next part compares state of population and population change of the Nitra region and other regions of Slovak Republic in year 2010. Demographic facts that influenced the state of population and population change of the region in year 2010 are summed in the end of part on demography. The last part of the article outlines selected economic and social particularities of the region.

Key words: Demography, Increases and state of population, Age structure of population, Population by nationality, selected regional indicators

Kľúčové slová: Demografia, prírastky a stav obyvateľstva, vekové zloženie obyvateľstva, obyvateľstvo podľa národnosti, vybrané regionálne ukazovatele

1. Úvod

Nitriansky kraj svojou rozlohou 6 344 km² zaberá takmer 13 % územia Slovenskej republiky. Nachádza sa v juhozápadnej časti Slovenskej republiky, pričom na juhu hraničí s Maďarskou republikou, na východe s Banskobystrickým krajom, na severe s Trenčianskym krajom a na západe s Trnavským krajom. V kraji je najjužnejší bod SR v obci Patince, v okrese Komárno. Podľa územno-správneho usporiadania v zmysle zákona NR SR č. 221/1996 Z. z. sa člení na 7 okresov: Komárno, Levice, Nitra, Nové Zámky, Šaľa, Topoľčany a Zlaté Moravce. Rozlohou najmenším okresom kraja je okres Šaľa (356 km²) a najväčším je okres Levice (1 551 km²), ktorý je zároveň aj najväčším okresom SR.

Tabuľka 1: Rozloha, počet a hustota obyvateľov v okresoch Nitrianskeho kraja, 2010

Územie	Rozloha* (km ²)	Obyvateľstvo k 31. 12.	z toho ženy	Hustota obyvateľstva na km ²	Počet obcí	z toho mestá	Stupeň urbani- zácie
Nitriansky kraj	6 344	704 752	363 166	111,1	354	15	46,5
Komárno	1 100	106 414	54 716	96,7	41	3	51,2
Levice	1 551	117 256	60 790	75,6	89	4	46,2
Nitra	871	165 011	85 258	189,5	62	2	56,2
Nové Zámky	1 347	145 586	75 225	108,1	62	3	42,0
Šaľa	356	53 903	27 653	151,5	13	1	43,9
Topoľčany	598	73 985	37 678	123,8	54	1	38,2
Zlaté Moravce	521	42 597	21 846	81,7	33	1	30,5

* údaj prevzatý z GKÚ

Počtom 704 752 obyvateľov k 31.12.2010 sa Nitriansky kraj zaraďuje na 3. miesto v medzikrajskom porovnaní s podielom 13 % na úhrne SR. Z celkového počtu obyvateľov je 51,5 % žien. **S hustotou osídlenia** 111,1 obyvateľov na km² je piatym najobývanejším

krajom SR. V Nitrianskom kraji sa nachádza 354 obcí, z ktorých má 15 štatút mesta. V mestách žije 327 504 obyvateľov, čo je 46,5 % podiel zo všetkých obyvateľov.

Tabuľka 2: Obce podľa počtu obyvateľov v Nitrianskom kraji k 31.12.2010

Ukazovateľ	- 199	200 - 499	500 - 999	1 000 - 1 999	2 000 - 4 999	5 000 - 9 999	10 000 - 19 999	20 000 - 99 999
Počet obcí	12	83	97	102	43	7	4	6
Počet obyvateľov	1 888	29 054	68 727	144 279	121 753	48 312	44 749	245 990
Podiel obyvateľov (%)	0,3	4,1	9,7	20,5	17,3	6,9	6,3	34,9

2. Geografické východiská

Reliéf kraja má prevažne rovinný a pahorkatinný reliéf. Takmer celý kraj sa nachádza na Podunajskej pahorkatine a Podunajskej rovine, čo sú celky Podunajskej nížiny. Na severe sa krajom tiahne pohorie Trábeč, severovýchod je lemovaný výbežkami Štiavnických vrchov a sčasti Pohronským Inovcom. Podstatnú časť juhu a juhovýchodu kraja zaberá kvalitná poľnohospodárska pôda. Kraj patrí k najteplejším oblastiam a najproduktívnejším poľnohospodárskym centráram SR. Priemerná ročná teplota vzduchu (údaje získané meraním v meteorologickej stanici v Hurbanove v roku 2008) je 12 °C. Kraj, najmä jeho južné oblasti sú bohaté na výskyt vodných zdrojov. Z hľadiska prírodného bohatstva vyniká kraj v oblasti termálnych prameňov v Podhájskej, Patinciach, Komárne, Poľnom Kesove a Štúrove. Územím kraja preteká viacero riek - najdlhšia slovenská rieka Váh, Dunaj, Nitra, Hron, Ipel' a Žitava, pričom rieky Dunaj a Ipel' tvoria prirodzenú štátnu hranicu s Maďarskom. Na území Nitrianskeho kraja sú zásoby nevyhradených **nerastov**, ako sú štrkopiesky, stavebný kameň a tehliarska surovina.

Na území kraja je 14 národných prírodných rezervácií, 47 prírodných rezervácií, 24 prírodných pamiatok a 62 chránených areálov. Na územie Nitrianskeho kraja zasahuje chránená krajinná oblasť Dunajské luhy (okres Komárno), Štiavnické vrchy (okres Levice), chránená krajinná oblasť Ponitrie (okres Nitra, Topoľčany, Zlaté Moravce).

Najvýznamnejšie kultúrno-historické pamiatky (hrady a zámky) sú v kraji: Levický hrad, hrad Gýmeš (Jelenec), Nitriansky hrad, Oponický hrad, Topoľčiansky hrad, hrad Hrušov (Hostie) a Čierny hrad (Zlatno). Historické sídelné štruktúry má kraj vo forme mestskej pamiatkovej rezervácie Nitra. V okrese Levice sa nachádza pamiatková rezervácia ľudovej architektúry - skalné obydlia v obci Brhlovce. Okrem toho boli vyhlásené nasledovné pamiatkové zóny: Šahy, Komárno, Nitra - Staré mesto (Dolné mesto), Topoľčany, Zlaté Moravce a na vidieku Bátovce (okres Levice).

Nitra je mesto na Slovensku s najstaršou písomnou zmienkou z r. 826.

3. Vybrané demografické procesy

Nitriansky kraj dosiahol podľa štatistickej bilancie k 31.12.2010 spolu 704 752 obyvateľov, t.j. o 909 menej ako v roku 2009. Vo vyššej miere bol zaznamenaný pokles počtu obyvateľov oproti roku 2001 (pokles o 7 560 osôb).

Pôrodnosť, ktorá je z hľadiska sledovania reprodukcie obyvateľstva najdôležitejším ukazovateľom, má v kraji v posledných rokoch v celkovom ponímaní rastúcu tendenciu, avšak oproti roku 2009 bol zaznamenaný pokles počtu živonarodených detí. Narodilo sa

6 539 živých detí (o 253 menej ako v roku 2009) a zomrelo 7 840 osôb (o 58 menej ako v roku 2009). Živorodenosť sa medziročne znížila na 9,3 ‰ a úmrtnosť sa znížila na 11,1 ‰.

Uzavretých bolo 2 888 manželstiev a rozviedlo sa 1 625 manželských dvojíc. V porovnaní s rokom 2009 bol počet sobášov nižší o 198. Na 100 uzavretých manželstiev pripadlo 56 rozvodov. Prirodzený úbytok obyvateľstva dosiahol hodnotu - 1 301 a bol o 195 osôb nižší než v roku 2009. Zahraničnou migráciou získal Nitriansky kraj 637 osôb (pristáhovalo sa zo zahraničia 857 a vystáhovalo sa 220 osôb). Saldo migrácie bolo aj v roku 2010 kladné v počte 392 osôb, v roku 2001 to bolo 456 osôb. Z ostatných demografických procesov oproti roku 2001 došlo k zníženiu potratovosti. Vývoj dojčenskej a novorodeneckej úmrtnosti má premenlivú tendenciu. Pokračuje proces starnutia obyvateľstva, dôkazom čoho je mierne zvýšenie priemerného veku obyvateľov u oboch pohlaví.

Prirodzený prírastok ako výsledok reprodukcie obyvateľstva má dlhodobu klesajúcu tendenciu. Prirodzeným pohybom obyvateľstva v roku 2010 ubudlo v kraji 1 301 obyvateľov, čo bolo o 195 osôb viac ako v roku 2009. Miera prirodzeného úbytku -1,8 ‰ bola o 0,2 bodu nižšia ako v roku 2009 a o 1,3 bodu vyššia ako v roku 2001.

Celkový prírastok (v prípade Nitrianskeho kraja úbytok) ako výsledok prirodzeného a migračného pohybu obyvateľstva -909 osôb v roku 2010 poklesol v porovnaní s rokom 2009 o 195 osôb, miera celkového úbytku poklesla o 0,3 bodu a dosiahla hodnotu -1,3 ‰. Oproti roku 2001 sa celkový úbytok znížil o 833 osôb a miera celkového úbytku bola vyššia o 1,1 bodu.

Tabuľka 3: Vybrané charakteristiky prírastkov v Nitrianskom kraji, 2001 - 2010

Ukazovateľ	Rok									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Prirodzený prírastok:										
absolútny počet	-2 198	-1 964	-1 978	-1 671	-1 831	-1 968	-1 992	-1 554	-1 106	-1 301
na 1 000 obyv.	-3,1	-2,8	-2,8	-2,4	-2,6	-2,8	-2,8	-2,2	-1,6	-1,8
Saldo sťahovania:										
absolútny počet	456	654	728	1 269	979	775	1 445	1 171	392	392
na 1 000 obyv.	0,6	0,9	1,0	1,8	1,4	1,1	2,0	1,7	0,6	0,6
Celkový prírastok										
absolútny počet	-1 742	-1 310	-1 250	-402	-852	-1 193	-547	-383	-714	-909
na 1 000 obyv.	-2,4	-1,8	-1,8	-0,6	-1,2	-1,7	-0,8	-0,5	-1,0	-1,3

Znižovaním detskej zložky v celkovej štruktúre obyvateľstva (dôsledok klesajúcej pôrodnosti spolu s postupným rastom poproduktívnej zložky), stráca populácia kraja prírastok mladej a pomerne rýchlo nadobúda rysy populácie starého typu, so všetkými dôsledkami spojenými so starnutím obyvateľstva pre ekonomiku. V súvislosti so starnutím obyvateľstva sa zvyšovalo v rokoch 2001 - 2010 aj zastúpenie osôb v produktívnom veku zo 70,3 ‰ na 72,8 ‰.

Tabuľka 4: Veková štruktúra obyvateľov podľa ekonomických vekových skupín v Nitrianskom kraji, 2001 - 2010

Veková skupina	Rok									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	počet osôb									
0 - 14	121 302	117 105	112 812	109 274	105 850	102 459	99 618	97 612	96 470	95 654
15 - 64	501 022	503 695	506 467	508 641	510 385	512 001	513 532	514 531	513 796	513 225
65 +	89 988	90 202	90 473	91 435	92 263	92 845	93 608	94 232	95 395	95 873
spolu	712 312	711 002	709 752	709 350	708 498	707 305	706 758	706 375	705 661	704 752
	štruktúra (v ‰)									
0 - 14	17,03	16,47	15,89	15,40	14,94	14,49	14,10	13,82	13,67	13,57
15 - 64	70,34	70,84	71,36	71,71	72,04	72,39	72,66	72,84	72,81	72,82
65 +	12,63	12,69	12,75	12,89	13,02	13,13	13,24	13,34	13,52	13,60

Index starnutia počítaný pre obe pohlavia sa oproti roku 2001 zhoršil o 26 bodov a dosiahol hodnotu 100,2. To znamená, že na 100 obyvateľov vo vekovej skupine 0 - 14 rokov v roku 2010 pripadalo 100,2 osôb vo veku 65 rokov a viac.

Rozdielny je index starnutia z pohľadu pohlaví. U mužov dosiahol uvedený ukazovateľ hodnotu 71,2 a u žien hodnotu 131. Dôvod je v rozdielnej početnosti žien vo vyšších vekových kategóriách v dôsledku vyššej úmrtnosti mužov v strednom a vysokom veku.

Tabuľka 5: Priemerný vek, index starnutia a index ekonomického zaťaženia v Nitrianskom kraji, 2001 - 2010

Ukazovateľ	Pohlavie	Rok									
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
priemerný vek	muži	35,7	36,0	36,3	36,6	36,9	37,2	37,5	37,7	38,0	38,3
	ženy	39,2	39,5	39,8	40,2	40,5	40,8	41,1	41,3	41,6	41,8
	spolu	37,5	37,8	38,1	38,5	38,7	39,0	39,3	39,6	39,8	40,1
index starnutia*	muži	52,9	54,9	57,1	59,4	62,0	64,2	66,6	68,4	70,3	71,2
	ženy	96,7	100,5	104,6	109,4	113,7	118,6	122,9	126,2	129,1	131,0
	spolu	74,2	77,0	80,2	83,7	87,2	90,6	94,0	96,5	98,9	100,2
index ekonomického zaťaženia**	spolu	42,2	41,2	40,1	39,5	38,8	38,1	37,6	37,3	37,3	37,3

* počet osôb vo veku 65 rokov a viac na 100 detí vo veku 0-14 rokov

** počet detí vo veku 0-14 rokov a osôb vo veku 65 rokov a viac na 100 osôb vo veku 15-64 rokov

Národnosť je v Slovenskej republike zisťovaná pri sčítaniach obyvateľov, ktoré sa vykonávajú v 10-ročných intervaloch, na základe uvedenia národnosti podľa vlastného presvedčenia. Demografická štatistika aktualizuje tieto dáta na základe bilancovania pohybu obyvateľstva podľa štatistických hlásení o narodení, úmrtí a sťahovaní. Slovenská národnosť tvorila v roku 2010 70,1 %, maďarská 27 %, česká, moravská a sliezka spolu tvorili 0,8 %, rómska 0,7 %. Ostatné národnosti mali podiely nižšie ako 0,1 %.

Z hľadiska početnosti žilo k 31.12.2010 na území Nitrianskeho kraja takmer 494 tisíc obyvateľov slovenskej národnosti. Oproti minulému roku sa znížil tento počet o 460 osôb.

Druhou najpočetnejšou zostáva maďarská národnosť (takmer 190 tisíc obyvateľov), vývoj jej početnosti mal počas sledovaného obdobia mierne klesajúci charakter.

3a. Porovnanie demografických procesov Nitrianskeho kraja a Slovenska

Proces starnutia najintenzívnejšie prebieha v Nitrianskom kraji, keď podiel poproduktívnej vekovej skupiny dosiahol 13,6 % z celkového počtu obyvateľov, za ním nasleduje Trenčiansky (13,5 %) a Banskobystrický kraj (13 %). Najvyšší priemerný vek majú Bratislavský a Nitriansky kraj (40,1 rokov), za ním nasleduje Trenčiansky kraj (40 rokov). Najnižší priemerný vek má Prešovský kraj (36,4 rokov).

Najvyšší počet sobášov v roku 2010 v prepočte na 1 000 obyvateľov stredného stavu bol v Prešovskom (5,6 ‰) a Bratislavskom kraji (5,3 ‰). Nitriansky kraj (4,1 ‰) je dlhodobo pod celoslovenským priemerom (4,7 ‰).

Trend zvyšovania rozvodovosti sa v roku 2010 prejavil vo všetkých krajoch, regionálne rozdiely sú v jeho intenzite. Najvyšší počet rozvodov vykazujú Košický (1 705), Bratislavský (1 686) a Nitriansky kraj (1 625). Najvyššia hrubá miera rozvodovosti je v Bratislavskom (2,7 ‰) a Trnavskom kraji (2,4 ‰). Nitriansky kraj sa radí na štvrté miesto (2,3 ‰).

Z regionálneho pohľadu dlhodobo najvyššiu pôrodnosť vykazuje Prešovský (13,1 ‰), Košický (12,7 ‰) a Bratislavský kraj (12,1 ‰). Hrubá miera pôrodnosti sa v nich pohybuje nad celoslovenským priemerom (11,1 ‰). Najnižšie hodnoty (pod 10 ‰) sú v Nitrianskom, Trenčianskom a Trnavskom kraji. Hodnoty úhrnnej plodnosti majú v súčasnosti priaznivý

vývojový trend, tzn. stúpajú, avšak ani jeden kraj nedosahuje stav jednoduchej reprodukcie (2,1 dieťaťa na 1 ženu).

Najnižšia miera potratovosti, ktorá je hlboko pod celoslovenským priemerom sa zaznamenala v Prešovskom kraji, v ktorom podľa indexu potratovosti pripadá 21,4 potratov na 100 narodených. Nadpriemerný index potratovosti je v Nitrianskom kraji (36 %), Trnavskom (34 %) a v Banskobystrickom kraji (33,8 %).

Počet úmrtí je v jednotlivých krajoch dlhodobo stabilný. V krajoch so staršou populáciou a nízkou pôrodnosťou sa hodnoty úmrtnosti pohybujú okolo 11 ‰. Tieto hodnoty sa týkajú Nitrianskeho (11,1 ‰) a Banskobystrického kraja (11 ‰).

Jednotlivé kraje Slovenska možno v roku 2010 podľa dosiahnutého prirodzeného prírastku rozdeliť na dve základné skupiny. Do prvej skupiny patria kraje s kontinuálnym prirodzeným prírastkom: Prešovský (4,5 ‰), Košický (3 ‰), Bratislavský (2,6 ‰), Žilinský (1,5 ‰) a Trenčiansky kraj (0,2 ‰). Do druhej skupiny patria kraje, kde sa zaznamenal prirodzený úbytok obyvateľstva, Nitriansky (- 1,8 ‰), Banskobystrický (- 0,7 ‰) a tiež Trnavský (- 0,1 ‰).

Z hľadiska sťahovania obyvateľstva najziskovejšími krajoimi sú Bratislavský a Trnavský kraj. Nitriansky kraj dosahuje tiež kladné saldo sťahovania (392 osôb), avšak jeho výška nedokáže kompenzovať straty z prirodzeného úbytku.

3b. Výsledné demografické skutočnosti

V roku 2010 vo vývoji obyvateľstva Nitrianskeho kraja pokračovala transformácia demografického správania v nových spoločenských, ekonomických a sociálnych podmienkach.

V sledovanom období boli najdôležitejšie tieto demografické skutočnosti:

- vzrástol priemerný vek žijúcich obyvateľov a index starnutia obyvateľstva,
- počet uzavretých manželstiev a miera sobášnosti oproti roku 2009 mierne poklesla,
- oproti roku 2009 poklesol počet rozvodov,
- od roku 2009 dochádza k poklesu pôrodnosti žien,
- vzrástol počet a podiel detí narodených mimo manželstva,
- pokračovalo zníženie počtu umelých prerušení tehotenstva,
- celková úmrtnosť obyvateľstva v roku 2010 poklesla, oproti roku 2009 poklesla aj úmrtnosť detí do 1 roka, avšak vzrástla novorodenecká úmrtnosť,
- prirodzený prírastok oproti roku 2009 poklesol a stále sa pohybuje v záporných hodnotách,
- celkový počet obyvateľov kraja poklesol,
- potvrdil sa proces starnutia populácie v kraji.

Vývoj demografických procesov sa následne premieta do všetkých demografických štruktúr. V súčasnosti je pre ďalší vývoj spoločnosti najzávažnejším problémom veková štruktúra a jej vývoj.

Populácia starne, proces demografického starnutia sa stáva spoločným problémom. Je potrebné uvažovať a pracovať na nadrezortnom riešení tejto problematiky, hlavne v oblasti zdravého životného štýlu a geriatrickej medicíny, celoživotného vzdelávania, ale aj zdravotnej problematiky, dlhodobej starostlivosti a ďalších sociálnych služieb.

4. Vybrané ekonomické a sociálne špecifiká

Regionálny hrubý domáci produkt (v bežných cenách) v roku 2008 dosiahol v Nitrianskom kraji 7 423 mil. Eur s podielom na SR 11 %. Regionálna hrubá pridaná hodnota v bežných cenách v roku 2008 dosiahla 6 735 mil. Eur s podielom 11 % z úhrnu za SR.

Skladba priemyselných odvetví je pestrá, dominantné miesto má krajské mesto Nitra, ktorého významným podnikom je Foxconn Slovakia, spol. s r.o.. Medzi **tŕažiskové odvetvia** kraja patrí potravinársky, chemický, gumárenský, elektrotechnický a strojársky priemysel. V okrese Šaľa sa nachádza dôležitý chemický závod Duslo, a.s., v ktorom sa spracúva zemný plyn a vyrábajú sa dusíkaté hnojivá a gumárenské chemikálie.

V priemyselných subjektoch Nitrianskeho kraja s počtom zamestnaných osôb 20 a viac dosiahli tržby za vlastné výkony a tovar v roku 2010 hodnotu 5 532,3 mil. Eur. V porovnaní s rokom 2009 vzrástli o 13,9 % v stálych cenách z decembra 2005.

Kraj obhospodaruje najväčšiu výmeru **poľnohospodárskej pôdy** zo všetkých krajov SR. Patrí k najvýznamnejším producentom poľnohospodárskych plodín ako sú pšenica, jačmeň, kukurica na zrno, hrach jedlý, cukrová repa technická, repka olejnatá, slnečnica na semeno a je najväčším producentom obilnín, olejní, strukovín na zrno a hrozna v SR. Hrubá poľnohospodárska produkcia kraja z hrubého obratu (455 944 tis. Eur v r. 2009) tvorí takmer 29 % celoštátnej produkcie. Živočíšna výroba sa zameriava na chov hydiny a ošípaných. Poľnohospodárske subjekty realizovali v roku 2010 tržby za predaj vlastných výrobkov v hodnote 380,5 mil. Eur, čo je o 0,7 % viac ako v roku 2009. Na celkovom objeme sa tržby za predaj rastlinných výrobkov podieľali takmer dvoma tretinami a dosiahli hodnotu 246,0 mil. Eur (index 104,1). Tržby za predaj živočíšnych výrobkov medziročne poklesli o 4,8 % a dosiahli 134,5 mil. Eur.

Nitriansky kraj je dobre prepojený **cestnými komunikáciami** medzi okresmi a aj medzinárodnými cestnými ťahmi. Územím prechádza aj medzinárodná magistralna trať železničnej dopravy. V meste Komárno sa nachádza na rieke Dunaj významný riečny prístav, ktorý je napojený na európsku riečnu magistrálu Rýn - Mohan - Dunaj. Cez územie Nitrianskeho kraja vedú dôležité potrubia. Najvýznamnejšie plynovody sú Tranzitný a Medzištátny. Ropovody vedúce cez Nitriansky kraj sú Družba a Adria.

Zamestnanosť v kraji dosiahla 119 430 zamestnaných osôb (fyzické osoby) a medziročne poklesla o 1,7 %. Z územného hľadiska sa zamestnanosť medziročne zvýšila v okrese Zlaté Moravce o 13,7 %, Šaľa o 0,6 % a Nitra o 0,3 %. V štyroch okresoch došlo k poklesu zamestnanosti; a to v Komárne o 0,2 %, v Leviciach o 7,5 %, v Nových Zámkoch o 1,2 % a v Topoľčanoch o 9,9 %. Na zamestnanosti kraja sa najviac 36,3 % podieľal okres Nitra. Priemerná nominálna mesačná mzda zamestnanca v kraji za rok 2010 dosiahla 700 Eur (index 102,5). Vývoj priemernej nominálnej mesačnej mzdy v okresoch kraja bol priaznivý. Z hľadiska odvetví najvyššia priemerná nominálna mesačná mzda v kraji bola v odvetví odborné vedecké a technické činnosti 1 128 Eur (index 107,4). Naopak najnižšiu priemernú nominálnu mesačnú mzdu mali v ostatných činnostiach 475 Eur (index 95,8), v administratívnych a podporných službách 489 Eur (index 99,2) a v ubytovacích a stravovacích službách 516 Eur (index 119,3). V roku 2010 bolo v Slovenskej republike k dispozícii priemerne 13 424 voľných pracovných miest, z toho na Nitriansky kraj pripadalo 1 022 miest (7,6 %). Na celoslovenskej zamestnanosti sa Nitriansky kraj podieľal 9,5 %. Priemerná nominálna mesačná mzda zamestnanca v kraji bola nižšia o 140 Eur ako priemer v SR.

Cestovný ruch sa viaže najmä na lokality s termálnymi prameňmi, kde vyrástli rekreačno - turistické strediská (Komárno, Patince, Štúrovo). Minerálne vody v okrese Levíc ako Santovka a Slatina, sa plnia do fliaš. Ku koncu decembra 2010 poskytovalo ubytovacie služby 270 ubytovacích zariadení so sídlom v Nitrianskom kraji. Z hľadiska štruktúry zariadení 238 bolo hromadných ubytovacích zariadení a 32 prevádzkovateľov poskytovalo ubytovanie v súkromí.

Na celom území kraja je dobre vybudovaná hustá **sieť školských zariadení**. V takmer každej väčšej obci je základná škola, zabezpečujúca povinnú školskú dochádzku. V krajskom meste Nitra sídlia 2 univerzity - Slovenská poľnohospodárska univerzita, Univerzita Konštantína Filozofa. V meste Komárno sídli Univerzita Selyeho.

Zdravotná starostlivosť v kraji je zabezpečovaná vo fakultnej nemocnici v Nitre, v nemocniciach s poliklinikou, samostatnými poliklinikami a odbornými liečebnými ústavmi.

V oblasti **kultúry** má ešte dlhoročnú tradíciu krajské mesto Nitra ako jedno z najdôležitejších centier slovanskej vzdelanosti, kultúry a kresťanského života. Rozvoj kultúry siaha do čias raného osídlenia starých Slovanov a pokračoval v prvom štátnom útvare Pribinovom Nitrianskom kniežatstve a počas Veľkej Moravy cez stredovek až do novoveku. Na území kraja je 7 divadiel, 2 galérie vrátane pobočiek a 307 verejných knižníc vrátane pobočiek (z celkového počtu obyvateľov kraja v roku 2010 je 8,5 % registrovaných používateľov). Pozornosť si zaslúži Divadlo Andreja Bagara v Nitre, Ponitrianske múzeum a Nitrianska galéria. Najvýznamnejšie kultúrne podujatia sa konajú prevažne v Nitre. Patria k nim Nitrianska hudobná jar, Nitrianske kultúrne leto, Dni Nitranov - Pribinove a Cyrilo - metodské slávnosti, , Divadelná Nitra - medzinárodný divadelný festival, Agrofilm – medzinárodný filmový festival. V Nitre sa v posledných rokoch okrem tradičnej poľnohospodárskej **výstavy** AGROKOMPLEX usporadúvajú také veľtrhy a výstavy ako sú Autosalón, Nábytok a bývanie, Medzinárodný strojársky veľtrh, Lignumexpo a iné.

5. Záver

Príspevok predstavuje Nitriansky kraj hlavne z demografického pohľadu a jeho postavenie v rámci SR. Vybrané demografické procesy poskytujú prehľad o vývoji v kraji za obdobie rokov 2001 až 2010. Ekonomické a sociálne špecifiká sú naznačené len všeobecne, nakoľko súčasťou materiálu pri prezentácii účastníkov bude aj podrobná Informatívna spáva o ekonomickom vývoji v Nitrianskom kraji za rok 2010. Veríme, že predkladané údaje budú užitočné pre všetkých, ktorí sa o tento región zaujímajú.

6. Literatúra

- [1] Vývoj obyvateľstva v Nitrianskom kraji 2010 - Pracovisko ŠÚ SR v Nitre
- [2] Informatívna spáva o ekonomickom vývoji v Nitrianskom kraji za rok 2010 - Pracovisko ŠÚ SR v Nitre
- [3] Štatistická ročenka regiónov Slovenska 2010 - ŠÚ SR Bratislava
- [4] www.statistics.sk

Adresa autora

Renáta Dušová, Ing.
Štatistický úrad SR - pracovisko ŠÚ SR v Nitre
Rázusova 9
949 55 Nitra
renata.dusova@statistics.sk

Vybrané ukazovatele demografického správania obyvateľov miest a vidieka v krajoch SR v rokoch 2000 a 2010

Selected indicators of demographic behavior of urban and rural population in the regions of Slovakia in the years 2000 and 2010

Neonila Foltánová, Monika Prochádzková, Andrea Galvánková

Abstract:

The paper describes changes in demographic indicators comparing marriage and divorce, abortion and fertility for rural and urban population of Slovakia in the years 2000 and 2010. The population was divided into two subpopulations according to the current administrative division – cities and other municipalities (a municipality acquires the status of a city on the basis of declaration by the SR National Council a municipality a city; the SR National Council declares the municipality a city after meeting the criteria set out in Law No. SNR. 479/2010 Coll. On Municipalities, § 22). Hence, the urban population is the population residing in the municipalities that have a city status. Rural population is the population residing in the other municipalities of Slovakia. The aim was to map the differences in demographic behavior of urban and rural residents in the regions of Slovakia in the years 2000 and 2010.

Key words: urban municipalities, rural municipalities, region, demographic indicators, marriage rate, divorce rate, birth rate, abortion rate.

Kľúčové slová: mesto, kraj, demografické ukazovatele, sobášnosť, rozvodovosť, pôrodnosť, potratovosť

1. Úvod

V príspevku sa zaoberáme porovnávaním zmien demografických ukazovateľov sobášnosti a rozvodovosti, pôrodnosti a potratovosti obyvateľstva miest a vidieka v kontexte krajov Slovenska v roku 2000 a 2010. Obyvateľstvo bolo rozdelené na dve subpopulácie podľa súčasného administratívneho členenia – mestá a ostatné obce (obec získava štatút mesta na základe vyhlásenia obce za mesto Národnou radou SR, ktorá vyhlasuje obec za mesto po splnení kritérií uvedených v zákone SNR č. 479/2010 Zb. o obecnom zriadení, § 22), čiže mestskú populáciu predstavuje obyvateľstvo s trvalým pobytom v obciach, ktoré mali štatút mesta. Populáciu vidieka tvorí obyvateľstvo s trvalým pobytom v ostatných obciach SR. Cieľom príspevku bolo zmapovať rozdiely v demografickom správaní obyvateľov miest a vidieka v jednotlivých krajoch SR porovnaním rokov 2000 a 2010.

2. Sobášnosť a rozvodovosť

V tejto kapitole sa pozrieme na správanie sa obyvateľov miest a vidieckych obcí (ďalej len obce) v rôznych regiónoch Slovenska pri uzatváraní sobášov a ukončení manželstiev rozvodom v rokoch 2000 a 2010.

V roku 2000 bolo na Slovensku uzavretých 25 903 sobášov a v roku 2010 ich bolo 25 415 (o 488 menej). Štruktúra snúbencov podľa trvalého pobytu naznačuje, že najväčšie

zastúpenie majú sobáše, v ktorých partneri pochádzajú z rovnakého kraja. Podiel týchto sobášov sa v roku 2000 v mestách a obciach jednotlivých krajov pohyboval v intervale 81 – 91%, v roku 2010 to bolo 70 - 86%. Pokles tohto podielu sa výraznejšie prejavil u neviest v mestách, kde hodnoty klesajú až o 19,0 bodov v Košickom kraji, o 18,3 bodov v Trenčianskom kraji, o viac, ako 16 bodov v Nitrianskom, Banskobystrickom a Prešovskom kraji. Dôvodom takeého poklesu je v značnej miere aj to, že v roku 2010 boli definované sobáše, pri ktorých trvalý pobyt jedného so snúbencov bol mimo územia SR. Celkový počet týchto sobášov bol 3 554 (13,9%), pričom nevesty činili 666 (2,6%) a ženisi 2 878 (11,3%) z celkového počtu snúbencov.

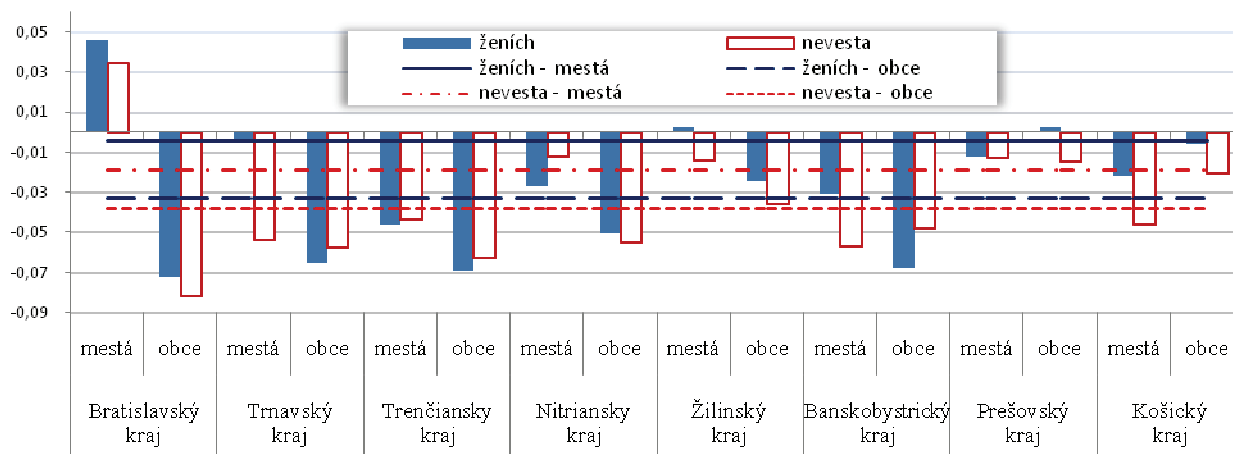
Pri pohľade na hrubú mieru sobášnosti mužov a žien je možné konštatovať, že v roku 2000 bola hrubá miera sobášnosti mužov za Slovensko, ako v mestách tak aj obciach, vyššia ako hrubá miera sobášnosti žien. A taktiež v mestách je hodnota tohto ukazovateľa, ako u mužov (9,9‰) tak aj žien (9,8‰), mierne vyššia ako v obciach – muži 9,5‰ a ženy 9,2‰. Podobne sa tento ukazovateľ prejavoval aj v mestách a obciach krajov Slovenska. Výnimkou boli Žilinský a Prešovský kraj, kde hodnota tohto ukazovateľa u mužov i žien bola vyššia v obciach než v mestách a taktiež v mestách Prešovského kraja hrubá miera sobášnosti žien mierne (o 0,3 bodu) prevyšovala hrubú mieru sobášnosti mužov. V roku 2010 bola hrubá miera sobášnosti mužov za Slovensko, ako v mestách tak aj obciach, už nižšia ako hrubá miera sobášnosti žien. Tieto hodnoty u mužov dosahovali v mestách 8,9 a v obciach 8,2 promile, u žien to bolo 9,1 a 8,6 promile. Tento stav sa prejavoval vo väčšine miest a obcí krajov Slovenska s výnimkou miest a obcí Bratislavského kraja a miest Trnavského kraja, kde hrubá miera sobášnosti mužov prevyšovala hrubú mieru sobášnosti žien. Pri porovnaní hrubej miery sobášnosti mužov a žien v spomínaných rokoch sme zistili, že v roku 2010 hrubá miera sobášnosti klesla u mužov v mestách o 1,1 bodu a v obciach o 1,6 bodu a u žien – o 0,3 v mestách a 0,6 v obciach. Najväčší pokles sa prejavil u mužov v obciach Trnavského (o 2,5 bodu), Bratislavského, Nitrianskeho (o 2,2 bodu) a Žilinského (o 2,1 bodu) krajov. Nárast bol zaznamenaný ako u mužov (o 0,2 bodu) tak aj žien (o 0,5 bodu) v mestách Bratislavského kraja. Taktiež hrubá miera sobášnosti žien dosiahla nárast v mestách (o 0,6 bodu) a obciach (o 0,5 bodu) Prešovského kraja.

Tab.1 Hrubá miera sobášnosti v krajoch SR v rokoch 2000 a 2010

Územie	2000				2010				2010-2000			
	mestá		obce		mestá		obce		mestá		obce	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Bratislavský kraj	10,3	8,9	9,9	8,9	10,5	9,4	7,7	7,4	0,2	0,5	-2,2	-1,5
Trnavský kraj	10,5	10,3	9,7	9,0	8,9	8,8	7,2	7,8	-1,5	-1,5	-2,5	-1,1
Trenčiansky kraj	9,3	9,0	9,3	8,7	8,4	9,2	8,0	8,4	-0,8	0,2	-1,3	-0,3
Nitriansky kraj	9,9	9,3	9,1	8,4	8,1	8,5	6,9	7,2	-1,8	-0,8	-2,2	-1,1
Žilinský kraj	10,1	10,1	10,8	10,4	8,7	9,4	8,6	9,1	-1,4	-0,7	-2,1	-1,3
Banskobystrický kraj	9,6	8,9	8,7	8,3	7,8	8,0	7,2	7,5	-1,8	-0,9	-1,5	-0,7
Prešovský kraj	10,0	10,3	11,0	10,6	9,5	10,9	10,6	11,0	-0,5	0,6	-0,5	0,5
Košický kraj	9,7	9,2	9,3	8,8	8,1	8,5	8,1	8,5	-1,7	-0,7	-1,2	-0,2
SR	9,9	9,5	9,8	9,2	8,9	9,1	8,2	8,6	-1,1	-0,3	-1,6	-0,6

Sobáše vzájomne slobodných snúbencov v roku 2010 predstavovali počet 21 592, oproti roku 2000 klesli o 1 145 sobášov. Ich podiel v roku 2010 klesol oproti roku 2000 (podľa trvalého pobytu ženíchov) o 0,01 bodu v mestách a o 0,03 bodu v obciach. Najväčší pokles (o 0,07 bodu) bol zaznamenaný v obciach Bratislavského, Trnavského, Trenčianskeho a Banskobystrického kraja. Najväčší pokles v mestách (o 0,05 bodu) bol zaznamenaný v Trenčianskom kraji. Jedine mestá Bratislavského kraja dosiahli nárast o 0,05 bodu a taktiež

mestá Žilinského kraja a obce Prešovského kraja - nepatrný nárast (o 0,002 bodu). Podiel sobášov vzájomne slobodných snúbencov podľa trvalého pobytu nevesty v roku 2010 klesol v porovnaní s rokom 2000 o 0,02 bodu v mestách a o 0,04 bodu v obciach. Najväčší pokles (o 0,08 bodu) bol zaznamenaný v obciach Bratislavského kraja. Ďalej nasledovali s poklesom 0,06 bodu obce Trnavského, Trenčianskeho a Nitrianskeho kraja. Najväčší pokles v mestách bol zaznamenaný v Banskobystrickom kraji (o 0,06 bodu) a Košickom kraji (o 0,05 bodu). Aj v tomto prípade, podobne ako aj pri trvalom pobyte ženíchov, v mestách Bratislavského kraja bol dosiahnutý nárast podielu sobášov vzájomne slobodných snúbencov o 0,03 bodu.

Obrázok 1. Zmena podielov vzájomne slobodných snúbencov v rokoch 2000 a 2010.

Porovnanie priemerného veku snúbencov v rokoch 2000 a 2010 ukazuje, že jeho hodnota sa zvýšila v mestách i obciach regiónov Slovenska. Zvýšenie v mestách predstavovalo 3,4 rokov pri ženách a 3,7 rokov pri nevestách, v obciach - 3,0 roky u ženíchov a 3,4 rokov u žien. V krajoch sa zvýšenie rovnomernejšie prejavilo v mestách, kde rozdiel medzi maximálnou a minimálnou hodnotou bol pri ženách 1,6 a pri nevestách - 1,5 rokov. V obciach bol rozdiel pri ženách 2,8 a nevestách 2,2 rokov.

Tab.2 Priemerný vek snúbencov v rokoch 2000 a 2010

Územie	mestá						obce					
	ženích			nevesta			ženích			nevesta		
	2010	2000	2010-2000	2010	2000	2010-2000	2010	2000	2010-2000	2010	2000	2010-2000
Bratislavský kraj	33,8	31,2	2,7	31,2	27,8	3,4	32,4	28,3	4,1	28,9	24,6	4,3
Trnavský kraj	32,0	28,5	3,5	29,4	25,4	4,0	30,8	26,7	4,1	27,7	23,6	4,1
Trenčiansky kraj	32,1	28,4	3,7	29,4	25,3	4,1	30,8	26,9	3,9	28,1	23,9	4,2
Nitriansky kraj	32,6	28,3	4,3	29,5	25,6	3,9	30,6	26,7	4,0	27,9	23,5	4,4
Žilinský kraj	31,3	27,9	3,4	28,8	24,9	3,8	29,2	26,1	3,2	26,6	23,3	3,4
Banskobystrický kraj	32,8	28,6	4,2	30,1	25,7	4,4	30,9	26,8	4,1	27,7	23,5	4,2
Prešovský kraj	29,9	27,1	2,8	27,4	24,5	2,9	26,8	25,5	1,3	24,8	22,8	2,1
Košický kraj	31,8	28,5	3,3	29,4	25,5	3,9	28,7	26,4	2,3	26,0	23,4	2,7
SR	32,1	28,7	3,4	29,4	25,7	3,7	29,4	26,4	3,0	26,8	23,4	3,4

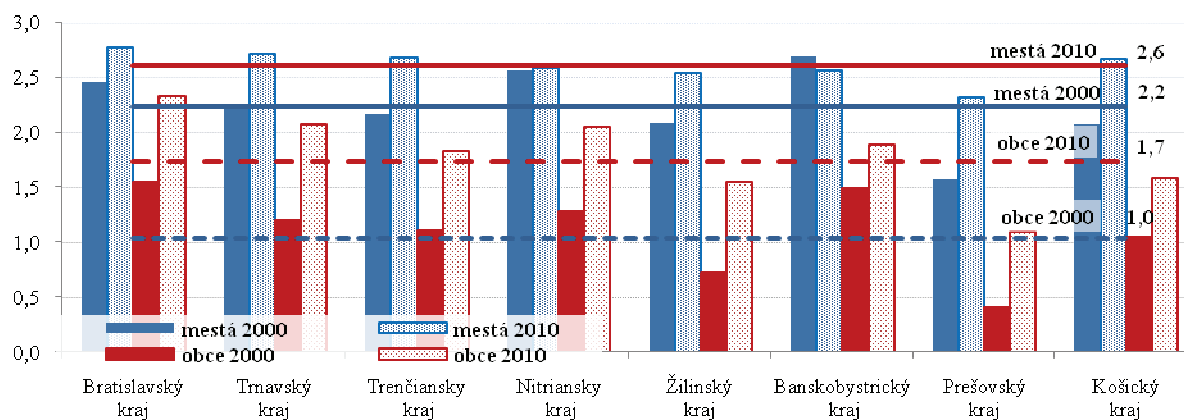
V roku 2000 na Slovensku bolo podaných 12 027 návrhov na rozvod, z ktorých 9 273 (77,1%) sa ukončilo rozvodom. V roku 2010 bolo 12 731 návrhov, z ktorých sa 12 015 (94,4%) ukončilo rozvodom. Napriek tomu, že počet návrhov na rozvod sa v roku 2010

oproti roku 2000 zvýšil iba mierne (o 5,8 bodov), počet samotných rozvodov sa zvýšil skoro o tretinu (29,6 bodov).

Tab.3 Index rozvodovosti v rokoch 2000 a 2010

Územie	mestá		obce		2010/2000	
	2000	2010	2000	2010	mestá	obce
Bratislavský kraj	50,6	55,9	32,2	61,9	1,1	1,9
Trnavský kraj	44,6	63,0	25,0	58,7	1,4	2,3
Trenčiansky kraj	48,0	65,6	24,1	46,3	1,4	1,9
Nitriansky kraj	53,6	66,4	29,0	60,9	1,2	2,1
Žilinský kraj	42,4	60,1	13,5	36,2	1,4	2,7
Banskobystrický kraj	58,5	68,9	35,4	54,1	1,2	1,5
Prešovský kraj	32,3	50,1	7,5	20,9	1,6	2,8
Košický kraj	44,2	68,8	23,0	39,7	1,6	1,7
SR	46,6	61,4	21,6	43,0	1,3	2,0

Keď porovnáme index rozvodovosti (pri výpočte používame počet sobášov podľa trvalého pobytu ženicha) v spomínaných rokoch, môžeme konštatovať, že sa v roku 2010 v porovnaní s rokom 2000 index rozvodovosti v mestách zvýšil 1,3-násobne a v obciach 2,0-násobne. Hrubá miera rozvodovosti sa v roku 2000 pohybovala v mestách od 1,58 ‰ v Prešovskom kraji do 2,80 ‰ v Banskobystrickom kraji, pričom hodnota za Slovensko v mestách dosiahla 2,23 ‰. V obciach to bolo od 0,41‰ v Prešovskom kraji do 1,56 ‰ v Bratislavskom kraji, hodnota za Slovensko v obciach bola 1,04 ‰. V roku 2010 sa hrubá miera rozvodovosti v mestách a obciach zvýšila a pohybovala sa v mestách od 2,32 ‰ v Prešovskom kraji do 2,77 ‰ v Bratislavskom kraji, v obciach taktiež spodnú hranicu obsadil Prešovský kraj s 1,10 ‰ a hornú Bratislavský kraj s 2,34 ‰. Za Slovensko boli hodnoty hrubej miery rozvodovosti v roku 2010 pre mestá 2,61 ‰ a pre obce 1,73 ‰. Najväčšie zmeny v roku 2010 v porovnaní s rokom 2000 sa udiali v obciach, kde hrubá miera rozvodovosti sa zvýšila 1,7-násobne. Najviac sa hodnota tohto ukazovateľa zvýšila v obciach Prešovského kraja – 2,7-násobne a Žilinského kraja - 2,1-násobne. Mestá zaznamenali mierne navýšenie (1,2-násobne), pričom najväčšie zvýšenie bolo zaznamenané, podobne ako v obciach, v mestách Prešovského kraja (1,5-násobne), ďalej nasledovali obce Košického kraja s 1,3-násobným navýšením hrubej miery rozvodovosti.

Obrázok 2. Hrubá miera rozvodovosti v rokoch 2000 a 2010

Priemerný vek rozvádzajúcich sa manželov sa zvýšil v roku 2010 oproti roku 2000 v mestách u mužov o 3,2 a u žien o 3,0 rokov, v obciach u mužov o 2,9 a u žien o 2,8 rokov.

Zvýšila sa aj priemerná dĺžka trvania rozvádzajúceho sa manželstva – v mestách o 1,9 a v obciach o 2,1 rokov.

Tab. 4 Priemerný vek rozvádzajúcich sa manželov a priemerná dĺžka trvanie manželstva

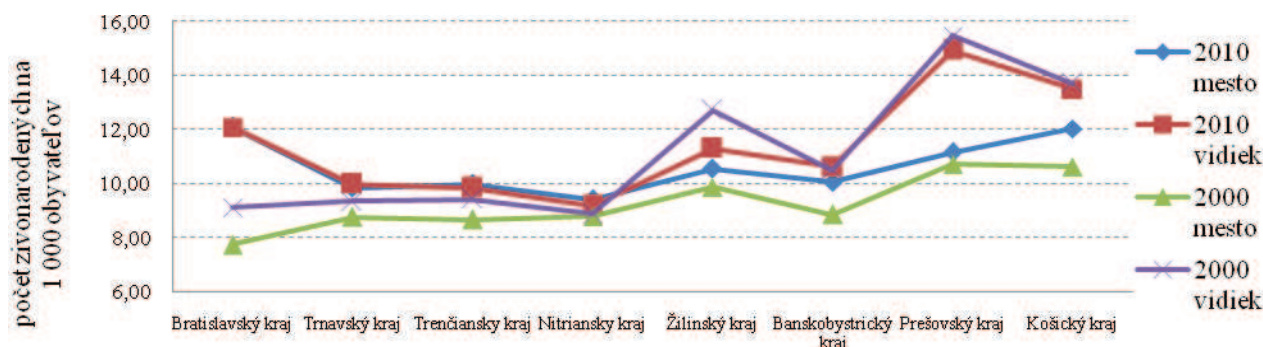
Územie	priemerný vek												priemerná dĺžka trvanie manželstva					
	mestá						obce						mestá			obce		
	muži			ženy			muži			ženy			2000	2010	2010-2000	2000	2010	2010-2000
	2000	2010	2010-2000	2000	2010	2010-2000	2000	2010	2010-2000	2000	2010	2010-2000						
Bratislavský kraj	40,0	42,2	2,2	37,5	39,6	2,1	36,4	40,6	4,2	34,4	38,1	3,7	13,8	14,7	0,9	12,2	14,1	2,0
Trnavský kraj	36,8	40,7	3,9	34,6	38,2	3,6	35,9	39,4	3,5	33,2	36,6	3,3	12,5	15,0	2,5	11,6	14,0	2,3
Trenčiansky kraj	37,9	41,7	3,8	35,5	39,0	3,5	35,9	39,4	3,4	33,4	36,4	3,0	13,2	15,4	2,2	11,3	13,9	2,6
Nitriansky kraj	36,8	41,1	4,2	34,4	38,2	3,7	36,7	39,6	2,9	33,8	36,4	2,6	11,9	14,4	2,4	12,2	14,3	2,0
Žilinský kraj	38,1	40,8	2,7	35,9	38,2	2,3	36,1	39,7	3,5	33,9	37,1	3,3	13,5	14,7	1,2	11,6	14,4	2,8
Banskobystrický kraj	37,8	41,2	3,4	35,2	38,7	3,5	37,5	39,9	2,5	34,8	37,1	2,3	13,0	15,0	2,0	12,8	14,5	1,6
Prešovský kraj	37,7	40,7	3,0	35,4	38,0	2,6	36,6	37,7	1,1	33,6	35,1	1,5	12,7	15,1	2,4	12,0	13,0	1,0
Košický kraj	37,9	40,9	3,0	35,3	38,3	3,0	36,7	39,6	2,9	33,5	36,9	3,4	12,8	14,7	1,9	12,0	14,7	2,7
SR	38,0	41,2	3,2	35,6	38,6	3,0	36,6	39,5	2,9	33,8	36,7	2,8	13,0	14,8	1,9	12,0	14,1	2,1

3. Pôrodnosť v mestách a na vidieku v krajoch SR

Na územné rozdiely v pôrodnosti vplyvajú rôzne faktory, ako hodnotové systémy, materiálne podmienky, populačná politika štátu, zdravotná starostlivosť, religiozita, etnicita a ďalšie faktory, ktoré v individuálnom aj spoločenskom rozmere formujú predstavy párov o počte detí. Starostlivosť o deti už nie je v nových spoločenských podmienkach hlavnou sebarealizáciou mnohých mladých ľudí, nakoľko ich životné podmienky pri zakladaní rodín sú výrazne ťažšie než pred rokom 1990, kedy bola v našom štáte priaznivá populačná klíma v dôsledku pronatálne orientovanej sociálnej politiky štátu. Je na škodu, že v tržnej ekonomike, keď mladý človek čelí životným rizikám (nezamestnanosť a ekonomická nestabilita) podpora štátu v tejto oblasti nie je vždy dostatočná, čo je vo veľkej miere viditeľné na dlhodobom poklese pôrodnosti.

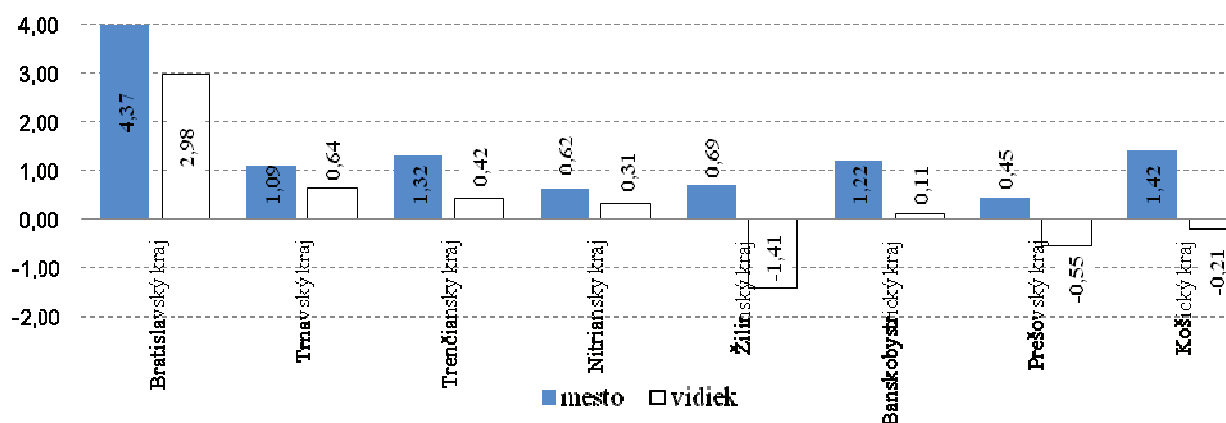
Hrubá miera reprodukcie na Slovensku poukazuje na fakt, že od začiatku 90. rokov slovenské ženy nezabezpečujú za seba adekvátnu náhradu, súčasná úroveň reprodukcie sa pohybuje medzi 0,6 až 0,7 dievčaťa za 1 ženu, čo je stále nepostačujúce.

Pri porovnaní hrubej miery živorodenosti v mestách a vo vidieckych obciach (ďalej len vidiek) bol v roku 2010 najväčší rozdiel v Prešovskom kraji – necelých 3,8 bodov (11,2 ‰ v mestách, 14,9 ‰ na vidieku). Naopak, najmenší rozdiel v hrubej miere živorodenosti bol v Bratislavskom kraji (0,02 bodu). V roku 2000 bol najväčší rozdiel medzi mestami a vidiekom opäť v Prešovskom kraji, o 4,8 bodu (10,7 ‰ – mestá, 15,5 ‰ – vidiek), s najmenším rozdielom bodov bol Nitriansky kraj (0,08).

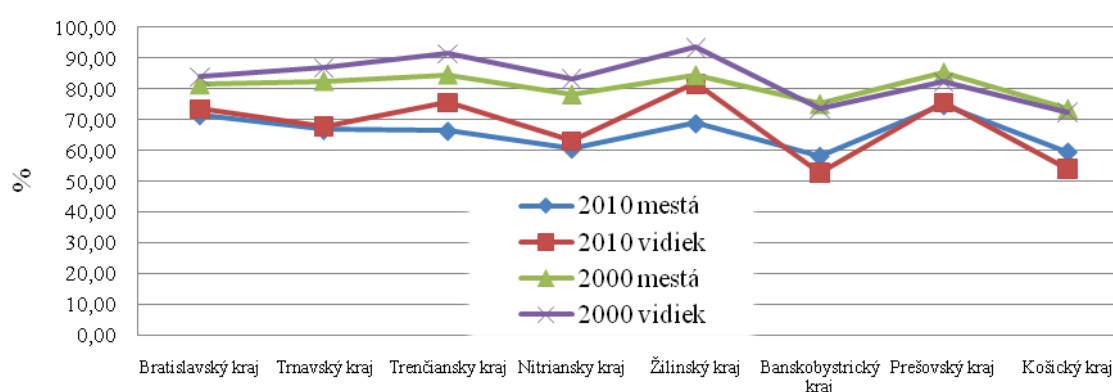

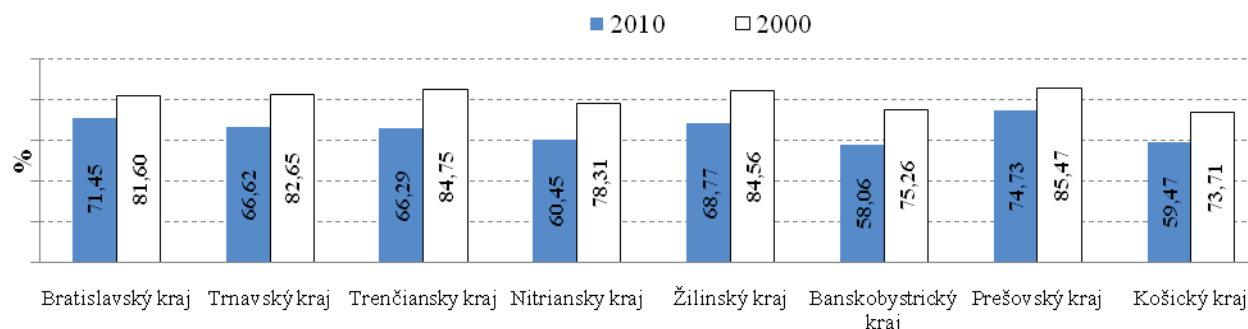
Obrázok 3. Hrubá miera živorodenosti v mestách a na vidieku v krajoch SR, 2010 a 2000

V roku 2010, v porovnaní s rokom 2000, hrubá miera živorodenosti najviac vzrástla v mestách a na vidieku Bratislavského kraja; jej hodnota sa v mestách zvýšila o viac ako 4 a na vidieku skoro o 3 body, čo bolo zrejme spôsobené vyššou koncentráciou mladých prisťahovaných osôb (práca, štúdium) z ostatných krajov Slovenska. Naopak, najväčší pokles hrubej miery živorodenosti bol na vidieku v Žilinskom kraji (-1,4 bodu). Pokles zaznamenávame aj na vidieku Prešovského a Košického kraja.

Obrázok 4. Rozdiel hrubej miery živorodenosti medzi mestami a medzi vidieckymi obcami v krajoch SR, 2010 a 2000

V správaní mnohých mladých ľudí nastali významné zmeny ohľadne zakladania rodín - nárast spolužití bez uzavretia manželstva, čoho dôsledkom je aj narastajúci počet detí narodených mimo manželstva a postupný pokles počtu detí narodených v manželstve, a to tak v mestskom, ako aj vidieckom prostredí. V roku 2010 oproti roku 2000, podiel detí narodených v manželstve v mestách vo všetkých krajoch poklesol celkovo o viac ako 14 bodov a na vidieku skoro o 15 bodov. Podiel detí narodených v manželstve bol na vidieku vyšší než v mestách: v roku 2010 bol vyšší o 1,7 bodu a v roku 2000 o 2,3 bodu.

Obrázok 5. Deti narodené v manželstve v mestách a na vidieku v krajoch SR, 2010 a 2000

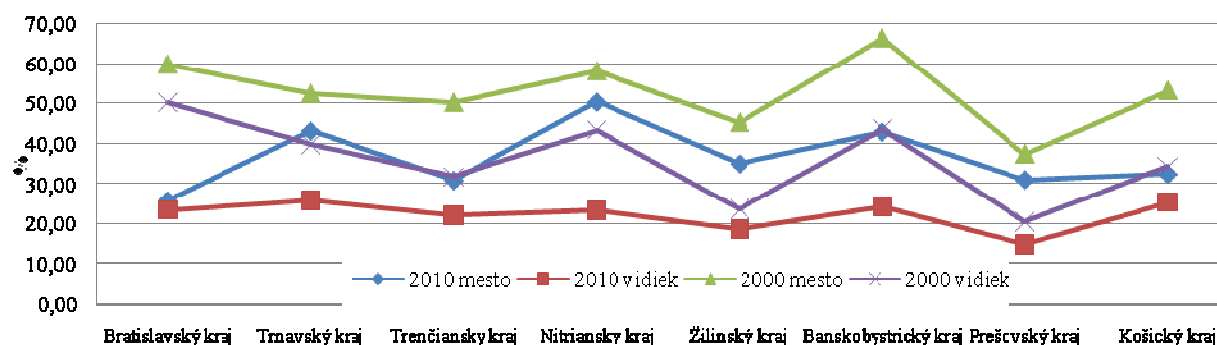

Obrázok 6. Deti narodené v manželstve v mestách regiónov SR 2010 a 2000

4. Potratovosť v mestách a na vidieku v krajoch SR

Rovnako, ako pôrodnosť, aj úroveň potratovosti ovplyvňujú viaceré faktory: právne, ekonomické, kultúrne, zdravotné atď. Úroveň potratovosti v súčasnosti na Slovensku zaznamenáva pozitívny trend vývoja, hrubá miera potratovosti od sledovaného roku 2000 v podstate klesala každý rok. Relatívne stabilné počty samovoľných potratov a výrazné znižovanie počtu interrupcií zaznamenávame vo všetkých krajoch Slovenska. Tento vývoj je spôsobený viacerými činiteľmi (plánované rodičovstvo, osveta atď). V roku 2010 bolo na Slovensku 17 218 potratov, z toho 12 582 (73 %) umelých prerušení tehotenstva. V porovnaní s rokom 2000 klesol počet všetkých potratov o 6 375 (27 %) a počet UPT o 5 886 (32 %). Index potratovosti UPT (počet umelých potratov na 100 narodených) bol v oboch sledovaných rokoch vyšší v mestách než na vidieku: v roku 2010 bol vyšší o 10,7 bodu (na vidieku dosiahol hodnotu 15,1 %) a v roku 2000 bol vyšší o 18,8 bodu (na vidieku bol 23,74 %). Pri porovnaní miest a vidieka v roku 2010 sú rozdiely v podiele umelo prerušených tehotenstiev (UPT) – kým v mestách ich bolo 66 % zo všetkých UPT v SR, na vidieku ich bolo o 32 bodov menej (34 %). V roku 2000 tvorili UPT v mestách 65 % a na vidieku 35 %. Na vidieckej obyvateľstvo významne pôsobí aj religiozita, a tak je počet UPT stále nižší na vidieku než v mestách.

Najvyšší index potratovosti (potraty na 100 narodených) mal v roku 2010 Nitriansky kraj – 36 % (spolu mestá, vidiek), kde v mestách pripadlo na 100 narodených 50 potratov a na vidieku 23 potratov. Podľa indexu potratovosti pripadá najmenej potratov na 100 narodených v roku 2010 v Prešovskom kraji (21,4%), kde v mestách pripadlo 31 a na vidieku necelých 15 potratov na 100 narodených (rozdiel 16,4 bodov). Najmenší rozdiel medzi mestom a vidiekom mal Košický kraj (7,2 bodov).

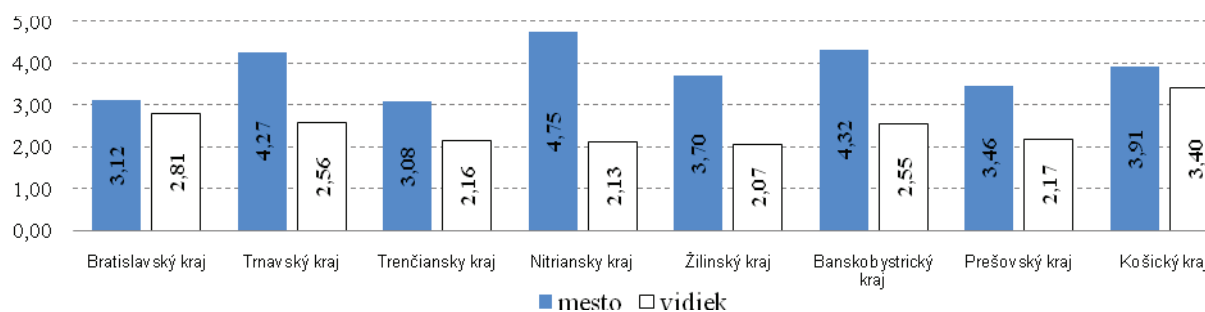

Obrázok 7. Index potratovosti v mestách a na vidieku v regiónoch SR, 2010 a 2000

V roku 2000 pripadlo najviac potratov (66) na 100 narodených v mestách Banskobystrického kraja a najmenej potratov (20) na vidieku Prešovského kraja.

Hrubá miera potratovosti v roku 2010 bola najvyššia v Nitrianskom kraji v mestách (4,8 ‰), najnižšiu hrubú mieru potratovosti 2,07 ‰ zaznamenávame v Žilinskom kraji na vidieku. Najmenší rozdiel medzi mestom a vidiekom je v Bratislavskom kraji (0,3 bodu), naopak, najväčší (2,6 bodov) v Nitrianskom kraji.

V roku 2000 najvyššiu hrubú mieru potratovosti mal Banskobystrický kraj v mestách (5,9 ‰), najnižšiu Trenčiansky a Žilinský kraj na vidieku s necelými 3 ‰. Najväčší rozdiel medzi mestami a vidiekom v roku 2000 mal Žilinský kraj (1,48 bodu) a najmenší Bratislavský kraj (0,05 bodu).

Obrázok 8. Hrubá miera potratovosti v mestách a na vidieku v krajoch, 2010

5. Záver

V otázkach týkajúcich sa zakladania rodín došlo k zásadným zmenám v postojoch v správaní mladých ľudí. V roku 2010 sa oproti roku 2000 znížil celkový počet sobášov, rovnako aj počet sobášov vzájomne slobodných snúbencov a znížila sa aj hrubá miera sobášnosti. Vo väčšej miere sa toto zníženie viac prejavilo v obciach než v mestách. Priemerný vek snúbencov sa zvyšoval viac v mestách. Zvýšil sa počet rozvodov. Index rozvodovosti a hrubá miera rozvodovosti sa výraznejšie zvýšili v obciach, ale priemerný vek rozvádzajúcich sa manželov vzrástol viac v mestách (muži o 3,2 a ženy o 3,0 rokov) než v obciach (muži o 2,9 a ženy o 2,8 rokov). Priemerná dĺžka trvania rozvádzajúceho sa manželstva sa zvýšila v obciach o 2,1 rokov, v mestách o 1,9 rokov. Pre mestské obyvateľstvo je typické, že mladí ľudia častejšie volia alternatívne formy spoluzitia, zvyšuje sa počet detí narodených mimo manželstva, preferujú model jedno až dvojdetnej rodiny.

Na vidieku zrejme ešte významne pôsobí religiozita, najmä v otázkach potratovosti, plodnosti, rozvodovosti a nemanželských spoluzití. V porovnaní s mestskou populáciou, mladé vidiecke obyvateľstvo vstupuje do manželstva v nižšom veku, častejší je model rodiny s viacerými deťmi, v menšej miere sa vyskytuje spoluzitie mimo manželstva, hoci aj u vidieckeho obyvateľstva dochádza k zmenám postojov ohľadne zakladania rodín – počet detí narodených v manželstve oproti roku 2000 poklesol aj na vidieku.

6. Literatúra a pramene dát:

- [1] Pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v roku 2000 - 2010 Štatistický úrad SR, Infostat, Bratislava 1999 - 2008
- [2] Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike, Štatistický úrad SR, Bratislava 2010
- [3] Šprocha, B.: Reprodukčné správanie mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku, Infostat - VDC, Bratislava 2008
- [4] Zákon SNR č. 479/2010 Zb. o obecnom zriadení
- [5] <http://www.cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=496>
- [6] <http://prolife.sk/forumzivota/ehome/index.php?xy=7&zy=1>

[7] Databáza ŠÚ SR

Adresa autorov:

Monika Prochádzková Mgr.

Miletičova 3

824 67 Bratislava

Monika.Prochadzкова@statistics.sk

Andrea Galvánková Mgr.

Miletičova 3

824 67 Bratislava

Andrea.Galvankova@statistics.sk

Neonila Foltánová Mgr.

Miletičova 3

824 67 Bratislava

Neonila.Foltanova@statistics.sk

Nové prístupy k vymedzeniu urbanizácie, respektíve rurálnosti okresov Slovenska

New approaches in defining the level of urbanization in districts of Slovakia

Róbert Hudec, Michal Katuša

Abstract: On the allocation of the boundaries between rural and urban areas exist in the literature many approaches. Depending on the discipline of science, the view on the allocation of boundaries between city and countryside is changing, and therefore there is no generally applicable definition. However many science disciplines in their research needs a clear demarcation between rural and urban areas. Determining the level of urbanization in the districts, just with the share of population living in cities, is in many respects inadequate and misleading. In our article we present new approaches to the defining the level of urbanization in the district of Slovakia

Key words: urbanization, Hoover index, rurality index

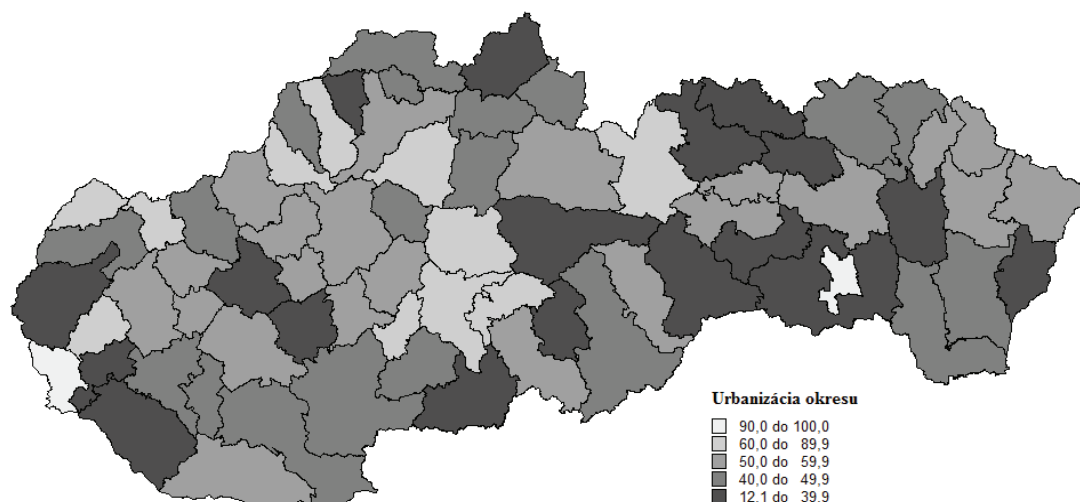
Kľúčové slová: urbanizácia okresu, Hooverov index, index vidieckosti

JEL classification:

1. Úvod

Na vyčlenenie hranice medzi vidiekom a mestom existuje v odbornej literatúre mnoho prístupov. V závislosti od vednej disciplíny sa mení aj pohľad na vyčlenenie hranice medzi mestom a vidiekom a preto všeobecne platná definícia neexistuje. Demografia, demogeografia, ale aj iné čiastkové odbory humánnej a regionálnej geografie však pri výskume potrebujú jednoznačné vymedzenie hranice medzi vidiekom a mestom. Určovanie urbanizácie na úrovni okresov pomocou podielu obyvateľov žijúcich v mestách, je v mnohých ohľadoch nedostatočné a zavádzajúce. V našom príspevku sa snažíme predstaviť nové prístupy vymedzenia miery urbanizácie, respektíve vidieckosti na úrovni okresov Slovenska.

2. Urbanizácia ako podiel počtu obyvateľov v mestách

Obrázok 1: Urbanizácia okresov SR v roku 2010

3. Indexy vidieckosti okresu 1 a 2

Pri výpočtoch indexu vidieckosti 1 a 2 ($IV1$, $IV2$) vychádzame z počtu obcí v jednotlivých veľkostných kategóriách v rámci okresu a počtu obyvateľov v obciach jednotlivých veľkostných kategórií [1]. V prvom prípade pridelieme podielu počtu obcí v jednotlivých kategóriách rôznu váhu. Najnižšej veľkostnej kategórii sme prideliili váhu 10 a na druhej strane najvyššej veľkostnej kategórii sme prideliili váhu 1. Sčítaním jednotlivých vážených podielov sme získali istý index, ktorý sme nazvali index vidieckosti 1 ($IV1$). Obdobne sme postupovali aj pri výpočte $IV2$, ale namiesto podielu obcí v jednotlivých veľkostných kategóriách sme počítali s podielom počtu obyvateľov v jednotlivých veľkostných kategóriách. Váhy prideliované jednotlivým podielom ostali rovnaké.

Index vidieckosti 1 a 2

$$IV1 = \sum_{i=1}^n \frac{n_i}{n} * w_i \quad IV2 = \sum_{i=1}^n \frac{p_i}{p} * w_i$$

n – počet obcí v okrese

n_i – počet obcí vo veľkostnej kategórii obcí i

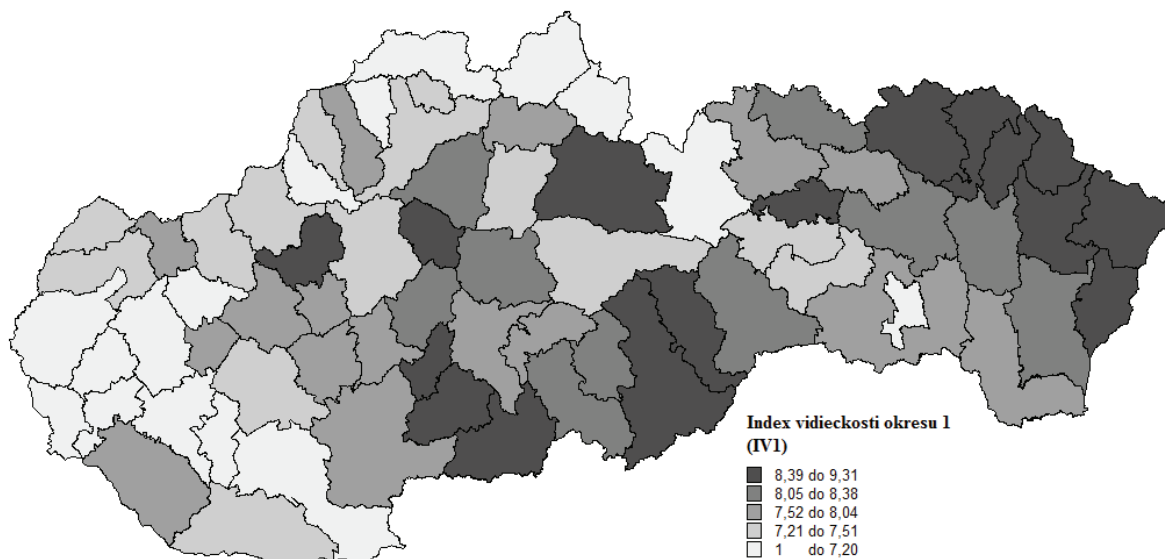
p – počet obyvateľov v okrese

p_i – počet obyvateľov v obciach vo veľkostnej kategórii obcí i

w_i – váha pripadajúca veľkostnej kategórii obcí i (0-199: 10, 200-499: 9, 100 000+: 1)

Index vidieckosti 1 ($IV1$), by sme mohli interpretovať aj ako index veľkostných kategórií obcí v okrese. Čím vyššie hodnoty $IV1$ dosahuje, tým vyššie zastúpenie populačne menších obcí sa v okrese nachádza a teda sa jedná o vidieckejší okres.

Okresy na severovýchode Slovenska a okresy južného Slovenska dosahujú najvyššie hodnoty $IV1$. V týchto okresoch teda prevládajú malé obce a môžeme teda hovoriť o rurálnejších okresoch. Okresy stredného Slovenska dosahujú mierne nižšie hodnoty $IV1$. Najnižšie hodnoty dosahujú okresy, západného a severozápadného Slovenska. Dôležitú úlohu v rozložení hodnôt $IV1$ zohrávajú prírodné podmienky a historický vývoj osídlenia Slovenska. V rovinnatých oblastiach (podunajskej a záhorskej nížiny) sú priaznivejšie podmienky na tvorbu populačne väčších sídiel a miest, tak isto aj povážská kotlina svojimi podmienkami umožnila tvorbu väčších sídiel a miest, čo sa prejavilo na hodnotách $IV1$.

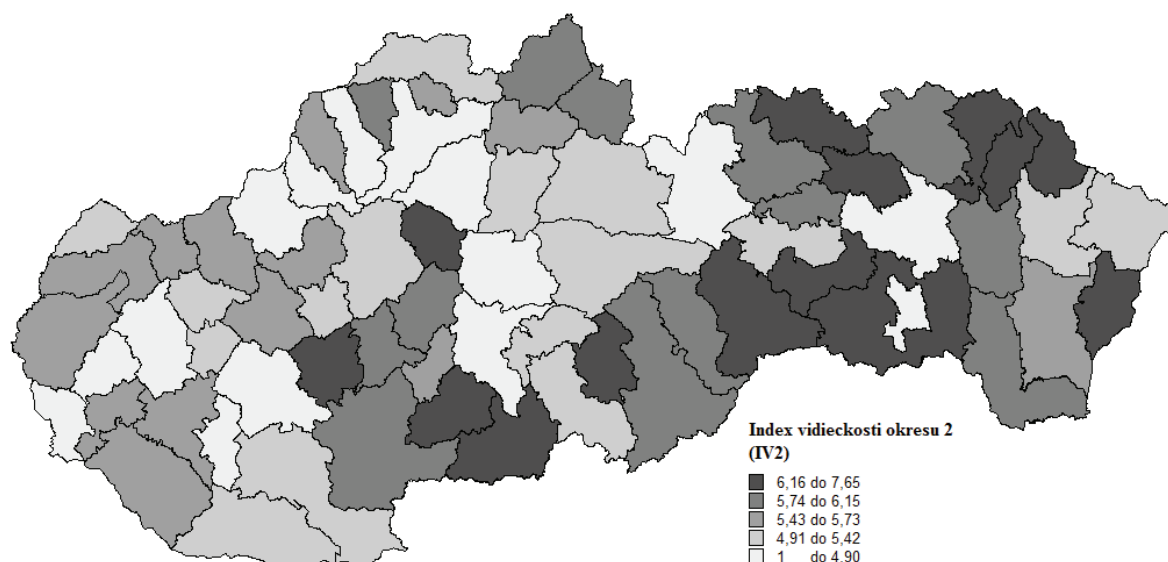

Obrázok 2: Vidieckosť okresu vyjadrená indexom vidieckosti okresu 1 ($IV1$)

Index vidieckosti 2 ($IV2$), by sme mohli interpretovať aj ako index podielu počtu

obyvateľov v jednotlivých veľkostných kategóriách obcí. Čím vyššie hodnoty *IV2* dosahuje, tým vyššie je zastúpenie obyvateľstva v populačne menších obciach okresu a teda ide o vidieckejší okres.

Rozloženie *IV2* na okresnej úrovni je veľmi podobné rozloženiu *IV1*. Pri porovnaní obr. 1 a 2 však môžeme spozorovať niektoré odlišnosti, čo potvrdzuje aj závislosť medzi týmito dvoma ukazovateľmi, ktorá je síce silná (pearsonov koeficient: 0,755), ale nejedná sa o úplnú závislosť. Rozdielnosti vychádzajú z podstaty výpočtu a síce, že v jednom prípade počítame iba s počtom obcí v jednotlivých kategóriách a v druhom s počtom obyvateľov, ktorý je variabilný aj v rámci jednej veľkostnej kategórie za predpokladu rovnakého počtu obcí. To sa prejavuje v malých rozdielnostiach v niektorých okresoch. Opäť však môžeme vidieť, že okresy severovýchodného a južného Slovenska vykazujú vyššiu úroveň rurality a okresy západného a severozápadného Slovenska nižšiu úroveň. Najväčšie rozdiely zaznamenávame v stredoslovenských okresoch (Banskobystrický, Zvolenský, Detviansky, Banskotiavnický, Turčianskoteplický...) a okrajových okresoch na severovýchode Slovenska (Snina, Humenné, Bardejov...).

Obrázok 3: Vidieckosť okresu vyjadrená indexom vidieckosti okresu 2 (*IV2*)

4. Hooverov index koncentrácie obyvateľstva

Vhodný nástroj pre parciálny výskum distribúcie obyvateľstva je tzv. Hooverov index koncentrácie obyvateľstva. Tento pomerne nenáročný ukazovateľ poskytuje ľahko porovnateľnú relatívnu hodnotu určujúcu mieru rovnomernosti resp. nerovnomernosti rozmiestnenia obyvateľstva v priestore. Výhodou indexu je tiež fakt, že ho je možné aplikovať na rozlične veľké geografické jednotky resp. územné útvary [2]. Index môžeme zaradiť medzi priestorové miery, miery koncentrácie, ktoré sa využívajú na opis stupňa rovnomernosti, resp. nerovnomernosti výskytu daného javu v priestore [3].

Populačnou koncentráciou rozumieme súhrnné relatívne umiestnenie obyvateľov v rámci priestorového systému skladajúceho sa z početných geografických podjednotiek, subregiónov. Rovnomerná hustota obyvateľstva medzi jednotlivými subregiónmi indikuje nedostatok koncentrácie. Naopak rozdiely v hustote zaľudnenia poukazujú na populačnú koncentráciu, pričom čím markantnejšie tieto rozdiely sú, tým je úroveň koncentrácie vyššia

[4]. Na tomto mieste je adekvátne dodať, že pojem "koncentrácia" je vnímaný ako stav nerovnomernosti distribúcie obyvateľov v danom čase, a nie ako proces, ktorý v priebehu času vedie k jej zvyšovaniu.

Hooverov index (index priestorovej koncentrácie obyvateľstva)

$$H_t = 0,5 \sum_{i=1}^n |p_{it} - a_i| 100$$

H_t - Hooverov index v čase t

p_{it} - je podiel počtu obyvateľov i -teho subregiónu v čase t k počtu obyvateľov celého regiónu v čase t

a_i je podiel rozlohy územia i -teho subregiónu k rozlohe celého regiónu.

Pokiaľ by každý subregión mal identickú hustotu zaľudnenia, bola by populácia dokonale rovnomerne rozptýlená a index by dosiahol extrémnu hodnotu 0. Keby naopak, všetci obyvatelia žili len v jednej obci, koncentrácia by bola maximálna a index by dosiahol hodnotu 100. Ani jeden z extrémov nie je pravdepodobný, ale zmena relatívnej hodnoty v priebehu času nám poskytuje možnosť sledovať premeny priestorových charakteristík obyvateľstva [2].

Index vo svojich prácach použili viacerí, najmä americkí autori. Jedným z priekopníkov tejto metódy bol E. Hoover [5], ktorý skúmal ako sa menila koncentrácia populácií v jednotlivých štátoch USA počas obdobia r. 1850-1940. Hoover vo svojej práci použil priamočiaru metódu na výpočet ukazovateľa v hodnotách 0 až 100, pre každé desaťročie. Táto metóda v podstate indikovala "percento" z celkového počtu obyvateľstva, ktorí by sa museli premiestniť medzi jednotlivými štátmi, aby bola priemerná hustota zaľudnenia vo všetkých štátoch rovnaká. Hoci nebol prvý, kto použil podobný výpočet, ukazovateľ sa stal známym pod menom "Hooverov index" [2]. Z mnohých ďalších prác môžeme spomenúť najmä prácu autorov Long a DeAre [6], ktorí použili index na úrovni amerických okresov (counties), či prácu Otterstroma [4], ktorý ho aplikoval na amerických mestských systémoch.

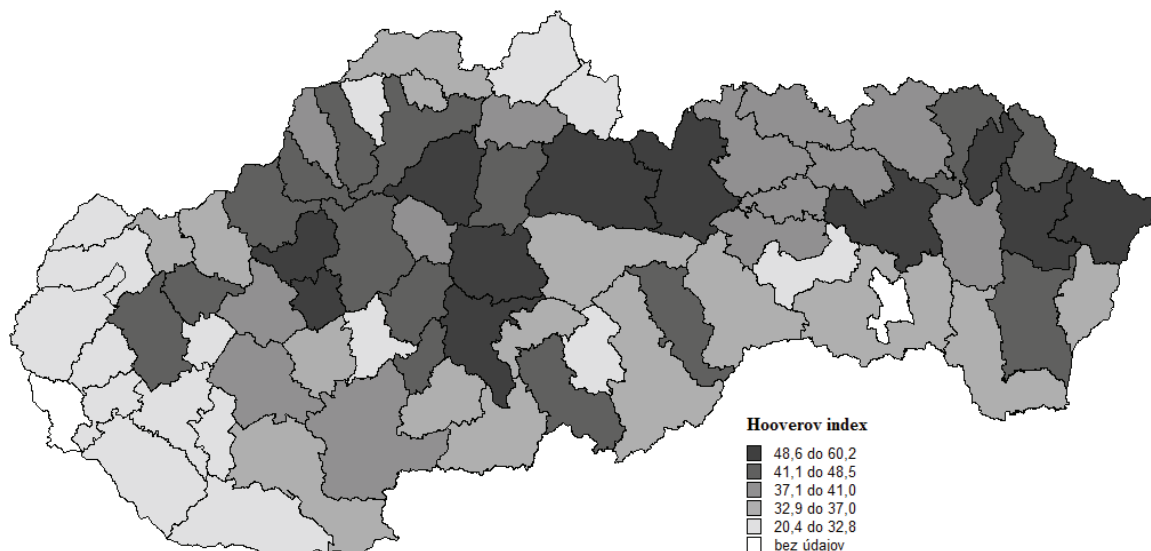
Pri interpretácii výsledkov však treba mať na zreteli, že úroveň absolútnej koncentrácie obyvateľstva je ovplyvnená nielen veľkosťou danej oblasti a charakterom sídelnej siete, ale aj jej fyzickogeografickými charakteristikami, menovite jej topografiou a klímou [4].

Z hore uvedeného vyplýva, že Hooverov index je veľmi úzko spätý s hustotou zaľudnenia. Index dosahuje vyššie hodnoty ak subregióny s hustotou zaľudnenia vyššou ako je regionálny priemer majú dominantné postavenie v celkovom počte obyvateľstva celého regiónu. Naopak ak majú v regióne z hľadiska celkového počtu obyvateľstva dominantné postavenie subregióny s nižšou hustotou zaľudnenia, tlačia hodnoty indexu nadol a prinášajú so sebou rovnomernejšiu distribúciu obyvateľstva.

Na základe tejto úvahy sme sa pokúsili aplikovať Hooverov index na okresnej úrovni za účelom odhalenia úrovne koncentrácie obyvateľstva v jednotlivých okresoch. Získané výsledky následne konfrontujeme s predošlými prístupmi so zámerom posúdenia vhodnosti spomínaného indikátora ako nástroja pre určenie prevažujúceho rurálneho alebo urbánneho charakteru okresov (z výskumu boli z dôvodu nežiaduceho skreslenia výsledkov vylúčené územia vojenských obvodov i okresy mestského charakteru, teda okresy Bratislava I-V a Košice I-IV).

Najvyššie hodnoty Hooverovho indexu zaznamenávame na severozápadnom, strednom a severovýchodnom Slovensku. Na druhej strane okresy južného a juhozápadného

Slovenska vykazujú nižšie hodnoty. Vo všeobecnosti teda možno konštatovať, že obyvateľstvo južného a západného Slovenska je koncentrované vyváženejšie resp. je viac rozptýlené, zatiaľ čo obyvateľstvo v okresoch na severe a severovýchode Slovenska je koncentrované výraznejšie. Ako hlavný činiteľ možno označiť geomorfologické pomery jednotlivých okresov, obyvateľstvo južného a západného Slovenska je rozložené v nížinách a pahorkatinách rovnomernejšie ako obyvateľstvo na severe a východe Slovenska, kde sa výraznejšie koncentruje do kotlín. Výnimky ako sú napr. okresy Námestovo, Tvrdošín, Bytča či Trnava a Piešťany sú potom do veľkej miery ovplyvnené najmä špecifikami sídelného systému.

Obrázok 4: Hooverov index v okresoch SR

V tabuľke č.1 môžeme porovnať závislosti jednotlivých ukazovateľov úrovne urbanizácie, respektíve rurálnosti, medzi sebou. Jedná sa prevažne o stredné až silné závislosti, ale ani v jednom prípade sa nejedná o úplnú závislosť. Môžeme teda povedať, že každý ukazovateľ sa v niečom od ostatných líši a postihuje inú stránku rozmiestnenia obyvateľstva, urbanizácie a rurality okresu. Najvyššiu hodnotu Pearsonovho koeficientu závislosti môžeme pozorovať medzi urbanizáciou a IV2, čo vychádza z metodiky výpočtu, kde hlavnou zložkou je obyvateľstvo a jeho podiel. V prvom prípade v mestách a v druhom prípade v jednotlivých veľkostných kategóriách obcí. Vysoký koeficient závislosti zaznamenávame aj medzi IV1 a IV2, čo ako sme už spomenuli vychádza z veľmi podobnej metodiky výpočtu. Závislosti medzi Hooverovim indexom a ostatnými je viac menej vo všetkých prípadoch stredne silná. Mierne vyššiu od ostatných dvoch zaznamenávame pri urbanizácii (0,565).

Tabuľka 3: Pearsonove korelačné koeficienty závislosti medzi jednotlivými ukazovateľmi

	Urbanizácia	IV1	IV2	Hooverov index
Urbanizácia	x	-0,438	-0,777	0,565
IV1	-0,438	x	0,755	0,453
IV2	-0,777	0,755	x	-0,426
Hooverov index	0,565	0,453	-0,426	x

5. Záver

V našom príspevku sme ponúkli, alternatívne spôsoby stanovenia miery urbanizácie,

respektíve rurálnosti na úrovni okresov Slovenska. Nedovolíme si však určiť, ktorý z prezentovaných prístupov určenia urbanizácie, respektíve rurálnosti okresu je najvhodnejší, alebo najlepšie vystihuje úroveň rurality okresu. Každý z prístupov má svoje špecifiká a charakterizuje rozmiestnenie, urbanizáciu a ruralitu okresu iným spôsobom. Cieľom príspevku je okrem predstavenia spomínaných prístupov aj podnietenie diskusie na túto tému.

6. Literatúra

- [1] ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR, Regionálna databáza (RegDat). Dostupné na internete: <http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/index.htm>
- [2] Otterstrom, S. M. 2001. Trends in National and Regional Population Concentration in the United States from 1790 to 1990: From the Frontier to the Urban Transformation. The Social Science Journal. 38, s. 393-407
- [3] Duncan, O. D. 1957. The Measurement of Population Distribution. Population Studies. Vol. 11 No. 1 s. 27- 45
- [4] Otterstrom, S. M. 2003. Population Concentration in United States City-Systems from 1790 to 2000: Historical Trends and Current Phases Tijdschrift voor Econimische en Sociale Geografie, Vol. 94, No. 4 s. 477
- [5] Hoover, E. 1941. Interstate Redistribution of Population, 1850-1940. Journal of Economic History, 1, s. 199-205
- [6] Long, L., DeAre, D. 1988. A Perspective on the Nonmetropolitan Turnaround. Population and Development Review, Vol. 14, s. 433-450
- [7] ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2011. Bilancia pohybu obyvateľstva podľa obcí SR 2010.

Pod'akovanie: Tento príspevok vznikol vďaka podpore grantu pre mladých vedcov UK č. UK/8/2011.

Adresa autorov:

Michal Katuša, Mgr.
Katedra humánnej geografie a demografie
Prírodovedecká fakulta
Univerzita Komenského
Mlynská dolina
842 15 Bratislava
michal.katusa@gmail.com
katusa@fns.uniba.sk

Róbert Hudec, Mgr.
Katedra regionálnej geografie, ochrany
a plánovania krajiny
Prírodovedecká fakulta
Univerzita Komenského
Mlynská dolina
842 15 Bratislava
hudec@fns.uniba.sk

Operatívne úlohy vyplývajúce z procesu riešenia demografických prognóz Operational tasks resulting from the process of solving the demographic projections

Jozef Chajdiak

Abstract: In the process of the current state and development of forecasts of population registered author of the current open problem.

Abstrakt: V procese tvorby aktuálnych prognóz stavu a vývoja počtu obyvateľov autor zaregistroval otvorené aktuálne problém.

Key words: specific distribution of fertility, a hundred or more year old, the probability of survival

Kľúčové slová: rozdelenie špecifických fertility, sto a viac ročný, pravdepodobnosť prežitia

1. Úvod

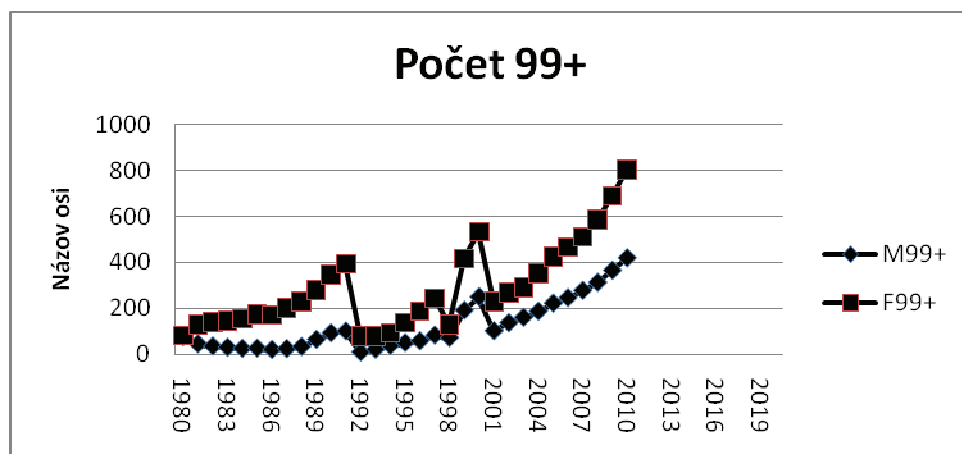
Starneme. Pri riešení čiastkových úloh stavu a vývoja vekovej štruktúry obyvateľstva sa vytvorila možnosť pre tento fenomén prejavíť sa novým aspektom pohľadov.

2. Sto a viacroční (99+)

Keď na www.infostat.sk/slovakpopin pozrieme na vývoj počtu 99+ ročných, môžeme v poslednom období zaregistrovať pozoruhodný nárast ich počtu (tab.1, obr.1) a skokovité posuny zodpovedajúce obdobiam sčítania obyvateľov. Z tak povediac z bezvýznamných desiatkových počtov koncom minulého storočia nastupuje dynamický rast počtu najstarších obyvateľov. Ako môžeme na obr.1 vidieť, na počty obyvateľov má jasný vplyv aj obdobie sčítania obyvateľov, keď v rokoch 1991 a 2001 vidíme zreteľné skokovité posuny počtov tak mužov ako aj žien. Do budúcnosti možno očakávať ich ďalší nárast.

Tab.1 Vývoj počtu 99+ ročných obyvateľov SR

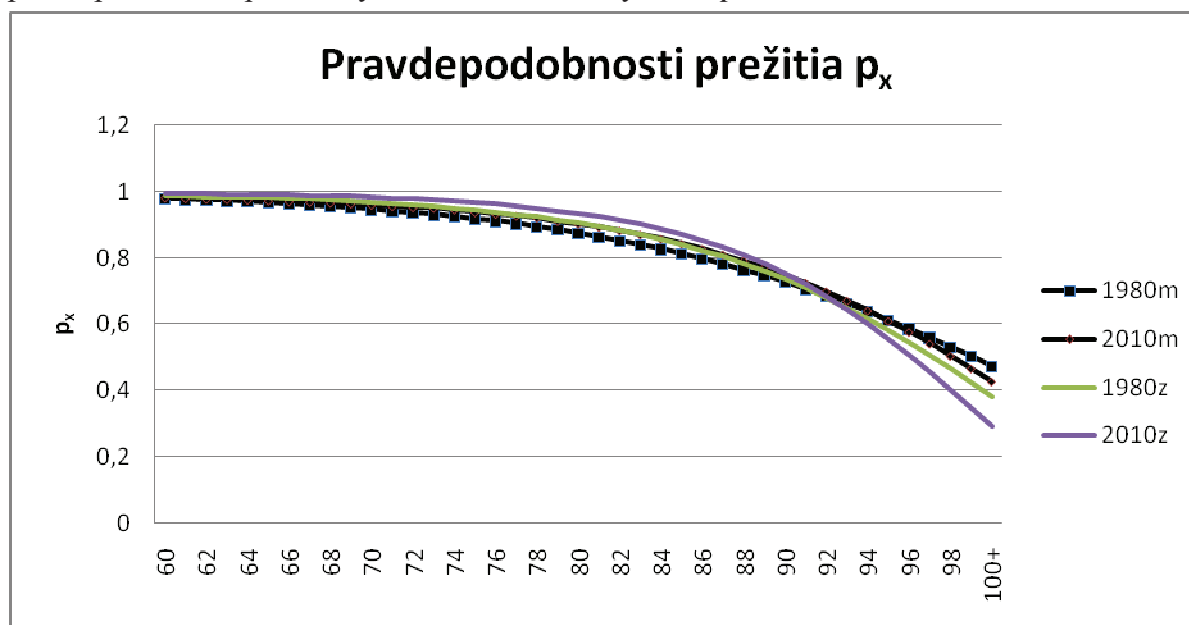
Age	M99+	F99+	E0M	E0F	Age	M99+	F99+	E0M	E0F	Age	M99+	F99+	E0M	E0F
1980	75	81	66,8	74,2										
1981	44	128	66,8	74,6	1991	100	393	66,8	75,2	2001	101	228	69,5	77,5
1982	34	141	67	74,7	1992	8	78	67,6	76,3	2002	136	266	69,8	77,6
1983	29	145	66,6	74,5	1993	20	77	68,3	76,7	2003	160	290	69,8	77,6
1984	24	153	66,8	74,9	1994	37	91	68,3	76,5	2004	187	350	70,3	77,8
1985	25	174	66,9	74,7	1995	49	137	68,4	76,3	2005	222	424	70,1	77,9
1986	19	171	67,1	75	1996	57	186	68,9	76,8	2006	246	465	70,4	78,2
1987	23	199	67,2	75,1	1997	82	242	68,9	76,7	2007	278	510	70,5	78,1
1988	32	227	67,1	75,5	1998	71	128	68,6	76,7	2008	313	584	70,9	78,7
1989	63	278	66,9	75,4	1999	191	416	69	77	2009	366	687	71,3	78,7
1990	92	347	66,7	75,4	2000	250	532	69,1	77,2	2010	420	803	71,6	78,8

Obr.1 Vývoj počtu 99+ ročných obyvateľov SR

3. Pravdepodobnosť prežitia p_x

Pri modelovaní vývoja častou situáciou je, že zmeny jedného parametra systému sú sprevádzané súhlasnými zmenami iných parametrov systému. Možno vysloviť hypotézu, že predĺženie strednej dĺžky života starších vekových skupín bude sprevádzané zvýšením pravdepodobnosti prežitia týchto starších vekových skupín.

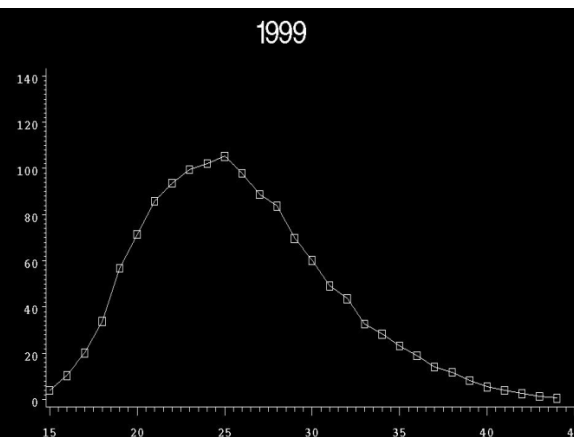
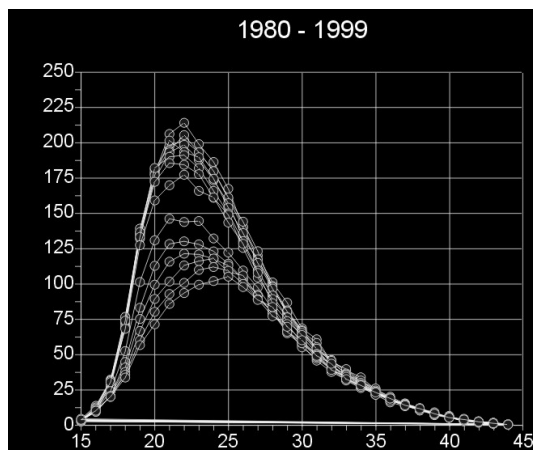
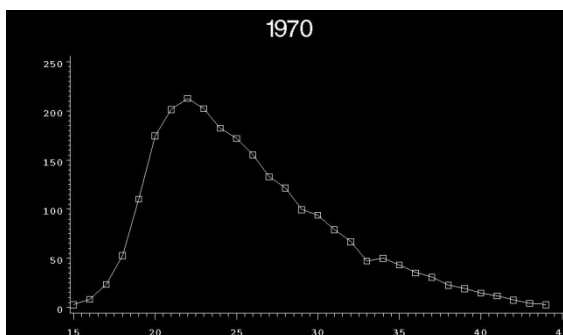
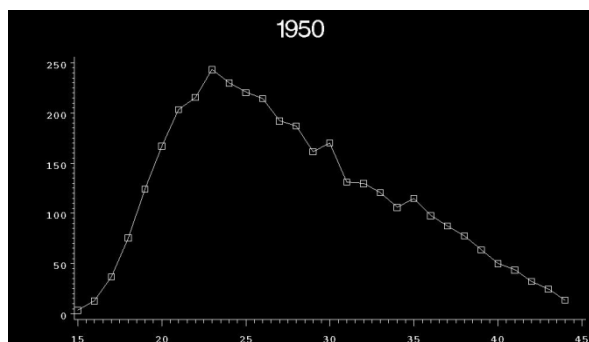
Obr. 2: Vývoj pravdepodobnosti prežitia p_x

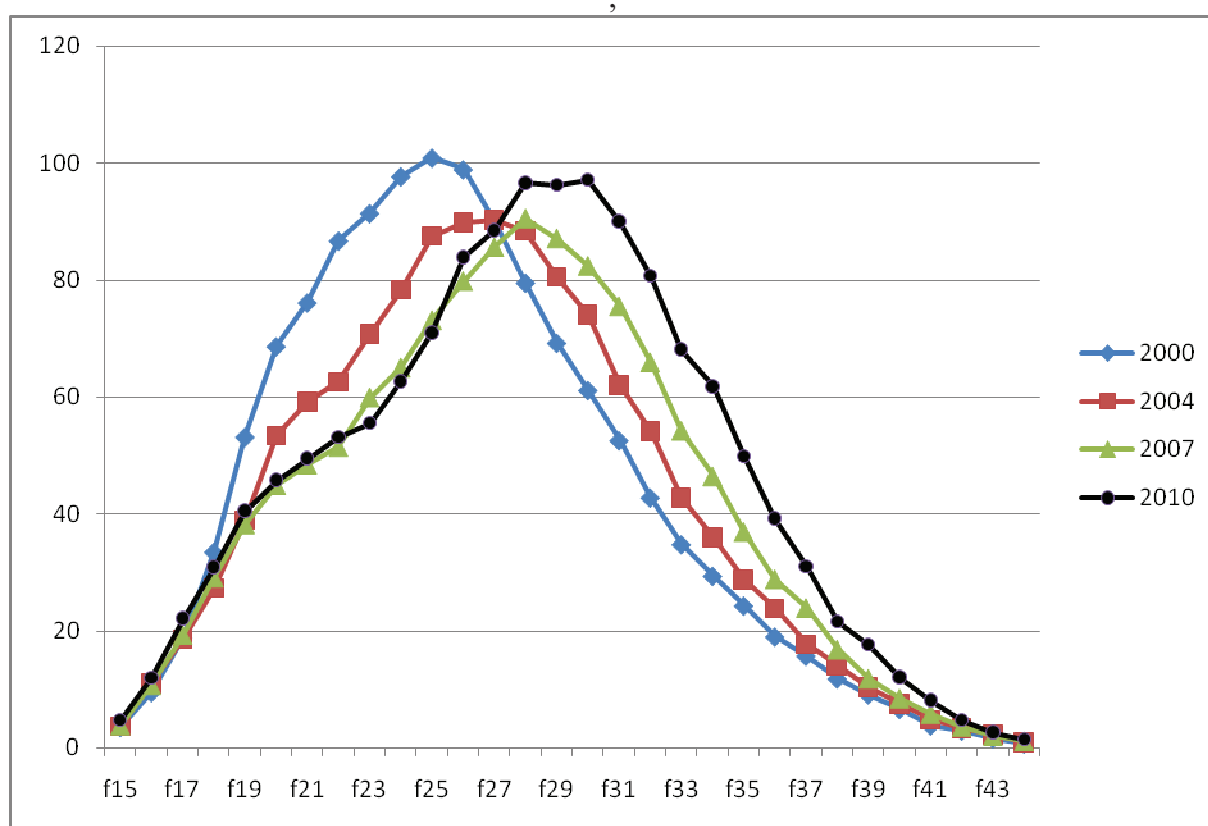
Na obr.2 je zobrazený vývoj pravdepodobností prežitia vekových skupín 60, 61, ..., 100+ mužov a žien v rokoch 1980 s 2010 (prameň www.infostat.sk/slovakpopin; stav máj 2011). Vidíme, že krivky pravdepodobnosti prežitia v roku 2010 sú niekoľko vekových skupín vyššie ako v roku 1980 – dĺžka života sa predĺžila, t.j. mali by byť aj väčšie pravdepodobnosti prežitia. Pre vyše deväťdesiatročných je táto pravdepodobnosť prežitia na báze údajov roku 2010 nižšia ako u údajov z roku 1980.

Už sa pracuje na novšom prístupe strednej dĺžky života a pravdepodobnosti prežitia starších osôb.

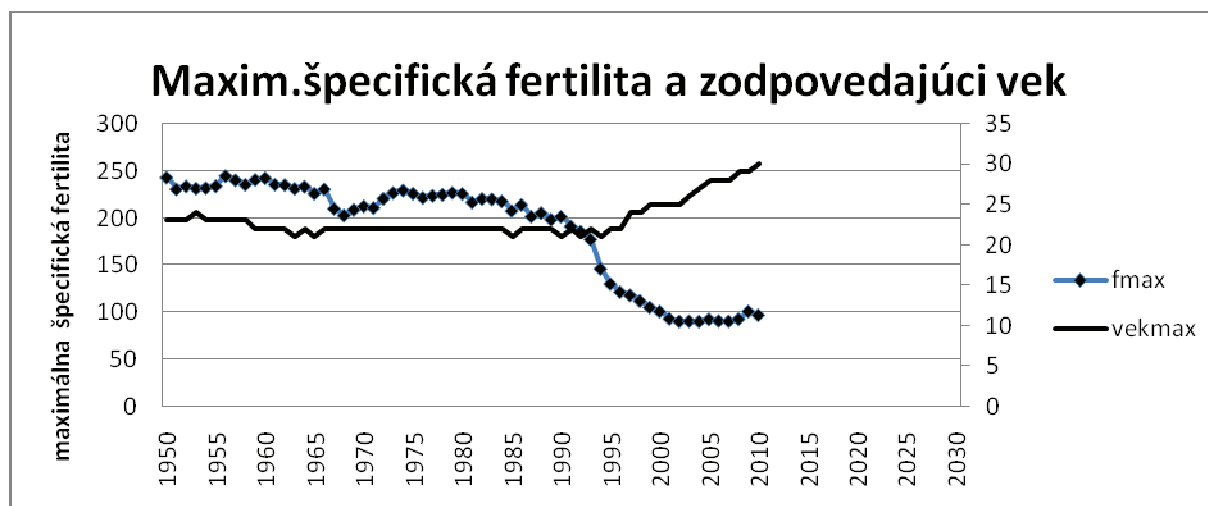
4. Modely rozdelenia špecifických fertilit (plodností)

Fertilita (plodnosť) sa počíta ako počet narodených detí na 1000 žien. Existuje viacero schém definície žien. Zvyčajne sú to osoby ženského pohlavia vo veku od 15 do 49 resp. do 44 rokov. V prípade, že dáme do pomeru počet detí narodených ženám vo veku x k počtu žien vo veku x ($x=15, 16, \dots, 49$) hovoríme o špecifických fertilitách (plodnostiach). V rámci ich rozdelenia sú zaujímavé: vek x , v ktorom je špecifická fertilita najväčšia; jej výška a aký je všeobecný tvar rozdelenia špecifických fertilit.

Obr.3

Obr.4

Špecifické plodnosti v SR od roku 1950 sú zobrazené na obrázku 3. Modálne špecifické plodnosti dosahované u 23 ročných žien vo výške 250 na začiatku obdobia po roku 1950 sa postupne znižujú a po roku 1990 nastáva výrazný zlom postupne na úroveň maximálnej špecifickej fertility okolo a pod 100 u 30 ročných žien. Zdá sa, že do budúcnosti sa mierne znížia špecifické fertility do veku $x=23$ rokov a naopak mierne vzrastú vo vekoch 30 až 34. Zdá sa, že rozdelenie špecifických fertilit by sa mohlo blížiť normálnemu rozdeleniu. Navrhované je aj trojuholníkové rozdelenie a lichobežníkové rozdelenie.

Vek modálnej špecifickej fertility a jej hodnota sa za posledných 60 rokov výrazne posunul (obr.4):

5. Záver

Starneme. Jednou z úloh súčasnosti je čo najlepšie odhadnú parametre dôchodkového zabezpečenia a uvedené drobnosti výsledky ovplyvňujú.

6 Literatúra

- [1] CHAJDIK, J. 2001. Odhad počtu živonarodených v Slovenskej republike do roku 2020. Slovenská štatistika a demografia. 11. ročník 3/2001, str. 26-45
- [2] Chajdiak, J.: Odhad vývoja počtu a podielu poproduktívneho obyvateľstva SR do roku 2040. In. FORUM STATISTICUM SLOVACUM 2009/5, Bratislava, SŠDS 2009, str.49-56
- [3] Chajdiak, J. Odhad vývoja počtu obyvateľov SR. In. FORUM STATISTICUM SLOVACUM 2011/3, Bratislava, SŠDS 2011, str.77-83
- [4] Bleha, B. 2009. Regionálne populačné prognózy na Slovensku – aktuálne výsledky a výskumné výzvy. In. FORUM STATISTICUM SLOVACUM 2009/5, Bratislava, SŠDS 2009, str.17-23
- [5] Vaňo B. 2009: Prognóza vývoja obyvateľstva na Slovensku do roku 2050. In. FORUM STATISTICUM SLOVACUM 2009/5, Bratislava, SŠDS 2009, str.121-125
- [6] Vaňo B. – Bleha B. 2008: Prognóza vývoja obyvateľov v okresoch SR do roku 2025, Bratislava, Infostat 2008.
- [7] Radvanský M. – Slobodníková S.: Strednodobá prognóza vývoja ekonomiky SR v rokoch 2011 – 2015. In. Pohľady na ekonomiku Slovenska 2011. Bratislava, SŠDS 2011, str.68 - 79
- [8] Kvetan V. – Mlýnek M. – Radvanský M. – Páleník V. Hlavné trendy vo vývoji ekonomiky SR. In. FORUM STATISTICUM SLOVACUM 2007/1, Bratislava, SŠDS 2007, str.91-99
- [9] www.infostat.sk/slovakpopin

Tento príspevok vznikol vďaka podpore v rámci OP Výskum a vývoj pre projekt Centra excelentnosti: Centrum pre rozvoj sídelnej infraštruktúry znalostnej ekonomiky SPECTRA+ (ITMS 26240120002), spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

Acknowledgement: This contribution is the result of the project implementation: SPECTRA+ No. 26240120002 "Centre of Excellence for the Development of Settlement Infrastructure of Knowledge Economy" supported by the Research & Development Operational Programme funded by the ERDF.

Adresa autora:

Jozef Chajdiak, Doc., Ing., CSc.

ÚM STU

Bratislava

Jozef.chajdiak@stuba.sk

Materiálna deprivácia obyvateľov Slovenska v mestách a na vidieku

Material deprivation of inhabitants of Slovakia in urban and rural areas

Ľudmila Ivančíková, Róbert Vlačuha

Abstract:

Meranie materiálnej deprivácie spolu s mierou rizika chudoby podáva obraz o multidimenzionálnom aspekte chudoby ako aj o sociálnom vylúčení. V článku sa zameriavame na analýzu materiálnej deprivácie tentoraz z pohľadu geografického územia, ktoré charakterizujeme podľa definície demografickej štatistiky ako mesto a vidiek a z pohľadu medzinárodne používaného ukazovateľa stupeň osídlenia.

Kľúčové slová: materiálna deprivácia, EU SILC, mesto, vidiek, stupeň urbanizácie

Key words: Material Deprivation, EU SILC, Urban area, Rural area, Degree of urbanisation

1. Úvod

Koncept materiálnej deprivácie rozširuje poznanie o chudobe, predovšetkým chudobe meranej ako relatívna príjmová chudoba. Dopĺňa informáciu o ľuďoch ohrozených nízkym príjmom. Niektoré štúdie uvádzajú, že osoby s nižším príjmom sú častejšie ohrozené materiálnou depriváciou, v prípade osôb, ktoré sú aj príjmovo chudobné aj deprivované hovoríme o tzv. evidentnej deprivácii. Materiálna deprivácia zahŕňa v nepeňažnom meraní nielen objektívnu, ale i subjektívnu zložku hodnotenia situácie domácností alebo jednotlivcov, keď zisťuje subjektívny názor napr. na možnosť dovoliť si dovolenku mimo svojho domu. Koncept umožňuje napriek istým obmedzeniam (nedôsledná „input“ harmonizácia otázok, vopred stanovený výber premenných) lepšie porovnanie multidimenzionálnej chudoby medzi jednotlivými krajinami než ako je tomu výlučne na základe relatívneho konceptu merania rizika chudoby.

2. Teoretické východisko

Podľa slovníka OECD sa materiálna deprivácia týka neschopnosti jednotlivcov a domácností dovoliť si spotrebný tovar a aktivity, ktoré sú typické pre danú spoločnosť v určitom čase bez ohľadu na preferencie ľudí s ohľadom na tieto položky. (1). Slovník Eurostatu definuje materiálnu depriváciu ako vynútenú neschopnosť platiť neočakávané výdavky, dovoliť si jednotýždňovú dovolenku mimo domu, jedlo z kuraťa alebo ryby každý druhý deň, mať adekvátne teplo v byte a mať predmety dlhodobej spotreby (ako pračka, farebný televízor, telefón alebo auto) a byť konfrontovaný s nedoplatkami v oblastiach ako sú hypotéka alebo nájomné, poplatky za elektrinu, plyn, splátky za prenájom a rôzne pôžičky (2).

Teória materiálnej deprivácie má svoj počiatok v prácach Towsenda (1979), na ktorého nadviazal Sen a neskôr ďalší. (5) Pre súčasné meranie materiálnej deprivácie je jedným z rozhodujúcich teoretické východisko OECD (2006), ktoré vymedzuje objektívne a subjektívne dimenzie materiálnej deprivácie a pre každú dimenziu stanovuje konkrétne komponenty a v rámci nich ukazovatele. Komponenty objektívnej dimenzie zahŕňajú uspokojenie základných potrieb (potraviny, oblečenie a iné), schopnosť dovoliť si základné

sociálne aktivity (dovolenka, pozvať si hostí), dostupnosť predmetov dlhodobej spotreby, podmienky bývania. Komponentmi subjektívnej dimenzie sú „pochopenie vlastných podmienok“ (finančný stres, pocit chudoby, spokojnosť so životom) a sociálny environment (charakteristika susedov, sociálne siete). Odborná literatúra uvádza rôzne kombinácie komponentov a rôzne ukazovatele. Z praktického hľadiska je východiskom pre analýzu v článku prístup Anne-Catherine Guio (2005), ktorá aplikovala metódu faktorovej analýzy a stanovila východiská pre výpočet indikátorov materiálnej deprivácie Eurostatu.

Kľúčovým zdrojom pre meranie materiálnej deprivácie a výpočet indikátorov je štatistické zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach domácností. EU SILC sa realizuje v Slovenskej republike v rámci európskeho projektu štatistiky chudoby a sociálneho vylúčenia už od roku 2005 a zisťovanie je považované za referenčný rámec pre vyhodnocovanie príjmovej nerovnosti, chudoby a sociálneho vylúčenia. Údaje slúžia nielen na národnej úrovni, ale aj v ostatných krajinách Európskej únie na medzinárodné porovnávanie v rámci Európskej únie.

Na základe údajov z EU SILC produkuje Eurostat dva hlavné indikátory materiálnej deprivácie, a to mieru materiálnej deprivácie a viacnásobnú materiálnu depriváciu. Miera materiálnej deprivácie vyjadruje vynútenú neschopnosť dovoliť si položky, ktoré väčšina považuje za potrebné alebo nutné pre adekvátny život, kým viacnásobná deprivácia je definovaná ako deprivácia minimálne štyroch z deviatich meraných položiek. Tento ukazovateľ je zároveň jedným z indikátorov sledovaných v rámci stratégie EU 2020.

Pre účely našej analýzy sme vybrali nasledujúce depriváčne položky:

- 1) nedoplatky spojené s hypotékou alebo nájomným, úhradou za energie alebo splácaním nákupov na splátky a iných pôžičiek,
- 2) schopnosť dovoliť si ísť raz za rok na jeden týždeň dovolenky mimo domu,
- 3) schopnosť dovoliť si jesť jedlo s mäsom, kurat'om, rybou (alebo vegetariánskou obdobou) každý druhý deň,
- 4) schopnosť čeliť neočakávaným výdavkom vo výške sumy stanovenej ako mesačná národná hranica rizika chudoby za obdobie predchádzajúceho roka,
- 5) domácnosť si nemôže dovoliť telefón (vrátane mobilného telefónu),
- 6) domácnosť si nemôže dovoliť farebný televízor,
- 7) domácnosť si nemôže dovoliť práčku,
- 8) domácnosť si nemôže dovoliť automobil,
- 9) schopnosť domácnosti finančne si dovoliť udržiavať doma primerané teplo.

Tieto položky možno rozdeliť do 2 základných dimenzií:

- dimenzia *finančnej záťaže* (položky 1, 2, 3, 4 a 9),
- dimenzia *vlastníctva predmetov dlhodobej spotreby* (položky 5, 6, 7 a 8).

Tak jednotlivé položky ako aj samotný indikátor materiálnej deprivácie možno analyzovať z hľadiska rôznych socio - ekonomických charakteristík. My sme sa sústredili na geografické územie, ktoré sme rozčlenili z dvoch pohľadov. V jednom pohľade ide o územie definované na základe demografických charakteristík ako mesto a obec. Mesto je pre tento účel definované na základe zákona č. 453/2001 o obecnom zriadení ako sídlo ktorému bol pridelený štatút mesta (celkovo 138 sídlam), pričom ostatné sídla majú štatút obce. Druhým členením je rozdelenie územia stupňa urbanizácie. Ide o ukazovateľ, ktorý sa sleduje v rámci EU SILC

(premenná DB100) a vychádza z tzv. DEGURBA klasifikácie. Podľa tejto klasifikácie sa územie delí na územie s hustým osídlením, s priemernou hustotou osídlenia a územie s riedkym osídlením.²

Pre analýzu sme použili údaje z dvoch posledných zisťovaní EU SILC 2009 a EU SILC 2010 aj z dôvodov, že sme predpokladali, že práve v prípade EU SILC 2010, pre ktoré je príjmovým referenčným obdobím predchádzajúci kalendárny rok t.j. rok 2009 kde by sa mal výraznejšie prejavíť vplyv krízy v tejto oblasti.

3. Analýza materiálnej deprivácie z pohľadu charakteristiky osídlenia

V období rokov 2005-2008 zaznamenalo Slovensko najväčší prepád osôb ohrozených viacnásobnou depriváciou, spolu s Poľskom a pobaltskými krajinami. Tento prepád pokračoval aj v nasledujúcom roku. V roku 2010 je už miera materiálnej deprivácie mierne vyššia.

Tabuľka 1: Miera materiálnej deprivácie (EU SILC 2005 až 2010)

	EU SILC 2005	EU SILC 2006	EU SILC 2007	EU SILC 2008	EU SILC 2009	EU SILC 2010
aspoň 4 položky	22,5	18,3	13,7	11,8	11,1	11,4

Pri pohľade na jednotlivé položky možno vo všeobecnosti konštatovať, že ľudia na Slovensku pociťujú najväčšie problémy so schopnosťou dovoliť si ísť raz za rok na jeden týždeň dovolenky, čeliť neočakávaným výdavkom, dovoliť si jesť jedlo s mäsom, kuraťom, rybou a dovoliť si vlastniť automobil. Tieto štyri položky najviac negatívne ovplyvňujú celkový indikátor miery materiálnej deprivácie za Slovensko.

V porovnaní s celkovým indexom materiálnej deprivácie (aspoň 4 položky z deviatich) za Slovensko bolo deprivovaných na vidieku 11,6 % obyvateľov t.j. o 0,5 p.b. viac v roku 2009 a o 0,7 p.b. viac v roku 2010.

Pri analýze jednotlivých položiek podľa mesta a vidieka (obcí) možno konštatovať, že pri väčšine položiek sú ľudia viac deprivovaní na vidieku, čo platí pre oba sledované roky. Kým však v roku 2009 boli ľudia v obciach viac deprivovaní v položke 1, 2, 3, 5 a 6 (splátky, dovolenka a jedlo, telefón a farebný televízor) o rok neskôr to už bolo vo všetkých položkách s výnimkou položky 8 (automobil). Najviac sa rozdiel medzi mestom a obcou prejavil práve pri položke 2 t.j. schopnosti dovoliť si ísť raz za rok na jeden týždeň dovolenky. Podľa údajov EU SILC 2009 takmer o 13% viac obyvateľov na vidieku si nemohlo dovoliť ísť na dovolenku v porovnaní s obyvateľmi v mestách. V poslednom roku zisťovania EU SILC tento rozdiel ešte mierne vzrástol (na 14%). Výraznejšie sa rozdiel medzi mestami a vidiekom prejavil tiež pri položke 3 (schopnosť dovoliť si jesť jedlo s mäsom, kuraťom, rybou (alebo vegetariánskou obdobou) každý druhý deň). Pri ostatných položkách výraznejšie rozdiely medzi mestami a vidiekom neboli zaznamenané.

² územie s hustým osídlením je súvislé územie miestnych sídiel, na ktorom má každé hustotu obyvateľov väčšiu ako 500 obyvateľov na km² a kde celkovú populáciu tvorí aspoň 50 000 obyvateľov

územie s priemernou hustotou osídlenia zahŕňa osídlenie s hustotou väčšou ako 100 obyvateľov na štvorcový kilometer a celková populácia územia nedosahuje 50 000 alebo nesusedí s územím s hustým osídlením

územie s riedkym osídlením nepatrí ani do územia s hustým osídlením ani do územia s priemernou hustotou osídlenia

Tabuľka 2: Miera materiálnej deprivácie podľa mesta a vidieka (EU SILC 2009 a 2010)

	EU SILC 2009			EU SILC 2010		
	mesto	vidiek	spolu	mesto	vidiek	spolu
aspoň 4 položky	10,7	11,6	11,1	11,0	12,1	11,4
položka 1	13,3	13,6	13,4	12,0	12,2	12,1
položka 2	48,4	61,3	53,5	50,2	64,2	55,7
položka 3	21,8	27,0	23,8	19,8	27,9	23,0
položka 4	36,3	35,7	36,0	37,2	39,7	38,2
položka 5	0,8	1,3	1,0	0,7	1,5	1,0
položka 6	0,4	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3
položka 7	0,7	0,4	0,6	0,5	1,2	0,8
položka 8	19,7	17,0	18,7	19,1	16,4	18,1
položka 9	2,4	5,5	3,6	3,6	5,6	4,4

Pri analýze jednotlivých položiek podľa stupňa urbanizácie sme zaznamenali v oboch sledovaných rokoch výraznejšie rozdiely než ako tomu bolo v prípade mesta a vidieka. Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že ľudia žijúci v oblastiach s riedkym osídlením boli viac deprivovaní ako ľudia žijúci v oblastiach s hustým osídlením. Najviac sa tento rozdiel opäť prejavil pri najproblematickejšej položke 2 (až 24% v roku 2009 a 23,4% v roku 2010). Relatívne veľké rozdiely je možné pozorovať pri položkách 3 (takmer 11% obyvateľov v roku 2009 a až 15,4% v roku 2010) a pri položke 4 (4,7% v roku 2009 a 8,1% v roku 2010). Pri týchto dvoch položkách vidíme, že v medziročnom porovnaní v roku 2010 deprivácia u ľudí žijúcich v hustom osídlení klesla, kým u ľudí žijúcich v riedkom osídlení stúpila. Môžeme teda konštatovať, že v porovnaní s rokom 2009 sa v roku 2010 prehĺbil rozdiel deprivovaných ľudí žijúcich v týchto dvoch rozdielnych oblastiach.

Pri položke 8 (schopnosť dovoliť si automobil) ako jedinej zo všetkých položiek môžeme konštatovať, že v oboch sledovaných rokoch boli viac deprivovaní ľudia žijúci v hustých osídleniach. Táto situácia môže vyplývať zo skutočnosti, že v oblastiach s riedkym osídlením nie je tak rozvinutá infraštruktúra a ľudia sú viac odkázaní na vlastný spôsob dopravy.

Tabuľka 3: Miera materiálnej deprivácie podľa stupňa urbanizácie (EU SILC 2009 a 2010)

	EU SILC 2009			EU SILC 2010		
	husté osídlenie	priemerne husté osídlenie	riedke osídlenie	husté osídlenie	priemerne husté osídlenie	riedke osídlenie
aspoň 4 položky	8,9	10,4	13,2	9,1	10,2	14,0
položka 1	10,5	15,2	13,9	11,5	11,7	12,8
položka 2	39,1	53,5	63,1	42,0	54,6	65,4
položka 3	18,8	20,7	29,7	14,8	20,5	30,2
položka 4	32,9	36,7	37,6	31,9	38,5	42,0
položka 5	0,5	1,1	1,2	0,2	0,8	1,7
položka 6	0,4	0,4	0,2	0,2	0,2	0,5
položka 7	0,5	0,5	0,7	0,3	0,4	1,4
položka 8	20,5	18,9	17,3	19,3	17,2	17,9
položka 9	2,3	3,1	4,9	2,7	3,5	6,2

4. Záver

V rámci aktualizácie legislatívy pre Zisťovanie o príjmoch a životných podmienok (EU SILC) Eurostat pripravuje prehodnotenie ukazovateľov sledovaných pre účely merania materiálnej deprivácie, ich definícií a použitia v národných dotazníkoch. S touto aktivitou je spojené aj monitorovanie národných premenných, ktoré jednotlivé krajiny zaradili do svojho zisťovania. Cieľom je prehodnotiť zaradenie položiek a vyhodnotiť najčastejšie pripomienky. Rakúski štatistickí napríklad poukazujú na položku auto. Upozorňujú, že jej zaradenie pri výpočte indikátora viacnásobnej materiálnej deprivácie je problematické z viacerých strán. Pri plnení cieľov stratégie EU 2020 by si vláda mohla riešenie tohto problému vysvetliť tak, že cieľom redukcie materiálnej deprivácie je dať každému kto ho nemá auto. Toto by však bolo v rozpore s cieľom znižovania emisií. (7). Ohlasy sú tiež voči prílišnému zdôrazňovaniu aspektu materiálna pri samotnom koncepte deprivácii. Kritici upozorňujú napríklad na vplyv nedostatočného prístupu ku vzdelaniu, ktoré môže byť zdrojom deprivácie, alebo nemožnosť zapojiť sa do aktivít pracovného trhu. Údaje však potvrdili väčšiu mieru materiálnej deprivácie u obyvateľov vidieka a v riedkom osídlení ako i prehĺbenie rozdielov v medziročnom porovnaní pri vybraných položkách.

5. Literatúra

- [1] OECD Glossari Statistical Terms, stats.oecd.org/glossary/
- [2] Eurostat Glossari, epp.eurostat.ec.europa.eu/.../Glossary:Eurostat
- [3] GUIO Anne – Catherine, 2005: Material deprivation in the EU, Eurostat Statistics in Focus, 21/2005, KS-NK-05-021-EN-N.
- [4] BOARINI Romina, d'ECOLE Marco Mira, 2006 : Measures of Material Deprivation in OECD Countries, OECD Social Employment and Migration Working Paper, DELSA/ELSA/WD/SEM(2006)6, august 2006
- [5] IVANČÍKOVÁ, Ľudmila; VLAČUHA, Róbert, 2007: Material deprivation in Slovakia, Slovak Statistics and Demography, 17,4
- [6] ATKINSON A.B, CANTILLON Bea, MARLIER Eric, NOLAN Brian, 2005 : Taking forward the EU Social inclusion process, Final report, August 2005, http://www.ceps.lu/eu2005_lu/inclusion
- [7] EIFFE Franz Ferdinand, 2011: Gaps and traps of QOL – indicators, príspevok na DGINS, september 2011

Adresa autorov:

Ivančíková Ľudmila, PhDr.
Miletičova 3, ŠÚ SR
824 67 Bratislava
ludmila.ivancikova@statistics.sk

Vlačuha Róbert, Mgr.
Miletičova 3, ŠÚ SR
824 67 Bratislava
robert.vlacuha@statistics.sk

Generačné substitúcie ako indikátory starnutia obyvateľstva

Generation substitutions as indicators of population ageing

Marcela Káčerová, Jozef Mládek

Abstract: The paper orientation is on some new methods and techniques of population ageing study. The focus was mainly on the group of those using comparisons of different age generations - index of potential economic support, coefficient of inflow, outflow and exchange, index of social support. Applying these methods were obtained new knowledge about the population ageing in Slovakia and their difference at rural and urban population.

Keywords: population ageing, generation substitutions, time trends of ageing, ageing of rural and urban population.

Kľúčové slová: starnutie obyvateľstva, generačné substitúcie, časové trendy starnutia, starnutie vidieckeho a mestského obyvateľstva

1. Úvod

Jednou zo všeobecných zákonitostí populačného vývoja vo väčšine štátov sveta sú zmeny vekovej štruktúry ich obyvateľstva, označované ako proces populačného starnutia (menej častý je proces ich populačného mladnutia). Z demografického hľadiska ide o také zmeny, pri ktorých sa v populácii zvyšuje početnosť, resp. podiel obyvateľov vyšších vekových kategórií (starnutie zhora). Zmeny sa týkajú i znižovania početnosti a podielu detskej zložky obyvateľstva (starnutie zdola).

Cieľom nášho príspevku bolo poznávanie procesov starnutia obyvateľstva a prezentácia získaných poznatkov. Z množstva poznávacích nástrojov sa naša pozornosť sústredila najmä na skupinu tých, ktoré využívajú komparácie rozličných vekových generácií.

2. Komparácia a substitúcia generácií obyvateľstva Slovenska

Komplexnosť a dôležitosť vekovej štruktúry obyvateľstva a procesov jej zmien sa odráža i v pomerne rozsiahlom súbore metód a techník, ktorými sa študuje.

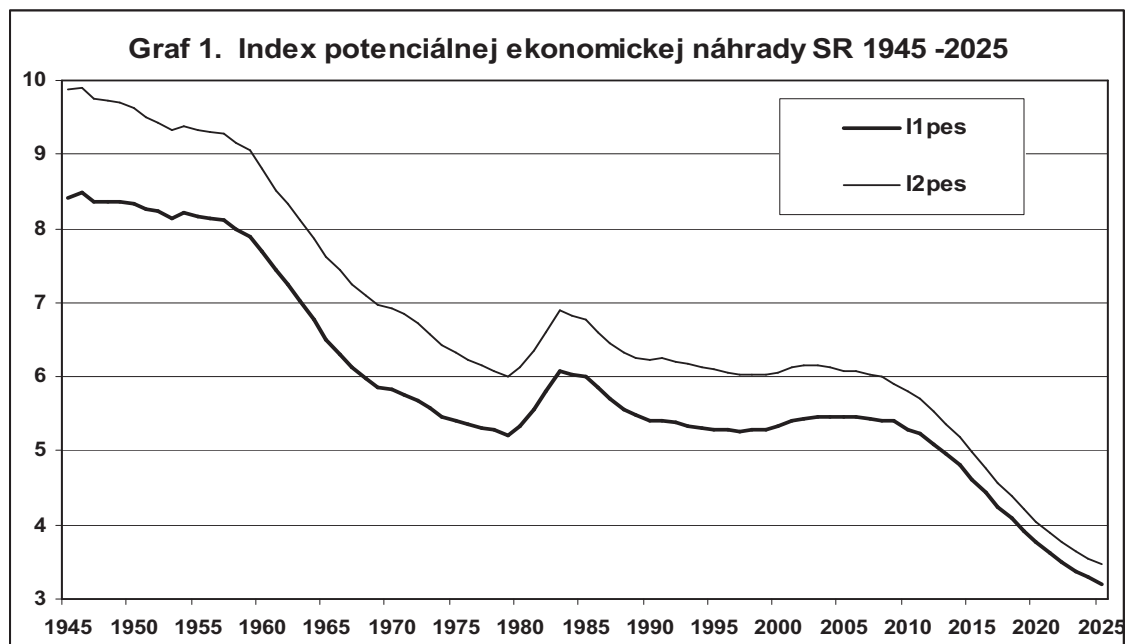
Pomerne novú skupinu nástrojov poznávania vekových štruktúr obyvateľstva a ich starnutia predstavujú ukazovatele zmien, ktoré sa zakladajú na porovnávaní, alebo substitúcii vybraných skupín obyvateľstva, najčastejšie generačných skupín. Ide pritom o generácie, na ktoré sa viažu určité významné demografické, ekonomické a spoločenské procesy a funkcie. Môžu to byť generácie s významnou reprodukčnou funkciou, generácie ekonomicky aktívnych obyvateľov, generácie s funkciou výchovy a sociálneho zabezpečenia (DŁUGOSZ, KUREK 2009, HRUBÝ 1996, LUTZ 2006, QIAO 1988).

Z ekonomického aspektu sa za významný považuje kvantitatívny vzťah medzi vekovou kategóriou produktívneho a kategóriou poproduktívneho obyvateľstva. Vyjadruje sa **indexom potenciálnej ekonomickej náhrady** - I_{pen}

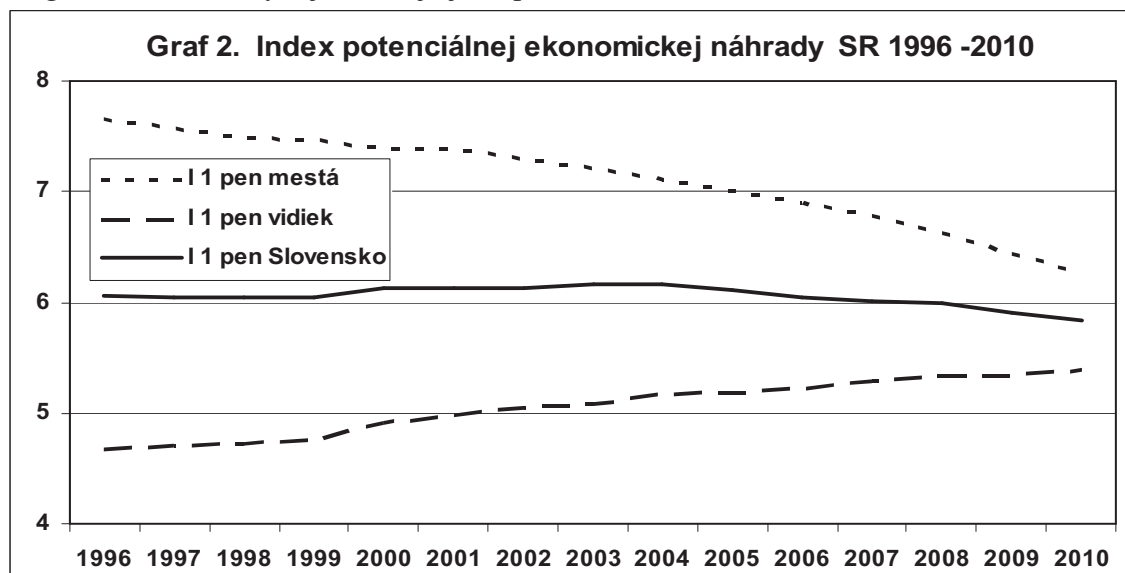
$$I_{1pen} = \frac{O_{15-64}}{O_{65+}} * 100 \quad I_{2pen} = \frac{O_{20-64}}{O_{65+}} * 100$$

Ak za c zvolíme 100, potom index vyjadruje počet obyvateľov v produktívnom veku, pripadajúcich na 100 obyvateľov poproduktívneho veku. Index je možné definovať a použiť

v dvoch modifikáciách. V prvej sa pri I_{1pen} použijú štatistické údaje o produktívnom obyvateľstve vo veku 20-64 ročných a v druhej I_{2pen} údaje o obyvateľstve vo veku 15-64 ročných. Oba ukazovatele majú podobný vývoj (Graf 1). Ak by sa v čitateli použil počet ekonomicky aktívnych a v menovateli počet dôchodcov, potom by nám index vyjadroval počet pracujúcich na 100 neaktívnych obyvateľov (dôchodcov).

Vývoj indexu potenciálnej náhrady I_{2pen} má klesajúcu tendenciu, čo dokazuje starnutie populácie. V 50. rokoch pripadalo na jedného obyvateľa poproduktívneho veku 9-10 osôb v produktívnom veku (Graf 1). Do roku 2000 sa znížil tento ukazovateľ na hodnotu 6. Prognóza ďalšieho vývoja ukazuje jeho pokles až na úroveň 3,5 v roku 2025.

Pomocou I_{1pen} bolo hodnotené i diferencované starnutie mestského a vidieckeho obyvateľstva Slovenska (Graf 2). V podstatne kratšom období (absencia údajov o vekovej štruktúre mestského a vidieckeho obyvateľstva) sa ukazuje relatívna stabilita procesu starnutia, ale diferencované v sledovaných skupinách. Mladšie mestské obyvateľstvo má 8-7, staršie vidiecke obyvateľstvo 4,5-5,5 obyvateľov produktívneho veku na jedného obyvateľa

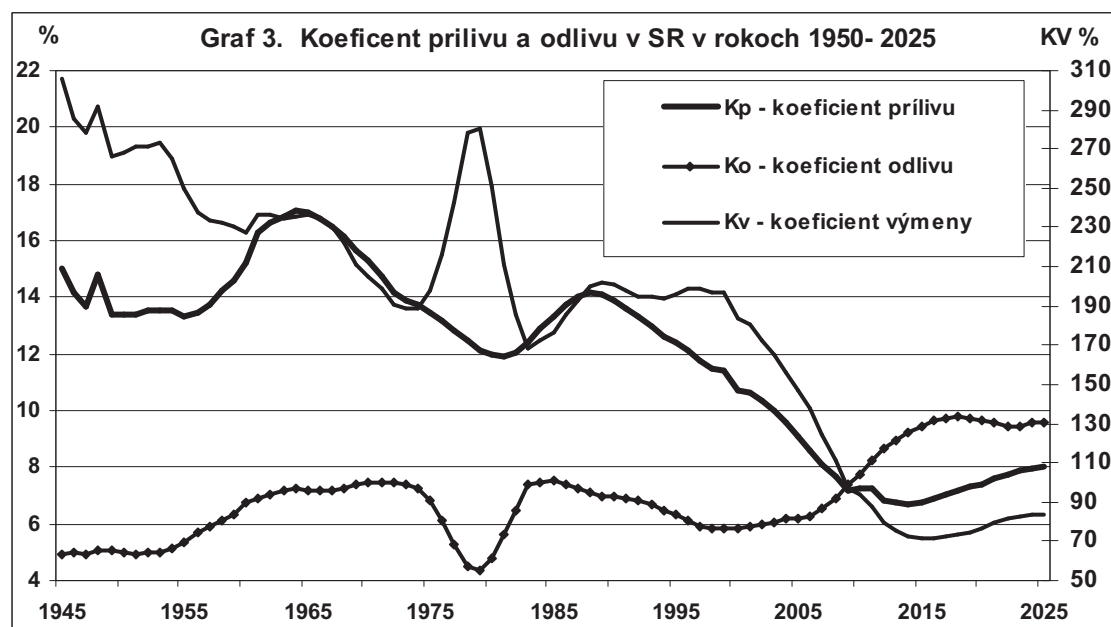
poproduktívneho veku. Zároveň sa pozoruje tendencia približovania ukazovateľov pre mestá a vidiek.

Kategória produktívneho obyvateľstva sa všeobecne považuje za dôležitú v socioekonomickom zmysle. Preto sa posudzuje zmena jej veľkosti a to podľa vstupu mladých vekových generácií do kategórie produktívneho obyvateľstva, resp. podľa výstupu starších vekových generácií z nej (HRUBÝ 1996, KÁČEROVÁ 2009).

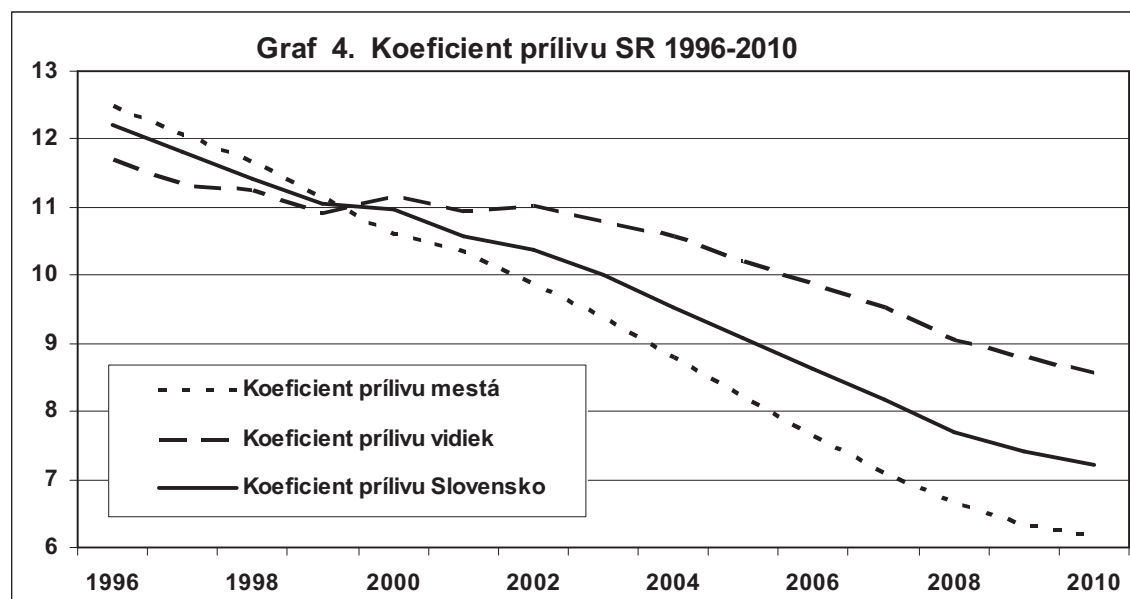
$$K_p = \frac{O_{10-14}}{O_{15-64}} * 100 \quad K_o = \frac{O_{60-64}}{O_{15-64}} * 100 \quad K_v = \frac{O_{10-14}}{O_{50-64}} * 100$$

K_p - koeficient prílivu, K_o - koeficient odlivu, K_v - koeficient výmeny

Koeficient prílivu nám vyjadruje počet 10-14 ročných, prichádzajúcich do produktívnej vekovej skupiny. Celkove má koeficient klesajúcu tendenciu, čo znamená pokles prílivu mladých vekových skupín do produktívnej kategórie. V 50. rokoch dosahoval úroveň 14-16 osôb a do roku 2003 klesla jeho hodnota na 8 (10-14 ročných pripadajúcich na 100 obyvateľov produktívnej vekovej kategórie). Koeficient odlivu vyjadruje odliv 60-64 ročných z produktívnej vekovej skupiny do poproduktívnej. Koeficient výmeny vyjadruje zmeny v pomere „prichádzajúcich,, a „odchádzajúcich“ z a do produktívnej vekovej kategórie. V priebehu pol storočia sa situácia výrazne zmenila. V 50. rokoch bol 2,5-3 -násobný príliv mladého obyvateľstva v porovnaní s odlivom staršej skupiny. V súčasnosti nezabezpečuje príliv mladého obyvateľstva kompenzáciu odlivu (97%) a klesajúca tendencia bude pokračovať (Graf 3).

Pokles koeficientu prílivu sa prejavuje i v kategóriách mestského a vidieckeho obyvateľstva v období 1996-2007 (Graf 4). V prvej vývojovej etape (do roku 1999) mal koeficient vyššie hodnoty v mestskom obyvateľstve, v druhej sa pomer hodnôt obrátil. Príliv mladých vekových skupín do produktívnej kategórie je vyšší na vidieku (koeficient 11-9,5) ako u miest (8-7) a rozdiel sa stále zvyšuje.

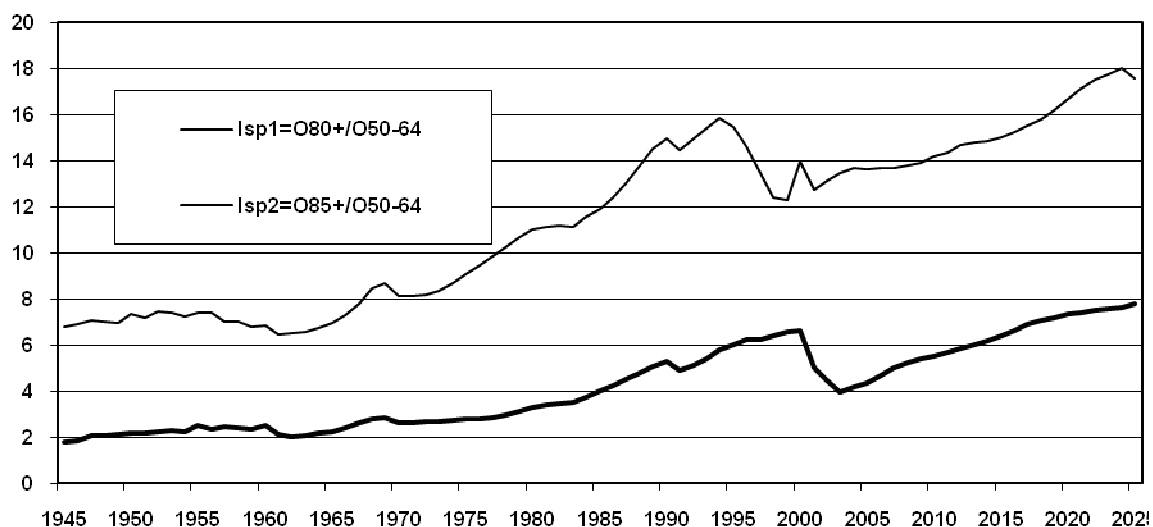
Často sa kladie dôraz na substitúciu niektorých významných sociálnych vekových skupín. DŁUGOSZ, KUREK 2009 považujú za takúto významnú sociálnu skupinu obyvateľov 85 ročných a starších. Spravidla sa na túto vekovú kategóriu viaže potreba osobitnej starostlivosti, sociálnej alebo rodinnej výpomoci. Modifikácia **indexu sociálnej podpory** (rodičov) má nasledujúcu formu:

$$I_{sp1} = \frac{O_{80+}}{O_{50-64}} * c \quad I_{sp2} = \frac{O_{85+}}{O_{50-64}} * c$$

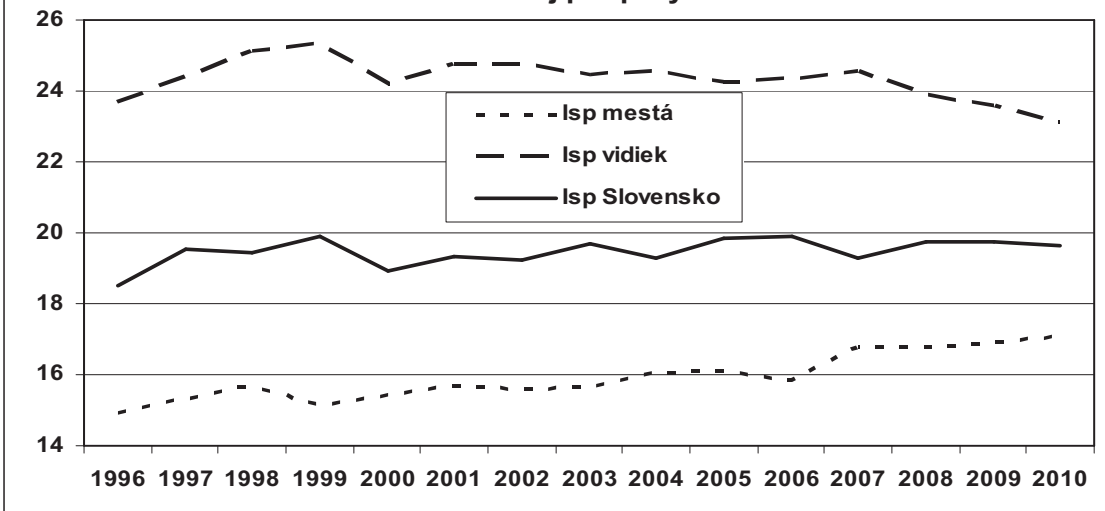
Index (I_{sp1}) vyjadruje koľko obyvateľov 80 ročných a starších pripadá na 100 osôb 50-64 ročných. Tento pomer možno chápať i ako vzťah medzi generáciami rodičov a ich detí a ako potenciálnu možnosť priamej medzigeneračnej výpomoci.

Vývoj vzťahu generácie rodičov (80+) a generácie ich detí (50-64 roční) potvrdzuje starnutie obyvateľstva Slovenska. Na začiatku 50. rokov pripadalo na 100 osôb generácie detí iba 7 osôb - rodičov. Do roku 1980 vzrástol na hodnotu 11 a v roku 1993 to bolo takmer 16 osôb (Graf 5). Podľa populačnej prognózy by mala do roku 2025 dosiahnuť úroveň 18.

Graf 5. Index sociálnej podpory SR 1945-2025

Graf 6. Index sociálnej podpory SR 1996-2010

Index sociálnej podpory v rokoch 1996-2007 porovnával odlišné vekové kategórie (75 ročných a starších a kategóriu 45-64 ročných). Analogická interpretácia jeho hodnôt ukazuje, že v mestách pripadá na 100 osôb generácie detí 24-25 osôb z rodičov. Na vidieku je oveľa nižšia hodnota indexu, 15-16,5 (Graf 6), zatiaľ čo priemerná hodnota za obyvateľstvo Slovenska je 18,5 – 20 osôb.

3. Záver

Procesy starnutia vyvolávajú potreby riešiť celý rad spoločenských problémov, s ktorými sa v súčasnosti stretávajú najmä rozvinuté krajiny.

Prvý okruh predstavujú problémy ekonomického charakteru. Predovšetkým ide o utváranie takýchto ekonomických podmienok, aby boli uspokojené opodstatnené a špecifické potreby nepracujúcich dôchodcov. Zároveň je potrebné vytvárať možnosti pre ďalšie využitie schopností a vedomostí starého obyvateľstva.

Druhý okruh predstavujú problémy sociálno-zdravotníckeho charakteru. Mimoriadne je to dôležité vo sfére stravovania, osobných služieb. Rozšírená zdravotnícka starostlivosť by mala zahŕňať ako kvalitatívnu tak i kvantitatívnu stránku. Osobitné sú požiadavky na bývanie starých obyvateľov. Je treba počítať s alternatívnymi riešeniami – budovanie domovov dôchodcov rozličných typov, podmienky pre existenciu viacgeneračných rodín, zabezpečenie opatrovateľskej služby.

Táto práca bola tiež podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0579-07.

4. Literatúra

- [1] DŁUGOSZ, Z. - KUREK, S. 2009. Population ageing and its predictions for 2030 in the Małopolskie voivodship compared to Poland and Europe. Moravian geographical reports. Vol. 17/1. pp. 2-18.
- [2] HRUBÝ, J. 1996. Základy demografie. Acta operativo-economica. Nitra.
- [3] KÁČEROVÁ, M. 2009. Časový a priestorový aspekt poznávania procesu populačného starnutia obyvateľstva Slovenska. Dizertačná práca. Archív Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave.
- [4] LUTZ, W. 2006. Population ageing and future human capital: Europe and Asia in comparative perspective. Conference: The impact of ageing: A common Challenge for Europe and Asia. 26 p.
- [5] MLÁDEK, J. 2006. Population Structure. In: Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B. : Demogeographical Analysis of Slovakia. Comenius University Bratislava, pp. 89 –101.
- [6] MLÁDEK, J.- KÁČEROVÁ, M. 2008. Analysis of Population Ageing in Slovakia: Time and Regional Dimensions. Geografický časopis. 60. 2. pp. 179-197.
- [7] QIAO, X. 1988. Population ageing model and its explanation. Population Research 5(2). Pp. 10-17.
- [8] ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR 1951-2010. Vekové zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky.
- [9] VAŇO, B., BLEHA, B. 2008. Prognóza vývoja obyvateľstva v okresoch SR do roku 2025 (Population Projections in the districts of the Slovak Republic by 2025) Infostat, Bratislava,
- [10] UNIVERZITA KOMENSKÉHO. 2006. Atlas obyvateľstva Slovenska. Bratislava.

Mgr. Marcela KÁČEROVÁ, PhD.

Prof. RNDr. Jozef MLÁDEK, DrSc.

Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského

Katedra humánnej geografie a demogeografie

Mlynská dolina 1

842 15 Bratislava

kacerova@fns.uniba.sk

mladek@fns.uniba.sk

Komparácia ekonomickej situácie domácností v mestách a na vidieku Comparison of the Economic Situation of Households in Towns and in the Countryside

Alena Kaščáková, Gabriela Nedelová

Abstract: In the paper a comparison of the economy of Slovak households in different types of municipalities in the years 2004 – 2010 is made. The analysis of data from a survey of households' budget points to dissimilarities in the demographic structure and economy of households. The significance and interpretation of disparities in particular income and expenditure items among households in regional towns, towns and villages is determined by nominal logistic regression.

Key words: Household Budget Survey, household income, household expenditure, nominal logistic regression.

Kľúčové slová: štatistika rodinných účtov, príjem domácnosti, výdavky domácnosti, nominálna logistická regresia.

JEL classification: R20

1. Úvod

Zmeny v politickej, ekonomickej, sociálnej a kultúrnej oblasti, ktoré nastali koncom 20-teho storočia, sa premietli vo vývoji, štruktúre a v životných podmienkach obyvateľstva.

Demografické trendy v Európe poukazujú na pokles pôrodnosti, rast strednej dĺžky života a zrýchlenie migrácie. Okrem zmien vo veľkosti a vekovej štruktúre obyvateľstva je možné tiež identifikovať trend odlivu populácie z vidieka a izolovaných regiónov do mestských oblastí. Mnoho európskych regiónov už má skúsenosť s takýmto vyludňovaním, keď obyvatelia v produktívnom veku odchádzajú a v oblasti zostáva len výrazne staršia populácia. Na druhej strane niektoré mestské oblasti musia čeliť rastúcemu tlaku na infraštruktúru bývania, dopravy a sociálnych služieb z dôvodu rapídneho nárastu počtu obyvateľov (http://ec.europa.eu/regional_policy/what/index_sk.cfm).

Zmeny v koncentrácii osídlenia prinášajú nové úlohy pre regionálnu politiku Európy i na Slovensku. Rozvoj vidieka je dôležitou politickou oblasťou, nakoľko viac ako 56 % obyvateľov v 27 členských štátoch Európskej únie (EÚ) žije vo vidieckych oblastiach, ktoré tvoria 91 % územia (http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_sk.htm). Na Slovensku je situácia podobná, približne 57 percent populácie žije v 138 mestách, zvyšok na vidieku v 2 885 samostatných obciach. Na štvorcový kilometer pripadá 108 obyvateľov (údaje ku koncu roka 2010).

Životné podmienky domácností v mestách a na vidieku umožňujú popísať údaje štátnej štatistiky – výberové zisťovania EU SILC a Štatistika rodinných účtov. Druhý z uvedených zdrojov je kontinuálnym zisťovaním, ktoré získava mesačné údaje o sociálno-demografických a charakteristikách a príjmovej a výdavkovej situácii domácností na Slovensku.

2. Štatistika rodinných účtov

Vo väčšine krajín vyplynulo zavedenie sledovania rodinných účtov z potreby získať základné informácie o štruktúre spotreby domácností. Postupne sa záber rodinných účtov rozšíril a dnes má charakter viacúčelového zisťovania.

Štatistika rodinných účtov poskytuje údaje o štruktúre príjmov a výdavkov domácností. Je zameraná predovšetkým na zisťovanie výdavkov súkromných domácností. Údaje sa získavajú z výberovej vzorky domácností SR získanej náhodným výberom.

Údaje za spotrebné výdavky (za tovary a služby) a nespotrebné (ostatné) výdavky sú zisťované a zapisované mesačne do denníka spravodajskej domácnosti. Pri vyhodnocovaní spotrebných výdavkov sa sledujú peňažné výdavky, ktoré sú dopĺňané o naturálne príjmy a výdavky. Ostatné výdavky zahŕňujú povinné zrážky z príjmov, ostatné dane a iné platby, splátky pôžičiek a úverov, výdavky na súkromné podnikanie domácnosti, kúpu majetku a investície domácnosti.

Základnými položkami štatistiky rodinných účtov sú príjmové a výdavkové položky. Hlavnou zložkou príjmu domácnosti je finančný príjem (príjem zo zamestnania, sociálny príjem, príjem zo samostatnej ekonomickej činnosti a príjem z majetku) doplnený naturálnym príjmom.

Výdavky domácností tvoria spotrebné a ostatné výdavky. Štruktúra spotrebných výdavkov je daná medzinárodnou klasifikáciou (COICOP - Classification of Individual Consumption of Purpose). Táto klasifikácia člení výdavky na 12 výdavkových skupín podľa účelu použitia t.j. podľa cieľa, na ktorý sú peňažné prostriedky vynaložené: potraviny a nealkoholické nápoje (e1), alkoholické nápoje a tabak (e2), odievanie a obuv (e3), bývanie, voda, elektrina, plyn a iné palivá (e4), nábytok, bytové vybavenie a bežná údržba domu (e5), zdravie (e6), doprava (e7), spoje (e8), rekreácia, kultúra, voľný čas (e9), vzdelanie (e10), hotely, kaviarne a reštaurácie (e11), rozličné tovary a služby (e12). Kód výdavkovej skupiny je uvedený v zátvorke za jej názvom.

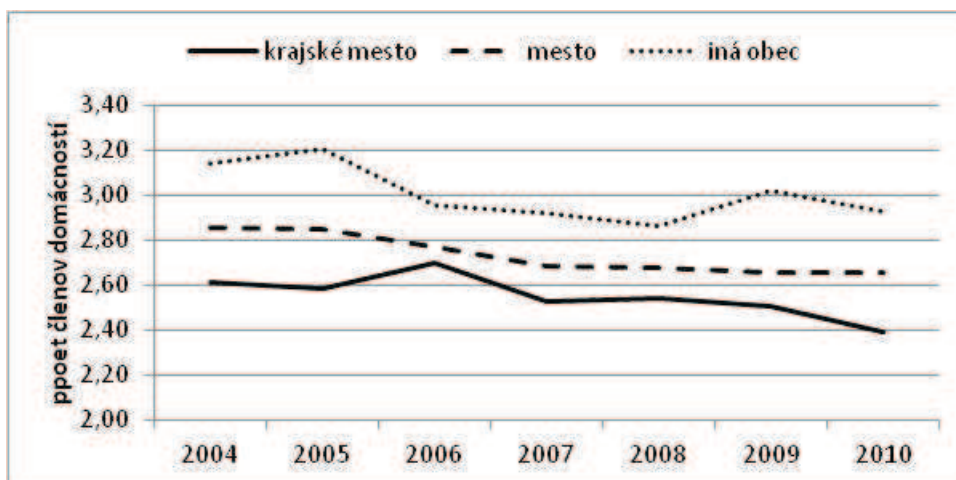
Z dôvodu analýz príjmo-výdavkovej situácie domácností za celú domácnosť sa zisťujú aj doplnkové informácie o príjmoch domácností, bližšie charakteristiky členov domácností a druhotné ukazovatele: údaje o druhu, technickej vybavenosti a veľkosti bytu, údaje o nehnuteľnostiach a údaje o vybavení domácnosti.

Metodika zisťovania sa zmenila v roku 2004 a preto je možné sledovať vývoj a porovnávať údaje Štatistiky rodinných účtov od roku 2004. Databáza mesačných údajov za obdobie rokov 2004 – 2010 obsahuje viac ako 34 000 záznamov s premennými týkajúcimi sa príjmovej a výdavkovej štruktúry a sociálno-demografických charakteristík domácností v jednotlivých mesiacoch. Pre potreby porovnania ekonomickej situácie domácností v mestách a na vidieku bola využitá premenná identifikujúca domácnosť podľa typu obce, pričom vyššie uvedený zdroj údajov člení obce na krajské mestá, mestá a iné obce. Na štatistickú analýzu bol použitý programový balík PASW Statistics 18 (SPSS) s príslušnými procedúrami.

3. Demografická charakteristika domácností v rokoch 2004 - 2010

V súčasnej dobe sa spracovávajú oficiálne výsledky SODB 2011, keď sa okrem iného očakáva aj potvrdenie trendu postupného znižovania počtu členov slovenských domácností. Údaje štatistiky rodinných účtov túto tendenciu potvrdzujú. Priemerný počet členov domácností v rokoch 2004 – 2010 sa znižoval nielen za domácnosť ako celok, ale aj vo všetkých troch typoch obcí – v krajských mestách, mestských domácnostiach aj vo vidieckych domácnostiach (obrázok 1), pričom najnižší počet členov domácností zaznamenali domácnosti krajských miest. Podobná situácia je aj v prípade sledovania počtu nezaopatrených detí, keď na vidiecku domácnosť v roku 2010 pripadalo 0,8 nezaopatreného dieťaťa, na mestskú domácnosť 0,73 a domácnosť v krajskom meste 0,64 dieťaťa. Na

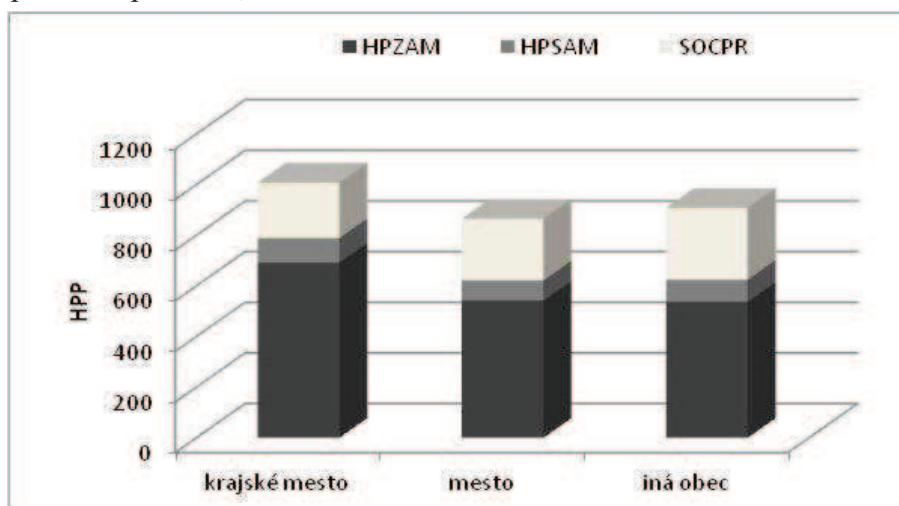
vidiecku domácnosť pripadá aj najvyšší počet ekonomicky aktívnych osôb (1,36) a dôchodcov (0,5), kým v mestských domácnostiach bol počet ekonomicky aktívnych 1,25 a dôchodcov 0,41 a v krajských mestách 1,1 ekonomicky aktívnych a 0,47 dôchodcov (údaje za rok 2010).

Obrázok 1: Vývoj priemerného počtu členov domácností podľa typu obce

4. Ekonomická situácia domácností v rokoch 2004 - 2010

Príjmy a výdavky slovenských domácností v celom sledovanom období rástli, s nerovnakou intenzitou zmeny ich jednotlivých položiek. Hrubé peňažné príjmy vzrástli v roku 2010 oproti roku 2004 o 28,6 %, pričom najviac vzrástla ich zložka sociálne príjmy a to o 54 %, hrubé príjmy zo samostatnej ekonomickej činnosti vzrástli o 28,3 % a zo zamestnania o 17,8 %. jednotlivé zložky hrubých peňažných príjmov rástli nasledovne: spotreba domácností vzrástla o 16,3 %, nespotrebné, tzv. ostatné príjmy vzrástli o 38,2 %. Domácnosti boli teda viac zaťažované daňou z príjmu a majetku, povinným osobným poistením, splátkami pôžičiek, atď.

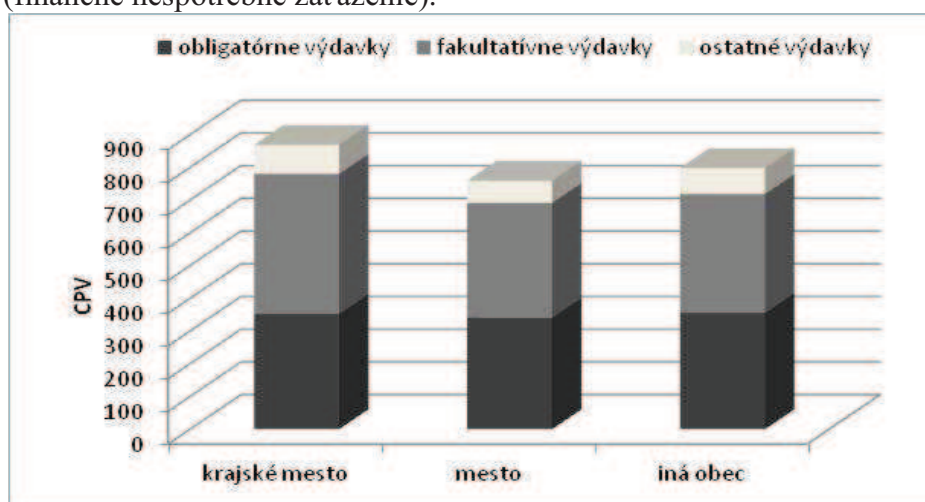

Obrázok 2: Štruktúra priemerných mesačných hrubých peňažných príjmov domácností podľa druhu príjmov a podľa typu obce

Čistý peňažný príjem domácností vzrástol o 29 % a čisté peňažné výdavky o 19,6 %. Vytvoril sa tým priestor pre rast úspor, ktorý bol najvyšší v roku 2009 s poklesom v roku 2010 v dôsledku krízy. Pozitívnym trendom bol pokles podielu obligatórnych výdavkov

z celkových spotrebných výdavkov zo 47 % v roku 2004 na 42 % v roku 2010. Domácnostiam tak ostal širší priestor na fakultatívne výdavky – odievanie a obuv, zariadenie a vybavenie bytu, zdravie, doprava, rekreácia a kultúra, a pod. Niektoré vyššie uvedené trendy sú znázornené na obrázku 3. Popísané trendy charakterizujú vo všeobecnosti vývoj hospodárenia slovenských domácností, avšak vplyvom rôznych faktorov sa ich situácia odlišuje podľa príslušnosti k typu obce.

Najlepšiu ekonomickú situáciu mali domácnosti v krajských mestách, kde zaznamenávali najvyšší príjem zo zamestnania, samostatnej ekonomickej činnosti, najvyššiu spotrebu s najnižším podielom obligatórných výdavkov ale tiež najvyššiu úroveň ostatných výdavkov (finančné nespotrebné zaťaženie).

Obrázok 3: Štruktúra čistých peňažných výdavkov domácností podľa typu obce

Pri porovnávaní obcí jednotlivých druhov mali domácnosti v krajských mestách najvyššie výdavky na bývanie, vybavenie a zariadenie bytu, zdravie, spoje, rekreáciu a kultúru vzdelanie, hotely, kaviarne a reštaurácie a rozličné tovary a služby. Domácnosti v mestách mali najnižšie výdavky na všetky výdavkové položky (dokonca najnižšie obligatórne výdavky) okrem výdavkov na spoje, rekreáciu a kultúru, vzdelanie, na hotely kaviarne a reštaurácie, kde pozíciu najnižších výdavkov prevzali vidiecke domácnosti. nespotrebné (ostatné) výdavky najviac zaťažili domácnosti krajských miest, vidieka a najmenej mestské domácnosti.

Pre ďalšiu analýzu boli údaje štatistiky rodinných účtov prepočítané na stále ceny roka 2004 s cieľom vylúčenia zmien cenovej hladiny.

5. Porovnanie príjmo-výdavkovej situácie domácností podľa typu obce využitím multinomickej logistickej regresie

Cieľom logistickej regresie je nájsť model, ktorý popíše vzťah medzi dichotomickou alebo multinomickou vysvetľovanou premennou a skupinou p vysvetľujúcich premenných, od číselných spojitých po kategoriálne. V prípade kategoriálnej vysvetľovanej premennej s k kategóriami je výsledkom použitia metódy je k-1 rovníc, kde vybraná kategória vysvetľovanej premennej sa považuje za referenčnú:

$$\log \left(\frac{\text{Prob (i-ta kategória)}}{\text{Prob (referenčná kategória)}} \right) = B_{i0} + B_{i1}X_1 + B_{i2}X_2 + \dots + B_{ip}X_p$$

Logit je prirodzený logaritmus šance, že nastane jav v i-tej kategórii oproti javu v referenčnej kategórii. Na odhad parametrov modelu sa po transformácii vysvetľovanej

premennej na logitovú premennú využíva metóda maximálnej virohodnosti, pričom odhady parametrov sú výsledkom vybraného iteračného algoritmu. Logistický regresný model sa dá hodnotiť aj podľa toho, nakoľko je model schopný na základe hodnôt vysvetľujúcich premenných rozlišovať jednotky podľa hodnôt vysvetľujúcej premennej (Pecáková, 2007, s. 89). Pre porovnanie úrovne hospodárenia domácností bola vysvetľovanou premennou príslušnosť domácnosti ku typu obce (1 – krajské mesto, 2 – mesto, 3 – iná obec). Za referenčnú kategóriu bola vybraná kategória – „iná obec“. Sledovali sa p-hodnoty identifikujúce významnosť regresných koeficientov a pre interpretáciu znamienka regresných koeficientov modelu. Kladné (záporné) znamienko koeficienta vyjadruje, že zvýšenie hodnoty vysvetľujúcej (nezávislej) premennej zvyšuje (znižuje) šancu nastatia javu v i-tej oproti referenčnej kategórii pri konštantnej úrovni ostatných nezávislých premenných. Ak rastom hodnoty vysvetľujúcej premennej rastie (klesá) šanca, že domácnosť je z krajského mesta, prípadne z mesta, ktoré nie je krajským mestom, potom sú pre ňu typickejšie vyššie (nižšie) hodnoty príslušnej vysvetľujúcej premennej.

Ako vysvetľujúce premenné boli použité príjmové položky – hrubý príjem zo zamestnania (HPZAM), hrubý príjem zo samostatnej ekonomickej činnosti (HPSAM) a sociálny príjem (SOCPR), jednotlivé výdavkové položky e1 - e12 a ostatné výdavky (X20). Porovnaný bol aj počet členov domácnosti (POCCLEN). Výsledky z výstupov programu SPSS sú uvedené v Tabuľke 1, kde tučným písmom sú vyznačené významné p-hodnoty a príslušné regresné koeficienty, pričom sa pri rozhodovaní o významnosti použila 5 % - ná hladina významnosti.

Tabuľka 1: P-hodnoty a koeficienty modelov multinomickej logistickej regresie – podľa výstupu SPSS

Typ obce	p - hodnoty		koeficienty	
	krajské mesto	mesto	krajské mesto	Město
absolutný člen	0,124	0,000	0,06464	0,46587
HPZAM	0,000	0,024	0,00071	-0,00009
HPSAM	0,000	0,000	0,00046	-0,00026
SOCPR	0,000	0,000	-0,00046	-0,00085
e1	0,800	0,269	0,00006	-0,00021
e2	0,000	0,000	-0,00234	-0,00280
e3	0,259	0,792	0,00029	-0,00006
e4	0,004	0,077	0,00044	0,00024
e5	0,312	0,001	-0,00009	-0,00039
e6	0,002	0,769	0,00137	0,00013
e7	0,000	0,001	-0,00018	-0,00015
e8	0,000	0,000	0,00529	0,00455
e9	0,000	0,000	0,00115	0,00050
e10	0,000	0,000	0,01008	0,00862
e11	0,411	0,000	0,00031	0,00141
e12	0,029	0,225	0,00045	0,00024
X20	0,284	0,039	-0,00004	-0,00011
POCCLEN	0,000	0,000	-0,49137	-0,16550

6. Záver

Z analýzy údajov štatistiky rodinných účtov je možné potvrdiť klesajúci počet členov domácností a to v celku ako i v jednotlivých typoch obcí – krajských mestách, mestách a na

vidieku. Ekonomická situácia je najpriaznivejšia v krajských mestách, v ktorých majú domácnosti najvyšší príjem a najnižší podiel obligatórnych výdavkov.

Z údajov štatistiky rodinných účtov prepočítaných na cenovú úroveň z roku 2004, sa v príjmových položkách mestských domácnostiach oproti vidieckym zistili nasledujúce rozdiely:

- hrubý peňažný príjem zo zamestnania a hrubý príjem zo samostatnej ekonomickej činnosti bol v krajských mestách významne vyšší ako na vidieku, ale v domácnostiach v iných ako krajských mestách nižší,
 - sociálny príjem bol v mestách nižší ako v ostatných obciach.
- V oblasti výdavkových položiek je možné konštatovať nasledujúce odlišnosti:
- výdavky na potraviny a nealkoholické nápoje, výdavky za odievanie a obuv a výdavky za nábytok, bytové vybavenie a bežnú údržbu domu boli vo všetkých domácnostiach podobné,
 - výdavky za alkoholické nápoje a tabak a aj výdavky na dopravu boli v mestách nižšie ako v ostatných obciach,
 - výdavky na bývanie, na zdravie a výdavky za rozličné tovary a služby boli významne vyššie len v krajských mestách,
 - významne vyššie boli v mestských domácnostiach výdavky za telekomunikácie a poštu, vzdelávanie, rekreáciu a kultúru,
 - výdavky za hotely, kaviarne a reštaurácie boli vyššie a ostatné výdavky (výdavky nespotrebného charakteru) významne nižšie v domácnostiach z miest, ktoré nie sú krajskými.

Mestské domácnosti mali menší počet členov ako domácnosti v ostatných obciach.

V ďalšom výskume budeme pokračovať v porovnávaní špecifik domácností v mestách a na vidieku s doplnením naturálnych príjmov a sledovať vývoj počtu členov domácnosti a výdavkov a príjmov pri využití stálych a bežných cien.

7. Literatúra

- [1]AFIFI, A. – CLARK, V. A. - MAY, S. 2004. Computer Aided Multivariate Analysis. Boca Raton: Chapman & Hall/CRC. 2004. ISBN 1-58488-308-1.
- [2]KUTNER, M. H. - NACHTSHEIM, CH. J. - NETER, J. – LI, W. 2005. Applied Linear Statistical Models. New York: Mc Graw-Hill. 2005. ISBN 0-07-238688-6.
- [3]PEČÁKOVÁ, I. 2007. Logistická regrese s vícekategoriální vysvětlovanou proměnnou. In: Acta Oeconomica Pragensia. Praha: Vysoká škola ekonomická. 2007, roč. 15, č. 1, p. 86 – 96. ISSN 0572-3043
- [4]Politika rozvoja vidieka. [online]. 2011. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_sk.htm
- [5]Regionálna politika a demografické výzvy. [online]. 2007. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/demo/demochallenge_sk.pdf

Článok vznikol s podporou projektu VEGA 1/1141/11.

Adresa autorov:

Alena Kaščáková, Ing. PhD.
Tajovského 10
975 90 Banská Bystrica
alena.kascakova@umb.sk

Gabriela Nedelová, RNDr. PhD.
Tajovského 10
975 90 Banská Bystrica
gabriela.nedelova@umb.sk

Niektoré aspekty reprodukčného a rodinného správania mestského a vidieckeho obyvateľstva v okresoch SR

Some aspects of reproductive and family behaviour of urban and rural population in districts of Slovak republic

Michal Katuša, Andrej Sopkuliak

Abstract:

Population of Slovakia has recorded great changes in family and reproductive behaviour. These changes, connected with second demographic transition, had different course in rural areas than in cities. Aim of this short article is to find the differences in family and reproductive behaviour of rural and city population. Other objective is also to find if there is some correlation between the urbanization and family and reproductive behaviour in districts of Slovakia.

Key words: fertility, reproductive behaviour, family behaviour, districts of Slovakia

Kľúčové slová: plodnosť, reprodukčné správanie, rodinné správanie, okresy Slovenska

JEL classification: J13

Úvod

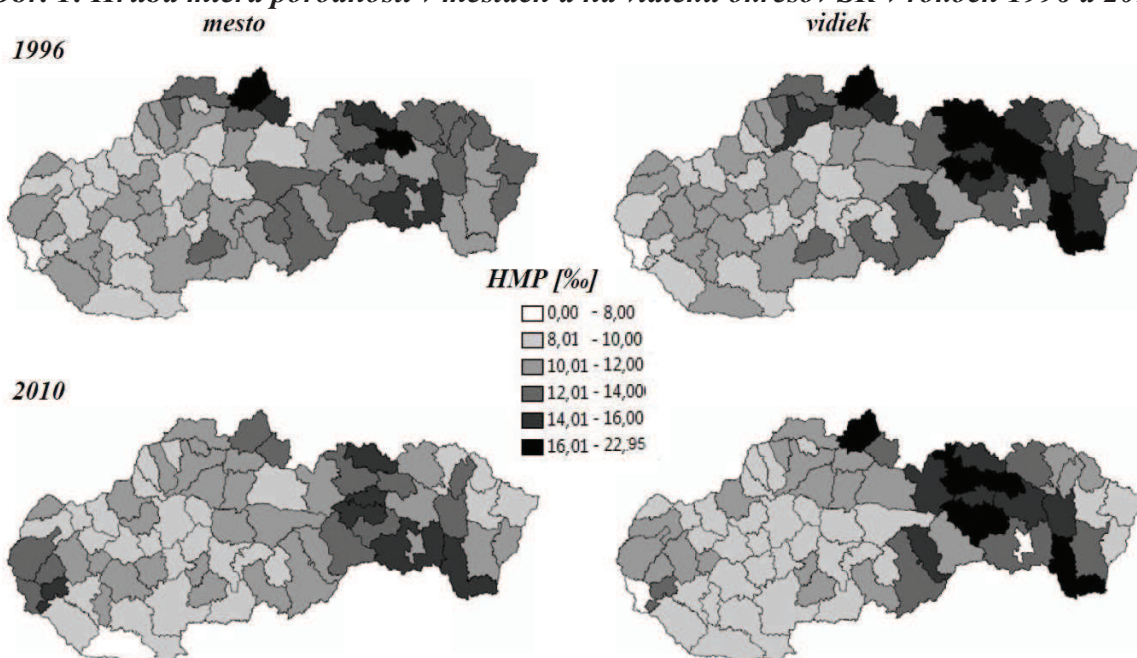
Pôrodnosť, plodnosť a procesy súvisiace s rodinným správaním na Slovensku zaznamenali za posledných 20 rokov výrazné zmeny. Tieto zmeny neprebiehali na celom území rovnako. Mestské obyvateľstvo má vo všeobecnosti rozdielne demografické správanie od obyvateľstva vidieckeho [1]. Vo vidieckych komunitách, s menším počtom obyvateľov, prevládajú osobné vzťahy v rámci komunity. Zvyky a tradície sú významnou súčasťou života, ktoré výraznou mierou zasahujú do konania jednotlivcov a ovplyvňujú do určitej miery aj rodinné a reprodukčné správanie. Na druhej strane v mestských komunitách dominuje anonymita a neosobné vzťahy. To sa prejavuje na znižovaní významu zvykov a tradícií. Obyvatelia miest sú náchylnejší na zmeny v správaní a ľahšie sa prispôbujú novým trendom, či už v oblasti rodinného správania, alebo správania reprodukčného [2]. V posledných 20 rokoch to boli hlavne zmeny spôsobené druhým demografickým prechodom, na ktoré mestské obyvateľstvo reagovalo výraznejšie. Môžeme teda predpokladať, že rodinné a reprodukčné správanie obyvateľstva v jednotlivých okresoch by malo byť do istej miery závislé od miery urbanizácie resp. miery vidieckosti okresu.

Metodika

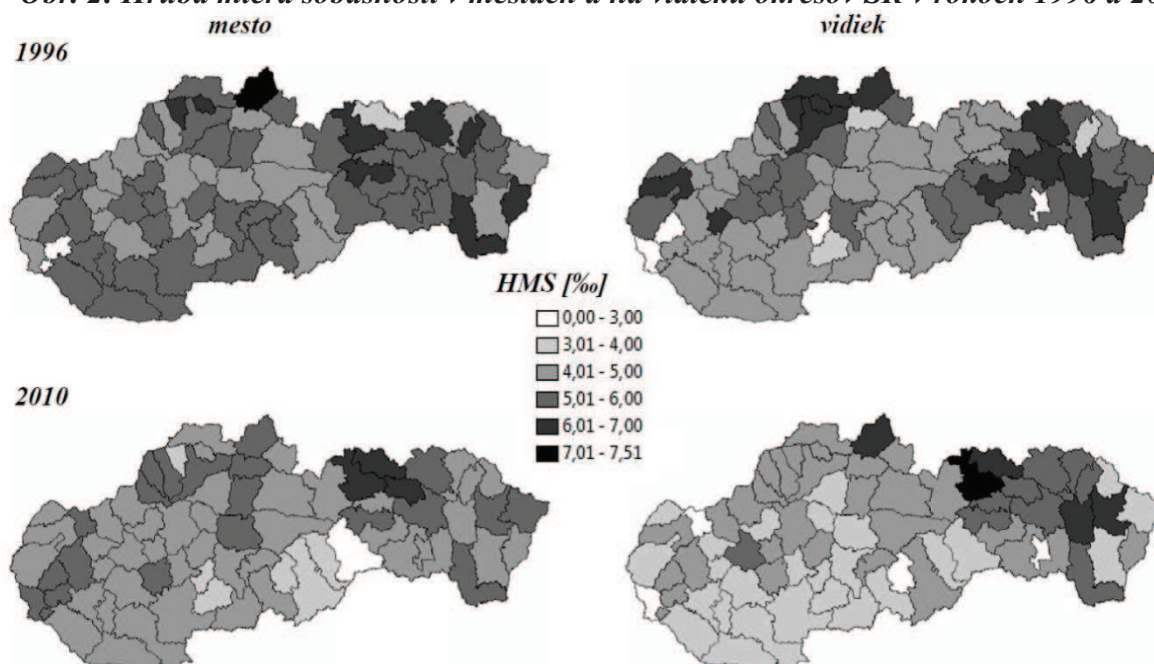
Práca sa snaží postihnúť priestorovú variabilitu a dynamiku vývoja niektorých aspektov reprodukčného a rodinného správania mestského a vidieckeho obyvateľstva v okresoch Slovenskej republiky. Empirický výskum vychádza z dát o pohybe obyvateľstva vo vybraných rokoch 1996, 2000, 2005 a 2010 publikovaných Štatistickým úradom. Priestorovo pokrýva územie celej Slovenskej republiky na úrovni okresných štatistických jednotiek. Hoci použitie okresov ako reprezentatívnych priestorových jednotiek pri riešení výskumných problémov nie je z metodického hľadiska úplne optimálne, pre potreby predloženej práce bol tento variant z hľadiska dostupnosti štatistických údajov a rýchlosti ich spracovania najvhodnejšou alternatívou. Sledovanie rozdielov v reprodukčnom a rodinnom správaní v urbánnom a rurálnom prostredí je spojené s náročným metodologickým problémom vymedzenia mesta a vidieka. O tomto probléme sa v literatúre intenzívne diskutuje, ale zatiaľ

nie je táto otázka uspokojivo vyriešená. Rozhodujúcou sa pre nás v tomto smere stala miera urbanizácie v okresoch, teda podiel obyvateľstva žijúceho v štatutárnych mestách. Štatutárne vymedzovanie miest na Slovensku spôsobuje ďalšiu diskusiu v prípade miest najmenších veľkostných kategórií. Reprodukčné a rodinné správanie je hodnotené na základe demografických procesov pôrodnosti, sobášnosti a rozvodovosti. Vybrané demografické procesy sú analyzované prostredníctvom hrubých mier, ktoré sú následne štandardizované metódou D3 podľa Vojtkovej [3] a integrované do syntetizujúceho ukazovateľa nazvaného ako index reprodukčného a rodinného správania (IRRS).

Obr. 1: Hrubá miera pôrodnosti v mestách a na vidieku okresov SR v rokoch 1996 a 2010

Obr. 2: Hrubá miera sobášnosti v mestách a na vidieku okresov SR v rokoch 1996 a 2010

Rodinné a reprodukčné správanie

Rodinné a reprodukčné správanie obyvateľstva prekonáva neustále dynamické zmeny. Jednotlivé demografické procesy, ktorými ho môžeme charakterizovať sa vyznačujú nielen časovou premenlivosťou, ale tiež výraznou priestorovou variabilitou. Na charakter demografických procesov a ich zmeny v posledných storočiach intenzívne vplývala urbanizácia, ktorá bola spojená s priemyselnou revolúciou a prvým demografickým prechodom. Miera urbanizácie a rozširovanie mestského spôsobu života vplývala na demografické procesy intenzívne aj v posledných desaťročiach, pričom bola jedným z rozhodujúcich faktorov druhého demografického prechodu. V mestách prebiehajú spoločenské zmeny všeobecne rýchlejšie ako na vidieku, kde sa zmeny odohrávajú s väčším oneskorením, a mnohé zvyky a tradície tu pretrvávajú dlhšie ako v urbánnom prostredí. Ak teda rozdelíme populáciu určitého územia na mestskú a vidiecku zložku, dá sa predpokladať, že charakter demografických procesov prebiehajúcich v týchto subpopuláciách sa bude líšiť. Mestské obyvateľstvo sa vyznačuje napríklad nižšou plodnosťou, vyššou strednou dĺžkou života alebo lepším zdravotným stavom [1].

Kľúčovými aspektmi reprodukčného a rodinného správania obyvateľstva sú predovšetkým pôrodnosť, sobášnosť a rozvodovosť. Preto aj naša pozornosť bola zacielená na hodnotenie týchto procesov. Pôrodnosť mestskej a vidieckej zložky obyvateľstva je na úrovni okresov v rámci Slovenskej republiky mimoriadne variabilná (obr. 1). Hrubá miera pôrodnosti oboch zložiek sa v sledovanom období pohybuje v rozpätí od 6,42 do 22,95‰, pričom vyššie hodnoty dosahujú prevažne vidiecke zložky obyvateľstva v okresoch. Hoci je priestorová variabilita pôrodnosti veľmi vysoká, rozdiely medzi mestskou a vidieckou zložkou obyvateľstva v jednotlivých okresoch nie sú také výrazné. Pôrodnosť stúpa smerom z juhu na sever a zo západu na východ, čo súvisí predovšetkým s demografickými štruktúrami obyvateľstva, najmä religióznou a národnostnou. Vysoká pôrodnosť je charakteristická najmä pre regióny Orava, Spiš, Šariš a Dolný Zemplín. Od roku 1996 sa miera pôrodnosti oboch zložiek obyvateľstva okresov postupne znižuje, ale v roku 2010 došlo k jej miernemu rastu, čo zrejme indikuje jej nastupujúce oživenie.

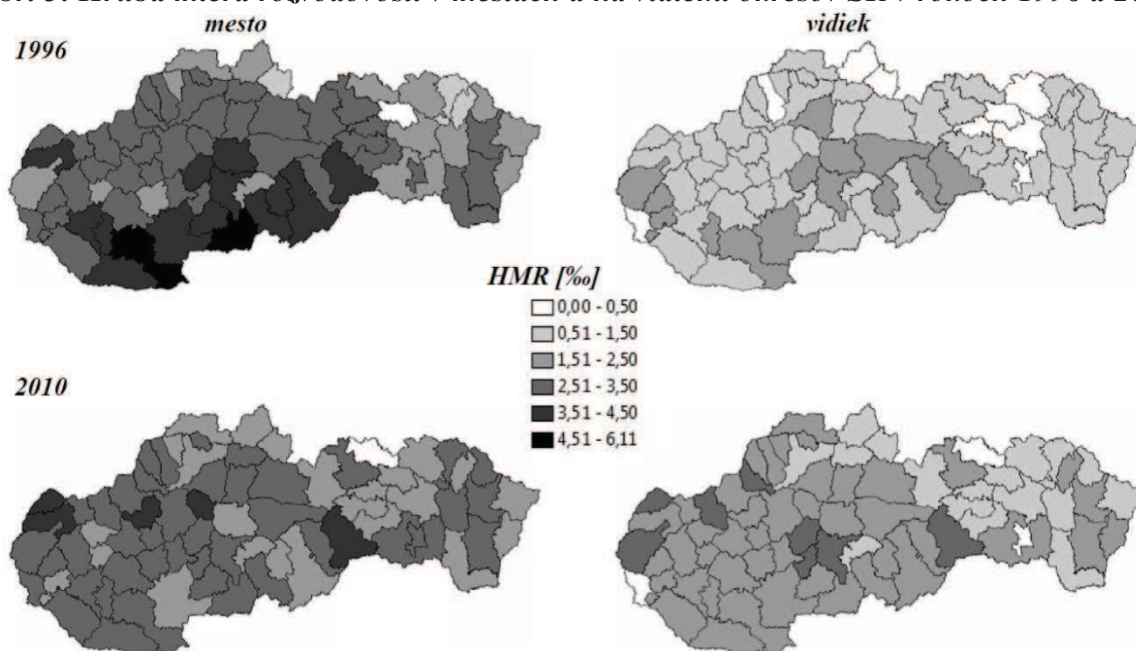
Sobášnosť dosahuje v rámci troch sledovaných demografických procesov najnižšiu priestorovú variabilitu (obr. 2). Okrem nízkej priestorovej variability môžeme hovoriť aj o stabilite z hľadiska časového vývoja. Od roku 1996 dochádza len k miernemu poklesu hodnôt hrubej miery sobášnosti, ktorá sa v celom sledovanom období v oboch subpopuláciách jednotlivých okresov pohybuje v rozpätí od 2,54 do 7,51‰. Rozdiely medzi mierou sobášnosti mestskej a vidieckej zložky populácie sú nevýrazné, pričom v rámci Slovenska narastajú jej hodnoty smerom z juhu na sever, čo opäť súvisí so spomínanými demografickými štruktúrami.

Rozvodovosť má v rámci Slovenska presne opačné priestorové vzorce ako pôrodnosť a sobášnosť (obr. 3). Hrubá miera rozvodovosti narastá smerom zo severu na juh. Rozpätie hodnôt v sledovanom období sa pohybuje od minimálnej hodnoty 0,19‰ až po 6,11‰. Špecifikom v prípade rozvodovosti sú veľmi výrazné rozdiely medzi mestskou a vidieckou zložkou populácie. Prevládajúci vplyv tradičných hodnôt a konzervatívny prístup k rodine spôsobujú výrazne nižšiu mieru rozvodovosti na vidieku vo všetkých regiónoch Slovenska. Najmenej sa manželstvá rozvádajú v oblasti Oravy, Spiša a Šariša, kde je vplyv tradícií najvýraznejší. Hoci sú rozdiely v rozvodovosti v meste a na vidieku výrazné, mierny pokles jej úrovne v mestách a naopak mierny rast na vidieku spôsobuje postupné stieranie týchto výrazných rozdielov.

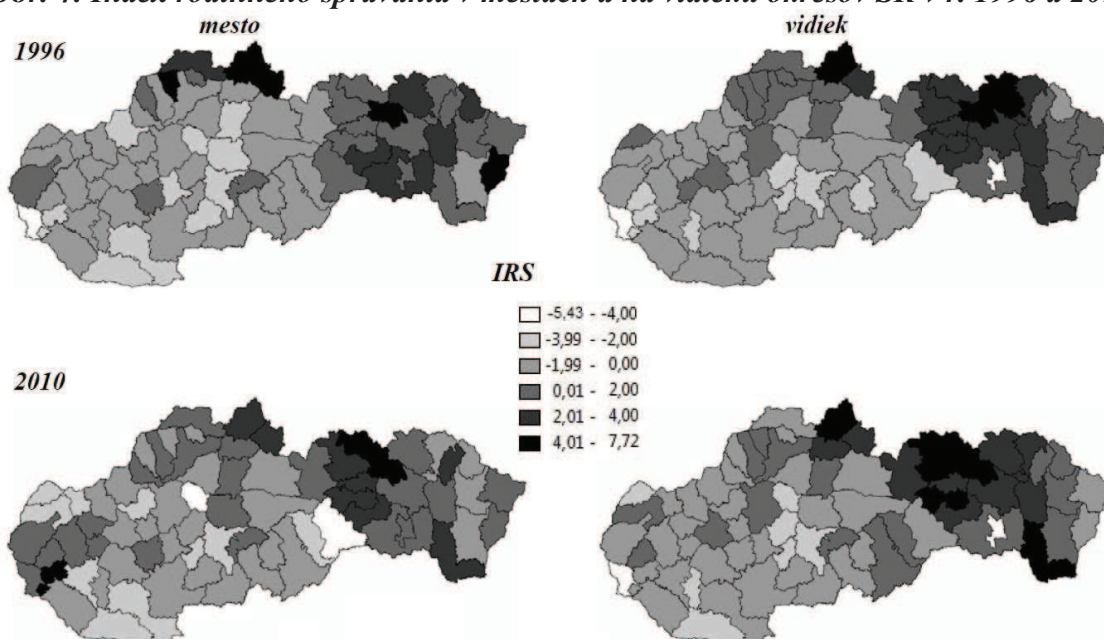
Reprodukčné a rodinné správanie môžeme skúsiť hodnotiť aj pomocou syntetizujúceho ukazovateľa (IRRS), do ktorého integrujeme ukazovatele jednotlivých demografických

procesov pomocou štandardizácie a následným sčítaním ich bodových skóre. Pôrodnosť a sobášnosť považujeme za procesy, ktorých vysoké hodnoty vedú k lepším výsledkom a naopak rozvodovosť je procesom, ktorý zhoršuje celkový výsledok reprodukčného a rodinného správania. Syntetizujúci ukazovateľ podobne ako v prípade čiastkových ukazovateľov pre jednotlivé procesy zvyrazňuje veľkú priestorovú variabilitu v regiónoch Slovenska, relatívnu stabilitu v čase a malé rozdiely v správaní vidieckej a mestskej zložky populácie (obr. 4). Hodnoty indexu stúpajú smerom z juhu na sever a z východu na západ, pričom dochádza k ich postupnému veľmi miernemu poklesu v čase.

Obr. 3: Hrubá miera rozvodovosti v mestách a na vidieku okresov SR v rokoch 1996 a 2010

Obr. 4: Index rodinného správania v mestách a na vidieku okresov SR v r. 1996 a 2010

Závislosti ukazovateľov rodinného a reprodukčného správania

Jedným z hlavných cieľov príspevku je, okrem charakterizovania niektorých aspektov rodinného a reprodukčného správania vidieckeho a mestského obyvateľstva, aj zistenie či toto správanie závisí od urbanizácie, respektíve vidieckosti okresu. Vychádzame z predpokladu, že vidiecke obyvateľstvo má rozdielne rodinné a reprodukčné správanie, vo všeobecnosti tradičnejšie a prorodinné. Aj v tejto oblasti však dochádza k výrazným zmenám. Rozdiel v intenzite sobášnosti slobodných medzi mestom a vidiekom klesá, intenzita rozvodovosti sa zvyšuje aj v mestách aj na vidieku, pribúdajú rozvody dlhoročných manželstiev tak v mestách ako aj na vidieku, dochádza k diferenciacii reprodukčných stratégií aj v mestách aj na vidieku a i. [4]. V niektorých aspektoch sa teda správanie vidieckeho a mestského obyvateľstva vzájomne približuje a v iných je stále rozdielne. Otázkou zostáva, či tieto rozdiely sú závislé od urbanizácie okresu.

Súhrnný ukazovateľ rodinného a reprodukčného správania (IRRS) sa ukazuje ako úplne nezávislý od urbanizácie okresu. Jednotlivé komponenty rodinného a reprodukčného správania však dosahujú aj stredne silnú závislosť. Najvyššie hodnoty závislosti od urbanizácie okresu dosahuje rozvodovosť (vyjadrená hrubou mierou – HMR), hodnoty od 0,566 po 0,399 (Pearsonov korelačný koeficient; tab.1). Pôrodnosť dosahuje mierne nižšie hodnoty Pearsonovho koeficientu, pričom v poslednom sledovanom roku 2010 zaznamenávame výrazný pokles, z čoho môžeme usudzovať, že rozdiely v pôrodnosti medzi vidieckym a mestským obyvateľstvom sa stierajú. Sobášnosť (vyjadrená hrubou mierou HMS) nedosahuje žiadnu významnú závislosť od úrovne urbanizácie okresu.

Tab. 4: Pearsonove korelačné koeficienty závislosti ukazovateľov rodinného a reprod. správania resp. indexu rodinného a reprodukčného správania a urbanizácie okresov

	1996	2000	2005	2010
HMP	-0,401	-0,451	-0,402	-0,280
HMS	-0,293	-0,094	0,056	-0,014
HMR	0,566	0,399	0,510	0,414
Index (IRRS)	0,096	0,104	-0,111	-0,083

Záver

Pôvodné predpoklady o závislosti reprodukčného a rodinného správania od miery urbanizácie, respektíve vidieckosti okresu sa nepotvrdili. Miera urbanizácie pre demografické procesy súvisiace s reprodukčným a rodinným správaním nie je rozhodujúca. Ako rozhodujúce sa javia iné príčinné súvislosti a charakteristiky. Naďalej prevládajú priestorové vzorce, hlavné rozdiely sa prejavujú v rámci regiónov Slovenska, pričom vychádzajú z rôznych demografických štruktúr najmä religióznej a národnostnej.

O istej, stredne silnej, závislosti môžeme hovoriť pri ukazovateli rozvodovosti. Tu sa ešte stále prejavujú tradičné vzorce správania vidieckeho obyvateľstva, ktoré dosahuje výrazne nižšie hodnoty rozvodovosti vo všetkých okresoch. V prípade pôrodnosti vyjadrenej hrubou mierou zaznamenávame veľmi slabú negatívnu závislosť v rokoch 1996, 2000 a 2005. V roku 2010 sa sila závislosti ešte znížila a teda môžeme konštatovať, že rozdiely medzi pôrodnosťou vidieckeho a mestského obyvateľstva sa stierajú. Sobášnosť a komplexný ukazovateľ IRRS nie sú závislé od miery urbanizácie.

Literatúra

- [1] POPULATION REFERENCE BUREAU, 2004, Transitions in World Population. Population Bulletin, 59, 1, 1-40
- [2] MLÁDEK J., ČUPELOVÁ K., 2010, Population processes and structures in the urban and rural spaces of Slovakia. European countryside vol.2, nub.2/2010, p.72-93.
- [3] VOJTKOVÁ M., 2007, Hodnotenie efektivity bánk. Dostupné na internete: <http://www.sas.com/offices/europe/slovakia/press/newsletters/SNLoctober2007/mv.pdf>
- [4] ŠPROCHA B., 2008, Reprodukčné správanie mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku. INFOSTAT – Výskumné demografické centrum 2008. Dostupné na internete: http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Mesto_vidiek.pdf
- [5] ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR, Pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike v roku (1992-2010) (Pramenné diela). Dostupné na internete: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=6674>

Pod'akovanie: Tento príspevok vznikol vďaka podpore z grantov pre doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov UK č. UK/8/2011 a č.UK/430/2011.

Adresa autorov:

Michal Katuša, Mgr.

Katedra humánnej geografie a
demogeografie

842 15 Bratislava, Mlynská dolina
michal.katusa@gmail.com

Andrej Sopkuliak, Mgr.

Katedra humánnej geografie a
demogeografie

842 15 Bratislava, Mlynská dolina
andrej.sopkuliak@gmail.com

Problematika vyhraničenia urbánneho a vidieckeho priestoru – geografický výskum a prax

Problematic delimitation urban and rural territory -geographical research and practice

Kusendová Dagmar

Abstract: The problem of delimitation of urban and rural spatial areas exists on two basic levels: scientific (theoretical) and the application one. Demands for practical delimitation of both areas connected with the population activities increase with the optimisation of land-use planning in regional and local scales on the background of developed new methods and techniques of application research. The article briefly describes some scientific and research trends in geographical approach to the delimitation of rural and urban spatial areas in Slovakia based on the identification of settlement systems with the following interpretation approaches to the delimitation of individual settlement units of both types. The particular problem of compatibility and further options of the revision of the recent system of residential settlement spatial registers of Slovakia in the context of their practical use in the delimitation of urban and rural territories have been analysed.

Key words: rural and urban settlements and population, delimitation, Slovakia, basic settlement unit, census tract

Kľúčové slová: vidiecke a mestské sídla a obyvateľstvo, delimitácia, Slovensko, základné sídelné jednotky, sčítací obvod

JEL classification: Z,C

1. Úvod

Vyhraničenia mestského a vidieckeho priestoru zahŕňa širokú škálu priestorových a nepriestorových aspektov, ktoré sa dajú sledovať v dvoch základných rovinách - vedecko-teoretickej a aplikačnej. Význam a potreba oboch rovín rastie s požiadavkami praxe, a to najmä aplikovaného výskumu v kontexte snáh využiť jeho výsledky na optimalizáciu, ochranu a plánovanie územia v regionálnej a lokálnej mierke. Cieľom príspevku je stručne načrtnúť základné smery geografického prístupu, či už vedecko-výskumného alebo aplikovaného k vyhraničeniu vidieckeho a mestského priestoru na Slovensku s dôrazom na priestorové kvantitatívne metódy a aktuálne možnosti a potreby praxe.

2. Vedecko-výskumné delimitačné prístupy v geografii

Vedecko-výskumné prístupy k delimitácii mestského (urbánneho) a vidieckeho (rurálneho) priestoru Slovenska prezentuje množstvo prác geografov, ekonómov, regionalistov, sociológov, krajinných ekologov s rôznym uhlom vedeckého pohľadu, ktorý môže byť založený na priestorovom alebo nepriestorovom aspekte a operuje s inými, než geografickými priestormi (sociálnymi, ekonomickými, virtuálnymi a ďalšími) s použitím rôznych interdisciplinárnych a kooperatívnych postupov a metód. Výstižnú charakteristiku jednotlivých smerov geografického výskumu sídelných systémov spolu s rozsiahlym teoreticko-metodologickým prehľadom uvádza Hurbánek [1] pri identifikácii vidieka a spolu s ďalšími autormi [2] aj v kontexte urbánnych štruktúr, resp. marginálnych a periférnych

oblastí Slovenska. V r. 1998 Baran a Bašovský [in 1, s.96] vyčlenili v rámci geografie sídiel päť hlavných smerov výskumu „vidieckych“ a „mestských“ sídiel (štatistický, morfológicko-genetický, resp. krajinno-morfológický, krajobrazový - regionálny, funkcionálno-štruktúrny a smer urbánno-regionálnej analýzy) a päť kritérií na ich vymedzenia a charakteristiku (administratívno-správne alebo legislatívne, štatistické, fyziognomické, funkčné a kritériá „mestského života“). Z nich najmä fyziognomické kritériá (morfológický smer) sú priestorovo zamerané na hodnotenie morfometrie, geometrie a priestorového usporiadania (štruktúry) sídiel, čiastočne aj štatistické veľkostné kritériá. Zväčša ide o štúdium rozmiestenia obyvateľstva na báze všeobecných a špecifických mier hustoty (počet obyvateľov, bytov alebo domov na jednotku plochy sídla, zastavenej plochy a pod.). Samotný ukazovateľ veľkosti, resp. počtu obyvateľov sídelnej jednotky má však geografický, t. j. priestorový aspekt len ak sa viaže na konkrétnu v priestore identifikovateľnú (oddelenú) jednotku sídelného systému. Nepriestorové aspekty identifikácie vidieka a mesta, resp. mestského a vidiekeho obyvateľstva sa uplatňujú čiastočne v legislatívnych a funkčných kritériách, ale najmä širokou škálou ekonomických, sociálnych, kultúrnych a ďalších kritérií.

V rurálnej geografii Gilg [1985, in 1, s. 97] sumarizuje priestorovo-štatistické analýzy vymedzenia a klasifikácie vidiekeho priestoru a uvádza použitie takých metód, ako je napr. regresný model hustoty obyvateľstva, populačný potenciál, analýza hlavných komponent, zhuková, faktorová alebo viacnásobná diskriminačná analýza. Hlavnými nedostatkami morfológických klasifikačných systémov (vidieckych) sídiel sú podľa Pacione [1984, in 1, s. 98] ich vysoká miera subjektivity, regionálna (nie všeobecná) aplikovateľnosť, preferovanie morfológie pred funkčnou základňou súčasných vidieckych sídiel, obmedzená časová platnosť (historické klasifikácie usporiadania sídiel v kontexte využitia zeme z 19.-20. storočia) a mierková závislosť. Preto navrhuje použiť typológiu vidieckych sídiel Medzinárodnej geografickej únie založenú na 66 kritériách zoskupených do 4 základných skupín – funkcia, morfológia a poloha, genéza a budúci vývoj. Významným praktickým kritériom je aj dostupnosť a doprava, ale najmä spádovosť územia, ktoré používa u nás Bezák [3,4] na vymedzenie mestských (funkčných) regiónov. Podľa Hurbánka [1, s. 99] väčšina geografov u nás využíva na vymedzenie vidieka veľkostné alebo legislatívne kritériá štátom vypracované klasifikácie (napr. vymedzenie obcí mestského charakteru vypracované Federálnym štatistickým úradom pre sčítanie v roku 1980) najmä z dôvodov nedostupnosti štatistických údajov vo väčšom rozlíšení než je obec, ktoré však nadhodnocujú miery urbanizácie.

V kontexte identifikácie a vymedzenia urbánneho priestoru sú významné výskumy geografie mesta, ako intenzívne urbanizovanej krajiny s komplexnou a zložitou priestorovou štruktúrou, kde sa uplatňujú interdisciplinárne smery výskumu, ktoré Bezák [1993, in 2, s. 29] špecifikoval ako ekologickú, ekonomickú, behaviorálnu, inštitucionálnu a priestorovo-interakčnú paradigmu. Takmer kompletnú aplikáciu uvedených smerov výskumu nájdeme v [2], kde sa autori pokúsili vyčleniť demograficky periférne územia (demografickú periferiu), periférnosť a dostupnosť centrálnych miest s vyústením do identifikácie a klasifikácie periférnych regiónov Slovenska s použitím dostupných obecných údajov a progresívnych priestorových metód výskumu. Súčasné geografické výskumy na Slovensku však podľa Hurbánka uprednostňujú najmä nepriestorové kritériá [1]. Komplexnejšie priestorové kritériá a kvantifikácie delimitácie urbánneho a rurálneho priestoru sa dnes už dajú odvodiť aj na báze analýz geografických údajov získaných z diaľkového prieskumu Zeme, resp. medzinárodných programov mapovania Zeme, aj keď ich úroveň rozlíšenia, resp. kvalita nie vždy ešte plne vyhovuje [5]. Perspektívne sú výskumy s využitím geografických informačných systémov so zameraním na harmonizáciu (zosúladovanie) a transformáciu

geografických údajov z rôznych územných jednotiek [6], ktoré prerastajú do interdisciplinárnych spoluprác a medzinárodných projektov typu GEOSTAT, ktorý je zameraný na tvorbu „European population grid“ na báze cenзовých údajov [7].

3. Aplikačno-praktické delimitačné prístupy

Aplikačná rovina vymedzenia rurálneho a urbánneho priestoru sa u nás podriaďuje čoraz viac politicko-riadiacej praxi, ktorá rieši tento problém použitím legislatívnych kritérií (od sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 1991 sú za vidiecke považované tie obce, ktoré nemajú štatút mesta), resp. jednoduchých priestorových kritérií na úkor sofistikovanejších, ktoré by objektívnejšie reprezentovali skutočnosť v kombinácii s nepriestorovými, a to najmä sociálnymi a ekonomickými kritériami, aj keď sa ekonomické a sociálne charakteristiky vidieka a mesta u nás postupne zblížujú.

Použitie jednoduchých priestorových kritérií (veľkosti a hustoty, resp. ľudnatosti obyvateľstva) na vymedzenia vidieckych, resp. mestských sídiel a okresov Slovenska spolu s prehľadom metodík vymedzenia vidieckych sídiel používaných v iných krajinách prezentuje Hurbánek [8]. Autor uvádza [in 8, 20-23], že väčšina štátov sveta pri definovaní vidieka používa veľkostné kritérium, a to buď ako jediné alebo doplnené o ďalšie kritériá, napr. za vidiecke sú považované tie sídla, ktorých ľudnosť nedosahuje určitú minimálnu limitnú hodnotu. OECD do roku 1999 používala na lokálnej úrovni kritérium hustoty zaľudnenia do 150 obyvateľov na 1 km², no neskôr svoju metodiku zjednotila s metodikou EU, ktorá rozoznáva vymedzenie vidieka na lokálnej úrovni (NUTS V – na Slovensku reprezentovaná úrovňou obcí) a na regionálnej úrovni (NUTS IV – na Slovensku reprezentovaná úrovňou okresov), zatiaľ čo na lokálnej úrovni sú za vidiecke považované obce s hustotou zaľudnenia do 100 obyvateľov na 1 km² (a všetky ostatné za nevidiecke), na regionálnej úrovni sú rozlišované tri typy okresov podľa toho, aký podiel z celkového počtu obyvateľov okresu žije vo vidieckych obciach. Autor týmto spôsobom rozoznáva u nás „prevažne vidiecke“ (viac ako 50 % vidieckeho obyvateľstva), „prechodné“ (15 až 50 % vidieckeho obyvateľstva) a „prevažne urbanizované“ (do 15 % vidieckeho obyvateľstva) okresy [in 8, 20-23].

Vymedzenie rurálneho a urbánneho priestoru v praxi úzko súvisí s vymedzením základných kategórií priestorových štruktúr osídlenia (sídlo, sídelná lokalita) a s nimi previazaných územných a správnych (administratívnych) systémov a ich priestorových jednotiek typu základná územná jednotka (ZUJ), časť obce, základná územno-technická jednotka (UTJ) a ďalšie. Tejto problematike sa u nás venovalo viacero autorov [Andrle 1983, Hamerská 1983 a 1989, Šteis 1985, Vavrínek et al. 1999, Hájek et al. 2000 in 1].

Z hľadiska praxe sú zaujímavé analýzy a najmä odporúčania Slavíka [9, 10]. Ten v [9] definuje osídlenie ako súbor sídiel na území, v ktorých prebiehajú základné aktivity obyvateľstva s dynamickou (medzisídelné väzby) a statickou zložkou (sídelnou štruktúrou) predstavujúce základný objekt štátnej evidencie v území. Sídlo tvorí základnú jednotku osídlenia, t. j. akékoľvek obývané a priestorovo oddelené zoskupenie bytových a nebytových objektov, prípadne i jednotlivé priestorovo oddelené obydlia. V nomenklatúre priestorových jednotiek Slovenska je označené ako základná sídelná jednotka (ZSJ). Jedno alebo viac sídiel tvorí samosprávny územný celok – obec (ZUJ), vydelenú v priestore katastrálnou hranicou, resp. hranicami UTJ. Obce sa členia na základe sídelných, a to najmä veľkostných a funkčných, ale aj územno-správnych a ďalších kritérií na mestá a vidiecke obce. Najnižšie sídelné jednotky sa najčastejšie nazývajú (sídelné) lokality, osady, resp. časti obce. Časti obce boli definované na Slovensku prvýkrát pre sčítanie 1961 ako najnižšie sídelné, územné a štatistické jednotky, pričom nahradili staršie jednotky – osady. Tie boli definované zákonom

v 1921 ako osady, ktoré existovali podľa maďarských prameňov ako samostatné obce od roku 1890 a ku ktorým náležalo viac než 10 domov s vlastným číslovaním). V sčítaniach ľudu 1921 - 1940 sa uvádzajú základné dáta aj za miestne časti, pričom najpodrobnejšie databázy sú z roku 1930. V roku 1970 prišlo ku zmene a boli zavedené ZSJ, ktoré zodpovedajú najnižším sídelným jednotkám a tvoria referenčnú bázu sčítacích obvodov používanú doteraz. Slavík [10] odporúča zachovať časti obcí, keďže sú obrazom sídelnej siete obcí z minulosti a patria medzi najstabilnejšie priestorové a štatistické jednotky, pritom však upozorňuje na závažnú metodickú chybu pri ich vyčleňovaní v roku 1980, kedy sa porušil prvok skladobnosti jednotiek ako sídelnej jednotky medzi obcami a ZSJ a navrhuje sa vrátiť k ich pôvodnej definícii a počtu a za časť obce považovať aj prípad, keď sa obec nečlení na 2 a viac častí obcí. Ako ukazuje tabuľka 1, jeho metodické odporúčania sa nerealizovali.

Tabuľka 1: Vývoj počtu územných a sídelných jednotiek SR v rokoch 1921-2011

	1921	1930	1940	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
územné jednotky										
obce (sčítanie)				3 344	3 237	3 099	2 725	2 834		
obce (lexikón)	3 473	3 470	2 658	3 359	3 155	2 949	2 718	2 821	2 891	
z toho mestá	39	39			51	70	146	135	136	138
malé mestá	-	-		-	58	71	-	-	-	
mestá spolu	39	39			109	141	146	135	136	138
sídelné jednotky										
osady	3 516	3 528		4 032	-	-	-	-	-	
časti obcí	-	-	-	-	4 099	4 118	4	4 071		3634
časti obcí - lex.zb.z.	-	-	-	-	-	-	2 021	1 861	1 791	
ZSJ	-	-	-	-	-	5 908	7 261	7 413	6 998	7058
z toho UO	-	-	-	-	-	-	-	2 442		2500
SL v M	-	-	.	-	-	-	-	124		124
SL vo VO	-	-	.	-	-	-	-	4 847		4434
Katastrálne územia		3 559								

Zdroj: [10] a [15]

Konglomerát viacerých kritérií tvorí podmienky pre legislatívne určenie obce do kategórie štatutárneho mesta. Mesto je podľa [10] spravidla sídlo alebo zoskupenie sídiel, ktorého počet obyvateľov sa pohybuje v rozpätí prevažne od 2 000 do 100 000 obyvateľmi (malé, stredné a veľké mestá) a líši sa od vidieckej obce koncentráciou výrobných a nevýrobných aktivít, výškovou zástavbou, hustotou obyvateľstva, komplexnou vybavenosťou a sociálnymi vzťahmi s diferencovaným využitím plôch slúžiacimi na bývanie, prácu, dopravu a uspokojovanie potrieb človeka. Podľa Slavíka [10] do roku 1980 bol u nás problém s identifikáciou miest, pretože existovala osobitne klasifikácia miest pre sčítanie a osobitne zoznam štatutárnych miest, ktorú používala štátna správa a aj plánovacia prax, avšak od roku 1990 sa osobitná klasifikácia pre sčítanie nepripravila a platná je len kategória štatutárnych miest zákonom, ktorý jednoznačne stanovuje, čo musí obec spĺňať pri žiadosti o štatút mesta, čím sa Slovensko zaradilo k menšine európskych štátov. Dynamickú štruktúru osídlenia predstavujú mestské aglomerácie, t. j. zoskupenia miest a okolitých sídiel s intenzívnymi

vzájomnými väzbami. Slavík [10] navrhoval pre sčítanie 2011 pridať v hierarchii sídelných jednotiek túto vyššiu sídelnú a štatistickú jednotku ako sú mestá, a to s názvom mestské aglomerácie resp. mestské regióny pre vedecký výskum a komparáciu so zahraničím. To sa však u nás v praxi dá zatiaľ len veľmi ťažko zabezpečiť. Vidiecka obec je u nás spravidla sídlo alebo zoskupenie sídiel s malým počtom obyvateľov prevažne do 2 000 obyvateľov s dominujúcou poľnohospodárskou a obytnou funkciou s nízkou zástavbou, vidieckou architektúrou a nižšou vybavenosťou službami.

4. Základné sídelné jednotky a ich použitie

V praxi sa dajú použiť na delimitáciu vidieckeho a mestského priestoru a obyvateľstva v najväčšom rozlíšení základné sídelné jednotky (ZSJ), ktoré sa členia na sídelné lokality (SL) a urbanistické obvody (UO). ZSJ alebo jej časť tvorí sčítací obvod – štatistickú územnú jednotku, v ktorej sa vykoná sčítanie obyvateľov, domov a bytov (SODB). Podľa Slavíka [9] sa v bežne dostupných štatistických prehľadoch (lexikónoch) neuvádzajú k ZSJ všetky k nim evidované údaje z revízií, čím je ich využitie v praxi zredukované na minimum a navrhoval pridať osobitné kategórie za UO a SL vo všetkých prehľadových materiáloch, a to najmä v dôsledku ich nekompatibility z hľadiska územnej, ale najmä funkčnej delimitácie. UO sú štatistické areálové jednotky pokrývajúce súvislo územie vybraných miest definované podľa dominujúcej funkcie. SL sú štatisticko-sídelné bodové a areálové jednotky identifikujúce definičným bodom (od roku 2001 - sčítanej sídelnej lokality, samostatne nesčítanej lokality a urbanistického obvodu) a referenčným spádovým územím (areálom) obývané územie v ostatných mestách a vidieckych sídlach a na rozdiel od UO sú vždy obývané trvalé bývajúcim obyvateľstvom. Hranice referenčných území SL zabezpečujú jednoznačné vymedzenie územia SL na účely sčítania, kde nahradili vymedzenie "obalových" kriviek zastavaných území SL i pričleňovanie rozptýlenej zástavby priradovacími šípkami v Mape priestorových jednotiek SR pripravenej k SODB v roku 2001. Pri SL upozorňuje Slavík [10] na problém ich delimitácie v regiónoch rozptýleného osídlenia, kde je potrebné malé rozptýlené jednotky priradovať k centru. Ako inšpiráciu na vyriešenie tohto problému uvádza sčítanie obyvateľstva v roku 1930, kde sa podrobne sledovali okrem úrovne osád aj miestne časti s detailnou klasifikáciou každej izolovanej stavebnej jednotky, či už obývanej alebo neobývanej a navrhuje tvorbu databázy takýchto lokalít. Tiež navrhuje rozlíšiť UO bez obytnej funkcie a UO s obytnou funkciou a len tie evidovať ako sídelné jednotky.

Uvedené problémy delimitácie, resp. identifikácie priestorových sídelných štruktúr (zástavby) v najväčšom územnom rozlíšení by mohol vyriešiť pripravovaný register adries Slovenskej republiky a prepojenie, resp. harmonizácia ďalších priestorových registrov, a to najmä stavieb a katastra. Tým by sa zabezpečila ich vzájomná prepojitelnosť a aktuálnosť medzi jednotlivými sčítaniami s možnosťou agregácie dát do vyšších územných štruktúr. Dôležité sú v tejto oblasti aj aktivity v rámci tvorby Infraštruktúry pre priestorové informácie v Európskom spoločenstve (INSPIRE) v súlade so Smernicou Európskeho parlamentu a Rady 2007/2/ES a príslušnými Nariadeniami komisie Európskej únie [11]. Ďalším riešením by bolo zavedenie verejne dostupného priestorového registra sčítacích obvodov prostredníctvom mapového servera po vzore Českej republiky, ktorý bol tu zriadený pod názvom Registr sčítacích obvodů a budov na základe Zákona č.89/1995 Sb. o státní statistické službě na základe § 20a [12]. Internetová verzia registra [13] prostredníctvom mapového servera umožňuje verejnosti vyhľadávanie budov a územných celkov, príslušnosti k iným územným a správnym registrom a zobrazenie mapového podkladu štátneho mapové diela vedeného v digitálnom tvare.

5. K revízii základných sídelných jednotiek a sčítacích obvodov

Revízia registra ZSJ je jedinečnou príležitosťou zlepšiť výpovednú silu poskytovaných údajov pri delimitácii urbanizovaných a rurálnych území. Najnovšia revízia ZSJ bola uskutočnená na základné mierne spresnených kritérií platných ešte z roku 1970, pričom narušenie vzájomnej skladobnosti jednotlivých priestorových jednotiek sa riešilo na úrovni tzv. dielcov ZSJ, ktoré sú výsledkom enkláv a presahov častí ZSJ do UTJ a ZUJ. Gestor registra ZSJ (Slovenská agentúra životného prostredia) pripravil webovú mapovú aplikáciu [14], ktorá umožňuje vyhľadávanie a prehliadanie registra, ale bez možnosti priamej komparácie s ostatnými priestorovými registrami. To poskytuje až nová webová mapová aplikácia Revízia ZSJ2011 [15], ktorá sa využila pri najnovšej revízii ZSJ a sčítacích obvodov. Žiaľ priame prepojenie registra ZSJ s výsledkami sčítania podobne efektívnou a dostupnou formou, ako je tomu v niektorých štátoch, stále nie je dostupné. V tomto kontexte je dôležitá aj kvalita revízie sčítacích obvodov. Hektický priebeh ostatnej revízie opisuje zdroj [16], z ktorého sú aj nasledujúce fakty. Tvorbe 19 756 sčítacích obvodov na území SR pre SODB v roku 2011 mala predchádzať dôsledná revízia ZSJ s cieľom zistiť zmeny v štruktúre daného územia a zapracovať ich do digitálnych máp sčítacích obvodov. Ústrednú revíziu malo vykonať Ministerstvo životného prostredia SR po dohode so Štatistickým úradom (ŠÚ) SR a v súčinnosti s obvodnými úradmi. Ústredná revízia však nebola vykonaná dôsledne z dôvodu, že Ministerstvo vnútra (MV) SR vydalo obvodným úradom zákaz pokračovať v revízii a v decembri 2010 ponúкло ŠÚ vlastný projekt tvorby sčítacích obvodov, ktorý ho však neprijal z dôvodu časovej núdze (sčítanie sa realizovalo už v máji 2011) a aj z dôvodu vysokého štádia priprav automatizovaného spracovania výsledkov SODB 2011 víťazom verejnej súťaže. Ten pripravil aplikáciu na tvorbu sčítacích obvodov z mapových podkladov, ktoré Štatistickému úradu SR poskytol Úrad geodézie, kartografie a katastra na základe dohody o spolupráci z roku 2009. Pilotné overenie sčítania, vrátane tvorby sčítacích obvodov, sa realizovalo v novembri 2010, ale bez výsledkov revízie hraníc častí obcí, ktorú zabezpečovalo MV v súčinnosti s obvodnými úradmi. Začal sa kompetenčný spor ústredných orgánov štátnej správy (MV a ŠÚ), kto je zodpovedný za tvorbu sčítacích obvodov, ktorý sa vyriešil v januári 2011, kedy obvodné úrady začali zabezpečovať úlohy vyplývajúce im z ustanovení zákona o sčítaní na základe pokynov z MV, resp. ŠÚ. Po ukončení tvorby sčítacích obvodov si ŠÚ objednal analýzu dátových chýb údajových zdrojov registra obyvateľov a adresných bodov. Výsledky ukázali, že správnosť dát je takmer 98 %, čo podľa vyjadrenia ŠÚ nemôže ohroziť výsledky sčítania. Samotný priebeh sčítania však poznačili opäť kompetenčné, resp. politické spory. Akým spôsobom však ovplyvnili korektnosť výsledkov sčítania overí už samotná prax.

6. Záver

Problematika vyhraničenia rurálneho a urbánneho priestoru nie je triviálna. Pre prax sú perspektívne najmä výskumy zamerané na formalizáciu delimitačného procesu v kontexte sídelného systému a kritérií kladúcich dôraz na priestorový aspekt. A to všetko, ako uvádza Hurbánek [17, s. 217], pri „zohľadnení kvalít (v širokom zmysle slova) akýchkoľvek v súčasnosti dostupných údajov o rozmiestnení osídlenia na Slovensku v celoštátnom pokrytí s cieľom delimitovať areály čo možno polohovo najpodrobnejšie reprezentujúcich priestory najväčšej skutočnej intenzity zaľudnenia a výskytu ľudských aktivít alebo zástupcov sídiel“.

Príspevok vznikol vďaka podpore OP Výskum a vývoj pre projekt ITMS 2624012002 spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

7. Literatúra

- [1] HURBÁNEK, P. 2005. Vývoj a nové prístupy v interpretácii vidieka: priestorový aspekt, periférnosť a koncentrovanosť systému osídlenia. In: Agrorurálne štruktúry Slovenska po roku 1989. Bratislava: Geo-grafika, 2005, s. 95 – 114. ISBN 80-969338-4-1.
- [2] DŽUPINOVÁ, E. – HALÁS, M. – HORŇÁK, M. – HURBÁNEK, P. – KÁČEROVÁ, M. – MICHNIAK, D. – ONDOŠ, S. – ROCHOVSKÁ A. 2008. Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska. Bratislava: Geo-grafika, 2008, 183 s. ISBN 978-80-89317-06-6.
- [3] BEZÁK, A. 1990. Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. In: Geografický časopis, 42, 1, 1990, s. 57 – 73.
- [4] BEZÁK, A. 2001. Niekoľko poznámok o revízii systému funkčných mestských regiónov na Slovensku. In: ACTA UNIVERSITATIS MATEJAE BELA, Geografické štúdie, 2001, 8. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, s. 36 – 40.
- [5] ROSINA, K. 2010. Európska mapa zastavaných plôch a jej validácia na území Slovenska. [Diplomová práca] Bratislava: Univerzita Komenského Prírodovedecká fakulta, 2010, 59 s.
- [6] MADAJOVÁ, M. 2011. Harmonizácia a areálová transformácia geografických dát: princípy, metódy a aplikácia na území Slovenska. [Dizertačná práca]. Bratislava: Univerzita Komenského Prírodovedecká fakulta, 2011. 146 s.
- [7] GEOSTAT PROJECT. 2011 [online]. [cit. 2011-09-25]. Dostupné na internete: <http://www.efgs.info/geostat-project>
- [8] BEZÁK A. – DIVINSKÝ B. – HAASOVÁ G. – HORŇÁK M. – HURBÁNEK P. – IRA V. – KOREC P. – KUSEDOVÁ D. – MARENČÁKOVÁ J. – MICHÁLEK A. – MYSLÍKOVÁ I. – MLÁDEK J. – ONDOŠ S. – PASTOR K. – PILINSKÁ V. – PODOLÁK P. – SZÉKELY V. – VAŇO B. 2006. Demogeografická analýza Slovenska. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006, 222 s. ISBN 80-223-2191-5.
- [9] SLAVÍK, V. 2004. Základné sídelné jednotky – ZSJ. Analýza súčasného stavu (Expertízna analýza pre Plán hlavných úloh č. 92 „Správa registra ZSJ). Banská Bystrica: Slovenská agentúra životného prostredia, Centrum environmentalistiky a informatiky, 2004, 9 s.
- [10] SLAVÍK, V. 2009. Geografia sídiel (Študijný materiál). Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, 2009, 217 s.
- [11] NARIADENIE KOMISIE EURÓPSKEJ ÚNIE Č. 1089/2011 z 23.11.2010. Úradný vestník Európskej únie, 2010, 46 s.
- [12] KATALOG GEOGRAFICKÝCH PRODUKTŮ K 1.1.2009, VERZE 4.1, 010109. Pardubice: Český statistický úrad, 2009, 113 s.
- [13] REGISTR SČÍTACÍCH OBVODŮ A BUDOV. 2011 [online]. Český statistický úrad, 2010 [cit. 2011-09-30]. Dostupné na internete: <http://registry.czso.cz/irso/mapa.jsp?kodcis=109&kod=40606&obrprvId=5792058>
- [14] REGISTER ZÁKLADNÝCH SÍDELNÝCH JEDNOTIEK SR. 2010 [online]. Slovenská agentúra životného prostredia, 2010 [cit. 2011-09-30]. Dostupné na internete: (<http://atlas.sazp.sk/zsj/viewer.htm>)
- [15] REVÍZIA ZÁKLADNÝCH SÍDELNÝCH JEDNOTIEK V RÁMCI ÚZEMNEJ PRÍPRAVY SODB 2011. [online]. Slovenská agentúra životného prostredia, 2010 [cit. 2011-09-30]. Dostupné na internete: <http://rzs.jenviportal.sk/>
- [16] FAKTY O PRÍPRAVE SČÍTANIA OBYVATEĽOV, DOMOV A BYTOV 2011. Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2011 [cit. 2011-09-30]. Dostupné na internete:

<http://www.scitanie2011.sk/archiv/fakty-o-priprave-scitania-obyvatelov-domov-a-bytov-2011/1415>

- [17] HURBÁNEK, P. 2005. Nuansy vidieka ako periférie osídlenia: pojmy sídlo a koncentrovanosť osídlenia. In: ACTA FACULTATIS RERUM NATURALIUM UNIVERSITATIS COMENIANAE. GEOGRAPHICA, 2005, Suppl. No. 3. Bratislava: Univerzita Komenského Prírodovedecká fakulta, 2005, s. 211 – 220.

Adresa autora :

Dagmar Kusendová, doc., RNDr., CSc.

Mlynská dolina 1

842 15 Bratislava

kusendova@fns.uniba.sk.sk

Základné črty páchania trestnej činnosti v meste a na vidieku Patterns of criminal behaviour in urban and rural area

Ivana Madžová

Abstract: Crime is a big problem because it affects social, economical, cultural a political sphere of our society. Many scientists suggest that crime occurs just in big cities and rural areas are crime free. However crime is present everywhere, only main patterns of urban and rural crime differ. The aim of this article is to contribute to knowledge about basic aspects of urban and rural crime. This paper also provides the overview of main sociological and criminological explanatory theories of crime and links between crime and some socio-geographical factors.

Key words: Crime, Urban area, Rural area, Patterns of crime, Theories of explanation

Kľúčové slová: kriminalita, urbánne prostredie, rurálne prostredie, charakteristické črty kriminality, teórie vysvetľujúce kriminalitu, faktory kriminality

JEL classification: Z19

1. Úvod

Charakteristickou črtou nášho života sa stala kriminalita a výtržníctvo. Denne nás médiá informujú o závažných trestných činoch, ku ktorým sa častokrát uchýľuje aj mládež. Kriminalita patrí medzi jeden z najzávažnejších celosvetových problémov. Zasahuje do sociálnej, bezpečnostnej, ekonomickej, kultúrnej i politickej sféry života našej spoločnosti. V očiach verejnosti patrí kriminalita medzi aktuálne problémy, ktoré treba nutne riešiť.

Výrazný nárast kriminality na Slovensku sledujeme najmä po roku 1989, teda po zásadných spoločensko-politických zmenách, ktorými prešla naša krajina. Tento trend dynamického nárastu kriminality je univerzálnym javom sprevádzajúcim transformáciu v postsocialistických krajinách. [1] Hoci dochádza k neustálemu poklesu celkovej kriminality a nárastu objasnenosti prípadov na Slovensku, tento nežiaduci jav vyvoláva naďalej potreby poznať príčiny, ktoré ho spôsobujú.

Z priestorového hľadiska je kriminalita nerovnomerne rozmiestnená. Kriminalita sa zväčša koncentruje v urbánnom prostredí a v súčasnosti je jedným z dominujúcich faktorov, ktoré výrazne ovplyvňujú kvalitu života vo viacerých mestách na Slovensku i vo svete. Na mikroúrovni je podľa viacerých zahraničných štúdií najhoršia situácia v mestách, ktoré v porovnaní s vidieckym priestorom vykazujú vyššiu koncentráciu podmieňujúcich - kriminogénnych faktorov (hustota zaľudnenia, stupeň urbanizácie, infraštruktúra, príležitosti ako bary, obchodné domy, finančné inštitúcie a pod.). [2] Prekvapujúce však je, že vysokou kriminalitou sa vyznačujú aj niektoré rurálne oblasti. Nárast kriminality zaznamenaný v rurálnom prostredí vyspelých a transformujúcich sa krajín sveta súvisí s jeho zmenami v ostatných rokoch. V minulosti predstavovali tieto oblasti z hľadiska sociálno-patologických javov kriminality relatívne bezpečné územia. V súčasnosti však nájdeme viacero obcí, ktoré čelia závažným problémom ako je nízka životná úroveň (chudoba) či vysoká nezamestnanosť, ktoré môžu byť jedným z indikátorov zvýšenej kriminality v tejto oblasti. [3]

Keďže je kriminalita podmienená prostredím, v ktorom vzniká a rozširuje sa, je dobré

poznať jej priestorové vzťahy a súvislosti. Cieľom toho príspevku je poskytnúť všeobecné poznatky o urbánnej a rurálnej kriminalite, najmä však o faktoroch, ktoré ju podmieňujú. V tomto príspevku sa chceme ďalej venovať rôznym teóriám a konceptom, ktoré pomáhajú vysvetliť kriminálne správanie obyvateľov v urbánnom i rurálnom prostredí.

2. Urbánna a rurálna kriminalita v slovenskej a zahraničnej literatúre

Kriminalita patrí medzi často diskutované témy v slovenskej i zahraničnej literatúre, nakoľko ide o nežiaduci spoločenský jav, ktorý treba potlačiť. Kým v počiatočnej etape výskumu kriminality prevažujú areálové štúdie, t.j. sledovanie priestorovej diferenciácie kriminality v rôznych mierkach, v druhej etape sa presúva pozornosť na hľadanie príčin kriminality a sledovanie závislostí medzi trestnou činnosťou a vybranými sociálno-geografickými prvkami.

Ak by sme porovnali počet prác zaoberajúcich sa urbánnou a rurálnou kriminalitou, museli by sme konštatovať, že rurálna kriminalita patrí ešte stále medzi neprebádané témy. V svetovej literatúre sa totiž stretávame s názormi, že kriminalita sa týka výsostne urbánneho priestoru, a teda je súčasťou mestského života.

Výskum kriminality v urbánnom prostredí skutočne priťahuje pozornosť mnohých odborníkov (kriminalistov, sociológov, geografov). Už v polovici 19. storočia sa objavujú prvé areálové a regionálne štúdie, ktoré sa snažia poukázať na priestorovú diferenciáciu kriminality. Predstaviteľ Kartografickej školy, André M. Guerry, demonštroval na príklade Francúzska, že miery kriminality sú najvyššie v industrializovaných, urbanizovaných oblastiach, zatiaľ čo rurálne oblasti na juhu krajiny vykazujú najnižšiu mieru kriminality. Ďalším dôležitým poznatkom jeho štúdie bolo zistenie, že majetková kriminalita má vďaka množstvu príležitostí väčší výskyt v bohatších regiónoch Francúzska. Násilná kriminalita a zločiny proti osobe boli zasa vyššie v rurálnych, chudobnejších oblastiach. Ďalší predstaviteľ Kartografickej školy, Adolphe Quetelet, sa vo svojej práci zameriaval na štúdium závislosti kriminality od rôznych faktorov ako je vek, pohlavie, ekonomické podmienky a iné sociologické premenné. Nemenej dôležitý je aj prínos Henryho Mayhewa, anglického žurnalistu a výskumníka v sociálnych vedách, ktorý sa zaoberal fenoménom chudoby a znej plynucej kriminality v rôznych častiach Londýna. Henry Mayhew, v porovnaní s predchádzajúcimi výskumníkmi zahrnul do svojich štúdií, založených na oficiálnych kriminálnych štatistikách aj vlastné poznatky zo zúčastneného pozorovania dotknutých skupín obyvateľstva. [4] Pomocou takýchto analýz boli získavané užitočné poznatky o urbánnej kriminalite, rizikových areáloch či urbánno-rurálnych rozdieloch.

Aktívny výskum urbánnej kriminality má i druhý aspekt, ktorý zahŕňa analýzy prostredia, javov, vzťahov a závislostí medzi nimi. Tieto „ekologické štúdie“ boli rozvíjané najmä predstaviteľmi Chicagskej školy. [5] V období 20. až 30. rokov 20. storočia bola rozpracovaná teória koncentrických zón, pomocou ktorej sa snažili R. Park a E. Burgess vysvetliť existenciu problémov ako nezamestnanosť, kriminalitu v určitých štvrtiach Chicaga. Túto teóriu neskôr rozvíjali C.R. Shaw a H.D. McKay pri štúdiu delikvencie mladistvých, pričom prišli k záveru, že kriminalita v meste nie je náhodne distribuovaná, ale sa viaže na znevýhodnené areály. Najväčšia kriminalita je v tranzitnej zóne, kde je najvyšší pohyb obyvateľstva, pričom ďalej klesá s rastúcou vzdialenosťou od CBD.

V súčasnosti sa urbánnej kriminalite venuje mnoho špecialistov, čoho dôkazom je pomerne veľký počet štúdií, ktoré vychádzajú na Slovensku i v zahraničí. Najviac štúdií vzniká v krajinách, kde je kriminalita skutočne problémom a kde sú kvalitné a ľahko dostupné dáta (Veľká Británia, USA, Švédsko, Austrália, Nemecko). Väčšina prác sa sústreďuje na vývoj kriminality v čase a priestore, ale aj hľadanie súvislostí a faktorov, ktoré podmieňujú

kriminalitu na danom území (D.T. Herbert, K. Harries, S.L. Boggs, M. Craglia, P. Signoretta a iní). Na Slovensku sa urbánnej kriminalite a identifikácii rizikových areálov v meste venuje predovšetkým A. Michálek zo Slovenskej akadémie vied.

V mnohých krajinách neustále rastie intenzita trestnej činnosti aj na vidieku, čo zvýšilo záujem vedcov o túto problematiku. V ostatných rokoch môžeme sledovať nárast počtu štúdií zaoberajúcich sa rurálnou kriminalitou, avšak podľa L.E. Wellsa a R.A. Weisheita je táto oblasť výskumu výrazne zanedbaná a treba ju zintenzívniť. Podľa J.F. Donnermeyera existujú dva dôvody, prečo máme málo poznatkov o kriminalite na vidieku: 1) väčšina prác sa zameriava na urbánnu kriminalitu a snahu pochopiť jej základné črty 2) rurálne oblasti boli dlho považované ako „crime free“ (bez kriminality). V porovnaní s problémami veľkých miest je vidiek z hľadiska úrovne kriminality naozaj bezpečné miesto. Ak sa však pozrieme na rurálnu kriminalitu z dlhodobého hľadiska, vidíme jej výrazný vzostup a citeľný je aj nárast závažnosti jednotlivých trestných činov. [6] Ďalším podstatným problémom je absencia relevantných dát, ktorá výrazne ovplyvňuje početnosť prác analyzujúcich rurálnu kriminalitu.

Väčšina publikovaných prác sa sústreďuje na hľadanie ohnísk rurálnej kriminality, prípadne jej priestorovú diferenciáciu. Objektom výskumu viacerých štúdií je britský vidiek (napr. práce R. Yarwooda, B. Marshalla, S. Johnsona, R. Austa, J. Simmonsa a iných). V USA sa problematike rurálnej kriminality, kriminality malých miest, obetiam a svedkom zločinu rozsiahle venujú spomínaní autori: J. F. Donnermeyer, L.E. Wells, R.A. Weisheit. Prínosom do oblasti kriminológie sú nepochybne práce rozoberajúce vidiecku kriminalitu a príčiny jej vzniku z Austrálie (C. Carcach) a Švédska (V. Ceccato a L. Dolmen). Na Slovensku nazrel do tejto problematiky A. Michálek (2010) vo svojej práci Rurálna kriminalita a rurálne okresy Slovenska so zvýšenou kriminalitou.

Na záver tejto časti treba poznamenať, že hoci je výskumov týkajúcich sa urbánnej a rurálnej kriminality na svete pomerne veľa, porovnávacie štúdie typu mesto – vidiek v literatúre výrazne absentujú. V tomto prípade zohráva faktor dostupnosti údajov nepochybne dôležitú úlohu.

3. Teórie vysvetľujúce kriminalitu

Individuálne trestné činy a incidenty zväčša nie sú jedinečné, náhodné udalosti, ale skôr vykazujú početné množstvo spoločných charakteristík. Tieto spoločné črty môžu zahŕňať tendencie výskytu trestných činov v rovnakých oblastiach či domácnostiach, tendencie opakovaných napadnutí istých osôb. Taktiež môžu odhaliť náchylnosť určitých typov nehnuteľností alebo odhaliť incidenty voči osobám s podobnými demografickými a sociálnymi charakteristikami (nezamestnaní, „single“ osoby).

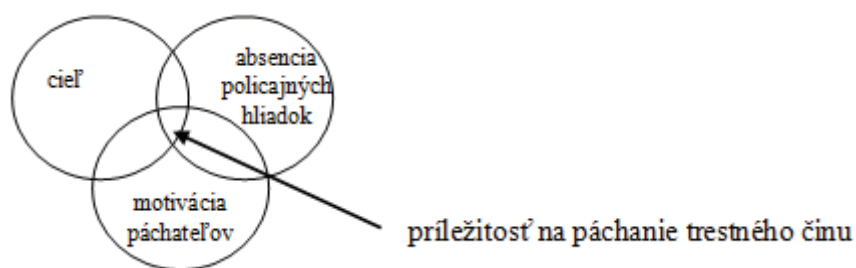
Evidencia kriminálnych charakteristík v zmysle priestorovej distribúcie zločinov, priestorovej a sociálnej distribúcie obetí a demografických charakteristík páchatel'ov sa objavuje vo viacerých vedeckých štúdiách. Autori takýchto štúdií sa snažia nielen popísať sledovaný jav (napr. úroveň kriminality), ale aj vysvetliť zákonitosti jeho vzniku, výskytu alebo rozširovania sa na určitom území. Preto sa sformovalo niekoľko pomocných teórií vysvetľujúcich tento negatívny spoločenský jav a jeho rozloženie v priestore.

Ako prvú uvádzame diferenciačno-asociačnú teóriu, ktorej otcom je E. H. Sutherland. Sutherland tvrdil, že kriminálne správanie sa nededí, ani si ho človek nevymyslí, ale naučí sa ho v rámci sociálnej interakcie malých sociálnych skupín, v ktorých je prekročené normy kultúrne akceptované. Osoba sa stáva delikventnou, pretože má k dispozícii veľký počet priaznivých možností na porušenie práva, v porovnaní s nepriaznivými možnosťami. [7] Istý prenos zločinného správania môžeme pozorovať aj v rámci niektorých sociálne vylúčených rómskych komunít na Slovensku. Dieťa má totiž tendenciu opakovať návyky svojich rodičov,

čiže ak rodičia konajú nezákonne, je možné, že v kriminálnych šľapajach pôjde časom aj ich dieťa. Je veľmi problematické určiť, či priamo rodič učí svoje deti týmto ideám a či sú tieto normy prenášané z generácie na generáciu vo forme hodnôt. Takéto kriminálne správanie je badateľné viac vo vidieckych oblastiach, ale typické je aj pre niektoré oblasti veľkých miest.

S predchádzajúcou teóriou čiastočne súvisí teória sociálnej nevýhody, resp. teórie zaoberajúce sa priestorovou koncentráciou chudoby. Pokušenie páchatel'ov konať protizákonne narastá, ak sú títo sociálne deprimovaní ľudia v dennodennom kontakte s nadbytkom/blahobytom iných. [8] Koncentrácia kriminality je v mnohých prípadoch výsledkom sociálno-ekonomických nerovností. Teórie, ktoré vychádzajú z nedostatku spoločenských zdrojov dostatočne vysvetľujú príčiny exklúzie a marginalizácie veľkej časti vidieckeho obyvateľstva. [3]

L. Cohen a M. Felson sa zasa domnievajú, že kriminalita závisí od konvergencie troch kľúčových elementov (páchatel'ov, vhodných cieľov a absencie policajných hliadok) v priestore a čase. Táto myšlienka sa stala základom teórie rutinných aktivít, v ktorej sa rovnako predpokladá, že ak chýba jeden z kľúčových elementov, kriminalita sa na danom území nevyskytuje. Konvergencia týchto troch elementov je spôsobená rutinnými/každodennými aktivitami ľudí (práca, škola, domácnosť). [8]

Obrázok 1: Teória rutinných aktivít

Dalšou teóriou je teória množstva príležitostí, v ktorej sa predpokladá, že ak chce páchatel' spáchať zločin, musí sa poobzerať po vhodných príležitostiach a objektoch jeho záujmu. Ak na nejakej ulici v meste nie je umožnené garážové parkovanie, táto ulica sa stáva potenciálnym cieľom zločejov áut. Táto teória je založená na náhodnom, ale aj vedomom využití naskytnutých príležitostí.

Teóriu sociálnej dezorganizácie zastávajú viacerí zahraniční autori (Shaw a McKay, Bursik a Groves). Sociálna dezorganizácia sa prejavuje poklesom formálnej i neformálnej kontroly, dôsledkom čoho narastá počet nežiaducich javov. Výskyt kriminality je podmienený absenciou, resp. zlyhaním komunitných väzieb a lokálnych inštitúcií. Urbanizované oblasti, v ktorých pozorujeme vyššiu fluktuáciu obyvateľstva preto vykazujú vyššiu mieru kriminality, v porovnaní s menej urbanizovanými oblasťami so stabilnou domácou populáciou. [3] [9]

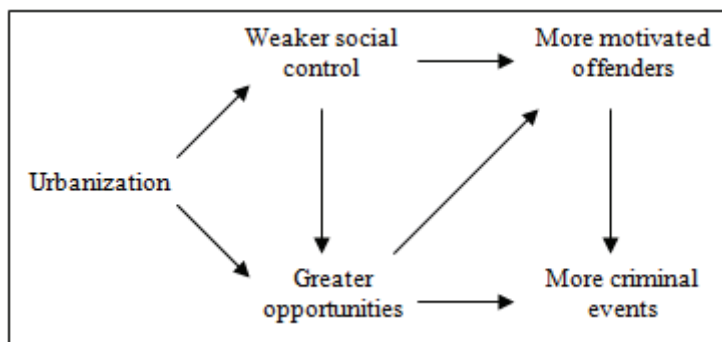
Ako posledný uvádzame koncept Gemeinschaft-Gesellschaft, v ktorom F. Tönnies stavia proti sebe dva úplne odlišné typy sociálnych útvarov – mesto a vidiek (spoločenstvo a spoločnosť). Tento koncept sa často používa pri vysvetľovaní urbánnej a rurálnej kriminality. Zvýšená kriminalita v mestách je dôsledkom anonymity, neosobných/vol'ných vzťahov a absencie tradičných spoločenských väzbov. Do protikladu je stavaný vidiek s viditeľne nižšou mierou kriminality, ktorý je charakterizovaný úzkymi sociálnymi väzbami medzi obyvateľmi a uctievaním tradičných hodnôt a noriem. [9]

4. Faktory kriminality

Kriminalita je pomerne zložito prepojená s množstvom javov a špecifik prostredia,

v ktorom sa vyskytuje. Závisí od celého komplexu príčin a je výsledkom spolupôsobenia mnohých činiteľov (demografických, ekonomických, sociálnych či kultúrnych). Skúmanie závislostí medzi trestnou činnosťou a vybranými sociálno-geografickými faktormi môže napomôcť pri objasňovaní niektorých zákonitostí trestných činov alebo pri budúcej príprave preventívnych opatrení.

Jedným z hlavných faktorov podmieňujúcich kriminalitu je stupeň urbanizácie. Zvyšujúci sa stupeň urbanizácie zvyšuje heterogenitu mesta, zvyšuje množstvo príležitostí na páchanie zločinu a oslabuje sociálnu kontrolu. Delikvent, hoci aj z vidieka väčšinou uprednostní pri páchaní trestného činu anonymitu mestského prostredia. Na základe dlhodobého pozorovania a výskumu zostrojil P.O. Wikström jednoduchý model (Obrázok 2) zachytávajúci vzťah urbanizácie a kriminality. [10]

Obrázok 2: Wikströmov model

Mnohé práce si všímajú závislosť medzi počtom obyvateľov, resp. hustotou zaľudnenia a kriminalitou. Obidva tieto faktory sú indikátormi sociálneho života, pretože s veľkosťou mesta a hustotou zaľudnenia sa zvyšuje počet stretnutí typu cudzí-cudzí. Ľudia v mestách vykonávajú rozmanité povolania a dennodenne prichádzajú do kontaktu s kvantom nových ľudí. Väčšina vzťahov je však formálna/neosobná. Naproti tomu socializácia v rurálnom prostredí s väčšou pravdepodobnosťou zahŕňa aj citové väzby. Potenciálni páchatelia z vidieku sú preto menej náchylní konať voči majetku alebo osobám, ktoré poznajú. [10]

Na predchádzajúci faktor sčasti nadväzuje faktor stability populácie. Stabilná populácia s úzkymi väzbami medzi ľuďmi vykazuje nižšiu mieru kriminality ako nestabilná populácia. Ako nestabilná sa môže javiť mestská populácia s vyššou mobilitou obyvateľstva a vyšším populačným rastom. Suburbánne či vidiecke oblasti s rodinnou zástavbou a nižším stupňom anonymity vykazujú nižšiu mieru kriminality ako sídliskové štvrte, typické pre mestá. [11]

Z demografických faktorov, ktoré v značnej miere ovplyvňujú úroveň kriminality je nutné spomenúť podiel mladých mužov vo veku 15 – 24 rokov (vrchol kriminálnej aktivity). Ak porovnávame kriminalitu v meste a na vidieku, musíme brať do úvahy, že v meste je podiel obyvateľstva v tomto rizikovom veku oveľa vyšší. [11]

Ďalším faktorom vplývajúcim na kriminalitu sú samotné príležitosti, ktoré podnecujú niektorých jedincov k páchaniu trestnej činnosti. Treba uznať, že v porovnaní s vidiekom je v mestách takýchto príležitostí naozaj viac. Najmä v centrách miest sa nachádza veľa barov, obchodov, áut či komerčných priestorov, ktoré sú lákadlom pre potenciálnych páchatel'ov. [9] Vlámnia, krádeže áut, útoky a násilie voči osobám sú preto vyššie v mestskom prostredí. Vidiek zasa poskytuje iné typy príležitostí a je preň unikátna napríklad poľnohospodárska kriminalita (krádeže úrody, dreva, poľnohospodárskej techniky) alebo pytliactvo. [12]

Nemenej dôležitý sa javí faktor životného štýlu. V mestách je vyššia pravdepodobnosť výskytu tzv. „lifestyle“ zločinu (poškodzovanie verejného majetku, drobné krádeže, napadnutia), ktorý je častokrát dôsledkom požitia veľkého množstva alkoholu alebo drog.

Rastúce prejavy násilnej kriminality spôsobenej rozširujúcim sa alkoholizmom však pozorujeme aj v niektorých obciach severného Slovenska. [2]

Z faktorov, ktoré v značnej miere prispievajú k znižovaniu trestnej činnosti a k zvyšovaniu objasnenosti kriminálnych prípadov patrí výkon a pracovné nasadenie polície a systém neformálnej kontroly. Policajné hliadky a bezpečnostné kamery vídať najmä v mestách, kde dochádza k častejším hláseniam trestných činov. V rurálnom prostredí možno spoločnosť charakterizovať neformálnou sociálnou kontrolou, pretože v relatívne úzko spätých komunitách sú ľudia schopní vykonávať vyšší stupeň osobnej sociálnej kontroly. [9]

Ako posledný uvádzame faktor ekonomickej situácie obyvateľstva (miera chudoby a nezamestnanosti). Areály zasiahnuté chudobou a vysokou nezamestnanosťou vykazujú zvýšenú mieru kriminalitu ako areály obývané strednou a vyššou vrstvou. Na Slovensku je chudobou postihnutý skôr vidiecky priestor, konkrétne niektoré obce na juhu a východe krajiny. V mestách sa združuje zväčša produktívne mladé obyvateľstvo. [3]

5. Záver

Z priestorového hľadiska je zrejmé, že pre každú oblasť je typická určitá kriminalita, ktorá je podmienená celým spektrom faktorov. Urbánna či rurálna kriminalita vlastne odzrkadľuje sociálne a populačné kvality daného územia a charakter ekonomickej základne, ktoré formujú jej úroveň a štruktúru. Menšie mestá a obce sú charakteristické menšou úrovňou kriminality, a teda zdravším prostredím pre život. Viaceré štúdie totiž potvrdili, že s poklesom počtu obyvateľov klesá hustota zaľudnenia, znižuje sa počet kontaktov založených na neosobnej báze, zvyšuje sa neformálna kontrola, znižuje sa počet príležitostí, anonymita prostredia a s tým súvisiaca motivácia páchatel'ov i samotný počet trestných činov. Hoci mestské prostredie je náchylnejšie na výskyt trestnej činnosti, štatistiky hovoria aj o narastaní kriminality na vidieku. Preto treba obrátiť pozornosť na túto relatívne málo preskúmanú tému, aby sme v konečnom dôsledku vedeli komplexne zhodnotiť a neskôr predísť problémom v tejto oblasti.

Tento príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu UK/260/2011 financovaného Grantom UK pre mladých vedeckých pracovníkov.

6. Literatúra

- [1] LUBELCOVÁ, G. 2008. Trendy vo vývoji kriminality na Slovensku. In: Sociálne deviácie a kriminalita ako aktuálne spoločenské problémy. Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Katedra sociológie FF UK. IRIS Bratislava. s. 43-53.
- [2] MICHÁLEK, A. 2000. Metodika diferencovaného hodnotenia kriminality v regiónoch, mestách a obciach. In: Bubelíny, J. a kol.: Prevencia kriminality a inej protispoločenskej činnosti na miestnej úrovni. Policajný inštitút. Trnava. s. 118 – 126.
- [3] MICHÁLEK, A. 2010. Rurálna kriminalita a rurálne okresy Slovenska so zvýšenou kriminalitou. In: Geograficky časopis. Vol. 62, No. 4. s. 329 – 345.
- [4] LEVINSON, D. 2002. Encyclopedia of crime and punishment. Volume 1. Berkshire Publishing Group. Sage Publications, California. 2104 s. ISBN 0-7619-2258-X
- [5] MICHÁLEK, A. 1998. Sociologicko-geografické reflexie o urbánnej kriminalite. In: Sociológia 30, s. 363 – 376.
- [6] DONNERMEYER, J.F. 1994. Crime and violence in rural communities. In: Blamer, J., ed. Perspectives on Violence and Substance Use in Rural America. North Central Regional Educational Laboratory, Oak Brook. pp. 27 – 63.
- [7] SCHMEIDLER, K. 2001. Vytváří určité prostředí města, městské čtvrti či ulice predispozice ke kriminálnímu jednání?. In: Kriminalistika. roč. 34. č.1. s. 23 – 31.

- [8] HIRSCHFIELD, A. – BOWERS, K.J. 1997. The development of a social, demographic and land use profiler for areas of high crime. In: British Journal of Criminology. Vol. 37. Issue. 1, pp. 103– 120.
- [9] PATTERNS OF CRIME, dňa 25.9.2011 dostupné na:
<http://clc2.uniservity.com/GroupDownloadFile.asp?GroupID=20061680&ResourceId=2661074>
- [10] BOTTOMS, A. – WILES, P. 1995. Crime and insecurity in the city. In: Changes in society, crime and criminal justice in Europe. Volume 1. Crime and insecurity in the city. Kluwer Law International. Haag. pp. 1 – 10. ISBN 90-411-0188-8
- [11] CRIME FACTORS. 1998 Annual crime report, The Cambridge Police Department, dňa 25.9.2011 dostupné na: <http://www2.cambridgema.gov/cpd/reports/1998/factors.html>
- [12] WEISHEIT, R.A. – FALCONE, D.N. – WELLS, L.E. 1994. Rural crime and rural policing, In: National Institute of Justice, U.S. Department of Justice. 15 p.

Adresa autora:

Ivana Madžová, Mgr.
Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave
madzova@fns.uniba.sk

**Domorodé, endogénne národy; AINUOVIA, endogéne obyvateľstvo
Japonska a Ruska**
**Native, indigenous nations; AINU - indigenous population in Japan and
Russia**

Jozef MLÁDEK

They are such a societies of people, which present historical continuity with the endemic societies on their initial territory, which developed before of interconnection with the civilisation of modern (west) culture. These societies have disagreement with majoritarian society about their cultural sovereignty and freedom. The Ainu are indigenous people in Japan and Russia. Historically they spoke the Ainu language and lived in Hokkaido, the Kuril Islands, and the Sakhalin. In the Meiji periode Japanese government included the annexation of Hokkaido and passed an act labeling the Ainu as former aborigines, with they assimilation. In 2008, a resolution was approved by the Japan government to recognize the Ainu as indigenous people with a distinct language, religion and culture. Official estimates of the population are of around 25,000, while the unofficial number is upward of 200,000 people.

Kľúčové slová: endogéne obyvateľstvo, Ainuovia, náboženstvo, kultúra, jazyk, rodina,
Classification: J 15

1 Úvod

Cieľom príspevku je poukázať na medzinárodnú aktuálnosť problematiky veľkých skupín obyvateľstva, ktoré sa vyznačujú špecifickými znakmi svojho vývoja. Často boli nútené prekonávať značné prekážky pri obhajobách svojich národných, politických a kultúrnych záujmov. Jednou z takýchto minoritných populácií sú i Ainuovia. Niektoré charakteristické črty ich vývoja a súčasného postavenia sú spracované na základe publikovaných materiálov a z osobného poznávania.

2 Endogénne, domorodé, autochtónne obyvateľstvo, etniká, národy

Sú také spoločenstvá ľudí, ktoré predstavujú historickú kontinuitu a kultúrnu príbuznosť s endemickými spoločenstvami na ich pôvodných územiach, ktoré sa vyvinuli pred výraznejším prepojením s civilizáciami novodobej (západnej) kultúry. Tieto spoločenstvá si uvedomujú svoje odlišnosti od kultúry majoritnej spoločnosti s ktorou majú spravidla spory o ich kultúrnej suverenity a sebaurčení.

V súčasnosti reprezentujú minoritný (nie dominantný) sektor v rámci kultúry majoritnej spoločnosti. Hlavným cieľom je zachovanie, oživenie a zvýšenie pôsobnosti, ich jedinečných tradičných spoločenských hodnôt, upevnenie ich väzieb spolupatričnosti a odovzdávanie svojich poznatkov a kultúry budúcim generáciám.

To sú základné predstavy pre súčasné posudzovanie a pre obnovu ich vlastnej suverenity, zaistenie ich nasledujúcej existencie a uznanie ako národov (populácií), ktoré túžia žiť podľa svojich vlastných kultúrnych atribútov, sociálnych systémov a štruktúr právneho štátu.

Niektoré názvy a označenia týchto populácií majú často a v niektorých regiónoch pejoratívny význam – aboriginovia, prví ľudia, domorodci, kultúry štvrtého sveta,

autochtónni. Preto OSN a jej orgány uprednostňujú označenie týchto spoločenstiev ako **Domorodé národy, Endogénne obyvateľstvo**

Adjektívum domorodý (endogenous) má význam "z" alebo "pôvodný", ako domáci s odkazom na konkrétny región alebo miesto. Často ide o politicky znevýhodnené skupiny, ktorých identita je odlišná od majoritného, vládnuceho národa a ktoré majú určité práva na územie, ktoré sú v správe majority.

Presné odhady o celkovom počte domorodých obyvateľov sveta je veľmi ťažké zostaviť, vzhľadom na problémy pri ich identifikácii a nepresnosti dostupných údajov zo sčítaní obyvateľstva. Posledné odhady početnosti (na začiatku 21. storočia) sú od 300 do 350 miliónov. To sa rovná menej než 6% z celkovej svetovej populácie. Zároveň to predstavuje okolo 5000 rôznych národov, žijúcich vo viac ako 72 krajinách.

Veľkosť súčasných domorodých skupín je veľmi rozdielna, prežíva v nich niekoľko desiatok až stoviek tisíc a viac obyvateľov. Mnoho skupín domorodých obyvateľov prekonalo dramatický pokles svojej početnosti, a dokonca viaceré zanikli, príp. sú v mnohých častiach sveta aj naďalej ohrozené. Niektoré boli tiež asimilované majoritnými populáciami. Najväčšiu početnosť majú domorodé populácie v Južnej a Východnej Ázii (150 mil.), v Severnej a Južnej Amerike (34 mil.), v Afrike (15 mil.) a Pacifické spoločenstvá (15 mil.).

Niektoré domorodé spoločenstvá prežili, aj keď už neobývajú svoje "tradičné" územia. Je to dôsledok migrácie, premiestňovania, vynútených presídľovaní alebo ich nahradenia inými kultúrnymi skupinami. V mnohých prípadoch pokračuje transformácia kultúry domorodých spoločenstiev a zahŕňa trvalú stratu jazyka, stratu územia, zásahy do tradičných teritórií, a narušenie tradičných ekonomických aktivít.

Pre mnohé domorodé spoločenstvá sú charakteristické historické ale i súčasné originálne spôsoby výroby a zaobstarávania obživy – pastierstvo, obrábanie pôdy, lov, zber a ich život prevažne v rurálnom prostredí. Domorodé spoločenstvá môžu žiť buď ako stabilizované v danom regióne, alebo majú kočovný spôsob života. Domorodé spoločnosti sa vyskytujú v každej obývanej klimatickej zóne na všetkých kontinentoch.

3 Ainuovia – Utari

3.1 Antropologicko-vývojové osobitosti

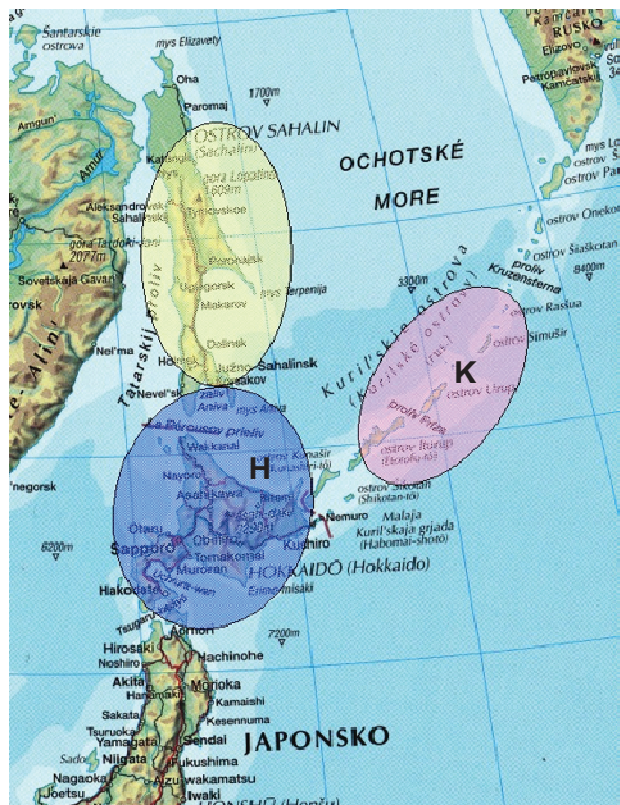
Mnoho charakteristických znakov domorodého spoločenstva vykazujú Ainuovia, obyvatelia ostrovného sveta okolo Ochotského mora (Sachalinskí, Kurilskí a Ezo-Hokkaidovskí Ainuovia). V poslednom období bol ťažiskovou oblasťou ich vývoja japonský ostrov Hokkaido a s Japonskom súvisia i výrazné asimilačné procesy.

Ainuovia sa na základe hodnotenia antropologických, jazykových ako i etnografických znakov dostávajú výrazne odlišujú od národnostných a antropografických typov a skupín, ktoré sa sformovali na Sibíri, ako i v celej juhovýchodnej Ázii (oveľa vyššia postava, zavalitejší a výraznejšie zarastanie na tvári a na tele).

Pôvod populácie Ainuov sa podľa Vasilevského a Samarin 2009 vysvetľuje viacerými teóriami (genetická príbuznosť s europoidnou rasou, teória južného, australoidného pôvodu, kontinentálna teória, teória autochtónneho pôvodu, názory o blízkosti Ainuov k Amerikoidom). Podľa viacerých znakov majú Ainuovia najbližšie k severným mongoloidom. Mnohé mongoloidné znaky môžu byť výsledkom ich dlhodobého spolužitia s klasickými mongoloidmi – Japoncami, s etnikom Kamčatky a Sachalinu.

Konečná fáza formovania antropologického typu a kultúry staroainuovskej spoločnosti sa odohrala na japonskom súostroví, Sachaline a Kurilách v powürmskom období. Vtedy sa oddelili ostrovy od súše a ich obyvateľstvo sa vyvíjalo v relatívne izolovanom režime. Mnohotisícročná izolácia života týchto domorodcov na ostrovoch, adaptácia na miestne

podmienky spôsobovali konzerváciu starých rasových znakov a formovanie osobitného komplexu, ktorý sa prejavuje v antropologických osobitostiach ainuovskej populácie a v jej kultúre.

3 tradičné regióny
rozmiestnenia
AINUOV

Sachalinskí Ainuovia

Kurilskí Ainuovia

Ezo – Hokkaidovskí
Ainuovia

3.2 Historické, kultúrne a demografické charakteristiky

Slovo AINU obyčajne znamená „človek“, „osoba“ a zároveň vyjadruje opak, výraznú odlišnosť od ostatných prírodných existencií, príp. od božstiev. Druhým výrazom pre toto obyvateľstvo je UTARI, ktoré sa používa v japonskom jazyku. Jeho význam možno vyjadriť ako „rodina“, „krajania“

Celý vývoj tohto obyvateľstva, formovanie a prejavy jeho kultúry, mnohé ekonomické aktivity boli silne ovplyvnené náboženstvom, od ktorého sa odvíjala životná filozofia. Ide o polyteistické náboženstvo (mnohobožstvo), ktoré charakterizuje súčasné uznávanie a uctievanie viacerých božstiev. Ainuovia veria, že bohovia, alebo ich prevtelenia sú obsiahnutí vo všetkých fenoménoch a objektoch, najmä prírodných. Všetky svoje aktivity, ich zmysel, význam, užitočnosť odvodzujú, komparujú vzhľadom k bohom. Denne vykonávajú mnoho ceremónií, obradov orientovaných k bohom. Božstvá ich obklopujú v každodennom živote (Prírodné božstvá: – oheň, voda, vietor, hrom, Zvieracie božstvá: - medveď, liška, sova, jeleň, Rastlinné božstvá: huby, stromy, cesnak, Božstvá-objekty: lode, misky, hrnce, domy, Božstvá ochraňujúce domy (domácnosti): božstvá hôr, božstvá jazier). V duálnej predstave sveta žijú božstvá v inej časti (nebo) a zároveň sa prevtľujú do každého zvieratá, rastliny, objektov, ktoré obklopujú človeka. Kvôli ochrane človeka prinášajú bohom každodenné obete a uskutočňujú slávnostné ceremónie.

3. 3 Jazyk

Jazyk Ainuov má niektoré genetické zhody s jazykmi Severnej Ázie (altajskými) a taktiež s paleoázijskými jazykmi. Jeho unikátnosť dokazujú originálne geografické mená ktoré sa vyskytujú v širšej oblasti (Sachalin, Kurily, Hokkaido). Ainuovia nemali písmo (abecedu). Množstvo poznatkov sa medzigeneračne odovzdávalo ústnym podaním (poznatky zo života o prírode, spôsoboch využívania prírody a i.) najmä formou povestí.

V Meiji éra boli Ainuovia prinútení používať reč a zvyky Wajinov (Japoncov) z Honšu. V školách bola povinná Japončina a tak mali Ainuovia obmedzené možnosti používať svoj jazyk. Výsledok – v súčasnosti len málo obyvateľov hovorí jazykom Ainu. Napriek tomu je používanie jazyka Ainu na vzostupe. Sú školské triedy v jazyku Ainu, počíva sa v rozhlase.

3. 4 Rodina

Ainuovia mali nukleárnu rodinu, ktorú tvorili rodičia a deti. Zakladanie rodiny sa začínalo v mladom veku. Sobášny vek mužov bol 17-18 rokov a žien 15-16 rokov (v tomto veku sa obe pohlavia považovali za dospelé). Ainuovia uzatvárali manželstvo viacerými spôsobmi, pričom spravidla išlo o aranžované spôsoby sobášov (zasnúbenie dieťaťa rodičmi v detskom veku, výber partnera po dosiahnutí veku dospelosti dievčaťa). Rodina bola dvojgeneračná a monogámneho typu so silnými patriarchálnymi črtami. Keď sa deti zosobášili, opustili pôvodnú rodinu a odišli žiť separátne. V jednom dome žila len jedna rodina. Novej, mladej rodine postavila celá dedina v krátkom čase nový dom. Aj štruktúra domu a jeho usporiadanie potvrdzujú existenciu nukleárnej rodiny. Mimoriadnej pozornosti a ucty sa dostávalo ženám v tehotenstve (modlitby pre zdravie ženy) a po narodení i potomstvu.

Tradičné ekonomické aktivity Ainuov boli zamerané na získavanie potravín a zabezpečenie základných životných potrieb. Hlavnými zdrojmi potravín boli rybolov (riečny – pstruhy, jalce, lososy; morský – mečúne, tulene, delfíny, tuniaky, veľryby), lov zvierat (medvede, jelene, zajace, líšky, mývaly, orly,) a zber plodov a rastlín. Lovu sa venovali takmer výlučne muži a mali dobre prepracované jeho metódy. Ženy sa venovali zberu plodov a rastlín a taktiež primitívnemu poľnohospodárstvu (pestovali najmä proso, trávové proso, pestovanie zeleniny nepoznali, začalo iba nedávno). Ainuovia považovali poľnohospodárstvo za doplnok lovu, rybolovu a zberu rastlín a plodov. Obrábané plochy boli malé. Osobitné techniky konzervovania potravín (údenie, grilovanie, varenie, sušenie, zmrazovanie) umožňovali ich skladovanie počas celého roku.

Prírodné zdroje (kože, kosti, drevo, vlákna, listy, slama perie) používali Ainuovia i na výrobu všetkých svojich základných potrieb (oblečenie, bývanie, nástroje lovu a i.). V súčasnosti majú mnohé z tradičných výrobkov i remeselné-umelecký charakter.

4 História Ainuov – zápas o prežitie

Informácie o existencii a živote Ainuov pochádzajú z dvoch zdrojov – japonských a ruských a zo správ európskych cestovateľov. Staré kultúry Praainuov sa v širšom priestore formovali od dávnych čias (Ochotská kultúra (5. – 10. storočie), kultúra Satsumon (10. – 12. storočie), kultúra Najdzi (12. – 13. storočie)). Vlastná kultúra Ainuov sa objavuje na Hokkaide okolo roku 1400.

Prvé kontakty Ainuov s Japoncami – Wajinami boli obchodné. Z Ezo – Hokkaido sa obchodovalo s 3 komoditami (sušené lososy a slede, zvieracie kože a tovary dovezené z Číny cez Sachalin do severného Ezo). Z Honšu to boli: výrobky zo železa, glazúrované tovary, saké.

Od 15. storočia sa začína intenzívny záujem Japoncov o vlastné územie a prenikajú na Ezo-Hokkaido. Zakladajú svoje feudálne panstvá na južnej časti ostrova a postupnými výbojmi prenikajú aj do stredných a severných častí (1457 – Koshamain bitka, 1669 – Shakushain bitka). Ainuovia boli horšie vyzbrojení, slabá organizácia, strácali svoje pozície a územie. Po bitke Kunashiri – Menashi v roku 1789 „stratili všetko“ a dostali sa pod úplnú kontrolu Japoncov. Začal dlhodobý útlak Ainuov.

Pre formovanie modernej japonskej spoločnosti má Meiji (mejdži) éra (1868 – 1912) rozhodujúci význam (centralizovaný, zjednocujúci systém, zrušenie dedičnej vrstvy samurajov a strata ich privilégií, zrušenie systému feudálnych lordov a vrátenie ich pôdy cisárstvu, zavedenie administratívy prefektúr, 1889 – ústava, dvojkomorový parlament, zmena edukačného systému – povinné vzdelávanie, demokratizácia spoločnosti – náboženská sloboda, priority budovania silnej armády, priemyselná revolúcia (textilky), presun hlavného mesta z Kyoto do Tokya). Mnohé z týchto zmien sa vykonali podľa vzoru Európskych systémov.

Zároveň s modernizáciou spoločnosti nastúpila politika asimilácie Ainuov. Dostali štatút pôvodných aboriginov a museli prevziať japonský životný štýl. Mimo zákon bol postavený jazyk Ainuov a ich životný štýl. Zaviedla sa politika „japonizácie“. Dôraz sa kladol na výhody Wajinov a tak sa situácia Ainuov zhoršovala. Považovali sa za neschopných spravovať svoj majetok a výsledkom bolo obmedzenie ich práv, vlastníctva pôdy a iného majetku.

V roku 1868 bolo založené nové hlavné mesto SAPPORO – Suchá veľká rieka – mesto s lepšou polohou ako dovtedy administratívne centrum – Hakodate. Do roku 1869 sa Hokkaido volal *Yezo* alebo *Ezo*.

V roku 1875 japonská vláda vymenila Sachalin za Kurilské ostrovy. Ainuov zo Sachalinu premiestnili na Kurilské ostrovy a Hokkaido. Toto obyvateľstvo bolo vystavené prudkým zmenám životného štýlu, spôsobu zaobstarávania si potravín. Mnohí z nich tieto zmeny neunesli a zomreli.

V roku 1886 sa Hokkaido osamostatnilo, vznikla jeho vláda. Ďalšia redukcie priestoru, v ktorom žili Ainuovia. V roku 1899 bol prijatý „Hokkaido Aborigine Protection Act“. „Pomoc, ochrana“ bola len zdanlivá. Deklaruje sa v ňom rozdiel medzi „pôvodnými aboriginmi“ a etnickými Japoncami. Umožnil ďalšiu migráciu (kolonizáciu) Japoncov z Honšu na Hokkaido a diskrimináciu Ainuov. Pôda bola pridelená do súkromného využívania. Ainuovia dostali menšiu rozlohu a menej kvalitnú pôdu.

V roku 1946 bola založená Hokkaido Ainu Association, s primárnym cieľom zvýšiť vzdelanie obyvateľov (najmä vyššie) Ainu a spolupracovať pri zabezpečovaní prostriedkov pre ich sociálne blaho. V roku 1961 – zmena názvu asociácie – Hokkaido Utari Association, Program: obhajoba sociálnych práv etnickej skupiny.

V roku 1974 bol prijatý 7 ročný program na zlepšenie podmienok bývania, zamestnania, vzdelania, služieb pre Hokkaido Ainuov (životné blaho).

V roku 1984 bola formulovaná požiadavka na zmenu zákona „Hokkaido Aborigine Protection Act“ na „New Ainu Law“ (obnova základných ľudských práv, eliminácia ich diskriminácie, implementácia edukačných a kultúrnych opatrení, akceptácia požiadaviek na úpravu práv v poľnohospodárstve, rybolove, lesnom hospodárstve, obchode a priemysle, požiadavka ekonomickej nezávislosti).

Ešte v roku 1986 vyhlásil predseda vlády Yasuhiro Nakasone, že „Japan is racially homogenous nation and there is no discrimination against ethnic minorities with Japanese citizenship“.

Ainuovia sa v ďalšom sústredili na získanie všeobecného uznania práv ako „Indigenous people“:

V roku 1997 bol zrušený „Hokkaido Aborigine Protection Act“ a „Asahikava Formers Aborigines Protected Land Disposal“ a prijatý nový zákon – „Law to promote Ainu Culture and Disseminate knowledge of Ainu Traditions“. Ďalej bola založená „Foundation for Research and Promotion of Ainu Culture“. Zmysel, duch zákona – formovať spoločnosť, v ktorej bude rešpektovaná etnická hrdosť, česť Ainuov a v ktorej sa bude vytvárať diverzita kultúry.

OSN – dlhé obdobie sa venovala poznávaniu straty práv endogénneho obyvateľstva na celom svete. Sept. 2007 – Valné zhromaždenie (61. New York) OSN prijalo deklaráciu o právach endogénneho obyvateľstva – „United Nation Declaration on the Rights of Indigenous Peoples“. Štandardné práva boli odsúhlasené pre všetky krajiny - právo na sebaurčenie, územie, zdroje, kultúrne vlastníctvo

Následne -Jún 2008 – japonský parlament jednomyselne prijal Rezolúciu, ktorá priznáva Ainuom štatút endogénneho obyvateľstva. V tom istom roku bola zriadená Expertná politická konferencia pre záležitosti Ainuov pri japonskej vláde. Stále sa zvyšuje záujem o život a kultúru Ainuov

Bohužiaľ, stále sa neriešia také problémy ako diskriminácia, labilita podmienok života, staré krivdy Ainuov. Budú potrebné ďalšie účinné opatrenia.

5 Literatúra

- [1] FITZHUGH, W.W., DUBREUIL, C.H.O. (Ed.). 1999. Ainu Spirit of Northern People. Arctic Studies Center, National Museum of Natural History, Smithsonian Institution. Los Angeles.
- [2] SAPPORO EIZO PRODUCTION. Ainumosir. Ainu Pride. Education Video for Understanding the Ainu People. Hokkaido DVD.
- [3] THE AINU ASSOCIATION OF HOKKAIDO. Ainu indigenous people. Brochure on the Ainu People.
- [4] THE AINU ASSOCIATION OF HOKKAIDO. The Way Forward I., II. The Ainu, One of Japan's Indigenous Peoples. NHK Hokkaido Vision, Inc. DVD.
- [5] THE AINU MUSEUM. 2002. Ainu History and Culture. Sapporo.
- [6] THE FOUNDATION FOR RESEARCH AND PROMOTION OF AINU CULTURE. 2008. Together with the Ainu History and Culture. Sapporo.
- [7] VASILEVSKIJ, A.A., SAMARIN, I.A. 2009. Ajny. Atlas Kuril'skich ostrovov. (Rus). Rossijskaja akademija nauk. Moskva-Vladivostok. s. 32-37.

Jozef Mládek, Prof. RNDr., DrSc., Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina, 842154 Bratislava

Demografická analýza okresu Komárno **The demographic analysis of region Komárno**

Ladislav Mura

Abstract:

Demographic analysis belongs to the important statistical surveys. On its basis it is possible to make a prediction and then draw the necessary socio-economic conclusions and measures. In the present article we analyse and assess the demographic situation in the district of Komárno.

Key words:

Demography, region, Komárno

Kľúčové slová:

Demografia, okres, Komárno

JEL classification: J11, C10

1. Úvod

Demografická štatistika zabezpečuje rozhodujúci podiel informácií o obyvateľstve ako celku, o jeho priestorovom rozmiestnení, stave, štruktúrach, ako aj charakteristikách v konkrétnom časovom období. Má teda nezastupiteľné miesto pri národohospodárskom prognózovaní. Demografické prognózy sú nezastupiteľné pri plánovaní rozvoja obcí, miest a oblastí, pri rozmiestňovaní investícií v rozvoji dopravy a podobne. [2]

2. Cieľ, materiál a metódy

Cieľom predkladaného článku je analyzovať a zhodnotiť súčasnú demografickú štruktúru vybraného okresu Slovenskej republiky, konkrétne okresu Komárno. Demografickú štruktúru sme analyzovali z týchto pohľadov: municipálna, veková, vzdelanostná štruktúra obyvateľstva, chorobnosť na vybrané diagnózy, pracovná štruktúra ekonomicky aktívneho obyvateľstva, nominálna mzda obyvateľstva skúmaného okresu. Spracovanie zvolenej problematiky si vyžiadalo získať podkladové informácie. Údaje boli čerpané z databázy Štatistického úradu SR. Išlo o databázu „Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011“ a „Health statistics yearbook of the Slovak Republic“. V rámci metód boli použité indexy, logicko-poznávacie metódy. Údaje sú vyjadrené v absolútnych a najmä v relatívnych početnostiach.

3. Výsledky a diskusia

3.1 Municipálna štruktúra obyvateľstva

V okrese Komárno sa nachádza 41 obcí a tri mestské sídla: Komárno, ktoré má 36 930 obyvateľov, Kolárovo s počtom 10 823 obyvateľov a Hurbanovo s počtom 8 153 obyvateľov. Okres má výrazne rurálny charakter. Priemerná hustota obyvateľstva v okrese je 98,7 osôb/km², čo je mierne pod celoštátnym priemerom (celoštátny priemer je 109,7 osôb/km²). Okres Komárno bol podľa Koncepcie územného rozvoja Slovenska v roku 2001 zaradený medzi mestá druhej skupiny a prvej podskupiny, ktoré majú nadregionálny až celoštátny význam. Je tomu tak z dôvodu početného zastúpenia historických a kultúrnych pamiatok. V tabuľke 1 môžeme sledovať členenie obcí v okrese Komárno z hľadiska veľkostnej kategórie a počtu obyvateľov.

Tabuľka 1 Členenie obcí v okrese Komárno podľa veľkostnej kategórie a počtu obyvateľov

Veľkostná kategória obcí	Okres Komárno			
	Počet obcí	Podiel obcí v okrese (%)	Počet obyvateľov	Podiel obyvateľov v okrese (%)
0 - 199	2	4,9	318	0,3
200 - 499	6	14,6	2 287	2,1
500 - 999	10	24,4	6 977	6,4
1 000 - 1 999	12	29,3	17 104	15,8
2 000 - 4 999	7	17,1	20 514	18,9
5 000 - 9 999	2	4,9	13 167	12,1
10 000 - 19 999	1	2,4	10 823	10,0
20 000 - 49 999	1	2,4	37 366	34,4

Zdroj: ŠÚ SR (2011), vlastné spracovanie

3.2 Vývoj počtu obyvateľov okresu Komárno a jeho veková, národnostná, zdravotná štruktúra

Vývoj počtu obyvateľov okresu je charakterizovaný jeho postupným rastom až do konca 90. rokov minulého storočia, pričom najdynamickejší bol v období rokov 1950 - 1989. Po roku 1990 sa tempo rastu počtu obyvateľstva okresu spomalilo v dôsledku výrazného zníženia jeho natality a zvýšenia mortality. Podľa údajov ŠÚ SR mal k 23. 5. 2011 okres Komárno 107 140 obyvateľov.

Z hľadiska národnostného zloženia je obyvateľstvo analyzovaného okresu výrazne heterogénne. Podľa štatistického zisťovania „Sčítanie osôb, domov a bytov 2011“ sa 69,07 % obyvateľstva okresu hlásilo k maďarskej národnosti a 29,81 % k slovenskej národnosti. Treťou najpočetnejšou národnostnou skupinou okresu sú Rómovia, ktorí tvoria 1,12 %-ný podiel na celkovom počte obyvateľstva okresu. Údaje za rómske etnikum však nezodpovedajú skutočnosti, pretože veľa Rómov sa hlási k slovenskej alebo maďarskej národnosti.

Vekovú štruktúru obyvateľstva skúmaného okresu možno charakterizovať ako výrazne starnúcu, čo je špecifickou črtou jeho majoritného obyvateľstva maďarskej národnosti. Vekovo mladšie obyvateľstvo okresu žije skôr v jeho mestách než v obciach. Podiel populácie v predproduktívnom veku (veková skupina 0-14) na celkovej populácii okresu je nepriaznivý, čo dokumentuje Tabuľka 2. V rámci komparácie sme zisťovali aj údaje na úrovni vyššieho územného celku – Nitrianskeho samosprávneho kraja a na makroúrovni – celoštátnej.

Okres Komárno vykazuje silné zastúpenie obyvateľov v produktívnom veku. Priemerný vek jeho obyvateľov je 37,9 rokov, kým priemer tohto ukazovateľa za Slovenskú republiku je 36,1 rokov. Obyvatelia skúmaného okresu sa v komparácii s celoštátnym priemerom dožívajú strednej dĺžky života (muži 68,8 rokov a ženy 76,7 rokov), dosahujú i jeho nižšiu dĺžku (muži 68,6 rokov a ženy 76,0 rokov). Chorobnosť na zhubné novotvary sa v okrese podľa európskeho štandardu na 100 000 obyvateľov od roku 1965 viac ako zdvojnásobila. U mužov dosahuje približne 382 úmrtí a u žien 170 úmrtí, čo okres zaraďuje do najvyššej kategórie v celoštátnom meradle. V okrese bol zaznamenaný aj narastajúci trend kardiovaskulárnych ochorení. Pod vysoký výskyt onkologických ochorení, ako i pod zhubnosť novotvarov sa dlhodobo podpisuje intenzívne poľnohospodárstvo, osobitne používanie chemických prípravkov. Tie v podobe rezíduí ostávajú vo vypestovanej zelenine, ovocí či ornej pôde.

Tabuľka 2: Veková štruktúra obyvateľstva okresu Komárno, Nitrianskeho samosprávneho kraja a SR (v %)

Veková skupina	Okres Komárno	Nitriansky samosprávny kraj	SR
0 - 4	4,5	4,6	5,1
5 - 9	5,4	5,7	6,3
10 - 14	6,5	7,0	7,4
15 - 19	7,5	7,8	8,1
20 - 24	8,4	8,5	8,7
25 - 29	8,0	8,1	8,0
30 - 34	6,9	6,7	6,7
35 - 39	7,3	7,1	7,1
40 - 44	7,6	7,5	7,4
45 - 49	8,1	7,9	7,6
50 - 54	6,5	6,5	6,4
55 - 59	5,4	5,1	4,7
60 - 64	4,8	4,5	4,1
65 - 69	4,2	4,0	3,7
70 - 74	3,6	3,6	3,3
75 - 79	2,8	2,8	2,5
80 - 84	1,2	1,3	1,1
85+	0,9	0,9	0,8

Zdroj: ŠÚ SR, 2011, vlastné spracovanie

Tabuľka 3: Prehľad vybraných ukazovateľov zdravotného stavu obyvateľstva v okrese Komárno, Nitrianskeho samosprávneho kraja a SR

Územie	Index potratovosti (na 100 narodených; v %)	Živonarodené osoby s vrodenou vývojovou chybou (na 10 000 živonarodených)	Počet hlásených ochorení tuberkulózy (na 100 000 obyvateľov)	Počet osôb liečených na drogovú závislosť (na 100 000 obyvateľov)
Okres Komárno	70,2	520,3	21,2	29,5
Nitriansky samosprávny kraj	50,9	265,8	17,8	31,4
SR	43,4	277,1	19,6	39,2

Zdroj: Health statistics yearbook of the Slovak Republic, 2009, vlastné spracovanie

3.3 Štruktúra obyvateľstva podľa vzdelania

Úroveň vzdelania je výrazom kultúrnej vyspelosti každej spoločnosti. Je jedným z činiteľov ovplyvňujúcich životnú úroveň a podmieňujúcich úspešný rozvoj národného hospodárstva krajiny vo všetkých jeho oblastiach.

Tabuľka 4: Vzdelanostná štruktúra obyvateľstva okresu Komárno, Nitrianskeho samosprávneho kraja a SR (v %)

Najvyšší stupeň vzdelania	Okres Komárno	Nitriansky samosprávny kraj	SR
Základné	28,86	24,80	21,07
Učňovské (bez maturity)	23,84	23,29	19,72
Stredné odborné (bez maturity)	1,15	1,58	3,78
Úplné stredné učňovské (s maturitou)	3,17	3,70	4,68
Úplné stredné odborné (s maturitou)	12,72	14,92	15,73
Úplné stredné všeobecné	5,71	4,95	4,71
Vyššie odborné	0,47	0,42	0,50
Vysokoškolské bakalárske	0,33	0,28	0,33
Vysokoškolské magisterské, inžinierske, doktorské	4,59	5,90	7,10
Vysokoškolské doktorandské	0,23	0,29	0,43
Ostatní bez udania školského vzdelania	1,29	1,24	1,59
Ostatní bez školského vzdelania	0,30	0,31	0,29
Deti do 16 rokov	17,34	18,32	20,07
Spolu	100,00	100,00	100,00

Zdroj: ŠÚSR, 2011, vlastné spracovanie

Z hľadiska vzdelanosti obyvateľstva je okres Komárno charakterizovaný nižšou vzdelanostnou úrovňou ako celoštátny priemer v dôsledku nasledovných faktorov: nízkej mobility obyvateľstva z dôvodu jazykovej bariéry; rurálneho charakteru územia, ktorý sa všeobecne vyznačuje nižšou vzdelanostnou úrovňou (študovanie nie je rodinným príkladom); znižujúcej sa variability školského systému pre obyvateľov maďarskej národnosti; vekovej štruktúry obyvateľov okresu – vysoký podiel osôb v poproduktívnom veku, ktorí majú väčšinou len základné vzdelanie.

3.4 Zamestnanosť, priemerná mzda a nezamestnanosť

Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva je v skúmanom okrese na úrovni 50,57 %. Podľa údajov Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny bolo k 30. 6. 2011 v okrese Komárno evidovaných 5 375 nezamestnaných osôb (z toho 2 874 žien), čo znamenalo 14,03 %-nú mieru nezamestnanosti. Najnaliehavším problémom nezamestnanosti v okrese je vysoká miera dlhodobo nezamestnaných osôb, ktorí predstavujú 45,4 %-ný podiel celkového počtu evidovaných nezamestnaných.

Tabuľka 5: Štruktúra ekonomicky aktívneho obyvateľstva podľa vybraných odvetví ekonomickej činnosti a podľa dochádzania do zamestnania (v %)

Odvetvie ekonomickej činnosti	Okres Komárno		Nitriansky samosprávny kraj		SR	
	spolu	z toho doch. do zamest	spolu	z toho doch. do zamest	spolu	z toho doch. do zamest
Poľnohospodárstvo, poľovníctvo a súvisiace služby	10,59	6,41	7,14	5,07	4,31	3,28
Lesníctvo, ťažba dreva a pridružené služby	0,26	0,42	0,47	0,67	1,06	1,26
Rybolov, chov rýb	0	0	0	0	0,01	0,01
Ťažba nerastných surovín	0,09	0,18	0,14	0,22	0,66	0,89
Priemyselná výroba	20,88	28,52	20,71	27,64	20,16	24,91
Výroba a rozvod elektriny, plynu a vody	1,5	2,04	1,78	3,49	1,66	2,64
Stavebníctvo	3,7	5,68	4,92	7,48	5,06	7,07
Veľkoobchod a maloobchod, oprava motorových vozidiel, motocyklov a spotrebného tovaru	11,35	11,18	10,47	10,42	9,87	10,65
Hotely a reštaurácie	2,08	2,02	1,98	1,89	2,32	2,47
Doprava, skladovanie a spoje	4,71	7,86	5,32	8,52	5,23	8,01
Peňažníctvo a poisťovníctvo	1,08	1,35	1,13	1,34	1,48	2,2
Nehnuteľnosti, prenájom a obchodné služby, výskum a vývoj	2,61	4,06	3,9	5,13	4,18	5,69
Verejná správa a obrana, povinné sociálne zabezpečenie	6,84	6,57	7,55	6,56	7,23	7,76
Školstvo	5,26	5,61	6,04	5,75	6,03	6,04
Zdravotníctvo a sociálna starostlivosť	4,13	5,32	4,66	5,66	5,14	6,36
Ostatné verejné, sociálne a osobné služby	2,55	2,24	2,29	2,23	2,89	3,01
Súkromné domácnosti	-	-	0,01	0,01	0,01	0,02
Exteritoriálne organizácie a združenia	-	-	-	-	0,05	0,12
EA bez udania odvetví	22,37	10,54	21,49	7,92	22,65	7,61
Spolu	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,0

Zdroj: ŠÚ SR, 2011, vlastné spracovanie

Tabuľka 6: Priemerná nominálna mesačná mzda v SR a NSK (v €)

Územie	2010	index 2010/2009
Okres Komárno	695,17	103,2
Nitriansky samosprávny kraj	751,07	105,5
SR	844,00	101,7

Zdroj: ŠÚ SR, 2011, vlastné spracovanie

Okres Komárno sa zaraďuje na základe výšky priemernej nominálnej mzdy medzi oblasti Slovenska s príjmom pod celoštátnym priemerom a tiež pod priemerom Nitrianskeho samosprávneho kraja. Úroveň priemernej nominálnej mzdy v okrese je dôsledkom viacerých faktorov ako napríklad zaostávajúca štruktúra hospodárstva (ešte stále dominuje odvetvie poľnohospodárstva), nízka kvalifikačná úroveň obyvateľov a nedostatok lepších pracovných možností s vyšším mzdovým ohodnotením.

4. Záver

Cieľom predkladaného článku bolo analyzovať a zhodnotiť súčasnú demografickú štruktúru vybraného okresu Komárno. Na základe zistených skutočností môžeme na záver konštatovať nasledovné skutočnosti:

- skúmaný okres má výrazne rurálny charakter, priemerná hustota obyvateľstva v okrese je 98,7 osôb/km², čo je mierne pod celoštátnym priemerom,
- po roku 1990 sa tempo rastu počtu obyvateľstva okresu Komárno spomalilo v dôsledku výrazného zníženia jeho natality a zvýšenia mortality,
- vekovú štruktúru obyvateľstva skúmaného okresu možno charakterizovať ako výrazne starnúcu, čo je špecifickou črtou jeho majoritného obyvateľstva maďarskej národnosti,
- okres Komárno vykazuje silné zastúpenie obyvateľov v produktívnom veku, keď priemerný vek jeho obyvateľov je 37,9 rokov,
- analyzovaný okres má nižšiu vzdelanostnú úroveň ako celoštátny priemer a tiež nižší príjem ako je celoštátny priemer.

5. Literatúra

NÁCZI. 2009. Health statistics yearbook of the Slovak Republic. [online]. [cit. 2011-09-12]. Dostupné na: http://www.nczisk.sk/buxus/generate_page.php?page_id=594

STEHLÍKOVÁ, B. 2004. Nový metodologický prístup k prognózovaniu demografických časových radov. [online]. [cit. 2011-09-12]. Dostupné na: http://www.fem.uniag.sk/acta/en/13/acta_oekonomica_et_informatica/content/2004/2/89/

ŠÚ SR. 2011. Informatívna správa o ekonomickom vývoji v Nitrianskom kraji za k 2010. [online]. [cit. 2011-09-12]. Dostupné na: http://portal.statistics.sk/files/KrajskeSpravy/NR/inf_spr_4q2010/infspr_4q10.pdf

ŠÚ SR. 2011. Priemerná mesačná mzda. [online]. [cit. 2011-09-12]. Dostupné na: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=31809>

ŠÚ SR. 2011. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Predbežné výsledky. [online]. [cit. 2011-09-15]. Dostupné na: <http://www.scitanie2011.sk/neprehliadnite/vysledky-scitania-2011>

ŠÚ SR. Štatistika miezd. [online]. [cit. 2011-09-15]. Dostupné na: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=36233>

Adresa autora:

Ing. et Bc. Ladislav Mura, PhD.
Dubnický technologický inštitút,
Ústav DTaET
Sládkovičova 533/20, 01841 Dubnica nad Váhom
E-mail: ladislav.mura@gmail.com

Dynamika zmien demografických ukazovateľov Nitrianskeho kraja **The dynamics of demographic indicators change of the Region Nitra**

Ladislav Mura

Abstract:

Demographics is a social science dedicated to studying the reproduction of human populations, it is subject to all the events and processes of reproduction of human populations are related. In the present article we analyse the dynamics of demographic indicators of the Region Nitra.

Key words:

Dynamics, Change, Demographic indicators, Region Nitra

Kľúčové slová:

Dynamika, zmena, demografické ukazovatele, Nitriansky kraj

JEL classification: J11, C10

1. Úvod

Štatistické analýzy patria medzi kľúčové aktivity nielen v podnikovej, ale i národohospodárskej činnosti. Sú základom pre prijímanie dôležitých rozhodnutí. Štatistickou analýzou sa okrem iných zaberajú aj slovenskí odborníci [1].

Štatistická analýza má významnú úlohu aj v demografii. Demografia je vedný odbor, ktorý sa zaoberá udalosťami týkajúcimi sa každého z nás: od narodenia dieťaťa, cez sobáš, rozvod, až po úmrtie. Demografia však neštuduje jednotlivca, ale analyzuje udalosti ako hromadné javy. Ide o vedu, ktorá študuje ľudskú populáciu, zaoberá sa jej veľkosťou, štruktúrou a vývojom predovšetkým z kvantitatívneho, ale i kvalitatívneho hľadiska. Jej predmetom je ľudská reprodukcia chápaná ako obnova stavu obyvateľstva prostredníctvom biosociálnych procesov pôrodnosti a úmrtnosti a modifikovaná procesom sťahovania.

Demografické prognózy sú nezastupiteľné pri plánovaní rozvoja obcí, miest a oblastí, pri rozmiestňovaní investícií v rozvoji dopravy a podobne. [2]

Z uvedených myšlienok je zrejmé, že demografické analýzy sú pre ďalší socioekonomický rozvoj jednotlivých krajov, okresov či mikroregiónov veľmi dôležité.

2. Cieľ, materiál a metódy

Cieľom predkladaného článku je analyzovať dynamiku demografických ukazovateľov Nitrianskeho kraja. Predmetom analýzy sú demografické ukazovatele ako štruktúra obyvateľstva podľa pohlavia, veku, početnosť živonarodených, zomrelých, prírastok/úbytok obyvateľstva, priemerný stav obyvateľstva podľa okresov skúmaného kraja. Spracovanie danej problematiky si žiadalo získať potrebné informácie. Údaje boli čerpané z databázy zistení Štatistického úradu SR, pracoviska Nitra. V rámci metód boli použité indexy, logicko-poznávacie metódy. Údaje sú vyjadrené v absolútnych i v relatívnych číslach.

3. Výsledky a diskusia

3.1 Základná demografická charakteristika Nitrianskeho kraja

Podľa údajov Štatistického úradu SR, pracovisko Nitra, patrí Nitrianskemu kraju s počtom obyvateľov 704 752 (k 31.12.2010) 3. miesto v rebríčku veľkostnej komparácie počtu obyvateľstva medzi samosprávnymi krajinami SR a s podielom 13 % na úhrne SR. Z celkového počtu obyvateľov skúmaného kraja bolo 363 166 žien, čo je 51,53%. Na 1 000 žien pripadlo 941 mužov. V porovnaní s predchádzajúcim rokom bol zaznamenaný pokles počtu obyvateľov o 909 osôb.

S hustotou osídlenia 111,2 obyvateľov na km² je piatym najobývanejším krajom SR. V Nitrianskom kraji sa nachádza 354 obcí, z ktorých má 15 štatút mesta. Na jednu obec pripadlo 1 991 obyvateľov. V mestách žilo 327 504 obyvateľov, čo tvorilo 46,5 % všetkých obyvateľov kraja. Pri rozlohe 6 344 km² pripadlo na 1 km² 111 obyvateľov.

V Nitrianskom kraji je možné pozorovať výrazné zmeny v demografickom vývoji, ktoré sú odrazom ekonomickej a sociálnej situácie kraja. Prejavujú sa dlhodobejšie tendencie spomaľovania reprodukcie obyvateľstva a znižovania prirodzeného prírastku obyvateľstva, ktorý v roku 2010 dosiahol -1 106 osôb. Z ostatných demografických procesov dochádza k znižovaniu sobášnosti a rozvodovosti. Pokračuje proces starnutia obyvateľstva. Priemerný vek obyvateľov kraja v roku 2010 bol 39,83 rokov a index starnutia dosiahol hodnotu 98,89 (podľa metodiky EÚ). [3]

3.2 Zmeny v pohybe obyvateľstva Nitrianskeho kraja

V priebehu roka 2010 sa živo narodilo 6 539 detí, čo je o 253 menej ako v roku 2009 (index 2010/2009: 96,27%). Z tohto počtu bolo 3 374 chlapcov (51,59 %) a 3 165 dievčat (48,41 %). Priemerný vek ženy pri narodení prvého živo narodeného dieťaťa bol 27,29 roka a zvýšil sa oproti roku 2009 o 0,33 roka. Zvyšujúci sa vek rodičiek je možné sledovať už dlhodobejšie a nie je to jav vyskytujúci sa iba v Nitrianskom samosprávnom kraji. Súvisí s voľnejším štýlom spoluzitia partnerov, no najmä s potrebou finančného a bytového zabezpečenia.

Podľa údajov Štatistického úradu SR, pracovisko Nitra sa najviac detí na 1 000 obyvateľov živo narodilo v okrese Nitra (9,92) a naopak najmenej v okrese Komárno (8,25). V štruktúre živo narodených detí podľa rodinného stavu sa zvýšil počet živo narodených detí mimo manželstva z 2 455 v roku 2009 na 2 484 v sledovanom roku, čo predstavuje 38 % z celkového počtu živo narodených detí v kraji.

V kraji zomrelo 7 840 ľudí, čo predstavuje 11,1 osôb na 1 000 obyvateľov. Ako uvádza ŠÚ SR najčastejšou príčinou úmrtia u mužov aj žien boli choroby obehovej sústavy (53,27 %) a nádory (22,65 %). Najviac zomrelých na 1 000 obyvateľov bolo v okrese Komárno (12,5) a najmenej v okrese Nitra (9,5). Aj z týchto ukazovateľov je evidentné, že intenzívne poľnohospodárstvo, využívanie rôznych chemických prípravkov, hnojív a pesticídov si vyberá „daň“ v podobe početných onkologických ochorení s výraznou prevahou zhubných tumorov najmä v južnej časti Nitrianskeho kraja. V roku 2010 pokračoval v skúmanom kraji trend zaznamenania prirodzeného úbytku obyvateľstva (- 1 301 osôb), z čoho vyplýva, že zomrelo viac ľudí ako sa narodilo detí.

Do Nitrianskeho kraja sa prisťahovalo 3 366 ľudí a odsťahovalo sa 2 974 ľudí, konštatuje sa v správe Štatistického úradu SR, pracovisko Nitra. Najväčší prírastok obyvateľstva sťahovaním bol zaznamenaný v okrese Nitra (341) a úbytok v okresoch Levice (- 212) a Šaľa (-7).

Pozíciu Nitrianskeho kraja v rámci Slovenska z pohľadu vývoja počtu obyvateľov a podľa pohlavia uvádza tabuľka 1. Z tabuľky 1 je vidieť, že Nitriansky kraj je po Prešovskom a Košickom kraji tretím najľudnatejším krajom a v relatívnom vyjadrení predstavuje obyvateľstvo skúmaného kraja približne 13% z celkového počtu obyvateľov Slovenska (interval v rozmedzí 13,2 – 13,0 % v diapazóne 2004 – 2009).

Tabuľka 1 Nitriansky kraj a jeho pozícia v rámci Slovenska z pohľadu počtu a pohlavia obyvateľstva v diapazóne 2004 – 2009

Kraj, SR	2004			2005		
	spolu	z toho ženy	podiel na obyvateľstve SR	spolu	z toho ženy	podiel na obyvateľstve SR
Bratislavský	600 246	316 311	11,4	602 299	317 271	11,2
Tŕnavský	552 641	283 591	10,2	553 725	284 119	10,3
Trenčiansky	601 687	307 849	11,1	600 838	307 311	11,1
Nitriansky	709 381	366 698	13,2	708 715	366 272	13,2
Žilinský	693 757	353 397	12,8	694 590	353 890	12,9
Banskobystrický	658 701	341 165	12,3	657 743	340 631	12,2
Prešovský	795 796	404 601	14,6	797 612	405 487	14,8
Košický	769 969	396 470	14,3	771 196	397 157	14,3
SR spolu	5 382 178	2 770 082	100,0	5 386 718	2 772 138	100,0

Kraj, SR	2006			2007		
	spolu	z toho ženy	podiel na obyvateľstve SR	spolu	z toho ženy	podiel na obyvateľstve SR
Bratislavský	604 826	318 509	11,2	608 817	320 319	11,3
Tŕnavský	554 490	284 501	10,3	555 583	284 974	10,3
Trenčiansky	600 080	306 831	11,1	600 048	306 544	11,1
Nitriansky	707 797	365 720	13,1	706 786	364 928	13,1
Žilinský	694 891	354 122	12,9	695 472	354 386	12,9
Banskobystrický	656 341	339 934	12,2	654 987	339 260	12,1
Prešovský	798 509	406 595	14,8	801 044	407 337	14,8
Košický	772 470	397 703	14,3	773 431	398 250	14,3
SR spolu	5 390 404	2 773 915	100,0	5 396 168	2 775 998	100,0

Kraj, SR	2008			2009		
	spolu	z toho ženy	podiel na obyvateľstve SR	spolu	z toho ženy	podiel na obyvateľstve SR
Bratislavský	613 811	322 597	11,4	619 590	325 324	11,4
Tŕnavský	558 807	286 388	10,3	560 566	287 154	10,3
Trenčiansky	599 947	306 047	11,1	599 551	305 765	11,1
Nitriansky	706 508	364 652	13,1	706 002	364 228	13,0
Žilinský	695 992	354 735	12,9	696 966	355 168	12,9
Banskobystrický	654 096	338 604	12,1	653 470	338 174	12,1
Prešovský	803 083	408 251	14,9	805 436	409 324	14,9
Košický	774 728	398 803	14,3	776 793	399 809	14,3
SR spolu	5 406 972	2 780 077	100,0	5 418 374	2 784 946	100,0

Zdroj: Štatistický úrad SR, pracovisko Nitra

Tabuľka 2 Pozícia jednotlivých okresov v rámci Nitrianskeho kraja podľa rôznych demografických charakteristík v roku 2010

Územie	Stav na začiatku			Živonarodení			Zomrelli			Prírodný prírastok			Prírastok (-úbytok)			Celkový prírastok			Stredný (priemerný)			Stav ku koncu		
(Kraj, okres, mesto)	obdobia									(-úbytok)			sťahovaním			(-úbytok)			stav			obdobia		
	spolu	muži	ženy	spolu	muži	ženy	spolu	muži	ženy	spolu	muži	ženy	spolu	muži	ženy	spolu	muži	ženy	spolu	muži	ženy	spolu	muži	ženy
Nitriansky kraj	705 661	341 772	363 889	6 539	3 374	3 165	7 840	3 977	3 863	-1 301	-603	-698	392	417	-25	-909	-186	-723	705 095	341 600	363 495	704 752	341 586	363 166
Komárno	106 636	51 765	54 871	878	462	416	1 326	702	624	-448	-240	-208	226	173	53	-222	-67	-155	106 488	51 707	54 781	106 414	51 698	54 716
Komárno	35 769	17 003	18 766	272	146	126	379	195	184	-107	-49	-58	2	26	-24	-105	-23	-82	35 688	16 976	18 712	35 664	16 980	18 684
Hurbanovo	8 132	3 931	4 201	75	42	33	121	54	67	-46	-12	-34	27	15	12	-19	3	-22	8 120	3 943	4 177	8 113	3 934	4 179
Kolárovo	10 774	5 328	5 446	98	56	42	148	74	74	-50	-18	-32	22	16	6	-28	-2	-26	10 751	5 317	5 434	10 746	5 326	5 420
Levice	117 765	56 648	61 117	1 091	565	526	1 388	666	722	-297	-101	-196	-212	-81	-131	-509	-182	-327	117 465	56 573	60 892	117 256	56 466	60 790
Levice	35 217	16 767	18 450	316	161	155	341	163	178	-25	-2	-23	-320	-149	-171	-345	-151	-194	35 102	16 736	18 366	34 872	16 616	18 256
Šahy	7 906	3 739	4 167	73	40	33	88	41	47	-15	-1	-14	20	13	7	5	12	-7	7 896	3 742	4 154	7 911	3 751	4 160
Tímače	4 016	1 956	2 060	33	17	16	36	24	12	-3	-7	4	-46	-23	-23	-49	-30	-19	4 006	1 949	2 057	3 967	1 926	2 041
Železovce	7 454	3 537	3 917	72	31	41	66	26	40	6	5	1	7	2	5	13	7	6	7 461	3 543	3 918	7 467	3 544	3 923
Nitra	164 597	79 555	85 042	1 635	830	805	1 562	814	748	73	16	57	341	182	159	414	198	216	164 758	79 619	85 139	165 011	79 753	85 258
Nitra	83 692	40 147	43 545	865	438	427	701	366	335	164	72	92	-412	-236	-176	-248	-164	-84	83 587	40 056	43 531	83 444	39 983	43 461
Vráble	9 386	4 548	4 838	86	47	39	76	37	39	10	10	0	-89	-39	-50	-79	-29	-50	9 350	4 538	4 812	9 307	4 519	4 788
Nové Zámky	146 047	70 547	75 500	1 299	637	662	1 765	872	893	-466	-235	-231	5	49	-44	-461	-186	-275	145 881	70 470	75 411	145 586	70 361	75 225
Nové Zámky	40 295	19 133	21 162	367	180	187	938	197	161	9	-17	26	-210	-117	-93	-201	-134	-67	40 236	19 085	21 151	40 094	18 999	21 095
Štúrovo	10 807	5 226	5 581	77	38	39	112	43	69	-35	-5	-30	-39	-17	-22	-74	-22	-52	10 768	5 216	5 552	10 733	5 204	5 529
Šurany	10 344	5 047	5 297	73	42	31	119	65	54	-46	-23	-23	-33	-19	-14	-79	-42	-37	10 327	5 027	5 300	10 265	5 005	5 260
Šaľa	53 937	26 249	27 688	519	277	242	546	277	269	-27	0	-27	-7	1	-8	-34	1	-35	53 926	26 236	27 690	53 903	26 250	27 653
Šaľa	23 701	11 481	12 220	263	138	125	179	91	88	84	47	37	-140	-71	-69	-56	-24	-32	23 690	11 468	12 222	23 645	11 457	12 188
Topoľčany	74 000	36 267	37 733	720	383	337	772	392	380	-52	-9	-43	37	49	-12	-15	40	-55	73 980	36 268	37 712	73 985	36 307	37 678
Topoľčany	28 464	13 730	14 734	275	147	128	257	115	142	18	32	-14	-211	-111	-100	-193	-79	-114	28 391	13 694	14 697	28 271	13 651	14 620
Zlaté Moravce	42 679	20 741	21 938	397	220	177	481	254	227	-84	-34	-50	2	44	-42	-82	10	-92	42 597	20 727	21 870	42 597	20 751	21 846
Zlaté Moravce	13 097	6 329	6 768	140	79	61	124	58	66	16	21	-5	-108	-44	-64	-92	-23	-69	13 046	6 318	6 728	13 005	6 306	6 699

Zdroj: Štatistický úrad SR, pracovisko Nitra

Z tabuľky 2 zistujeme, že k referenčnému dátumu 31. 12. 2010 žilo v okrese Komárno 106 414 obyvateľov, v okrese Levice 117 256, Nitriansky okres mal 165 011 obyvateľov, okres Nové Zámky 145 586, okres Šaľa 53 903, Topoľčiansky okres mal 73 985 obyvateľov a najmenej obyvateľov mal okres Zlaté Moravce s počtom 42 597 obyvateľov. V porovnaní s rokom 2009 sme zaevidovali zvýšenie počtu obyvateľov len za okres Nitra o 414 obyvateľov.

Tabuľka 3 Pozícia jednotlivých okresov v rámci Nitrianskeho kraja podľa rôznych charakteristík veku v roku 2010

Územie	Predproduktívny vek		Produktívny vek		Poproduktívny vek		Priemerný vek	Index starnutia
	(0 - 14)		(15 - 59M / 54 Ž)		(60+ M / 55+ Ž)			
	abs.	%	abs.	%	abs.	%		
Nitriansky kraj	95 654	13,57	444 195	63,03	164 903	23,40	40,10	172,40
v tom okrese:								
Komárno	14 090	13,24	66 902	62,87	25 422	23,89	40,54	180,43
Levice	16 224	13,84	73 672	62,83	27 360	23,33	40,08	169,64
Nitra	22 830	13,84	104 360	63,24	37 821	22,92	39,72	165,66
Nové Zámky	19 161	13,16	91 089	62,57	35 336	24,27	40,63	184,42
Šaľa	7 606	14,11	34 579	64,15	11 718	21,74	39,23	154,06
Topoľčany	10 043	13,57	46 923	63,42	17 019	23,00	39,88	169,46
Zlaté Moravce	5 700	13,38	26 670	62,61	10 227	24,01	40,25	179,42

Zdroj: Štatistický úrad SR, pracovisko Nitra

3.3 Vybrané charakteristiky zo štatistiky rodín Nitrianskeho kraja

Aj keď sa sobášnosť nepovažuje za jav bezprostredne súvisiaci s reprodukciou obyvateľstva, zaradujeme ju medzi procesy demografickej reprodukcie, pretože má stále významný vplyv na pôrodnosť.

Z údajov, ktoré zistil Štatistický úrad SR, pracovisko Nitra zistujeme, že v roku 2010 bolo v Nitrianskom kraji uzavretých 2 888 manželstiev, čo je o 198 menej ako v predchádzajúcom roku (index 2010/2009: 93,58). Hrubá miera sobášnosti, t.j. počet sobášov na 1 000 obyvateľov stredného stavu, dosiahla hodnotu 4,1 ‰ a poklesla oproti roku 2009 o 0,3 bodu. Sobášne správanie je možné najlepšie vyjadriť z počtu uzavretých manželstiev z pohľadu veku snúbencov. Naďalej môžeme sledovať pokračujúci trend zvyšovania priemerného veku pri vstupe do manželstva, a to u mužov aj žien. V sledovanom roku dosiahol priemerný vek mužov pri sobáši 32,4 a u žien 29,3 rokov. [4]

Za zákonný spôsob zániku manželstva chápeme rozvod. V kalendárnom roku 2010 bolo podľa zistení Štatistického úradu SR, pracovisko Nitra, v skúmanom kraji rozvedených 1 625 manželstiev, čo je o 171 menej ako v roku 2009 (index 2010/2009: 90,47). Hrubá miera rozvodovosti bola 2,3 ‰. Na 100 sobášov pripadlo 56,3 rozvodov, čo je najvyššia hodnota spomedzi všetkých krajov Slovenska. Takmer dve tretiny rozvedených manželstiev (63 %) boli manželstvá s maloletými deťmi. Priemerná dĺžka trvania manželstva bola 14,3 roka. V roku 2010 bol priemerný vek muža pri rozvode 40,9 a ženy 37,8 roka. Ako najčastejšia príčina rozvratu manželstva ako na strane muža tak aj na strane ženy bol rozdiel pováh,

názorov a záujmov (54 %). U mužov sa často vyskytovala i nevera (14,2 %), ostatné príčiny (11,3 %) a alkoholizmus (8,4 %). V prípade opačného pohlavia – žien rozhodovací orgán (súd) nezistil zavinenie v 19,9 % prípadov, ostatné príčiny tvorili 11,8 % a nevera s podieľala na rozvode 8,6 %-tným podielom.

4. Záver

Cieľom predkladaného článku bolo analyzovať dynamiku zmien demografických ukazovateľov Nitrianskeho kraja. Záverom môžeme o Nitrianskom kraji konštatovať, že:

- s počtom obyvateľov 704 752 ide o tretí najľudnatejší kraj na Slovensku,
- s hustotou osídlenia 111,2 obyvateľov na km² je piatym najobývanejším krajom Slovenska,
- prejavujú sa dlhodobejšie tendencie spomaľovania reprodukcie obyvateľstva a znižovania prirodzeného prírastku obyvateľstva, ktorý v roku 2010 dosiahol -1 106 osôb,
- najviac detí na 1 000 obyvateľov sa živo narodilo v okrese Nitra (9,92) a naopak najmenej v okrese Komárno (8,25),
- v roku 2010 bolo v Nitrianskom kraji uzavretých 2 888 manželstiev, čo je o 198 menej ako v roku 2009

5. Literatúra

KOZELOVÁ, D. – BULECA, J. - ZELENÁKOVÁ, L. – KOVÁČ, S.: Food safety and control from a consumer perspective. In: *Transactions of the Universities of Košice*. No. 3, 2011, pp. 50-57, ISSN 1335-2334

STEHLÍKOVÁ, B. 2004. Nový metodologický prístup k prognózovaniu demografických časových radov. [online]. [cit. 2011-09-12]. Dostupné na: http://www.fem.uniag.sk/acta/en/13/acta_oekonomica_et_informatica/content/2004/2/89/

ŠÚ SR. 2011. Preddefinované tabuľky – obyvateľstvo [online]. [cit. 2011-09-18]. Dostupné na: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=7317>

ŠÚ SR. 2011. Sobášnosť a rozvodovosť v Nitrianskom kraji za rok 2010. [online]. [cit. 2011-09-18]. Dostupné na: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=38522>

Adresa autora:

Ing. et Bc. Ladislav Mura, PhD.

Dubnický technologický inštitút,

Ústav DTaET

Sládkovičova 533/20,

01841 Dubnica nad Váhom

E-mail: ladislav.mura@gmail.com

**Zmeny národnostnej štruktúry obyvateľstva vo funkčnom mestskom
regióne Bratislava spôsobené migráciou (1991 – 2001)**
**Changes in the ethnic structure of the population in the Bratislava
functional urban region caused by the migration (1991 – 2001)**

Ladislav Novotný

Abstract: The Slovak urban system undergoes a dynamic transformation since the beginning of the 1990s. The change of the migration trends is important element of the transformation that significantly affects the redistribution of population. In the Bratislava FUR, the changes in the migration trends were the strongest among the urban regions of the biggest Slovak cities and towns, during the intercensal period between 1991 and 2001. This article is aimed to the changes in the ethnic structure of the population of the Bratislava FUR in order to consider its relation to new migration trends in the region.

Key words: Migration, Population, Ethnic structure, Functional urban region, Bratislava, Slovak nationality, Hungarian nationality, Decentralization, Suburbanization

Kľúčové slová: migrácia, obyvateľstvo, národnostná štruktúra, funkčný mestský región, Bratislava, slovenská národnosť, maďarská národnosť, decentralizácia, suburbanizácia

JEL classification: J11, J15, J61

1. Úvod

Slovensko, podobne ako ostatné postkomunistické krajiny strednej a východnej Európy, prešlo po roku 1989 zmenami hospodárskych, sociálnych a legislatívnych pomerov. Jedným z indikátorov, ktoré na tieto zmeny reagujú najcitlivejšie, sú migrácie obyvateľstva. Vo funkčnom mestskom regióne (FMR) Bratislava sa tieto zmeny v porevolučnom období prejavili najviac spomedzi FMR väčších slovenských miest [5].

Migračné trendy sledované na úrovni FMR a ich základných komponentov (jadrá a zázemia) zaznamenali oproti obdobiu pred rokom 1989 značné zmeny [1], pričom v prípade FMR Bratislava išlo najmä o zmeny trendov vnútornej migrácie [6]. Proces centralizácie obyvateľstva zo zázemia regiónu do jeho jadra sa v priebehu nasledujúcich rokov zmenil na intenzívny proces decentralizácie obyvateľstva, ktorý z pohľadu vývoja urbánneho regiónu charakterizuje spolu s procesom koncentrácie štádium suburbanizácie [6]. V medzicenzovom období 1991 – 2001 dochádza k transformácii nielen migračných trendov, ale aj celkových funkčných vzťahov a väzieb v priestore. Už v tomto období však možno pozorovať zmeny v priestorovej redistribúcii obyvateľstva, za ktorou stoja najmä nové trendy migrácie [6].

Urbánný vývoj sa tak na intraregionálnej, ako aj na interregionálnej úrovni prejavuje kvantitatívnymi zmenami v priestorovej redistribúcii obyvateľstva. Nemenej významné v tomto procese sú však aj zmeny v štruktúre obyvateľstva jednotlivých častí urbánneho systému. Pri výskume zmien týchto štruktúr sa dôraz kladie na zmeny vo vekovej a vzdelanostnej štruktúre obyvateľstva. Redistribúcia obyvateľstva pod vplyvom trendu decentralizácie obyvateľstva sa však môže výrazne prejavovať aj v zmenách ďalších štruktúr.

Cieľom tohto príspevku je analýza zmien národnostnej štruktúry obyvateľstva vo FMR Bratislava v období 1991 – 2001 na úrovni regiónu ako celku, jeho základných komponentov i na úrovni obcí a poukázanie na súvislosť týchto zmien s novými trendmi migrácie.

2. Východiská

Za základnú priestorovú jednotku nášho výskumu sme zvolili FMR Bratislava, tak ako ho delimitoval Bezák [2], keďže už samotný princíp vyčleňovania FMR zodpovedá potrebám tejto analýzy [6].

Každý FMR pozostáva z dvoch základných komponentov, a to jadro a zázemie. V roku 1991 tvorilo zázemie FMR Bratislava 106 obcí, z toho 7 (Malacky, Stupava, Svätý Jur, Pezinok, Modra, Senec a Šamorín) malo štatút mesta. 1. 1. 1993 sa od obce Zlaté Klasy oddelila obec Čenkovce a od obce Rohovce sa oddelila obec Kyselica. Hodnoty dát potrebných na výpočet analyzovaných ukazovateľov za rok 1991 sme v týchto obciach odhadli na základe podielu počtu ich obyvateľov na populácii pôvodných obcí k 1. 1. 1993.

Za súčasť zázemia FMR Bratislava sme považovali aj 7 mestských častí Bratislavy, a to Záhorská Bystrica, Devínska Nová Ves, Devín, Vajnory, Jarovce, Rusovce a Čunovo [6]. Ostatné mestské časti Bratislavy tvoria kompaktné urbánne jadro regiónu. V zázemí FMR Bratislava sa nachádza aj vojenský obvod Záhorie. Do výpočtov sme hodnoty za toto územie zaradili, avšak vzhľadom na špecifické vlastnosti osídlenia, stavebne obmedzenia, a pod. ako aj nízky počet obyvateľov územia, sa pri interpretácii výsledkov hodnotami nadobudnutými týmto územím nezaobráame.

Hoci je zrejmé, že zmeny migračných trendov obyvateľstva sa na Slovensku i vo FMR Bratislava najvýraznejšie prejavili až v období po roku 2000, vzhľadom na dostupnosť spoľahlivých dát sme zmeny národnostnej štruktúry obyvateľstva analyzovali len v medzicenzovom období 1991 – 2001.

Zmeny migračných trendov sme na všetkých úrovniach analyzovali pomocou priemernej ročnej miery čistej migrácie (r_M),

$$r_{Mi} = \sum_{t=0}^h MP_{it} / \sum_{t=0}^h SS_{it} 1000 \quad (1)$$

kde r_{Mi} predstavuje priemernú ročnú mieru čistej migrácie v obci i , MP_{it} predstavuje hodnotu čistej migrácie obce i v roku t (prvý rok skúmaného obdobia označujeme 0 a posledný rok skúmaného obdobia h) a SS_{it} stredný stav obyvateľstva obce i v roku t . Analogicky sa priemerná ročná miera čistej migrácie vypočíta aj za vyššie jednotky ako obce, teda za celý FMR, resp. jeho základné zložky.

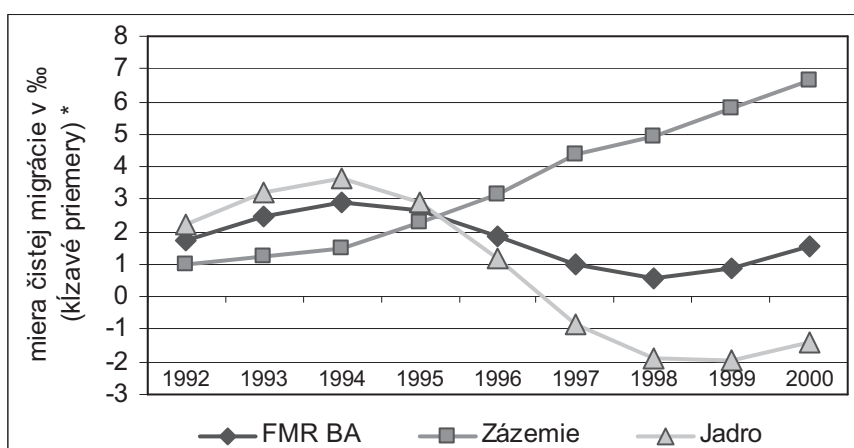
Zázemie Bratislavy tvoria aj obce s významným zastúpením obyvateľstva maďarskej národnosti, zatiaľ čo v samotnom meste tvorí podľa sčítania obyvateľstva v roku 2001 slovenská národnosť takmer 91,4% podiel a podiel maďarskej národnosti dosahuje len necelé 4 %. Možno preto očakávať, že v obciach v zázemí Bratislavy, ktoré v skúmanom medzicenzovom období (1991 – 2001) zaznamenali zvýšený migračný prírastok, a kde na začiatku tohto obdobia bol podiel obyvateľov slovenskej národnosti na celkovom počte obyvateľov nízky, sa tento podiel výraznejšie zvýšil. Zmeny v národnostnej štruktúre obyvateľstva budú pozorované na základe zmien hodnôt jednoduchého ukazovateľa, podielu obyvateľstva slovenskej (P_S) a maďarskej národnosti (P_M) na celkovom počte obyvateľov sledovanej populácie.

3. Migračné trendy

Začiatkom poslednej dekády minulého storočia vo FMR Bratislava doznieval trend centralizácie obyvateľstva do jadra regiónu, ktorý tu výrazne dominoval v predošliých desaťročiach. Od polovice 90. rokov však pozorujeme prudké zmeny v týchto trendoch.

Úroveň miery čistej migrácie v jadre regiónu klesá pod úroveň zázemia a rýchlo sa dostáva do záporných hodnôt. Na druhej strane, zázemie regiónu od začiatku sledovaného obdobia zaznamenáva mierny, ale stabilný nárast hodnôt miery čistej migrácie, pričom približne od polovice sledovanej dekády možno sledovať zrýchlenie tempa rastu týchto hodnôt (obr. 1).

Podobný vývoj možno pozorovať aj na úrovni obcí (vrátane vidiecky mestských častí Bratislavy). V roku 1992 zo 115 obcí 57 (49,6 %) zaznamenalo migračný úbytok, pričom 24 obcí zaznamenalo hodnoty miery čistej migrácie nižšie ako -10,01 ‰. Kladnú migračnú bilanciu vykázalo v tomto roku 58 (50,4 %) obcí. Len 21 obcí dosiahlo hodnotu r_M vyššiu ako 10 ‰. Množstvo obcí so zápornými hodnotami r_M prudko klesalo až do roku 1998, odkedy kolíše okolo počtu 20 (17,4 % zo všetkých sledovaných obcí). Od polovice sledovanej dekády je signifikantný nárast počtu obcí, ktoré dosahujú ročné hodnoty r_M vyššie ako 10 ‰. V roku 2001 išlo o počet 58 obcí, teda viac ako polovicu zo všetkých sledovaných. Viac o migračných trendoch v sledovanom území pojednávajú príspevky [5].

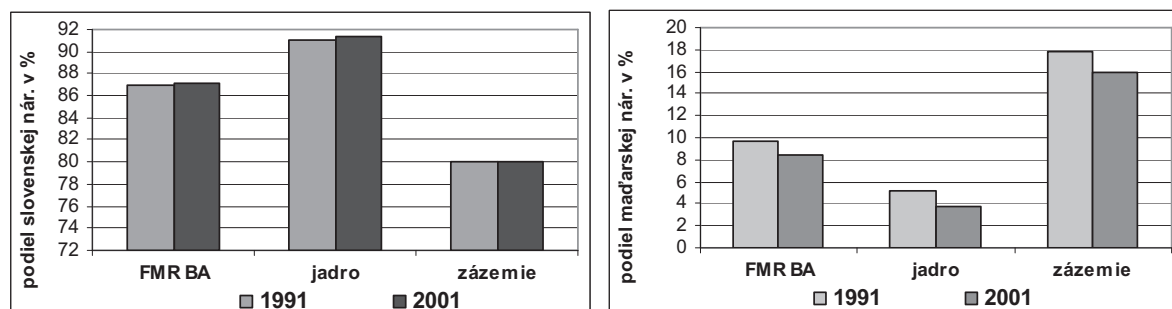
Obrázok 5: Vývoj hodnôt miery čistej migrácie vo FMR Bratislava a jeho komponentoch

Zdroj: Bilancia pohybu obyvateľstva (1991 – 2009) a vlastné výpočty; * trojročné kľzavé priemery;

4. Zmeny národnostnej štruktúry

Slovenská národnosť v populácii FMR Bratislava dominovala počas celého medzicenzového obdobia. V roku 1991 bol podiel obyvateľov tejto národnosti na celkovom počte obyvateľov (P_S) 87,0 %. Tento podiel možno považovať za relatívne stabilný, pretože v nasledujúcom cenzu, v roku 2001 bola jeho hodnota 87,1 %, teda o 0,1 percentového bodu viac ako na začiatku sledovaného obdobia (obr. 2a). Spomedzi menšinových národností má najvýznamnejšie zastúpenie maďarská. Obyvateľstvo hlásiace sa k tejto národnosti tvorilo na začiatku sledovaného obdobia 9,7% podiel na celkovom počte obyvateľov sledovanej populácie (P_M). Do roku 2001 sa táto hodnota znížila o 1,3 percentového bodu na 8,4 % (obr. 2b). Vyšší ako jednopercentný podiel zaznamenali aj obyvatelia českej národnosti (zahŕňajúc aj moravskú a sliezsku). Ich podiel sa v medzicenzovom období znížil o 0,5 percentového bodu z 2,1 % na 1,6 %. Ostatné národnosti nezaznamenali výraznejší podiel na celkovom obyvateľstve regiónu.

Slovenská národnosť mala dominantné zastúpenie na začiatku i na konci sledovaného obdobia v celom FMR Bratislava i jeho základných komponentoch, jadro a zázemie (obr. 2a). Výraznejšie zastúpenie mala v jadre, kde P_S počas sledovaného obdobia stúpol o 0,4 percentového bodu z 91,0 % na 91,4 %. Hodnota P_S v zázemí regiónu bola nižšia a na začiatku i na konci sledovaného obdobia činila 80,0 %.

Obrázok 2: Podiel obyvateľstva slovenskej (a) a maďarskej (b) národnosti na celkovom počte obyvateľov FMR Bratislava, jeho jadra a zázemia v rokoch 1991 a 2001

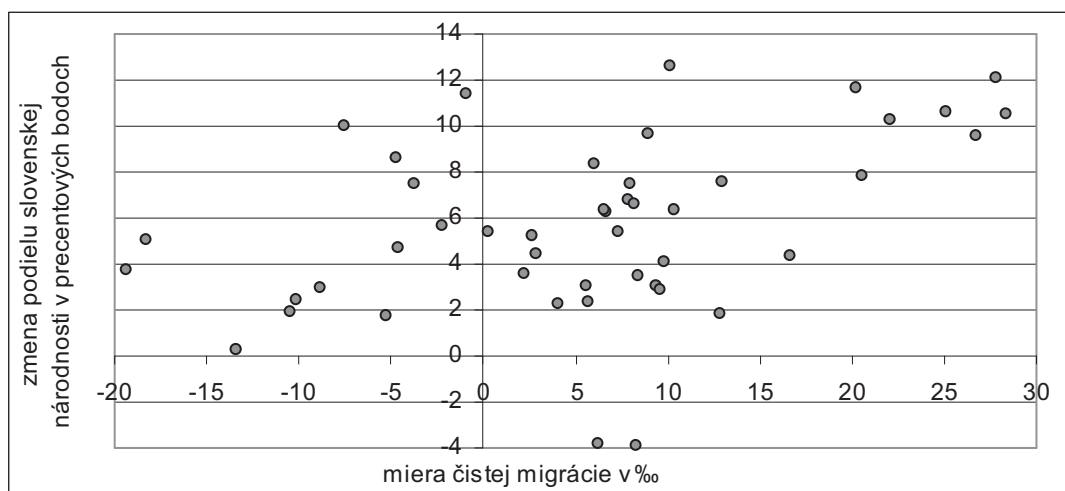
Zdroj: SLBD 1991, SOBD 2001 a vlastné výpočty;

Výraznejšie zmeny nastali v podieloch obyvateľstva maďarskej národnosti na celkovom počte obyvateľov regiónu a jeho základných komponentov (obr. 2b). V regióne ako celku, v jeho jadre i zázemí nastal v medzicenzovom období pokles podielu obyvateľstva tejto národnosti. Vo FMR Bratislava pokles hodnoty P_M predstavoval 1,3 percentových bodov, v jadre regiónu išlo o pokles z 5,2 % na 3,8 %, teda o 1,4 percentových bodov a v zázemí zo 17,8 % na 15,9 %, čo predstavuje pokles o 1,9 percentových bodov.

Vzhľadom na vyšší podiel obyvateľstva slovenskej národnosti v jadre by mohol byť výraznejší pokles podielu obyvateľstva maďarskej národnosti v zázemí regiónu čiastočne považovaný za dôsledok decentralizácie obyvateľstva z jadra do zázemia. Zníženie hodnoty P_M v zázemí regiónu by však v tomto prípade malo byť sprevádzané zvýšením hodnoty P_S . Takýto trend však v sledovanom medzicenzovom období nebol zaznamenaný (obr. 2a).

Tento stav by mohol byť vysvetlený charakterom získavania štatistických dát, kde jeden obyvateľ mohol v oboch sčítaniach uviesť rôznu národnosť, tým, že jednotlivé národnosti sa vyznačujú aj rozdielnym reprodukčným správaním a vekovou štruktúrou, a teda rozličnými hodnotami prirodzeného pohybu, a tiež prebiehajúcim procesom asimilácie, ktorý sa zvyčajne intenzívnejšie prejavuje v mestách [4]. Popri dominantnom procese koncentrácie a centralizácie obyvateľstva v regióne prebiehajú aj sekundárne migračné procesy, ktoré môžu v menšej miere taktiež vplývať na zmeny štruktúry obyvateľstva.

Na úrovni obcí je mozaika národností ešte pesterjšia. Vo väčšine obcí FMR Bratislava tak na začiatku ako aj na konci sledovaného obdobia dominovala slovenská národnosť. Z priestorového hľadiska dominovala všade okrem juhovýchodnej časti regiónu, kde dominovalo obyvateľstvo maďarskej národnosti. V niektorých obciach však mali výraznejšie zastúpenie aj iné národnostné menšiny. Ide najmä o obce Macov (česká národnosť), Zlaté Klasy (rómska národnosť) či Čunovo a Jarovce (chorvátska národnosť). Vzhľadom na takúto štruktúru sme za nástroj na analýzy zmien národnostnej štruktúry obyvateľstva využili ukazovateľ podielu slovenskej národnosti na celkovom počte obyvateľov P_S . Keďže hodnota tohto ukazovateľa v jadre je vyšie 90 %, možno predpokladať, že v obciach zázemia regiónu, ktoré v rámci procesu decentralizácie obyvateľstva zaznamenali zvýšené migračné prírastky, a ktoré zaznamenali na začiatku sledovaného obdobia hodnoty P_S nižšie ako jadro, nastane výraznejší rast hodnoty P_S .

Obrázok 3: Vzťah priemernej ročnej miery čistej migrácie a zmeny podielu obyvateľstva slovenskej národnosti na celkovom počte obyvateľov vybraných obcí FMR Bratislava* v období rokov 1991 – 2001;

Zdroj: SLBD 1991, SOBD 2001 a vlastné výpočty; *obce s hodnotou P_S rovnakou alebo nižšou ako jadro regiónu v roku 1991 (91,0 %);

Do analýzy vzťahu miery čistej migrácie a zmeny podielu obyvateľstva slovenskej národnosti na celkovom počte obyvateľov sme vybrali obce, v ktorých P_S ku dňu sčítania v roku 1991 bol rovnaký alebo nižší ako v jadre regiónu (91,0 %). Na základe obr. 3 možno konštatovať, že predpoklad uvedený v predošlom odseku sa do istej miery potvrdil. Vybraná vzorka obcí vykazuje vysokú variabilitu hodnôt. Nemožno teda hovoriť o tesnej korelácii medzi hodnotami priemernej ročnej miery čistej migrácie a zmenami hodnôt P_S . Decentralizácia obyvateľstva nie je jediným procesom, ktorý vplýva na migračnú bilanciю obcí v zázemí Bratislavy. Navyše, výber cieľa migrácie zväčša podlieha osobným preferenciám jednotlivca. Berúc v tejto súvislosti do úvahy fakt, že z jadra regiónu sa do zázemia nesťahujú len obyvatelia slovenskej národnosti, je možné predpokladať, že aj obyvatelia rôznych národností majú rôzne preferencie z hľadiska výberu cieľovej obce migrácie podľa jej národnostnej štruktúry. Vývoj národnostnej štruktúry jednotlivých obcí zaznamenaný v cenzech ovplyvňuje okrem migrácie aj mnoho iných faktorov. Napriek tomu je zrejmé, že obce s vyššími hodnotami priemernej ročnej miery čistej migrácie častejšie zaznamenali vo všeobecnosti výraznejší nárast podielu obyvateľstva slovenskej národnosti na celkovom počte obyvateľov.

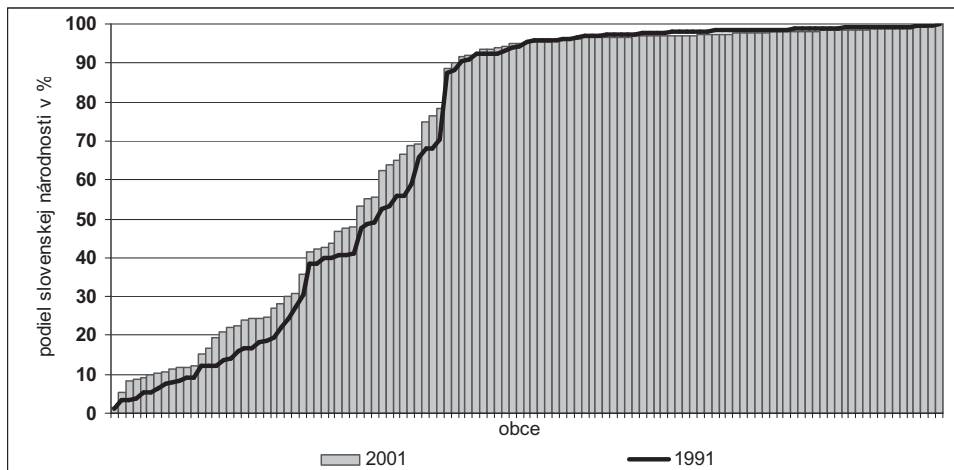
Tabuľka 1: Počty a podiely obcí v kategóriách podľa nadobudnutých hodnôt podielu obyvateľstva slovenskej národnosti na celkovom počte obyvateľov v cenzech 1991 a 2001.

Hodnota	<0, 10>		<0, 25>		<0, 50>		(50, 100>		(75, 100>		(90, 100>	
rok	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1991	12	10,4	25	21,7	37	32,2	78	67,8	69	60,0	67	58,3
2001	6	5,2	22	19,1	34	29,6	81	70,4	71	61,7	67	58,3

Zdroj: SLDB 1991, SODB 2001 a vlastné výpočty;

Z celkového počtu 115 obcí FMR Bratislava (vrátane vybraných mestských častí Bratislavy a jadra regiónu) dosiahlo podľa cenzu z roku 1991 hodnoty P_S vyššie ako 50,1 % 78 obcí (67,8 %), pričom P_S viac ako 90,1 % vykázalo 67 (58,3 %) obcí. Menej ako 50% hodnotu P_S zaznamenalo 37 obcí, čo z celkového počtu predstavuje necelú tretinu (32,2 %) a len v 12 obciach (10,4 %) bola hodnota sledovaného ukazovateľa do 10 %. Práve v tejto kategórii obcí nastala v medzicenzovom období najvýraznejšia zmena. Ich počet klesol na

polovicu, keď v roku 2001 hodnota sledovaného ukazovateľa bola nižšia ako 10 % len v šiestich obciach (5,2 %). Mierne sa znížil aj počet obcí, kde P_S nadobudol hodnotu do 50 % (34 obcí, resp. 29,6 %). Mierne sa naopak zvýšil počet obcí s hodnotou P_S nad 50 %, a to na 81 (70,4 %). Nezmenil sa však počet obcí, ktoré zaznamenali hodnotu P_S 90,1 % a viac (tab. 1).

Obrázok 4: Obce FMR Bratislava zoradené podľa podielu obyvateľstva slovenskej národnosti na celkovom počte obyvateľov obcí v rokoch 1991 a 2001;

Zdroj: SEBD 1991, SODB 2001 a vlastné výpočty;

Zmeny v národnostnej štruktúre obcí FMR Bratislava, ktoré do istej miery možno považovať za dôsledok prebiehajúcej decentralizácie obyvateľstva v rámci regiónu, potvrdzuje aj obr. 4. Je z neho zrejmé, že v roku 2001 sa počet obcí s najnižšími hodnotami P_S oproti roku 1991 znížil. Zároveň sa však aj znížil počet obcí s najvyššími hodnotami P_S .

Takéto zníženie variability hodnôt možno vysvetliť tým, že obce, ktoré boli prijímateľmi migračných tokov z jadra, sa svojou národnostnou štruktúrou priblížili k národnostnej štruktúre jadra regiónu. Vzhľadom na to, že jadro regiónu malo už v roku 1991 vyše 90% podiel obyvateľstva slovenskej národnosti, toto tvrdenie podporuje aj fakt, že vo všeobecnosti prudší nárast hodnôt P_S zaznamenali obce s najnižšími podielmi tohto ukazovateľa na začiatku sledovaného obdobia. Naopak, u obcí s najvyššími hodnotami sledovaného ukazovateľa v roku 1991 nastal len mierny pokles jeho hodnôt.

5. Záver

Zmeny národnostnej štruktúry obyvateľov FMR Bratislava v medzicenzovom období 1991 – 2001 do značnej miery zodpovedajú dominantným migračným trendom, ktoré v tomto období FMR Bratislava zaznamenal. Väčšie či menšie odchýlky zodpovedajú faktu, že zmeny v národnostnej štruktúre obyvateľstva podliehajú okrem migrácie aj mnohým iným faktorom.

Je možné, že v období po roku 2001, kedy sa intenzita procesu decentralizácie obyvateľstva zvýšila, sa upevní aj vzťah medzi hodnotami miery čistej migrácie a zmenami podielu slovenskej národnosti na celkovom počte obyvateľov jednotlivých obcí.

6. PodĎakovanie

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 1/0181/09 „Súčasný procesy redistribúcie obyvateľstva na Slovensku“, ktorý bol financovaný grantovou agentúrou VEGA.

7. Literatúra

- [1] BEZÁK, A. 1999. Development of Urban and Rural Populations in Slovakia between 1970 and 1995. In: *Geographica Slovenica*, 1999. Vol. 31, s. 170-177.
- [2] BEZÁK, A. 2000. Funkčné mestské regióny na Slovensku. *Geographia Slovaca* 15. 89 p. VEDA, vydavateľstvo SAV, 2000. ISSN 1210-3519.
- [3] Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky 1991 – 2009. Štatistický úrad SR, Bratislava, 1991-2009.
- [4] MAJO, J. 2009. Etnická štruktúra Slovenska. In: Bleha, B. *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí- kontinuita či nová éra?* s. 148 – 164, Geografika, Bratislava, 2009. ISBN 978-80-89317-11-0.
- [5] NOVOTNÝ, L. 2011. Regióny najväčších slovenských miest v modeloch urbánneho vývoja, 11 s., *Suburbanizace.cz*, 2011. ISSN 1803-8239.
- [6] NOVOTNÝ, L. 2011. Migračné trendy vo funkčnom mestskom regióne Bratislava. In: *Geografická revue*, 2011. Roč. 7, č. 1, s. 171-191. ISSN 1336-7072.
- [7] SĽDB 1991. Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991, Štatistický úrad SR. 1992
- [8] SODB 2001. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001, Štatistický úrad SR. 2002

Adresa autora

Ladislav Novotný, Mgr.
Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta UPJŠ Košice,
Jesenná 5
ladislav.novotny@upjs.sk

Trendy vo vývoji rozvodovosti Trends in development of the divorce rate

Karol Pastor

Abstract: The paper investigates the mechanisms and straight causes of the increase in the divorce rates in Slovakia. The increasing average age at divorce does not mean the increasing stability of marriage, but confirms the growing tendency to divorce in later life periods, as well. In despite of some expectations, the increasing average age at marriage leads not to the lessening, but growing numbers of divorces. It is because in the past the smallest probability of divorce possessed the young (but adult) brides and grooms. In the new marital patterns probability of divorce for young adult has radically grown. Further, in Slovakia, the divorce rates were traditionally lower in the country than in towns. Nowadays these differences have been lessening, similarly as among the living conditions in urban and rural areas.

Key words: Slovakia, urban and rural, crude divorce rate, probability of divorce, marriage age, changes after 1990, trend.

Kľúčové slová: Slovensko, mesto a vidiek, hrubá miera rozvodovosti, pravdepodobnosť rozvodu, sobášny vek, zmeny po r. 1990, trend.

JEL classification: J12, R10

1. Úvod

Rovnako ako v celej východnej polovici Európy, i na Slovensku politické zmeny 1989 - 1990 znamenajú prelom aj v demografickom vývoji. Ako dôsledok nastupujúcej Druhej demografickej revolúcie a zmenenému prístupu štátu k populačným otázkam mení sa aj maritálne správanie.

Zatiaľ čo pred rokom 1990 patrilo Slovensko v rámci Európy medzi krajiny s nízkou rozvodovosťou, v súčasnosti už presahuje európsky priemer. Vývoj je alarmujúci, rozvodovosť rastie vo všetkých ukazovateľoch (porovnaj tiež Obr.1 a 2). Ako konštatuje B. Šprocha v štúdiu [6], realizujú sa takmer všetky návrhy a úhrnná rozvodovosť manželstiev v r. 2008 dosiahla hodnotu 0,41. Rastie aj priemerná dĺžka trvania rozvádzajúcich sa manželstiev (postupne sa predĺžila od 10,7 rokov r. 1990, po 14,6 rokov r. 2010), čo sa niekedy uvádza ako jediný pozitívny údaj a mylne sa interpretuje ako zvyšovanie stability.

To je však klamné. Vďaka klesajúcej sobášnosti totiž podstatne ubudlo nových manželstiev, ich stabilita však nevzrástla. Druhou hlavnou príčinou narastajúcej priemernej dĺžky rozvádzajúcich sa manželstiev je, že k rozvodu sa uchylujú aj staršie páry. Dnes sa v miere omnoho väčšej ako doteraz rozpadávajú aj manželstvá, ktoré vytrvali spolu desaťročia. Tak napr. r.1990 sa rozviedlo na Slovensku 594 manželstiev trvajúcich viac ako 25 rokov, r. 2010 bolo takých párov až 1824, viac než trikrát toľko. (Na porovnanie, príslušné sobáše kohorty z r. 1965 a 1985 sa až tak nelíšili, sobášilo sa 30512 resp. 38930 párov).

V minulosti rozvodovosť patrila u nás medzi najviac diferencované demografické procesy, v súčasnosti sa Slovensko aj v tomto ohľade homogenizuje. Rozvodovosť bola koncentrovaná do miest a potom najmä do Bratislavy, v súčasnosti sa rozdiely výrazne znižujú. Prezentovaný článok sa zameriava na dva aspekty tohoto vývoja v podmienkach

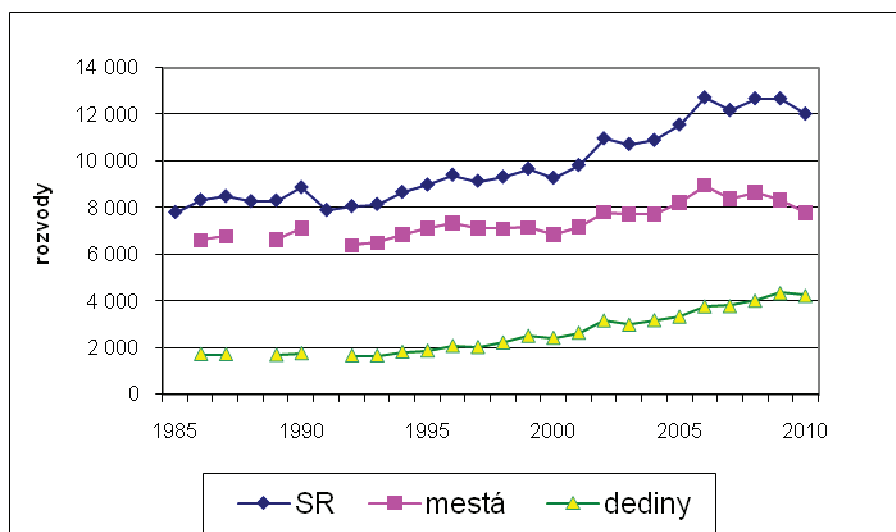
Slovenska: nárast rozvodovosti na vidieku a nárast pravdepodobnosti rozvodu. Vychádza z oficiálnych dostupných údajov ŠÚ SR, ako sú publikované v Pramennom diele //ŠUSR// či už v tlačenej alebo elektronickej podobe. Ak nie je uvedené inak, dáta pochádzajú práve odtiaľ. Žiaľ, niektoré dáta chýbajú.

2. Rozvodovosť v mestách a na vidieku

Väčšina obyvateľov Slovenska žije v mestách, ktorých dnes máme 138, z toho asi 20 má menej ako 5000 obyvateľov. Podiel mestského obyvateľstva v minulosti pomaly narastal až na hodnotu 58,7 % roku 1990, aby sa náhle zmenil na pomalý pokles (54,8 % r. 2010). Za týmito zmenami je nielen prirodzený pohyb a migrácia, ale aj administratívne zásahy, ako vyhlásenie obce za mesto (posledne r. 2001 Krásno nad Kysucou a Šaštínske Stráže), alebo naopak odčlenenie obce od mesta, ku ktorému bola v minulosti umelo pripojená (Hrnčiarovce, Ľubica...). Dôležité sú tiež zmeny v smerovaní migrácie po r. 1990. Tak zastavenie hromadnej bytovej výstavby v mestách viedlo k spomaleniu prílevu vidieckeho obyvateľstva do miest, a naopak suburbanizácia znamená sťahovanie zámožnejších obyvateľov z miest do novovybudovaných vilových štvrtí v prímestských obciach.

Je všeobecne známe, že stupeň urbanizácie územia má výrazný vplyv na demografické správanie. V podmienkach Slovenska okolo r. 1990 je ukázané napr. v prácach [3], [4], že v malých obciach je vyššia religiozita, sobášnosť, pôrodnosť, na druhej strane nižšia rozvodovosť, umelá potratovosť, menej detí narodených mimo manželstva, nižší sobášny vek... Súvisí to nielen s odlišným spôsobom života, kultúrnou a sociálnou klímou priaznivou k rodine, ale aj s donedávna rozšíreným tradičným životopisom ľudí, ktorí sa narodili na dedine, tam bývali ešte v čase sobáša, možno i pri narodení dieťaťa, potom sa presťahovali do novostavby v meste, a tam sa rozviedli.

Rozvodovosť rastie na Slovensku dlhodobo, hoci od r. 1990 so zmenenou dynamikou. Je dôležité si povšimnúť, že na vidieku rastie inak ako v mestách a že tradičné rozdiely sa znižujú alebo vôbec prestávajú platiť (Obr. 1, 2, Tab. 1., 2, 3). Dá sa povedať, že vidiek sa prispôbuje mestu. Žiaľ, pre nedostatok podrobných údajov možno sledovať len niektoré ukazovatele.

Obr. 1 - Rozvody v SR v mestách a na vidieku

Na Obr.1 je znázornený vývoj počtu rozvodov v mestách a na vidieku. Okolo r. 1990 rozvody v mestách tvorili 80 % počtu všetkých rozvodov, v súčasnosti (okolo 2010) to je iba 65%. Hrubá miera rozvodovosti (*hmr*) vzrástla v mestách len mierne (až do r. 2002 sa držala zhruba na európskom priemerí), na vidieku vzrástla viac ako dvojnásobne (Tab. 1).

Tabuľka 6: Vývoj hrubej miery rozvodovosti v SR v mestách a na vidieku

rok	1990	2000	2010	Nárast 2011/1990
mesto	2,28	2,24	2,61	114 %
vidiek	0,81	1,04	1,73	214 %

Ešte výraznejšie rozdiely sa prejavujú vo vývoji indexu rozvodovosti (*ir*). Je to preto, že na vidieku bol pokles sobášnosti rýchlejší (Tab.2, Tab.3).

Tabuľka 2: Vývoj hrubej miery sobášnosti v SR v mestách a na vidieku

rok	1990	2000	2010	podiel 2011/1990
mesto	7,17	4,79	4,88	68 %
vidiek	8,28	4,81	4,44	53 %

V minulosti bol podiel sobášov v mestách 53%, t.j. nižší ako podiel mestského obyvateľstva, za posledné roky je to naopak, okolo 58 %. Hrubá miera sobášnosti (*hms*) bola vždy vyššia na vidieku ako v meste, avšak od r. 2001, kedy *hms* dosiahla na Slovensku minimum, je *hms* vyššia v meste ako na vidieku a opatrne narastá. (Na tomto konštatovaní nič nemení ani skutočnosť, že rok 1990 je vo vývoji sobášnosti vďaka ohlásenému zrušeniu mladomanželských pôžičiek netypický). Nie je jasné, prečo výmena pozícií mesta a dediny nastala práve v roku minimálnej sobášnosti. Možno je to preto, že ohlásené zmeny v štátnej rodinnej politike oslovili viac mestské obyvateľstvo ako vidiecke. Pre zaujímavosť, na jeseň 2000 vyhlásilo KDH program Áno pre rodinu, ktorý do istej miery zmenil štátnu politiku a tiež aj verejnú mienku.

Tabuľka 3: Vývoj hrubej miery rozvodovosti v SR v mestách a na vidieku

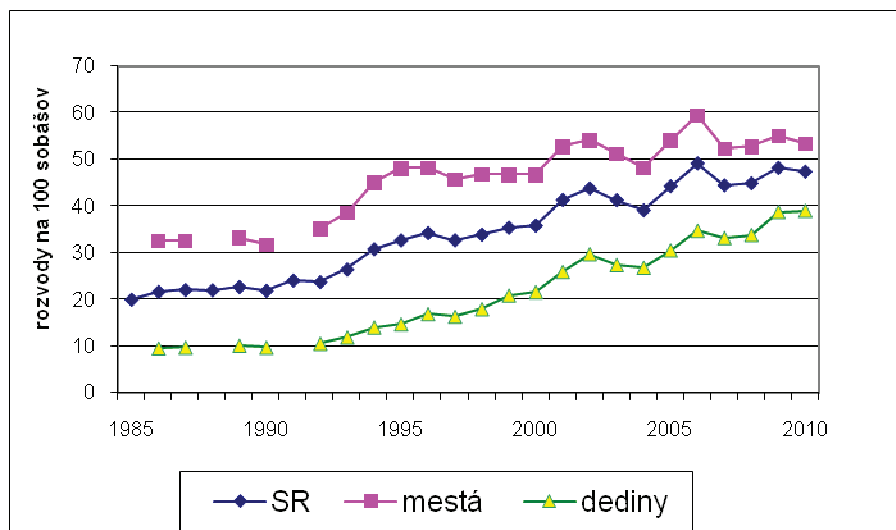
rok	1990	2000	2010	nárast 2011/1990
Mesto	31,83	46,72	53,50	168 %
Vidiek	9,73	21,59	38,97	400 %

Oslabenie vážnosti (a preto i stability) manželstva po r. 1990, ktoré sa prejavilo v oboch procesoch, najviac vidno na vývoji indexu rozvodovosti (*ir*, počet rozvodov na 100 sobášov), Ako možno vyčítať z Tab.3 a na Obr. 2. index rozvodovosti za posledných 20 rokov vrástol v mestách 1,68 krát, na vidieku však 4,0 krát.

Za jednu z príčin rastu rozvodovosti možno teda označiť zblížovanie mesta a dediny aj v spôsobe života. Dedina sa pripodobňuje mestám viacerými cestami:

- mizne to, čo dedinu robilo dedinou (sĺepky, práca na poli)
- dedinčania chodia žiť do mesta (škola, práca, dokonca i škôlka)

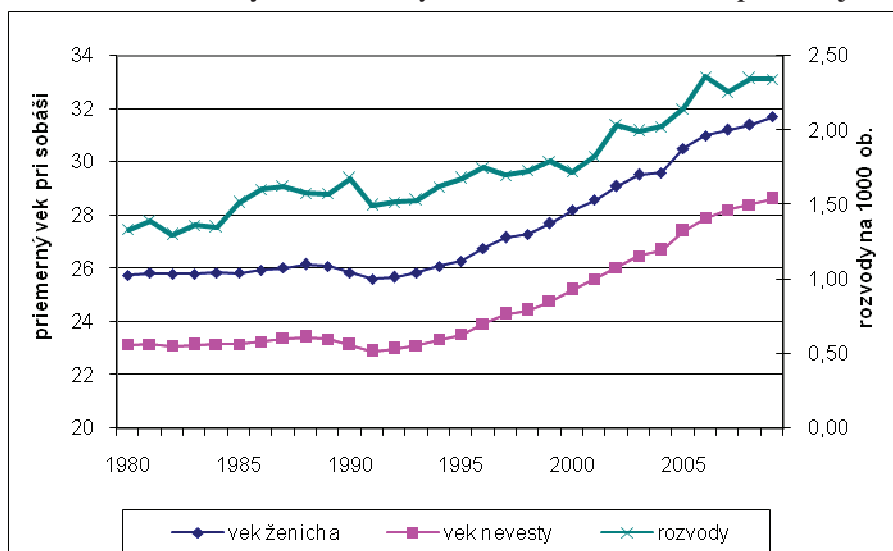
- mestská kultúra (telenovely, diskotéky,...) sa šíri plošne aj na dedinu
- dedinu pretvárajú na mesto aj ľudia, ktorí sa do nej sťahujú z mesta.

Obr. 2 – Index rozvodovosti v SR v mestách a na vidieku

3. Rozvody a vek pri sobáší

Vo verejnosti je rozšírený názor, že čím sú snúbenci starší, tým sú pripravenejší a ich manželstvo bude stabilnejšie. Preto sa po revolučných zmenách r.1990 objavili úvahy, že vďaka posunu sobášneho veku na neskôr poklesne rozvodovosť. Ako vieme, stal sa pravý opak. Po r. 1990 sa zvyšoval priemerný sobášny vek a - navzdory niektorým očakávaniam - rástla i rozvodovosť v absolútnych i relatívnych číslach a tento trend pokračuje.

Obr. 3 – Vývoj hrubej miery rozvodovosti a priemerného veku pri sobáší v SR

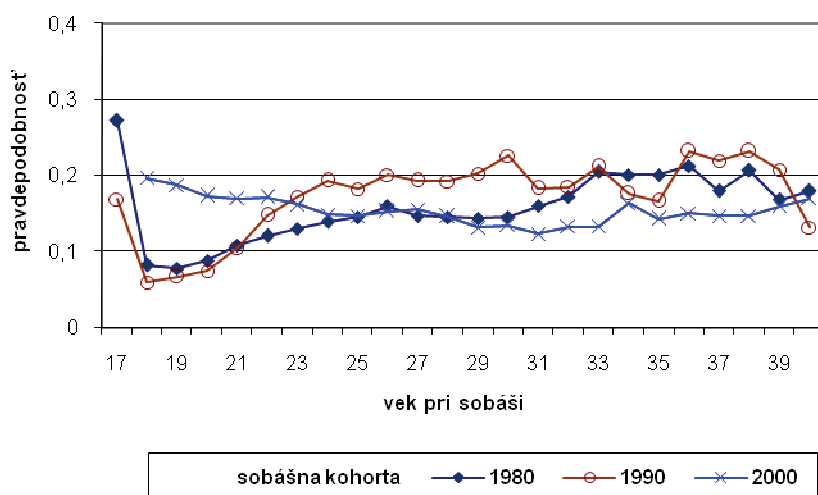
Niet pochyb, že manželstvá nedospelých snúbencov sú extrémne nestabilné. Lenže takých je pomerne málo a priemerný sobášny vek prakticky neovplyvňujú. Pre dospelých snúbencov však implikácia „čím mladší snúbenci, tým nestabilnejšie manželstvo“ platiť nemusí.

Ako ukázali práce Mordáčika [2], Pastora [5] a Bátorovej [1], závislosť medzi sobášnym vekom a pravdepodobnosťou rozvodu nemusí byť monotónna. V týchto prácach sa skúmala pravdepodobnosť rozvodu do 10 rokov od sobáša v závislosti od veku pri sobáši. Takéto údaje ŠÚ SR nepublikuje, takže ich treba rekonštruovať. Akýmsi prekvapením je, že z kohorty sobášených r. 1980 (a podobne i iné kohorty pred r. 1990) najnižšiu pravdepodobnosť rozvodu (okolo 7-8 %) mali nevesty 19-23 ročné a ženisi zhruba o 3 roky starší. To korešponduje s ľudovou skúsenosťou („Keď má dievča dvadsať rôčkov, treba ju vydať...“) a so zaužívanou praxou pred r. 1990. Podľa tohoto modelu, po skončení školy a základnej vojenskej služby sa chlapec či dievča považovali za pripravených na vážnu známosť a manželstvo.

Dodajme, že v tom čase to boli najpočetnejšie sobášne veky a že pred r. 1990 *hmr* dosahovala hodnoty pod 1,5 promile. Okrem najmladších ženíchov resp. neviest (pod 18 rokov) druhé, pomerne ploché maximum dosahovala táto závislosť vo veku okolo 35-40 rokov (pravdepodobnosť okolo 0,18) a potom opäť pomaly klesala, zrejme najmä preto, že pre starších snúbencov výrazne vzrastá pravdepodobnosť ukončenia manželstva úmrtím jedného z manželov. (Obr. 4).

Vysvetlenie uvedených paradoxov presahuje rámec tohoto článku a nemožno sa pritom vyhnúť hypotézam. Jednako, manželstvom sa dovršuje proces socializácie jednotlivca a je naozaj možné, že mladí snúbenci sú tvárnejší a ľahšie sa socializujú. Tí starší už možno získali návyky, ktorých sa ťažko zbavujú, i keby boli na prekážku budovaniu fungujúceho vzťahu. Z toho vyplýva, že založenie rodiny netreba príliš dlho odkladať.

Iné vysvetlenie hľadá príčiny v štruktúre sobášených. Vidiecke dievčatá sa vždy vydávali v priemere skôr ako mestské a zároveň na vidieku bola nižšia rozvodovosť (to platí i dnes). Dalo by sa teda predpokladať, že zásluhu na nízkej pravdepodobnosti rozvodu mladých neviest majú vidiecke dievčatá, jednoducho preto, že sú z vidieka (analogicky ženisi). Teda že dôležité je prostredie, nie vek. Ako ukážeme neskôr, toto vysvetlenie zlyháva.

Obr. 4 – Pravdepodobnosť rozvodu do 10 rokov od sobáša podľa veku pri sobáši, ženy SR, sobášne kohorty 1980, 1990, 2000. Dáta: [2], [5], [1].

Výpočty [1] a [5] ukazujú, že tvar závislosti pravdepodobnosti rozvodu od veku pri sobáši (krivky na Obr. 4) sa postupne menil. Pre sobášne kohorty 2000 (čo sú najnovšie dáta) je táto krivka pomerne plochá (od veku 18 rokov u neviest a asi 23 rokov u ženíchov) a má

veľmi plytké (štatisticky nevýznamné) minimum vo veku 30-35 rokov a hodnotách okolo 0,15). To ale znamená, že pravdepodobnosť rozvodu u mladých neviest do 25 rokov a ženíchov ešte o niečo starších prudko vzrástla. Dodajme, že to sú práve tí, ktorí prežívali pubertu po r. 1989. Dnešní mladí ľudia, ktorí formovali svoje postoje k rodinnému životu už v postmodernej dobe, sú horšie pripravená na manželstvo ako mládež kedykoľvek predtým. (Možno tu hovoriť o „mentálnej kohorte“.)

Ako sa na tomto náraste pravdepodobnosti rozvodu sa podieľajú vidiecki ženisi a nevesty? Práve preto, že na vidieku sa berú ľudia priemerne mladší a že miery rozvodovosti sú na vidieku ešte stále nižšie ako v mestách, zdá sa, že vidiek sa na tomto náraste podieľa viac ako mesto. Dodajme však, že tieto analýzy sledujú len rozvody do 10 rokov, pritom však vzrastá i pravdepodobnosť rozvodu starších manželstiev.

4. Záver

Príčiny rastu rozvodovosti treba vidieť jednak vo všeobecných tendenciách (rast individualizmu a poklesom „sociálneho kapitálu“, nedocenenie a nepripravenosť na manželstvo), jednak v zmene spôsobu života hlavne na vidieku (pripodobňovanie sa mestu). Ako sa ukazuje, téma by si zaslúžila viac pozornosti odbornej verejnosti, vrátane pedagógov a politikov.

Riešené v rámci úlohy Vega 1/0077/09.

Literatúra

- [1] BÁTOROVÁ, S. 2011. Modelovanie vývoja sobášnosti a rozvodovosti. Diplomová práca, FMFI UK Bratislava.
- [2] MORDÁČIK, J. 2004. Aplikácia štatistických metód pri modelovaní maritálneho správania. Diplomová práca, FMFI UK Bratislava.
- [3] PASTOR, K. 1993. Vzťahy medzi demografickými charakteristikami okresov Slovenska. Populačné zdroje regionálneho rozvoja Slovenska, Bratislava, september 1993. Zborník referátov zo IV. demografickej konferencie, SŠDS, s. 91-97.
- [4] PASTOR, K. 1994. Religiozita ako demografický faktor. Slovenská štatistika a demografia 4, č. 1, s. 13-23.
- [5] PASTOR, K. 2010. The probability of divorce and the marriage age. Slovakian experience. Poster P-84. European population conference, Vienna 2010.
- [6] VAŇO, B. A KOL. 2009. Populačný vývoj v Slovenskej republike 2008. Infostat, Bratislava. Dostupné na webe <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/PV2008.pdf>
- [7] ŠÚ SR (Štatistický úrad Slovenskej republiky). Pohyb obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1992-2010. Pramenné dielo. Dostupné na webe <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=6674>

Adresa autora:

Doc. RNDr. Karol Pastor, CSc.
FMFI UK, Mlynská Dolina
842 48 Bratislava
pastor@fmph.uniba.sk

Sociálna ochrana - regionálny pohľad (mesto a vidiek)

Social protection - regional perspective (town and country)

Alexandra Petrášová

Abstract:

The contribution is focused on comparing the age structure of the SR and the EU-27 and analysing the data of social indicators from the municipal statistics. The third part monitors the pension expenditure in the EU (ESSPROS methodology) and pension recipients in the Slovak Republic in the regional structure.

Key words: Age structure of population, social indicators of urban and rural statistics, expenditure on pensions and pension beneficiaries in structure by districts.

Kľúčové slová: Veková štruktúra obyvateľstva, sociálne ukazovatele mestskej a obecnej štatistiky, výdavky na dôchodky v EÚ a poberatelia dôchodkov v regionálnom členení.

JEL classification: J14, P26, P36.

1. Úvod

Príspevok je orientovaný na porovnanie vekovej štruktúry SR a EÚ-27, na analýzu údajov sociálnych ukazovateľov mestskej a obecnej štatistiky a na výdavky na dôchodky v EÚ a SR a poberateľov dôchodkov v regionálnom členení.

2. Porovnanie vekovej štruktúry obyvateľstva k 1.1.2010 v SR s EÚ-27

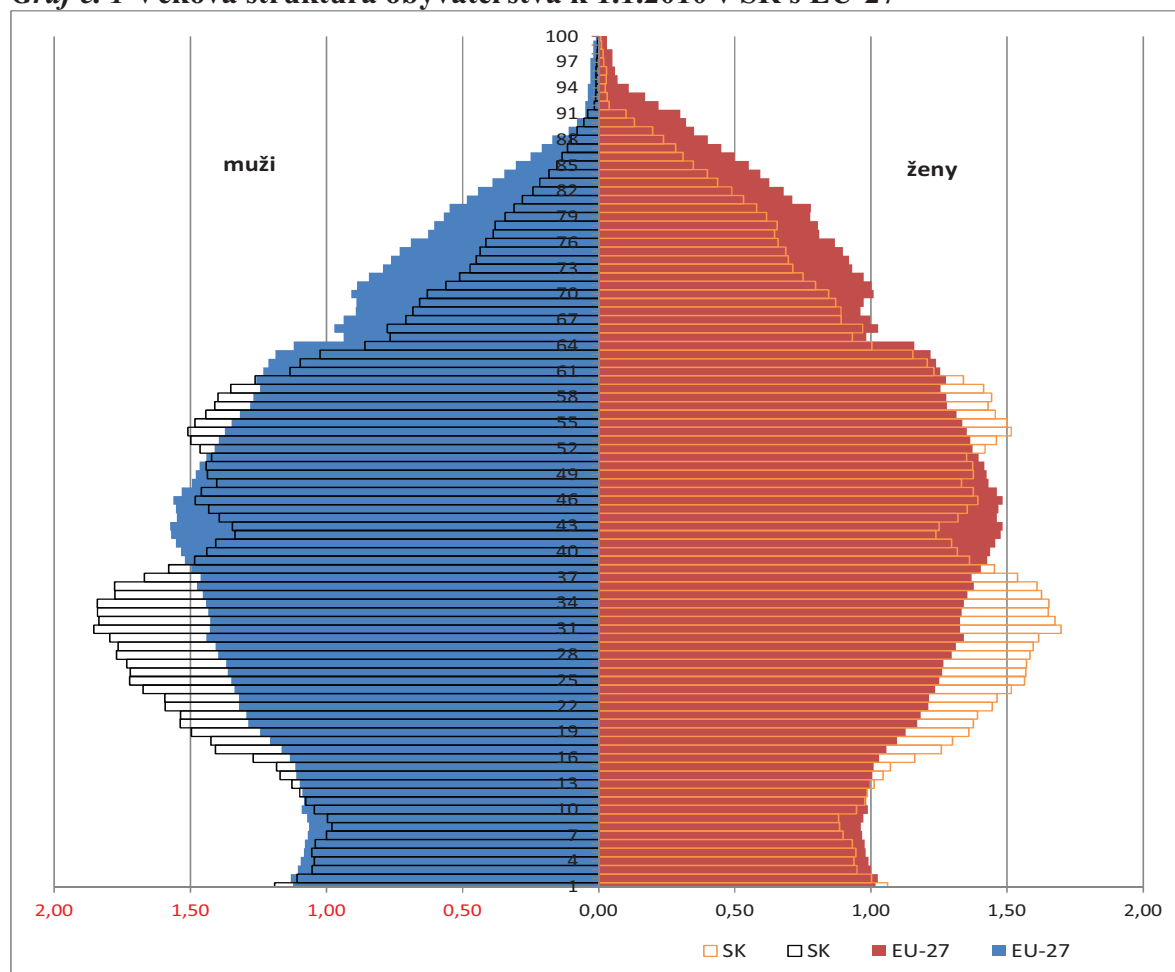
Ak porovnáme vekovú štruktúru obyvateľstva Slovenskej republiky k 1.1.2010 s priemernou vekovou štruktúrou EÚ-27 obyvateľstva (*Tabuľka 1, Graf 1*) môžeme pozorovať nasledovné javy:

- podiel detí do jedného roka je v SR vyšší;
- podiel 2 – 10 ročných detí je trochu vyšší v EÚ-27;
- podiel 16-37 ročných žien a mužov je v SR významne vyšší ako v EÚ-27;
- v SR je nižší podiel obyvateľstva vo veku 39-51 rokov,
- ale vyšší vo veku 52-60 voči EÚ-27;
- podstatne menej sú zastúpené vekové kategórie mužov a žien v SR vo veku 61.

Tabuľka č. 1 Porovnanie vekových skupín obyvateľstva v EÚ 27 a v SR

ženy EU	muži EU	ženy SR	muži SR
		1>	1>
2-10 >	2-10 >	13-38 >>	13-38 >>
39-51 >	39-51 >		
		52-60>	52-60>
61>			

Jav c) treba využiť z najmä pohľadu trhu práce a zvrátenia nepriaznivého demografického vývoja. V krízovom období javy d) a f) znamenajú pre SR nižšie sociálne výdavky. Problémom vyzerá byť pre SR jav e), ale mohol by byť riešený javom c).

Graf č. 1 Veková štruktúra obyvateľstva k 1.1.2010 v SR s EÚ-27

Zdroj: ŠÚ SR, EUROSTAT - demografia

Tabuľka č. 2 Štruktúra obyvateľstva k 31.12.2010 v mestách a vidieckych sídlach v SR

		Spolu	muži%	ženy%
Slovenská republika		5 435 273	48,6	51,4
Mestá	spolu	2 972 248	48,0	52,0
	%	54,7		
	0-14	14,0	51,3	48,7
	15-59	68,3	49,4	50,6
	15-38	37,8	50,8	49,2
	39-51	18,2	48,3	51,7
	60+	17,7	40,3	59,7
Vidiecke obce	spolu	2 463 025	49,3	50,7
	%	45,3		
	0-14	16,9	51,2	48,8
	15-59	64,9	51,5	48,5
	15-38	37,1	51,3	48,7
	39-51	17,4	52,6	47,4
	60+	18,2	39,6	60,4

Zdroj: ŠÚ SR, EUROSTAT – demografia

V SR žije v mestách 54,7 % a vo vidieckych sídlach 45,3 %. Vo vidieckych sídlach žije viac 0-14 ročných detí (o 2,9 % vyšší podiel) a h obyvateľov 60 rokov a starších (o 0,5 %). Vyšší je podiel aktívneho obyvateľstva v mestách, najmä vo vekovej skupine 15-38 ročných (Tabuľka 2).

3. Sociálne ukazovatele za mestá a obce

ŠÚ SR prevádzkuje na svojej webovej stránke databázu mestskej a obecnej štatistiky. Informačný systém MOŠ poskytuje štatistické informácie za každú obec a mesto SR s možnosťou definovať pri výstupoch rôzne územné jednotky SR s perspektívnou väzbou na európske štatistiky. Sústava ukazovateľov sledovaných v tomto štatistickom systéme sa skladá zo spoločných ukazovateľov MOŠ-MIS a je doplnená údajmi z iných štátnych a rezortných zisťovaní.

Tabuľka č. 3 Ukazovatele sociálneho zabezpečenia v mestách a vidieckych sídlach v SR

Ukazovateľ	1996			2008		
	SR	Mestá%	VO (%)	SR	Mestá%	VO (%)
Domovy sociálnych služieb pre deti	71	67,6	32,4	59	81,4	18,6
Domovy sociálnych služieb pre deti - počet miest	4 324	66,7	33,3	2 131	85,9	14,1
Domy osobitného určenia s opatrovateľskou službou	54	92,6	7,4	57	64,9	35,1
Občania v domoch osobitného určenia s opat.službou	:	:	:	1 406	70,5	29,5
Domovy dôchodcov	111	62,2	37,8	222	59,5	40,5
Domovy dôchodcov - počet miest	10 321	73,5	26,5	13 893	79,2	20,8
Počet evidovaných uchádzačov o zamestnanie spolu	308 643	51,3	48,7	379 553	45,5	54,5
Počet evidovaných uchádzačiek o zamestnanie	155 633	53,0	47,0	176 852	46,3	53,7

Zdroj ŠÚ SR MOŠ-MOŠ

Sociálne služby boli a sú ešte dostupnejšie v mestách ako vo vidieckych sídlach. V roku 2008 sa znížili počty domovov sociálnych služieb pre deti a počet miest v porovnaní s rokom 1996 najmä vo vidieckych sídlach. Zvýšil sa počet miest v domovoch dôchodcov, ale znížil sa podiel vo vidieckych obciach. Zvýšil sa podiel evidovaných uchádzačov o zamestnanie vo vidieckych sídlach.

Tabuľka č. 4 Zdravotná starostlivosť v mestách a vidieckych sídlach v SR

Ukazovateľ	2005			2008		
	SR	Mestá%	VO (%)	SR	Mestá%	VO (%)
Polikliniky samostatné	61	91,8	8,2	48	97,9	2,1
Nemocnice všeobecné a špecializované	138	87,0	13,0	114	94,7	5,3
Liečebne pre dlhodobo chorých	:	:	:	:	:	:
Lekárne a výdajne liekov	1 104	76,9	23,1	1 306	73,7	26,3
Samostatné ambulancie praktického lekára pre dospelých	2 111	74,5	25,5	2 141	71,8	28,2
Samostatné ambulancie praktického lekára pre deti	1 142	74,3	25,7	1 164	72,1	27,9
Samostatné ambulancie praktického lekára stomatóloga	2 423	82,2	17,8	2 343	80,3	19,7
Samostatné ambulancie lekára špecialistu	5 957	98,4	1,6	8 337	96,6	3,4
Rýchla zdravotnícka pomoc	88	97,7	2,3	267	70,0	30,0
Detské jasle	:	:	:	69	91,3	8,7
Počet detí v detských jaslach	:	:	:	1 670	95,0	5,0

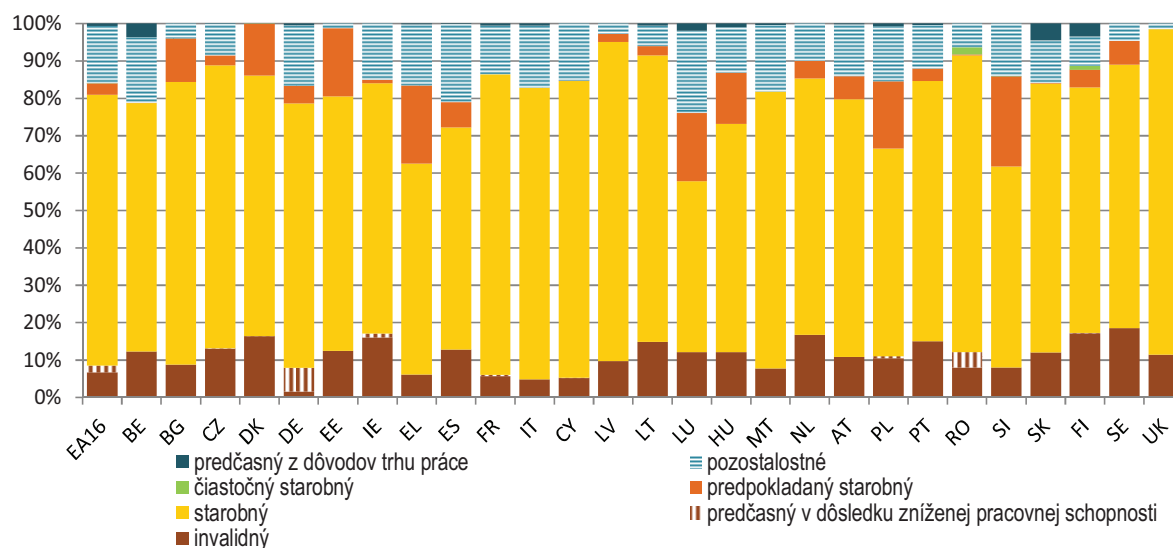
Zdroj ŠÚ SR MOŠ-MOŠ

V roku 1996 existovalo 7 liečební pre dlhodobu chorých, do roku 2008 už boli všetky zrušené. Kým v roku 1996 v SR existovalo 218 lekární (71,6% v mestách), v roku 2008 sa ich počet zvýšil na 1 306 (26,3 %). Zvyšuje sa podiel dostupnosti služieb zdravotníckych ambulancií vo vidieckych sídlach a podiel poskytovateľov rýchlej zdravotnej pomoci sa v roku 2008 zvýšil na 30 %. Nízky je podiel detí umiestnených v detských jasliach vo vidieckych sídlach (5 %).

4. Poberatelia dôchodkov a výdavky na dôchodky

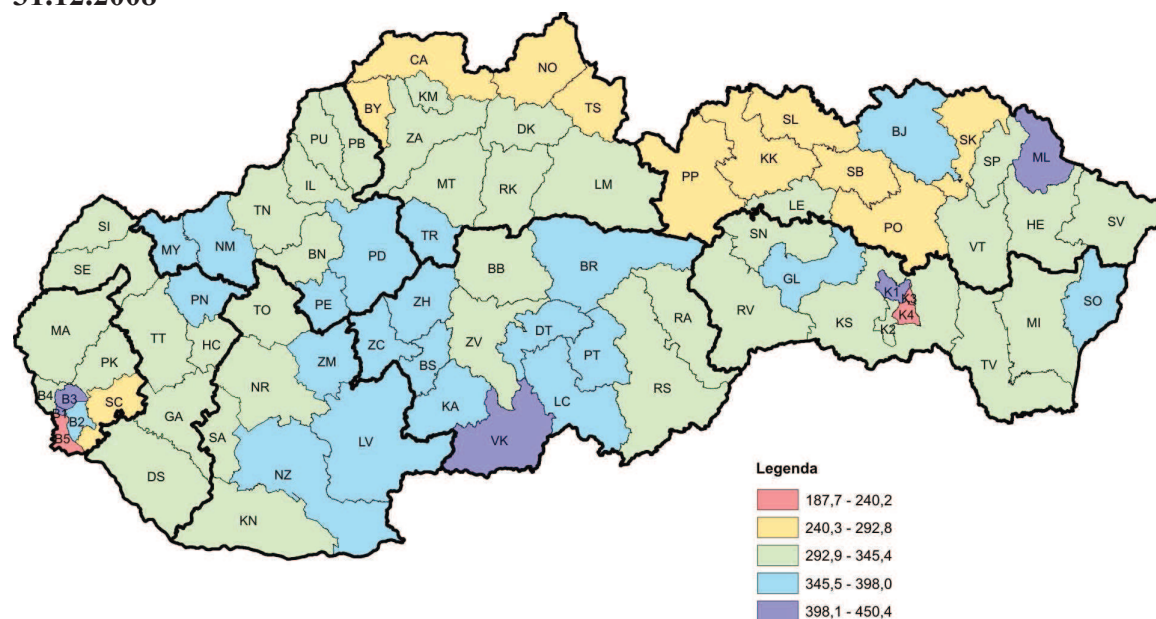
Metodika ESSPROS pozná 7 kategórii dôchodkov: invalidný, predčasný z dôsledku zníženej pracovnej schopnosti, starobný, čiastočný starobný, predpokladaný starobný, pozostalostné a predčasný z dôvodov trhu práce. (Tabuľka č. 3, graf 2).

Graf č. 2 Veková štruktúra obyvateľstva k 1.1.2010 v SR a EÚ-27, 2008

Zdroj: EUROSTAT-ESSPROS

Graf 3 Poberatelia dôchodkov (úhrn) na 1000 obyvateľov v SR vo veku 15-64 k 31.12.2008

Tabuľka č. 3 Výdavky na dôchodky v EÚ-27, 2008

	PPS na obyvateľa	Euro na obyvateľa (stále ceny 2000)	% HDP	Štruktúra dôchodkov podľa kategórie v %						
				starobný	predpokladaný starobný	čiasťočný starobný	invalidný	predčasný v dôsledku zníženej pracovnej schopnosti	pozostalostné	predčasný z dôvodov trhu práce
EU 27	2 924	2 551	11,7	73,5	3,6	0,0	7,9	1,5	13,0	0,6
EU 15	3 288	3 064	11,9	74,1	3,0	0,0	7,7	1,5	13,1	0,5
EA 16	3 673	3 201	12,4	72,5	3,1	0,0	6,6	1,8	15,3	0,7
Belgicko	3 280	3 038	11,4	66,5	0,1	0,0	12,2	0,0	17,6	3,7
Bulharsko	753	223	7,0	75,5	11,7	:	8,7	:	4,1	:
Česká republika	1 715	1 010	8,5	75,7	2,7	:	13,0	0,1	8,5	0,0
Dánsko	3 342	4 054	11,1	69,7	14,0	0,0	16,3	0,0	0,0	:
Nemecko	3 539	3 302	12,3	70,7	4,7	0,0	1,5	6,4	16,3	0,5
Estónsko	1 203	592	7,1	68,0	18,3	:	12,4	:	1,3	:
Írsko	2 023	1 884	6,0	67,0	0,9	:	16,0	1,0	15,1	:
Grécko	2 932	2 051	12,6	56,4	21,0	:	6,0	:	16,3	0,3
Španielsko	2 382	1 699	9,3	59,4	6,7	:	12,8	:	20,9	0,2
Francúzsko	3 663	3 540	13,6	80,4	0,0	0,0	5,6	0,3	13,0	0,6
Taliansko	3 818	3 178	15,0	78,0	0,0	0,0	4,8	0,0	16,6	0,6
Cyprus	1 649	1 186	6,9	79,4	0,0	:	5,2	0,0	15,4	:
Lotyšsko	855	357	6,0	85,5	2,1	:	9,6	:	2,8	:
Litva	1 156	566	7,4	76,7	2,4	:	14,8	:	5,5	0,6
Luxembursko	5 765	5 688	8,3	45,7	18,3	0,0	12,1	0,0	22,0	2,0
Maďarsko	1 776	792	10,9	61,1	13,7	:	12,1	:	12,2	1,0
Malta	1 788	1 088	9,3	74,1	0,0	:	7,7	:	17,7	0,5
Holandsko	4 037	3 640	12,0	68,6	4,6	0,0	16,7	0,0	10,1	0,0
Rakúsko	4 319	4 024	13,9	68,9	6,1	0,0	10,7	0,1	13,9	0,3
Poľsko	1 645	904	11,6	55,6	17,9	:	10,5	0,5	14,8	0,8
Portugalsko	2 598	1 698	13,2	69,6	3,3	0,0	15,0	0,0	11,7	0,4
Rumunsko	898	178	7,5	81,0	0,3	2,0	8,0	4,2	6,5	:
Slovinsko	2 204	1 234	9,6	53,9	24,1	0,0	7,9	0,0	14,1	0,0
Slovenská republika	1 290	595	7,1	71,9	0,1	0,0	12,0	0,0	11,4	4,6
Fínsko	3 155	3 307	10,7	66,4	4,8	1,1	17,2	0,1	7,8	3,6
Švédsko	3 623	3 764	11,8	70,4	6,3	:	18,5	:	4,7	0,0
Spojené kráľovstvo	2 529	2 146	8,7	87,2	0,0	0,0	11,3	0,0	1,5	0,0

Zdroj: Eurostat-ESSPROS

Celkové hrubé výdavky na dôchodky (tabuľka 3) v EU-27 v roku 2008 dosiahli 2 924 PPS na obyvateľa (v SR 1 290 PPS na obyvateľa), 2 551 Eur na osobu v stálych cenách (v SR 595 Eur na osobu v stálych cenách) a 11,7 % HDP (v SR 7,1 %). Najnižšie výdavky v % HDP prezentovalo Írsko (6,0 % HDP) s najmladšou populáciou v EU a najvyššie Taliansko (15,0 % HDP) s najstarším obyvateľstvom. Výraznejšie sú rozdiely medzi štátmi EÚ, ak výdavky na dôchodky sú vyjadrené v PPS na osobu. Najnižšie výdavky v PPS na osobu dosiahlo Bulharsko (753) a najvyššie Luxembursko (5 765).

Záver

Článok poukazuje na veľkú výhodu demografickej štruktúry obyvateľstva SR vo vekovej skupine 13 až 38 ročných v porovnaní s vekovou štruktúrou EU-27. Analýza údajov sociálnych ukazovateľov z databázy mestskej a obecnej štatistiky monitoruje vývoj a dostupnosť sociálnych a zdravotných služieb vo vidieckych sídlachh v porovnaní s mestami. Výdavky na dôchodky v SR patria medzi najnižšie v krajinách EÚ a grafické zobrazenie podielu poberateľov dôchodkov na aktívnom obyvateľstve SR prezentuje vysoké regionálne rozdiely.

Poznámky:

¹⁾ Štandarda kúpnej sily (PPS): nezávislá jednotka od národnej meny, ktorá odstraňuje skreslenie rozdielov v úrovni cien. PPS hodnoty sú odvodené z parít kúpnej sily (PPPs), ktoré sú získané ako vážené priemery relatívnych cien s ohľadom na homogénny kôš tovarov a služieb, porovnateľný a reprezentatívny pre každý členský štát

Skratky

EU 15: Belgicko (BE), Dánsko (DK), Nemecko (DE), Grécko (EL), Španielsko (ES), Francúzsko (FR), Írsko (IE), Taliansko (IT), Luxembursko (LU), Holandsko (NL), Rakúsko (AT), Portugalsko (PT), Fínsko (FI), Švédsko (SE) a Spojené kráľovstvo (UK).

EU 25: EU 15 štáty rozšírené o Českú republiku (CZ), Estónsko (EE), Cyprus (CY), Lotyšsko (LV), Litvu (LT), Maďarsko (HU), Maltu (MT), Poľsko (PL), Slovinsko (SI) a Slovensko (SK).

EU 27: EU 25 a nové členské štáty Rumunsko (RO) a Bulharsko (BG).

EA 16 zahŕňa BE, DE, EL, ES, FR, IE, IT, LU, NL, AT, PT, FI, SI, MT, CY a SK.

Literatúra

[1] EK, ESSPROS MANUAL, kat. číslo: KS-RA-07-027-EN-N, dostupný na webe:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/social_protection/methodology

[2] Alexandra Petrášová, ESSPROS – Výdavky a príjmy na sociálnu ochranu, 2007-2008, dostupné na webe:

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=30299>

[3] Európska komisia – EUROSTAT - databáza

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/social_protection/introduction

[4] ŠÚ SR, Slovensko v EÚ, 2011

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=36996>

[5] ŠÚ SR, Mestská a obecná štatistika

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=97>

Adresa autora:

Alexandra Petrášová, Ing., Mgr., PhD.

Tomášiková 10/E

821 02 Bratislava

alexandra.petrasova@statistics.sk

Starnutie populácie SR v kontexte dichotómie mesto – vidiek Population ageing in the SR in the context of urban – rural dichotomy

Zuzana Podmanická

Abstract: The demographic ageing is the central aspect of the contemporary demographic evolution in the most developed countries.

The article deals with the development of the size of the Slovak population and specifically with the demographic ageing, as an important phenomenon significantly affecting development of the society, in urban and rural areas.

Key words: classification, urban areas, rural areas, state of population, age, age indicators, population ageing

Kľúčové slová: klasifikácia, mesto, vidiek, stav obyvateľstva, vek, ukazovatele veku, starnutie populácie

JEL classification: J10

1. Úvod

Dichotómia pojmov mesto a vidiek existuje už od éry starovekých sídel. Zintenzívnenie procesu urbanizácie však spôsobilo prehlbovanie rozdielov medzi mestským a vidieckym prostredím a tým vyvolalo potrebu ich skúmania. Divergentný vývoj spôsobuje demografické, sociálne, kultúrne a ekonomické disparity, ktoré ovplyvňujú rozvoj spoločnosti ako celku a preto je ich skúmanie aktuálnou spoločenskou problematikou.

2. Metodologický aspekt

Vymedzenie vecnej hranice medzi mestom a vidiekom je náročný problém a jednoznačná definícia neexistuje. Problémy sú znásobované jednak kultúrno-historickým vývojom a jednak veľkou variabilitou vidieckeho osídlenia, urbanizačnými procesmi, suburbanizačnými tendenciami.

Klasifikácia miest a vidieka v SR

Novodobé klasifikovanie v SR začalo v povojnovom období a pre sčítanie ľudu, domov a bytov (ďalej len sčítanie) bola v roku 1961 pripravená klasifikácia obcí, pri ktorej bol použitý rad kritérií a vymedzené nasledovné kategórie: mestá, malé mestá, aglomerované obce, vidiecke obce. Napr. mesto bolo definované podmienkami, že hustota obyvateľov na 1 ha zastavanej plochy bola vyššia než 100 osôb, existovalo tam gymnázium alebo odborná škola, aspoň 15 % bytov s 3 a viac izbami, aspoň časť obce s vodovodom a kanalizáciou, poliklinika alebo 5 stálych lekárskeho miest, hotel s 20 posteľami, najviac 10 % ekonomicky aktívnych v poľnohospodárstve, sieť služieb vyššieho typu, charakter mesta s hľadiska dopravy a priemyslu, sieť verejného stravovania.[1]

Táto klasifikácia sa aplikovala aj pri sčítaní v roku 1970.

Klasifikácia obcí pre sčítanie v roku 1980 aplikovala kategórie obcí: mestá, aglomerované obce, vidiecke obce. Pre mesto bolo základným kritériom veľkosť spádového územia a podporné kritériá, ako zaradenie obce pri sčítaní v roku 1970, ustanovenie MsNV v obci, vymedzenie urbanistických obvodov pri revízii základných sídelných jednotiek, počet obyvateľov k 1.1.1979 s výhľadom rozvoja do roku 2000.[1]

Pri sčítaniach 1991 a 2001 prišlo k zásadnej zmene definovania miest. Na rozdiel od predchádzajúcich sčítaní (1961 – 1980) sa od systému kvalitatívnej klasifikácie sídel prešlo na štatutárne kritérium. V roku 1990 schválila SNR 135 miest.

V roku 2001 boli zákonom definované nové kritériá pre vyhlásenie obce za mesto (Zákon 453/2001 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov a menia a dopĺňajú sa niektoré ďalšie zákony). Mesto a procedúra jeho vyhlásenia je definovaná v § 22 Vyhlásenie obce za mesto, ods. 1: Národná rada Slovenskej republiky môže vždy k 1. januáru na návrh vlády vyhlásiť za mesto obec, ktorá a) je hospodárskym, administratívnym a kultúrnym centrom alebo centrom cestovného ruchu, alebo kúpeľným miestom, b) zabezpečuje služby aj pre obyvateľov okolitých obcí, c) má zabezpečené dopravné spojenie s okolitými obcami, d) má aspoň v časti územia mestský charakter zástavby, e) má najmenej 5 000 obyvateľov. Od roku 2001 má SR 138 miest.

Klasifikácia miest a vidieka podľa OECD

Táto klasifikácia používa len jedno kritérium, a to hustotu osídlenia. Rozlišuje dve hierarchické úrovne – miestnu (LAU2=obce), ktorá definuje vidiecke obce ako obce s hustotou nižšou než 150 obyvateľov na km². Na regionálnej úrovni (NUTS 3= kraje) rozlišuje podľa stupňa rurality v závislosti na tom, aký podiel obyvateľstva regiónu žije v rurálnych oblastiach:

- prevažne mestské regióny (predominantly urban regions) – menej než 15 % obyvateľstva žije vo vidieckych obciach;
- prechodne vidiecke (zmiešané) regióny (intermediate rural regions) – 15-50 % obyvateľov žije vo vidieckych obciach;
- prevažne vidiecke regióny (predominantly rural regions) – viac než 50 % populácie žije vo vidieckych obciach.

Táto klasifikácia neberie do úvahy vplyv prítomnosti hospodárskych aglomerácií na susedné vidiecke regióny, tento je však významný, preto bola rozšírená o kritérium „dostupnosti“ a výsledkom je tzv. **rozšírená klasifikácia OECD**, definovaná hustotou zaľudnenia a vzdialenosťou od mestského centra:

- prevažne mestské regióny (predominantly urban regions);
- prechodne vidiecke regióny blízko mesta (intermediate rural regions, close to a city);
- prechodne vidiecke odľahlé regióny (intermediate rural, remote regions);
- prevažne vidiecke regióny blízko mesta (predominantly rural regions, close to a city);
- prevažne vidiecke odľahlé regióny (predominantly rural, remote regions).

3. Stavy obyvateľstva v mestách a na vidieku v SR

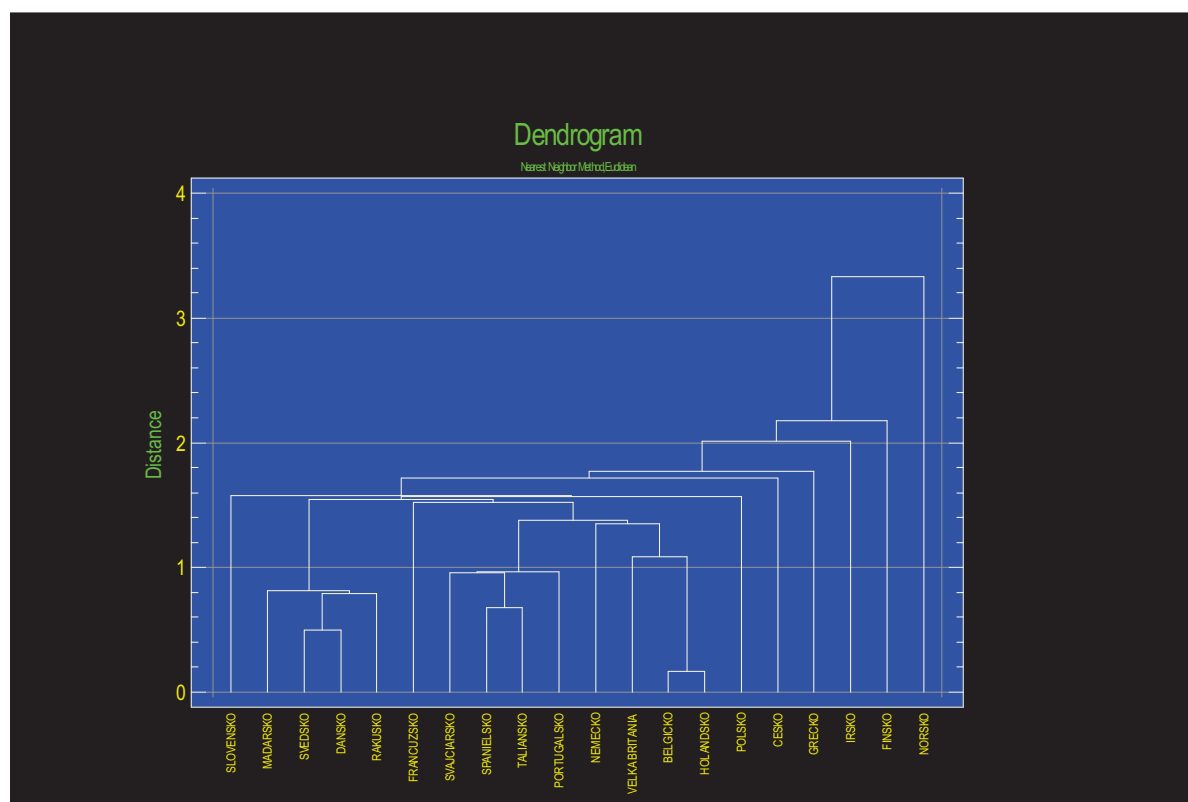
Vývoj stavov obyvateľstva miest a vidieka v Slovenskej republike možno rozdeliť do niekoľkých časových etáp. Do polovice 20. storočia malo Slovensko výrazne rurálny charakter. V roku 1910 malo stupeň urbanizácie 16,2 %, ktorý do roku 1950 stúpol len na hodnotu 24,9 %.[3] Od roku 1950 dochádza k výraznému zintenzívneniu urbanizačných procesov a v 80-tych rokoch podiel mestského obyvateľstva prekročil 50 %. Od roku 1990 však nastupuje obdobie stagnácie predovšetkým pôsobením dezintegračných procesov vo vývoji sídelnej štruktúry, za obdobie roku 1990 - 2001 vzniklo 92 nových obcí. Dezintegračné tendencie boli začiatkom tohto storočia utlmené i vplyvom novej legislatívy avšak vplyvom suburbanizácie početnosť o podiely mestského obyvateľstva od prelomu storočí klesajú.

V roku 2010 žilo v mestách 54,7 % obyvateľov, t. j. 2 972 tisíc, vo vidieckych obciach 2 463 tisíc obyvateľov. Z hľadiska pohlavia žije v mestách o vyše 1 percentuálnych bod viac žien než mužov.

Rozloha Slovenskej republiky je 49 037 km², z toho mestá zaberajú len 14,6 % územia (7 149 km²). Hustota obyvateľstva bola potom v roku 2010 v mestách 416 ob./ km² a na vidieku 59 ob./ km².

Podľa klasifikácie OECD, ktorá teda ako prvoradé kritérium používa hustotu obyvateľstva a potom vzdialenosť od mesta, žije väčšina obyvateľstva SR v **prechodne** vidieckych regiónoch blízko mesta (63 %), nasleduje skupina obyvateľstva žijúceho v **prevažne** vidieckych regiónoch blízko mesta (25 %) a v prevažne mestských regiónoch žije len 11 % obyvateľstva. Odlahlé vidiecke regióny s obyvateľstvom neboli identifikované. [2]

OECD aplikovala túto klasifikáciu na vybrané európske krajiny a výsledkom je, že na jednej strane spektra stojí Slovensko s najnižším podielom prevažne mestského obyvateľstva, ale zároveň bez obyvateľstva žijúceho v odlahlých vidieckych regiónoch. Na druhej strane je Nórsko s podobným podielom prevažne mestského obyvateľstva ako SR, ale s 50 % obyvateľstvom žijúcim v odlahlých vidieckych regiónoch.

Obrázok 7: Zhľuky vybraných krajín podľa podielu obyvateľstva v jednotlivých typoch regiónov (podľa rozšírenej OECD typológie: prevažne mestské, prechodne vidiecke blízko mesta, prechodne vidiecke odlahlé, prevažne vidiecke blízko mesta prevažne a vidiecke odlahlé regióny)

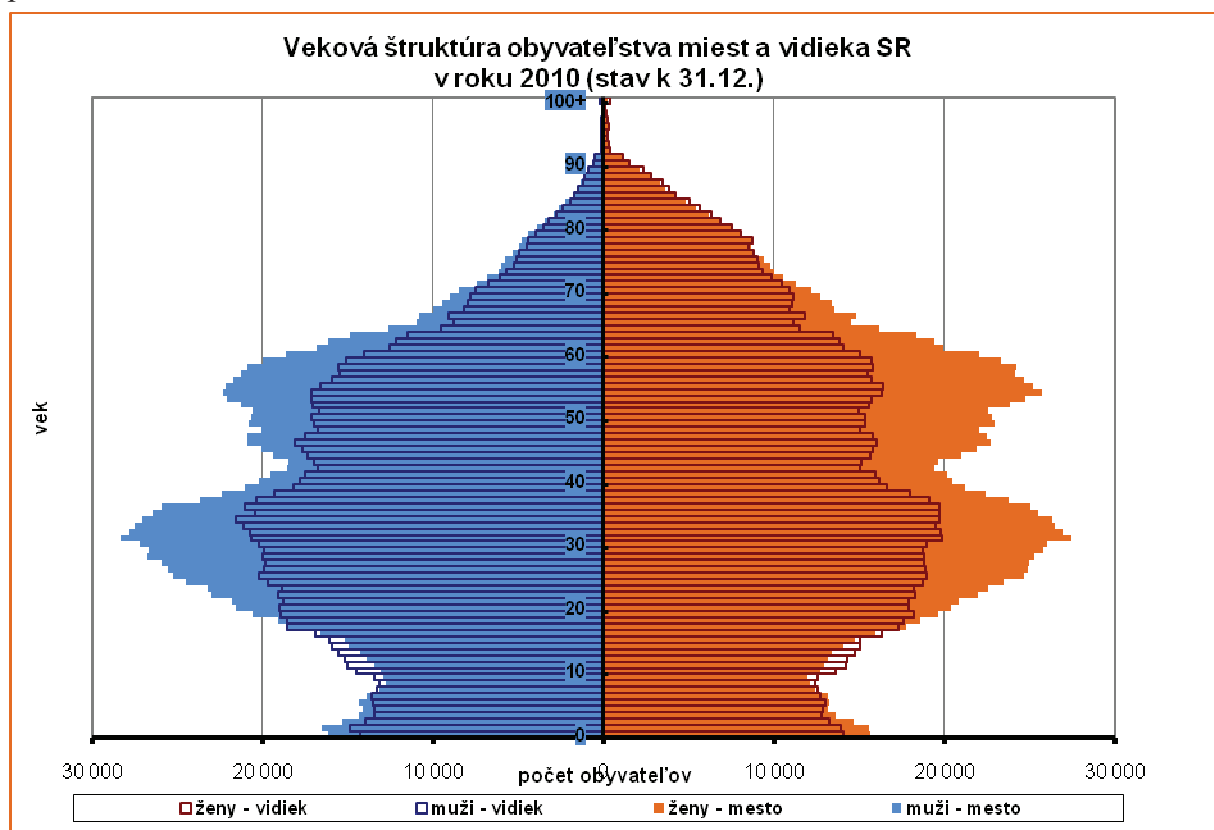
Výsledky oboch prístupov jasne ukazujú na závažnosť problematiky dichotómie mesto – vidiek predovšetkým v oblasti porovnateľnosti a tým i kvality prezentovaných výsledkov.

4. Starnutie obyvateľstva miest a vidieka

V roku 2010 bola prijatá „Stratégia Európa 2020“, ktorá predstavuje víziu európskeho sociálneho trhového hospodárstva v 21. storočí. V súvislosti s demografickým vývojom patrí medzi odhalené negatívum „...starnutie obyvateľstva, ktoré naberať na obrátkach. S postupným odchodom generácie narodenej v období zvýšenej pôrodnosti („baby-boom“) začne od roku 2013/2014 podiel pracujúceho obyvateľstva v EÚ klesať. Počet obyvateľov vo veku nad 60 rokov rastie v súčasnosti dvakrát rýchlejšie ako v období pred rokom 2007 – približne o dva milióny ročne v porovnaní s jedným miliónom v minulosti. Kombinácia menšieho podielu pracujúceho obyvateľstva a vyššieho podielu ľudí v dôchodkovom veku bude predstavovať ďalšie zaťaženie našich systémov sociálneho zabezpečenia“.[4] Tretie Európske demografické fórum, s mottom „Demografická dimenzia Stratégie Európa 2020“, však zdôraznilo, že stratégia bude úspešná iba ak bude rešpektovať rýchlo sa meniace demografické okolnosti a nájde spôsoby maximálneho využitia potenciálu starnúcej a stále viac rôznorodejšej európskej populácie.

Problém starnutia, potreby podpory rodín a medzigeneračnej solidarity sa týka už aj Slovenskej republiky. Tento demografický vývoj sa stáva ohniskom premien spoločnosti, pretože všetky subsystémy spoločenského systému sú ovplyvnené vlastným demografickým vývojom.

Pri pohľade na vývoj vekových charakteristík populácií miest a vidieka v SR (podľa národnej definície) sú evidentné rozdiely. Populácia vidieka nemá vo vekovej štruktúre také výrazné nerovnomernosti ako mestská populácia. Nerovnomernosti vo vekovej štruktúre mestskej populácie sú odrazom vývoja procesu urbanizácie a k relatívne hladšiemu tvaru vekovej pyramídy vidieka prispela i miernejšia a oneskorenejšia intenzita demografického prechodu.

Obrázok 2: Veková pyramída

Základné ukazovatele veku dokazujú starnutie obyvateľstva mestského i vidieckeho. Obe populácie starnú zdola, vidiecka mierne rýchlejšie. Od roku 2005 do roku 2010 sa podiel detí (0-14 roční) znížil v mestách o 1,3 bodu a na vidieku o 1,4 bodu. Starnutie zhora sa zatiaľ prejavilo len u mestskej populácie, zvýšenie podielu 65 ročných a starších bolo oproti roku 2005 o 1,3 bodu. Príčinou starnutia zdola je predovšetkým bezprecedentné zníženie pôrodnosti od 90-tych rokov 20. storočia. Príčinou starnutia zhora je i zvyšovanie strednej dĺžky života. V mestách je vyššia (pri narodení - muži 73 rokov, ženy 79) ako na vidieku (pri narodení - muži 70, ženy 78) a má aj rýchlejšie tempo rastu. Od roku 2005 sa u mužov v mestách zvýšila o 1,6 roka, na vidieku o 1,1 roka. U žien bolo zvyšovanie miernejšie, o 1,1 roka v mestách a 0,4 roka na vidieku.

Starnutie dokumentujú i syntetické ukazovatele veku.

Miera starnutia (Billeterov index) je komplexným ukazovateľom zaťaženia obyvateľstva zohľadňujúcim, ktorá zaťažujúca biologická veková skupina prevláda. Postreprodukčná zložka začala prevládať už v 90-tych rokoch 20. storočia, ale každoročne sa rozdiel zvyšuje u mestského i vidieckeho obyvateľstva. V roku 2010 bol u mestskej populácie rozdiel 566 tisíc a u vidieckeho 354 tisíc v prospech postreprodukčnej zložky.

Zvyšuje sa i priemerný vek, vidiecka populácia je v priemere o 1 rok mladšia než mestská. V roku 2010 bol priemerný vek mestského obyvateľstva 39,2 rokov (37,6 muži / 40,7 ženy) a priemerný vek vidieckej populácie 38,2 rokov (36,5 muži / 39,7 ženy).

Pomer generácie prarodičov a generácie detí (index starnutia) priamo charakterizujúci proces starnutia a nepriamo i stupeň progresivity obyvateľstva sa dlhodobo zvyšuje, intenzívnejšie v mestách. Oproti roku 2005 sa v mestách zvýšil o 15 bodov a v roku 2010 pripadlo na 100 obyvateľov vo veku 0 – 14 rokov 85 osôb vo veku 65 rokov a viac. Vo vidieckej populácii dosiahol tento index hodnotu 77 %, oproti roku 2005 sa zvýšil o 5 bodov. Z hľadiska pohlaví je už ale v mestách i na vidieku vyššia početnosť žien 65 ročných a starších než početnosť 0 – 14 ročných dievčat. U mužov sú hodnoty v prospech 0 – 14 ročných chlapcov, z dôvodu mužskej nadúmŕtnosti vo vyššom veku.

Index ekonomického zaťaženia je charakteristikou miery hospodárskeho zaťaženia práceschopného obyvateľstva závislými osobami. Hoci dlhodobým trendom od začiatku 80-tych rokov bolo klesanie hodnôt tohto indexu v dôsledku reprodukčných zmien vedúcich k starnutiu populácie dochádza k spomaleniu tohto procesu a v mestskej populácii už v roku 2010 medziročne stúpol (na 100 osôb vo veku 15-64 pripadlo 35 závislých, t.j. 0 – 14 plus 65+), vo vidieckej ešte pokračoval mierny pokles, ale hodnoty sú vyššie (na 100 osôb vo veku 15 – 64 pripadlo 43 závislých).

Demografický problém starnutia obyvateľstva je teda objektívnym faktom a každým rokom narastá jeho význam. Štatistické dáta sú vhodným nástrojom pre podporu rozhodovania pre politiky s novými strategickými cieľmi v tomto kontexte.

5. Záver

Dichotómia (gr.) je z logického hľadiska dvojdielnosťou, rozlišovaním dvoch prvkov v celku, preto je korektné takto vnímať i problematiku „mesto – vidiek“ („urban – rural“) tzn. ako odlíšiteľné objekty, ale nie ako protiklady.

Pre vývojové porovnávanie je však podstatné jednotné vymedzenie mestského a vidieckeho územia. Pre menšie územné jednotky je zrejme vhodnejší kvalitatívny prístup,

ktorým experti na dané územie jednoznačne definujú „mestský“ a „vidiecky“ spôsob života vymedzenými ukazovateľmi, berúcimi do úvahy i kultúrno-historický kontext. Pre rozsiahlejšie a rôznorodejšie sledované územia je pravdepodobne vhodnejší kvantitatívny prístup, napr. na základe hustoty, vzdialenosti od mestských centier.

V súčasnosti je ale zrejmé, že oba spôsoby potrebujú pokračovať vo vývoji, pretože dávajú veľmi rozdielne výsledky. Kvalitatívne prístupy sú náročné na prehodnocovanie a aktualizáciu, kvantitatívne často podhodnocujú, resp. nadhodnocujú rozlohy mesta/vidieckej obce atď.

Vo všeobecnosti však, bez ohľadu na metodiku vymedzenia mestských a vidieckych regiónov, štatistické dáta jednoznačne dokazujú starnutie slovenskej populácie.

Pri hľadaní východísk z tohto demografického vývoja, je potrebné hľadať, i v dichotómii „mesto – vidiek“, odpovede na základné otázky: Do akej miery budú procesy starnutia populácie miest a vidieka konvergentné, resp. divergentné; Aké dôsledky prináša starnutie jednotlivcov pre nich samotných ale i pre spoločnosť; V akom vzťahu je dĺžka života jednotlivca a dĺžka jeho ekonomickej aktivity; Aké dôsledky má starnutie populácie pre spoločnosť ako celok.

6. Literatúra

- [1] URBION (1985): Organizácia osídlenia SSR. Urbanita 51. Bratislava.
- [2] Brezzi, M., L. Dijkstra and V. Ruiz (2011), “OECD Extended Regional Typology: The Economic Performance of Remote Rural Regions”, *OECD Regional Development Working Papers*, 2011/06, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5kg6z83tw7f4-en>
- [3] http://www.humannageografia.sk/clanky/grac_blehova_monografia.pdf (september 2011)
- [4] Oznámenie komisie EURÓPA 2020 Stratégia na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu: <http://eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:SK:PDF> (jún 2011)

Zdroje dát

Pohyb obyvateľstva v SR (2005-2009). Bratislava: Štatistický úrad SR.

Vekové zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky (2005-2010). Bratislava: Štatistický úrad SR.

Databázy OECD: <http://www.oecd.org/>

Databázy ŠÚ SR: <http://portal.statistics.sk/>

Adresa autora

Zuzana Podmanická, RNDr.

Štatistický úrad SR

Odbor štatistiky obyvateľstva

Miletičova 3

824 67 Bratislava

e-mail: zuzana.podmanicka@statistics.sk

Zmeny v národnostnej štruktúre slovenských miest a obcí vo vybraných sčítaniach

Changes in the ethnic structure of Slovak cities and communes in selected census

Jana Pukačová

Abstract: The following article highlights the changes in the ethnic structure of Slovak cities and communes. The results of the census in 1880, 1910, 1930, 1961, 1991 and 2001 are the base for research. The differentiation of population is being monitored by Piasecki index. The more closely is Piasecki index to 100, the more homogeneous is the ethnic structure. The main reasons for change of ethnic structure in Slovakia include policy interventions, migration, and different demographic behavior.

Key words: national structure, population census, towns, municipalities, Piasecki index, Slovakia

Kľúčové slová: národnostná štruktúra, sčítanie obyvateľov, mestá, vidiecke obce, Piaseckého index, Slovensko

1. Úvod

Súčasná podoba národnostného zloženia Slovenska je výsledkom nielen dlhého ale aj pomerne komplikovaného historického vývoja, ktorý v prvom rade ovplyvnila samotná poloha v srdci Európy. V nemalej miere sa na zmenách národnostnej štruktúry podieľali politické faktory, ako aj sociálne, ekonomické a v neposlednom rade aj demografické. Preto je dôležité pri štúdiu národnostnej štruktúry identifikovať faktory, ktorými je táto štruktúra formovaná a ovplyvňovaná. Podrobná analýza týchto aspektov prispieva k lepšiemu poznaniu vývoja národnostného zloženia krajiny a jeho vplyvu na súčasný, prípadne aj budúci stav. Očovský [4] identifikoval skupinu piatich faktorov, ktoré či už priamo alebo nepriamo etnickú štruktúru obyvateľstva ovplyvňujú. V demografických faktoroch sú zahrnuté demografické štruktúry a procesy ako aj počet a rozmiestnenie obyvateľov jednotlivých národností. Tu dôležitú úlohu zohráva prirodzený a migračný pohyb, nakoľko tieto demografické procesy majú u každej národnosti rozdielnu intenzitu. Historicko-geografické faktory zahŕňujú historické procesy a udalosti, ktoré však nemajú priamy politický charakter (napr. prvá a druhá svetová vojna, urbanizácia). Spoločenské faktory sa priamo zameriavajú na politické hľadisko v súvislosti so zmenami, ktoré sa dotýkali priznávania alebo rušenia národností (napr. nepriznanie rómskej národnosti, zrušenie židovskej). Medzi spoločenské faktory môžeme ešte zaradiť kultúrne a vzdelávacie aspekty, medzi ktoré patria národnostné školy a rôzne spolky. Subjektívne faktory zahŕňujú dve roviny zmien v národnostnej štruktúre, prvou je asimilácia a druhou je naopak rezistencia. Poslednou zo skupiny faktorov ovplyvňujúcich národnostnú štruktúru sú štatistické faktory. Tie predstavujú formu spracovania štatistických údajov zo sčítaní obyvateľov. Významný prvok tu tak zohráva samotné definovanie pojmu národnosť.

2. Metodika

Pri analýze zmien národnostnej štruktúry slovenských miest a obcí sme využili tzv. Piaseckého index. Práve vďaka nemu môžeme poukázať na diferenciáciu národnostnej štruktúry obyvateľstva. Hlavnou úlohou indexu je charakteristika národnostnej, prípadne jazykovej štruktúry pri zachovaní sociologických kritérií [1].

$$S = \frac{n_1^2 + n_2^2 + \dots + n_k^2}{N^2} * 100 \quad (1)$$

Kde $n_1, n_2, \dots, n_k$ je počet príslušníkov jednotlivých národností

k je počet sledovaných národností

N je celkový počet obyvateľov skúmaného regiónu, prípadne celého štátu

Index nadobúda hodnoty (0, 100), čím viac sa index blíži k 100, tým je vyšší stupeň národnostnej homogenity, hodnoty blízke nule predstavujú najvyššiu heterogenitu [7]. Umocnenie počtu členov jednotlivých národností na druhú zapríčini potlačenie vplyvu málo početných etnických skupín a uprednostní vplyv najpočetnejších.

Ďalším dôležitým krokom bolo vyčlenenie slovenských miest a obcí. Vzhľadom na absentujúce dáta a napokon aj zmeny v slovenských mestách (napr. pri sčítaní v roku 1880 sa udávali kráľovské mestá, v 1961 sa jednalo o kategóriu mestá a malé mestá). Práve definovanie miest patrí medzi základné metodologické problémy sídelnej geografie. Preto sme pri hodnotení zmien v národnostnej štruktúre za sčítania v rokoch 1991 a 2001 brali do úvahy členenie na obce a mestá v tom roku, ku ktorému spadalo sčítanie. Pri starších sčítaniach je problematické využiť členenie slovenských obcí na vidiecke a samotné mestá, ako aj následne zistiť ich národnostnú štruktúru. Preto sme vychádzali z údajov od Mazúra [2], ktorý pracoval s národnostnou štruktúrou vybraných slovenských miest z roku 1961 a následne ju previedol aj na sčítania, ktoré boli realizované v rokoch 1880, 1910 a 1930. Ten pracoval so súborom 50 miest, pričom 42 z nich malo štatút mesta a 8 malo štatút malého mesta. I keď si uvedomujeme, že nie je úplne korektné používať a komparovať takýto výber miest s rokmi 1991 a 2001, ako aj to, že niektoré mestá nie sú v analýze zapojené (a tým pádom spadli medzi vidiecke obce), jedná sa o veľký štatistický súbor a vybrané mestá sú rovnomerne rozmiestnené na území Slovenska a je tak možné na ňom ukázať základné zmeny v národnostnej štruktúre Slovenska.

Pri interpretácii štatistických údajov o národnostnej štruktúre obyvateľov treba zamerať pozornosť nielen na početné výsledky, ale aj na faktory, ktoré ich v určitej miere ovplyvňujú. Preto pri ich interpretácii treba poznať metódy, ako boli národnostné údaje zisťované a definované. Je to dôležité najmä v súvislosti s ich pravdivým výkladom bez skresľujúcich vplyvov. Prvýkrát sa údaje o národnostnej štruktúre obyvateľstva objavujú v sčítaní z roku 1880. V tomto období sa medzi obyvateľmi zisťovala tzv. obcovacia reč, ktorú v súčasnosti môžeme považovať za materinský jazyk. Podobná metodika bola aj pri sčítaní v roku 1910. pri sčítaní v roku 1930 národnosť predstavovala [6] kmeňovú príslušnosť obyvateľov a za jej vonkajší znak bol považovaný materinský jazyk. V sčítaniach po roku 1950 bola národnosť definovaná ako príslušnosť k národu, s ktorým sa cíti dotazovaná osoba vnútorne spätá. V podstate sa jednalo o subjektívne rozhodnutie každého jednotlivca. I napriek tomu, že definícia národností sa v priebehu sčítaní menila a tým pádom nie je metodicky úplne správne jednotlivé sčítania medzi sebou porovnávať, získané údaje majú dobrú výpovednú hodnotu.

3. Národnostná štruktúra

Pri uhorskom sčítaní v roku 1880 prevažovala na území Slovenska slovenská národnosť (61,2%). Svoju dominanciu mala aj na slovenskom vidieku, kde sa k nej hlásilo takmer 64% obyvateľov, kým v slovenských mestách to nebola ani polovica obyvateľov (45,7%).

Tabuľka 8: Národnostná štruktúra

Rok	1880			1910			1930		
národnosť	SR	mestá	vidiek	SR	mestá	vidiek	SR	mestá	vidiek
slovenská	61,2	45,7	63,6	57,7	35,0	62,3	70,4	57,3	72,8
maďarská	22,2	24,5	21,8	30,3	47,4	26,9	17,2	16,9	17,3
ukraj.+ruská+rusínska	3,2	0,1	3,7	3,3	0,2	3,9	2,7	0,6	3,1
Nemecká	9,1	24,8	6,7	6,8	15,5	5,1	4,5	12,0	3,0
česká+moravská+sliezská	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rómska	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ostatní	4,3	4,9	4,2	1,8	2,0	1,8	5,2	13,2	3,7
Spolu	100	100	100	100	100	100	100	100	100

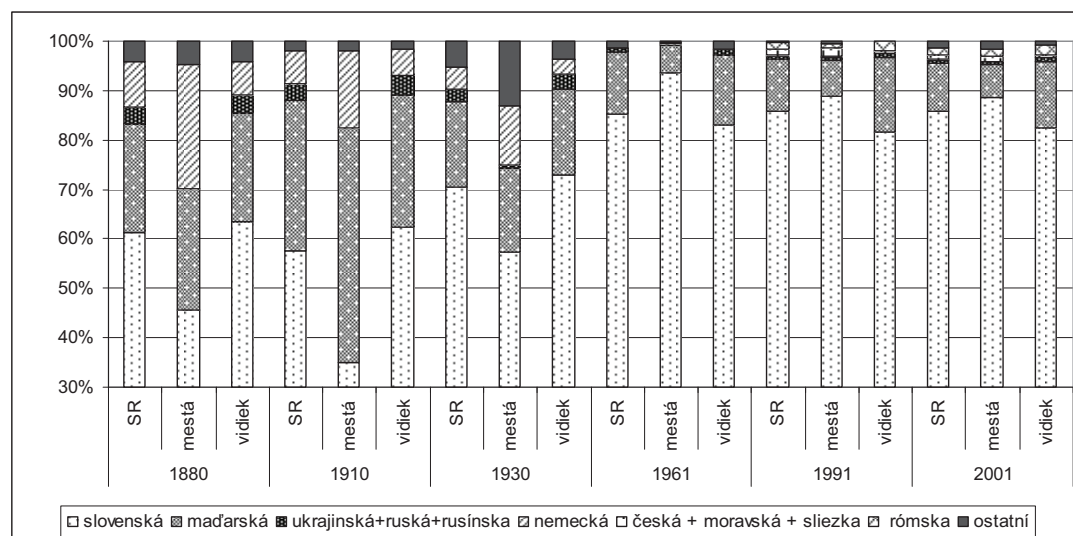
Tabuľka 9 pokr.: Národnostná štruktúra

Rok	1961			1991			2001		
národnosť	SR	mestá	vidiek	SR	mestá	vidiek	SR	mestá	vidiek
slovenská	85,3	93,5	82,8	85,7	88,7	81,7	85,8	88,5	82,3
maďarská	12,4	5,5	14,5	10,8	7,5	15,0	9,7	6,6	13,6
ukraj.+ruská+rusínska	0,8	0,5	1,0	0,6	0,5	0,6	0,7	0,7	0,7
nemecká	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
česká+moravská+sliezská	-	-	-	1,1	1,6	0,5	0,8	1,1	0,4
rómska	-	-	-	1,4	1,0	1,9	1,7	1,3	2,2
ostatní	1,3	0,3	1,6	0,3	0,5	0,1	1,3	1,7	0,7
spolu	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: [2]

Druhou najpočetnejšou bola maďarská národnosť, ktorá si približne podobný podiel zachovávala aj v mestách a na vidieku (SR-22,2%, mestá – 24,5%, vidiek – 21,8%). Treťou v poradí bola nemecká národnosť s 9,1%, pričom tu už môžeme pozorovať jej výraznejšie zastúpenie v mestách (24,5%) ako na vidieku (6,7%). Sčítanie v roku 1910 vykazuje pomerne skreslenú národnostnú štruktúru, nakoľko v predchádzajúcom období prebiehala silná maďarizácia [5] a v jej dôsledku bol podiel obyvateľov maďarskej národnosti 30,3%. Táto násilná maďarizácia sa prejavila najmä v mestách, kde bol počet príslušníkov tejto národnosti takmer 50%, vo vidieckych obciach jej vplyv nebol až tak výrazný (26,9%). Zmeny v slovenskej národnosti na vidieku taktiež neboli veľmi významné (62,3%), viac sa prejavili v mestách Slovenska, kde poklesol počet príslušníkov o 10% na 35%. Tieto radikálne zmeny v národnostnej štruktúre sa nedajú vysvetliť len prirodzeným demografickým vývojom [3], [9], ako ani zvýšenou mierou migrácie Slovákov a Maďarov. Dá sa teda predpokladať, že k maďarskej národnosti sa práve vďaka silnej maďarizácii hlásili aj obyvatelia, ktorí v predchádzajúcom sčítaní preferovali inú národnosť. Zmeny národnostnej štruktúry sa v tomto období viazali najmä na mestá, keďže práve v nich bolo možné vzhľadom na štátne služby realizovať nátlak (či už priamy alebo nepriamy) pri zostavovaní národnostných štatistik [2]. Tento trend rastúcej maďarskej národnosti na území Slovenska bol prerušený vznikom samostatného Československa. Najvýraznejšie zmeny tak zaznamenala práve

maďarská menšina, ktorá pri sčítaní v roku 1930 mala zastúpenie 17,2%, pričom môžeme sledovať takmer trojnásobný pokles jej príslušníkov v mestách na 17%. Pokles sa prejavil aj vo vidieckych obciach (17,3%), tento pokles však nebol až tak výrazný ako v mestách. Na druhej strane možno sledovať rast slovenskej národnosti (70,4%), v slovenských mestách sa podiel príslušníkov slovenskej národnosti značne zvýšil až na 57,3%. Vzrástol aj podiel príslušníkov slovenskej národnosti na vidieku (72,8%), aj keď v nižšej miere ako to bolo v mestách. Vývoj národnostnej štruktúry bol v tomto období podmienený najmä rozdielnym demografickým správaním príslušníkov jednotlivých národností a migráciou. Vplyv druhej svetovej vojny (predovšetkým štátnoprávne zmeny a úpravy hraníc) sa výrazne prejavil aj v národnostnom zložení Slovenska pri sčítaní v roku 1961. Môžeme sledovať rast slovenskej národnosti, pričom mestá boli národnostne takmer homogénne (93,5%) kým podiel príslušníkov slovenskej národnosti vo vidieckych obciach bol 83%. Podiel obyvateľov maďarskej národnosti zaznamenal viditeľný pokles najmä v mestách, kde oproti sčítaniu z roku 1930 poklesol trojnásobne na 5,5%. Aj keď v celom sledovanom období pozorujeme pozvoľný pokles nemeckej menšiny, najvýraznejší nastal práve po druhej svetovej vojne a súvisel s odsunom obyvateľstva. Ich podiel za 30 rokov v slovenských mestách klesol približne tridsaťsedemnásobne a zaradili sa tak medzi veľmi malú národnostnú skupinu. Zaujímavý vývoj majú aj obyvatelia rusínskej a ukrajinskej národnosti (i keď v podieloch tieto zmeny nie sú až tak výrazné), ale v absolútnych číslach medzi sčítaniami poklesli o vyše 55 tisíc hlavne v dôsledku nejednotnej etnickej identifikácie (Rusíni boli spájaní s ukrajinským národom) a zániku gréckokatolíckej cirkvi. Pre túto národnostnú skupinu je charakteristická dominancia vo vidieckych obciach (až 87% príslušníkov etnika v nich žije) a súvisí to predovšetkým so sídelným systémom východného Slovenska, nakoľko táto národnostná menšina je situovaná v tomto priestore, kde je počet miest nižší. Po roku 1961 už môžeme považovať národnostnú štruktúru Slovenska za stabilnú, dominanciu má slovenská národnosť s približne rovnakými hodnotami pre mestá aj vidiek. Sledujeme postupný pokles príslušníkov maďarskej minority, ktorý súvisí najmä s prirodzeným pohybom. V porovnaní mesto – vidiek vidíme dvojnásobný rozdiel, pričom obyvatelia tejto národnosti sa viac sústreďujú vo vidieckom priestore (v roku 2001 14%). Ostatné národnosti majú približne rovnaké rozdelenie medzi mestami a obcami, rozdiely sú ešte viditeľné pri českej národnosti, kde sú jej príslušníci viac sústredení v mestách a na druhej strane zas príslušníci rómskeho etnika sa viac koncentrujú vo vidieckych sídlach.

Obrázok 2: Národnostná štruktúra

4. Piaseckého index diverzifikácie

Ešte lepšie ako samotné počty príslušníkov jednotlivých národností dokumentuje zmeny národnostnej štruktúry Piaseckého index diverzifikácie. Pomocou neho tak môžeme poukázať na etnickú homogenitu, prípadne heterogenitu sledovaného územia. Ako nám ukazuje spomínaný index, za celé sledované obdobie sa národnostná štruktúra slovenských miest a vidieckych obcí zmenila z heterogénnej na výrazne homogénnu.

Tabuľka 10: Piaseckého index diverzifikácie

územie/rok	1880	1910	1930	1961	1991	2001
Slovensko	43,5	43,1	53,0	74,3	74,6	74,6
mestá	33,3	37,2	38,9	87,8	79,3	78,8
vidiek	45,9	46,5	56,4	70,8	69,0	69,7

Zdroj: [2], vlastné výpočty

Na začiatku skúmaného obdobia sa ako značne heterogénne javili mestá v porovnaní s vidiekom. Súvisí to predovšetkým s tým, že práve v mestách bolo viac príslušníkov iných národností, ktorí sa venovali obchodu, ako aj s násilnou maďarizáciou na začiatku 20. storočia, ktorá viedla k výraznému poklesu obyvateľov slovenskej národnosti. Ešte aj pri sčítaní v roku 1930 ja pomerne dobre viditeľná etnická heterogenita slovenských miest ($S=39$), zatiaľ čo na strane vidieckych obcí je viditeľný rast homogenity ($S=56$). V dôsledku zmien, ktoré so sebou priniesla druhá svetová vojna, ale aj prebiehajúca industrializácia, sa národnostná heterogenita Slovenska prudko znížila a mestá sa stali takmer etnicky homogénnymi ($S=88$). Tento rast etnickej jednotnosti pri slovenskom vidieku ($S=71$) nebol až tak výrazný ako tomu bolo u miest, v ktorých prebiehala tretia fáza modernej urbanizácie [8] súvisiaca s rastom pracovných príležitostí v priemyselnej výrobe. V sčítaniach obyvateľov prebiehajúcich po deväťdesiatich rokoch je národnostná štruktúra miest a obcí už ustálená a nenastávajú tam už žiadne výraznejšie zmeny. Etnická homogenita miest je vyššia ako vidieckych obcí, čo pravdepodobne má súvis s koncentráciou niektorých národností prevažne len vo vidieckom priestore. Jedná sa najmä o príslušníkov maďarskej minority, ktorí v porovnaní s mestami majú vo vidieckych obciach dominantnejšie postavenie (až o 120 tisíc príslušníkov maďarskej národnosti je situovaných v obciach ako v mestách). Ostatné menej početné národnosti až takýto veľký vplyv na etnickú diverzifikáciu slovenských miest a obcí nemajú.

5. Záver

Slovensko vzhľadom na svoju polohu v centrálnej Európe sa vyznačuje zmiešanou národnostnou štruktúrou. V celom sledovanom období môžeme konštatovať, že na národnostnú štruktúru nielen celého Slovenska ale aj miest a obcí vplývalo viacero faktorov. V minulosti to boli predovšetkým historické udalosti a politické zásahy, ktoré boli dopĺňané migráciou. Pre väčšinu národností je charakteristická zvýšená koncentrácia vo vidieckom priestore, aj keď v minulosti tvorili výrazný podiel na obyvateľstve miest (najmä maďarské a nemecké etnikum). Už niekoľko desiatok rokov je národnostná štruktúra slovenských miest a obcí stabilná. Práve použitím Piaseckého indexu diverzifikácie sme sa snažili poukázať na zmeny v národnostnom zložení obyvateľov a pomocou neho dokumentujeme aj samotný vývoj národnostnej štruktúry miest a obcí spolu s faktormi, ktoré ich najviac v danom období ovplyvňovali.

6. Literatúra

- [1]HÄUFLER, V. 1976. Národnostní poměry České socialistické republiky. Academia, Praha, s. 44.
- [2]MAZÚR, E. 1974. Národnostné zloženie. In: Lukniš, M., Princ, J., eds. Slovensko 3. Ľud – I. časť. Obzor, Bratislava, s. 440 – 457.
- [3]MLÁDEK, J. A KOL. 2006. Demogeografická analýza Slovenska. Univerzita Komenského, Bratislava, p. 222.
- [4]OČOVSKÝ, Š. 1992. Faktory zmien etnickej štruktúry obyvateľstva na Slovensku v 20. storočí. Geographia Slovaca, 1, s. 47 – 54.
- [5]PAUKOVIČ, V. 1995. Etnické menšiny na Slovensku v kontexte spoločenského vývoja. Zborník príspevkov 10. slovenskej štatistickej konferencie. Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, Smolenice, s. 179 – 184.
- [6]PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A. 1986. Základy demografie. Academia, Praha.
- [7]SIWEK, T. 1996. Česko-polská etnická hranice. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, č. 97, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava, s. 94.
- [8]SLÁVIK, V., GRÁC, R. 2009. Proces urbanizácie a migrácia obyvateľstva v kontexte vývoja sídelnej štruktúry Slovenskej republiky. In: Bleha, B. Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí – kontinuita či nová éra. Geografika, Bratislava, s. 236 – 255.
- [9]SVETOŇ, J. 1958. Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu. Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava.

PodĎakovanie: Článok bol vypracovaný v rámci projektu Grant Univerzity Komenského č. UK/132/2011.

Adresa autora:

Jana Pukačová, Mgr.
Prírodovedecká fakulta UK
Bratislava
pukacova@fns.uniba.sk

Územné a sídelné jednotky v Slovenskej republike v rokoch 1961 – 2011 Territorial and settlement units in the Slovak Republic in 1961 – 2011

Vladimír Slavík, Michal Klobučník

Abstract: The goal of the paper is to analyze the development of territorial and settlement units in the Slovak Republic in 1961 – 2010, namely in connection with the identification of categories as “city” and “countryside”, i.e. urban and rural units. For the given period of fifty years we summarize the changes in definitions of units, the development of their number, the level of databases related to these units, as well as we point out several methodological problems and submit proposals for changes. The greatest attention is paid to the category of cities.

Key words: Communities. Cities. Rural communities. Agglomeration communities. Parts of communities. Basic settlement units. Urban agglomerations. Methodological problems.

Kľúčové slová: Obce. Mestá. Vidiecke obce. Aglomerované obce. Časti obcí. Základné sídelné jednotky. Mestské aglomerácie. Metodologické problémy.

JEL classification: Z19

1. Úvod

Cieľom príspevku je analyzovať vývoj územných a sídelných jednotiek v Slovenskej republike v rokoch 1961 – 2010 v súvislosti s identifikáciou kategórií mesto a vidiek resp. mestských a vidieckych jednotiek. Uvedený interval bol zvolený vzhľadom na jednoznačnosť definovania miest a kontinuitu najnižších sídelných jednotiek. Za sledovaných 50 rokov rekapitulujeme zmeny v definíciách jednotiek a vývoj ich počtu. Z doterajších skúseností pri využívaní databáz uvedených jednotiek tak z domácich ako aj zahraničných zdrojov vyplývajú viaceré metodologické nejasnosti, na ktoré sa snažíme nielen upozorniť, ale dávame aj návrhy na zmeny.

2. Územné a sídelné jednotky

V sledovanom intervale boli najnižšími územnými (v rokoch 1961 – 1989 administratívnymi) jednotkami obce. Ku každému sčítaniu obyvateľstva sa definovali kategórie mestských a vidieckych obcí. V roku 1961 sa prvýkrát definovali ako najnižšie sídelné jednotky časti obcí, ktoré nahradili dovtedy platné osady. V roku 1970 sa opäť definovali nové najnižšie sídelné jednotky – základné sídelné jednotky (ZSJ), pričom časti obcí sa ponechali tiež. Vývoj počtu všetkých uvedených jednotiek v rokoch 1961 – 2011 ukazuje tabuľka 1.

Obce ako najnižšie administratívne jednotky v rokoch 1961 – 1989 a územné jednotky od roku 1990 patria k najmenej problematickým analyzovaným jednotkám. Zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení a jeho novelizácie jednoznačne definujú túto jednotku. Problémy môžu nastať pri územných zmenách tak súčasných ako aj niektoré prípady nevysporiadania sa realizovaných územných zmien z minulosti.

Rekapitulácia kategórií obcí v sledovanom časovom intervale ukazuje na tendenciu znižovania ich počtu:

1961, 1970 – mestá, malé mestá, aglomerované obce, vidiecke obce,

1980 – mestá, aglomerované obce, vidiecke obce,

1991, 2001, 2011 – mestá, vidiecke obce.

Tabuľka 1: Vývoj počtu územných a sídelných jednotiek v SR v rokoch 1961 – 2010

	1961	1970	1980	1991	2001	2010
Územné* jednotky						
Obce (sčítanie)	3 237	3 099	2 725	2 834	2 883	
Obce (lexikón)	3 155	2 949	2 718	2 821	2 891	
z toho mestá	51	70	146	135	136	138
malé mestá	58	71	-	-	-	-
Sídelné jednotky						
Časti obcí	4 099	4 118	4 091	4 071	4 067	
Časti obcí (lexikón)	4 099	4 111	2 021	1 861	1 791	
ZSJ	-	5 908	7 261	7 413	6 998	

Zdroje: Statistický lexikon obcí ČSSR 1965, 1966, Statistický lexikon obcí ČSSR 1974, 1976, Statistický

lexikon ČSSR 1982, 1984, Štatistický lexikon obcí Slovenskej republiky 1992, 1994, Štatistický lexikon obcí

Slovenskej republiky 2002, 2003, Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850-1970. I. Díl, Svazek 2, 1978.

Vysvetlivky: * v rokoch 1961 – 1989 administratívne jednotky

Pre potreby vyčleňovania mestského obyvateľstva v rokoch 1961 – 1980 neodporúčame používanie kategórie aglomerovaných obcí (vzhľadom na kritériá ich vyčlenenia). Súčasné členenie obcí len na dve základné kategórie v SR – **mestá a vidiecke obce** možno považovať za nedostatočné a nevystihujúce súčasné sídelné procesy a väčšiu variabilitu obcí.

Viacere obce by si v súčasnej etape zaslúžili zaradenie do osobitných kategórií – predovšetkým **aglomerované obce** v suburbánných zónach najväčších miest (najviac v zázemí Bratislavy), **prechodné obce** – **obce mestského charakteru** bez štatútu mesta (Bošany, Gabčíkovo, Kúty, Nižná, Podbrezová, Smižany, atď.), atď. Akceptovaním týchto dvoch kategórií a zaradením ich obyvateľov medzi mestské obyvateľstvo by sa reálnejšie a objektívnejšie vyjadril aj stupeň urbanizácie SR.

V staršej literatúre sa pre vidiecku obec používal termín **dedina**, v súčasnosti je to v našej odbornej literatúre archaizmus. Všetky právne dokumenty týkajúce sa územnej samosprávy používajú len termín obce. Napriek tomu sme svedkami nedôsledností a používaniu termínu dedina sporadicky v odbornej sfére, v rezorte školstva pri tvorbe učebníc, v samospráve (súťaž Dedina roka, projekt Obnova dediny, atď.) a asi najčastejšie v médiách.

Situácia na úrovni obcí sa môže zásadnejšie zmeniť pri ďalšej realizácii komunálnej reformy. Doterajším a zrejme len dočasným riešením je sieť spoločných obecných úradov, ktorých úlohou je vykonávať prenesené kompetencie na lokálnu samosprávu. Sieť spoločných obecných úradov sa vytvára od roku 2003 demokraticky zdola dohovorom skupiny obcí, ktoré samé rozhodujú, kde bude sídlo uvedeného úradu. Vzhľadom k tomu, že uvedená sieť je nestabilná, len čiastočne vykonávajúca zverené kompetencie (väčšina SOÚ len stavebné konanie), je potrebné hľadať ďalšie varianty komunálnej reformy. Jedným z nich je vytvorenie stabilnej siete municipalít (najčastejší variant 200 – 300). V prípade realizácie tohto variantu by sa municipality stali novými územnými jednotkami a aj štatistickými jednotkami. Jednou z prvých úloh takýchto jednotiek by bola ich klasifikácia na mestské a vidiecke. V súčasnosti je však zo strany obcí skôr averzia na takéto radikálne zmeny.

Obce sa členia od roku 1961 na časti obcí a od roku 1970 aj na základné sídelné jednotky. Tabuľka 1 ukazuje vývoj ich počtu za sledovaných 50 rokov.

Časti obcí sú sídelnými jednotkami, ktoré sa v súčasných priestorových analýzach využívajú najmenej. Boli diskusie, či sa vôbec tieto jednotky majú zachovať. Z hľadiska kontinuity databáz sa jednoznačne prihovárime za zachovanie týchto jednotiek, ich sieť je vo väčšine prípadov vlastne obrazom siete bývalých samostatných obcí. Z hľadiska stability jednotiek patria medzi najstabilnejšie priestorové a štatistické jednotky. Po miernom zvýšení ich počtu v roku 1970 (4 118) sa v ďalších sčítaniach ich počet neustále mierne znižoval. Upozorňujeme na závažnú metodologickú chybu, pri sčítaní v roku 1980 bol narušený princíp ich vyčlenenia a odrazilo sa to na výraznej zmene ich celkového počtu v štatistických lexikónoch zo všetkých ďalších sčítaní. Navrhujeme vrátiť sa k pôvodnej definícii a za časť obce považovať aj prípady, kedy sa obce nečlenia na 2 a viac častí obcí. Tak sa ich počet z cca 1 800 vráti na pôvodných vyše 4 000, ako to bolo na začiatku ich definovania v roku 1961. V tabuľke 1 uvádzame rozdiely počtov častí obcí podľa pôvodnej definície a od roku 1980 podľa zmeneného princípu.

Základné sídelné jednotky boli vytvorené ku sčítaniu obyvateľstva, domov a bytov v roku 1970. Počet týchto jednotiek sa ku každému sčítaniu menil. Ich celkový počet prvé tri sčítania (1970 – 1991) stúpali, pri sčítaní v roku 2001 klesol dokonca pod hranicu z roku 1980. Základné sídelné jednotky sa členia na urbanistické obvody (UO) a sídelné lokality (SL). Vzhľadom k tomu, že boli vyčlenené na základe diametrálne odlišných kritérií, treba ich zásadne oddeľovať aj pri databázach, kde sa prezentujú – štatistické lexikóny zo sčítania, detailné výsledky zo sčítania za ZSJ, atď. Urbanistické obvody sú jednoznačne plošné jednotky pokrývajúce územie celého mesta definované podľa dominujúcej funkcie. Sídelné lokality sú bodové jednotky a na rozdiel od urbanistických obvodov všetky obývané, čo je hlavná podmienka sídelných jednotiek. Za výrazne pozitívny posun v presnej identifikácii jednotiek považujeme zmeny uskutočnené ku sčítaniu 2001 – definíčné body pre obe uvedené jednotky a určenie dovtedy chýbajúcich hraníc pre sídelné lokality.

Tabuľka 2: Definovanie ZSJ v mestách SR v rokoch 1970 – 2010

	1970	1980	1991	2001	2010
Počet miest celkom	141	146	135	136	138
Mestá s UO	68	94	101	104	104
 Z toho novozaradené mestá s UO	-	26	7	3	
Vidiecke obce s UO	-	-	1	1	
Mestá so SL	73	52	34	32	34

Zdroje: Zoznamy miest SR s urbanistickými obvodmi získané zo Štatistického úradu SR

Z hľadiska doterajšieho využívania sídelných jednotiek a ich detailných databáz zo sčítaní obyvateľstva musíme konštatovať, že v sídelných, demografických a ďalších priestorových analýzach väčšina autorov zostáva na úrovni obcí a nižšie sídelné jednotky, na ktoré sa obce členia, využíva minimálne. Dokonca aj pri tvorbe územných plánov spracovatelia len v málo prípadoch využívajú urbanistické obvody pre detailné analýzy priestorovej štruktúry mesta a pre funkčné využitie územia. Uvedené jednotky odporúčame využívať aj špeciálne pre detailnejšie analýzy mestských a vidieckych sídiel, mestského a vidieckeho obyvateľstva, identifikáciu vidieckych lokalít na území miest resp. mestských lokalít v obciach bez štatútu mesta (sídliisko v Smežanoch, atď.). Ako príklad možno uviesť pričlenené obce k mestám v ére socializmu prípadne i skôr, ktoré aj vďaka vzdialenosti doteraz zostali izolovanými jednotkami a zachovali si vidiecky charakter (Vlkolínec v meste

Ružomberok, atď.). Pri sídelných lokalitách je od začiatku ich vyčlenenia problém v regiónoch rozptýleného osídlenia s nedostatočnou identifikáciou najmenších jednotiek.

V súvislosti s komunálnou reformou a variantmi jej riešenia viacerí autori upozorňujú na problém rozdrobenej sídelnej štruktúry s prevahou malých sídiel a potrebu konsolidácie sídelnej štruktúry. Ide o nesprávne spájanie problematiky špecifik sídelnej štruktúry a územnej štruktúry Slovenska. V prvom rade treba upozorniť, že sídelná štruktúra sa chápe oveľa komplexnejšie, je výsledkom dlhodobého vývoja a jej súčasťou nie sú len obce, ale aj nižšie a aj vyššie sídelné jednotky. Prezentovanie sídelnej štruktúry len na základe obcí je veľmi zjednodušený pohľad. Podľa počtu najnižších sídelných jednotiek (časti obcí, ZSJ) je sídelná štruktúra ešte oveľa komplikovanejšia ako sa prezentuje úrovňou obcí. Pre potreby komunálnej reformy sa treba zaoberať optimalizáciou siete najnižších jednotiek územnej samosprávy, a tými sú od roku 1990 obce.

3. Mestá

Zo všetkých analyzovaných územných a sídelných jednotiek budeme najviac pozornosti venovať kategórii miest. V rokoch 1961 – 1980 sa uplatňovalo dvojaké vyčleňovanie miest. Pre potreby sčítania obyvateľstva, domov a bytov sa vykonala klasifikácia miest podľa príslušných kritérií, táto sa spravidla akceptovala vedeckou a odbornou komunitou. Pre potreby štátnej správy a sčasti aj plánovacej praxe sa používala kategória štatutárnych miest, tj. obcí s mestským národným výborom (MsNV). Dokonca sme sa mohli stretnúť aj s kvantitatívnym kritériom, že za mestá sa brala kategória obcí s viac ako 5 000 obyvateľmi. Od roku 1990 tento problém relatívne odpadol. Pre sčítanie sa osobitná klasifikácia nepripravila a platná je len kategória štatutárnych miest, ktorých zoznam schválil parlament v novembri 1990 a odvtedy do zoznamu pribudli doteraz len tri mestá. Do novelizácie Zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v roku 2001 bol však problém v nejasných pravidlách schvaľovania obce za mesto, pretože neboli jasne stanovené pravidlá. Odrazom tohto stavu bola reakcia niektorých „sídelníkov“, ktorí takto nejasne stanovený zoznam miest neakceptovali pri vedeckých výskumoch, napr. A. Bezák prevzal mestá klasifikované v roku 1980 pre výskum funkčných mestských regiónov (Bezák, A., 1990, 2000). V novele uvedeného zákona sa tento problém odstránil novým paragrafom, ktorý jednoznačne stanovuje, čo musí obec spĺňať pri žiadosti o štatút mesta. Zhodou okolností odvtedy žiadne mesto do zoznamu miest SR nepribudlo.

Tabuľka 3: Počet miest SR v rokoch 1961 – 2011

	1961		1970		1980		1991	2001	2011
Kategória	klasif.	štatút	klasif.	štatút	klasif.	štatút	štatút	štatút	štatút
Mestá	51	66	70	117	146	121	135	136	138
malé mestá	58	-	71	-	-	-	-	-	-

Vysvetlivky: 1961 – 1980 klasif. – klasifikácia miest k SLDB, štatút – obce s MsNV

1991 – 2011 štatút – štatutárne mestá schválené v SNR a NR SR – obce s MsÚ

Zaujímavou kategóriou je skupina miest, ktoré v rokoch 1961 – 1980 minimálne raz boli klasifikované ako mestá, ale do zoznamu štatutárnych miest sa na konci roku 1990 nedostali (tabuľka 3). Z nich tri boli v ďalších rokoch dodatočne zaradené medzi štatutárne mestá.

Tabuľka 4: Zoznam miest SR v rokoch 1961 – 1980 nezarađených do štatutárnych miest v roku 1990

P.	mesto	1961	1970	1980	1991	2001	2011
1.	Slovenská Ľupča	mm	mm	M	-	-	-
2.	Valaská	mm	mm	M	-	-	-
3.	Kokava nad Rimavicou	mm	mm	M	-	-	-
4.	Tatranská Lomnica	mm	mm	M	*	*	*
5.	Rudany	mm	M	M	-	-	-
6.	Spišské Vlachy	mm	mm	M	-	ŠM	ŠM
7.	Šaštín-Stráže	-	mm	M	-	-	ŠM
8.	Zahor	-	mm	M	-	-	-
9.	Palárikovo	-	mm	M	-	-	-
10.	Topoľčianky	-	mm	M	-	-	-
11.	Trenčianska Teplá	-	mm	M	-	-	-
12.	Podbrezová	-	mm	M	-	-	-
13.	Terchová	-	mm	M	-	-	-
14.	Bernolákovo	-	-	M	-	-	-
15.	Krásno nad Kysucou	-	-	M	-	-	ŠM
16.	Velusa	-	-	M	-	-	-
17.	Sučany	-	-	M	-	-	-
18.	Turany	-	-	M	-	-	-
19.	Plešivec	-	-	M	-	-	-

Zdroje: Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850-1970. I. Díl, Svazek 2, 1978, Statistický lexikon

ČSSR 1982, 1984.

Vysvetlivky: * súčasť mesta Starý Smokovec, od roku 1999 Vysoké Tatry, mm – malé mesto, M – mesto, ŠM – štatutárne mesto

Nové kritériá pre vyhlásenie obce za mesto platné od roku 2001:

1) NR SR môže vždy k 1. 1. na návrh vlády vyhlásiť za mesto obec, ktorá:

a) je hospodárskym, administratívnym a kultúrnym centrom alebo centrom cestovného ruchu, alebo kúpeľným centrom, b) zabezpečuje služby aj pre obyvateľov okolitých obcí, c) má zabezpečené dopravné spojenie s okolitými obcami, d) má aspoň v časti územia mestský charakter zástavby, e) má najmenej 5 000 obyvateľov (Zákon NR SR č. 453/2001 Z. z. § 22).

V porovnaní s kritériami klasifikácií miest v rokoch 1961, 1970 a aj 1980 prevažuje kvalitatívne vyjadrenie parametrov pre štatutárne mesto (a – d) a jediné kvantitatívne kritérium je pri splnení ostatných len odporúčané. Podľa týchto nových kritérií doteraz ani jedna obec SR nedostala štatút mesta, v roku 2010 požiadala o štatút mesta obec Turany, žiadosť je momentálne na Úrade vlády SR (Liskaj, Ľ., 2011), po schválení Vládou SR a Národnou radou SR by sa Turany stali 139. štatutárnym mestom od 1. 1. 2012.

Prehľad o definíciách miest všetkých štátov sveta možno nájsť v materiáli OSN – World Urbanization Prospects, každý druhý rok vychádza nová revízia tohto materiálu. Vzhľadom na špecifiká jednotlivých štátov OSN rešpektuje národné kritériá mesta a preberá ich bez

úpravy do štatistík OSN. Väčšina štátov sveta uplatňuje pri definovaní mesta veľkostné kritérium, buď ako jediné kritérium resp. doplnené o ďalšie kritériá. Podobne ako v posledných revíziách World Urbanization Prospects za éry Československa (definícia z roku 1961), prvých revíziách po vzniku Slovenskej republiky (definícia z roku 1961), aj v posledných revíziách z rokov 2003 a 2007 (World Urbanization Prospects, The Revision 2003 – s. 125, The Revision 2007 – s. 28), kde sú inovované dáta o definovaní miest štátov sveta, je uvedená nesprávna definícia miest v SR (5 000 obyvateľov). Táto dlhodobá dezinformácia o definovaní miest tak v bývalom Československu ako aj Slovenskej republike si vyžaduje okamžitú reakciu a nápravu.

Zo všetkých sídelných jednotiek sa v Slovenskej republike najmenej pozornosti venuje **mestským aglomeráciám**. V prípade ich definovania a pravidelných aktualizácií ku sčítaniam obyvateľstva by sa výrazne zvýšil podiel mestských sídelných štruktúr a mestského obyvateľstva (stupeň urbanizácie). V posledných desaťročiach sme zaregistrovali len sporadické príklady vyčlenenia reálnych mestských aglomerácií SR (Bašovský, O., Mládek, J. a kol., 1987, Slavík, V., Bačík, V., Kožuch, M., Ragačová, M., 2005). Najčastejšie sú prezentované v plánovacích dokumentoch, ale len ako plánované sídelné štruktúry.

4. Databázy za územné a sídelné jednotky

V tejto časti sa pokúsime stručne zosumarizovať dlhoročné skúsenosti s databázami obcí a sídelných jednotiek a upozorniť na problémy a nedostatky. Uvedené poznatky sú prezentované v štúdií vypracovanej k revízii ZSJ (Slavík, V., 2004), učebných textoch (Slavík, V., 2011a, 2011b) a čiastkovo sme na ne upozorňovali aj na predchádzajúcich konferenciách resp. v predchádzajúcich príspevkoch.

a. Vo všetkých doterajších štatistických lexikónoch obcí zo sčítaní obyvateľstva bola administratívna resp. územná štruktúra prezentovaná s istým časovým posunom od sčítania (zakomponované územné zmeny), predovšetkým pre sídelné analýzy odporúčame v pripravovanom štatistickom lexikóne o zosúladenie územnej štruktúry k dátumu sčítania (rozdiely v počte obcí ukazuje tabuľka 1).

b. Pri častiach obcí odporúčame vrátiť sa k pôvodnej definícii z roku 1961 a dodržiavaniu skladobnosti štatistických územných a sídelných jednotiek (obce, časti obcí, ZSJ) (tabuľka 1),

c. Do štatistického lexikónu obcí odporúčame pridať informácie o členení ZSJ na urbanistické obvody a sídelné lokality, zoznam miest s urbanistickými obvodmi nielen k poslednému sčítaniu, ale vzhľadom na nedostupnosť informácií aj z predchádzajúcich sčítaní (1970 – 2001). Vážnym a pretrvávajúcim nedostatkom definovania jednotiek je zaraďovanie neobývaných urbanistických obvodov medzi sídelné jednotky (bližšie Slavík, V., 2004),

d. Odporúčame zabezpečiť informovanosť a aktualizáciu podkladov do OSN o definovaní miest SR pre ďalšie aktualizácie World Urbanization Prospects.

5. Záver

Územné a sídelné jednotky v Slovenskej republike zaznamenali za sledovaných 50 rokoch viaceré významné zmeny, ktoré ovplyvnili aj vyčleňovanie mestských a vidieckych jednotiek a obyvateľstva. Kategorizácia obcí na viaceré mestské a vidiecke jednotky postupne dospela k zjednodušeniu na dve kategórie, v súčasnosti ich považujeme za nepostačujúce. Na úrovni sídelných jednotiek sa udiali zásadné zmeny už na začiatku sledovaného obdobia a potom sa dodržiavala ich kontinuita. Najväčšie zmeny sa udiali v kategórii miest. Duálny systém vyčleňovania miest v ére socializmu bol od roku 1990 zjednodušený na štatutárne mestá. Z doterajších sídelných analýz vyplývajú viaceré metodologické problémy a nejasnosti. Snažili sme sa na ne nielen upozorniť, ale dávame aj podnetné návrhy na zmeny.

6. Literatúra

- BAŠOVSKÝ, O., MLÁDEK, J. a kol. 1987. Sociogeografická regionalizácia SSR II. (Hierarchia sídelného systému a vymedzenie aglomerácií SSR). HZ 45/86 - VČ. Bratislava : Prírodovedecká fakulta UK, 1987. 39 s. + mapová príloha.
- BEZÁK, A. 1990. Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. Geografický časopis, roč. 42, 1990, č. 1, s. 57-73.
- BEZÁK, A. 2000. Funkčné mestské regióny na Slovensku. Geographia Slovaca, 15. Bratislava : SAV, 2000. 89 s.
- Celkový prehľad spoločných obecných úradov (skrátaná verzia) so stavom k 15.5.2011. <http://minv.sk/?spolocne-obecne-urady>
- LISKAJ, Ľ., 2011. Prinavrátanie mestských práv. Hlas Turian, roč. 32, 2011, č. 1, s. 1.
- Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850-1970. I. Díl, Svazek 2. 1. vyd. Praha : FSÚ, 1978. 1188 s.
- SLAVÍK, V. 1990. K problematike klasifikácií obcí ku sčítaniam obyvateľstva. In: Problémy rozvoje venkovského osídlení, malých a středně velkých měst ČSSR a jejich demografické struktury. Sborník semináře ČSDS, Praha 1985. Praha : VÚVA a ČSDS, s. 77-82.
- SLAVÍK, V. 2004. Základné sídelné jednotky - ZSJ. Analýza súčasného stavu. Expertízna analýza pre Plán hlavných úloh č. 92 "Správa registra ZJS". Bratislava : 2004. 9 s., 2 tabuľkové prílohy.
- SLAVÍK, V., BAČÍK, V., KOŽUCH, M., RAGAČOVÁ, M. 2005. Analýza mikroregiónov Slovenskej republiky : Projekt riešený pre splnomocnenca vlády SR pre decentralizáciu verejnej správy. Bratislava : Prírodovedecká fakulta UK, 2005. 40 s., 15 mapových príloh, 15 tabuľkových príloh
- SLAVÍK, V. 2011a. Geografia sídiel. Učebné texty. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, 2011. 236 s.
- SLAVÍK, V. 2011b. Sídelné systémy. Učebné texty. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, 2011. 169 s.
- Statistický lexikon obcí ČSSR 1965. Praha : ÚKLKaS a MV, 1966. 668 s.
- Statistický lexikon obcí ČSSR 1974. Praha : FSÚ, 1976. 864 s.
- Statistický lexikon ČSSR 1982. Díl 1,2. Praha : FSÚ, 1984. 1728 s.
- Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 1992. Bratislava : ŠÚ SR v spolupráci s MV SR, 1994. 280 s.
- Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2002. Bratislava : ŠÚ SR v spolupráci s MV SR, 2003. 344 s.
- Uznesenie SNR k návrhu na vyhlásenie obce Spišské Vlachy za mesto. Zbierka zákonov ČSFR 1992, Č. 49, s. 1279.
- Uznesenie NR SR č. 244/2001 Z. z. k návrhu na vyhlásenie obce Šaštín-Stráže za mesto. Zbierka zákonov SR, Č. 102, s. 2618.
- Uznesenie NR SR č. 245/2001 Z. z. k návrhu na vyhlásenie obce Krásno nad Kysucou za mesto. Zbierka zákonov SR, Č. 102, s. 2619.
- World Urbanization Prospects. The 2003 Revision. Executive Summary. Fact Sheets. Data Tables. New York : United Nations, 2004. 323 s.
- (<http://www.un.org/esa/population/publications/wup2003/WUP2003Report.pdf>)
- World Urbanization Prospects. The 2007 Revision. Highlights. New York : United Nations, 2008. 230 s.
- (http://www.un.org/esa/population/publications/wup2007/2007WUP_Highlights_web.pdf)
- Zákon NR SR č. 453/2001 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon Slovenskej národnej rady

č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov a menia a dopĺňajú sa niektoré ďalšie zákony. Zbierka zákonov SR, Č. 184, s. 4838-4851.

Zoznam miest Slovenskej republiky vyhlásených uznesením SNR č. 57 z 22. 11. 1990.

Príspevok bol pripravený v rámci projektu VEGA č. 1/0965/11 Mikroregióny – priestorové jednotky pre komunálnu reformu v Slovenskej republike.

Adresa autorov:

Vladimír Slavík, Doc. RNDr., CSc.
Katedra humánnej geografie
a demogeografie PRIF UK
Mlynská dolina
84215 Bratislava
slavik@fns.uniba.sk

Michal Klobučník, Mgr.
Katedra humánnej geografie
a demogeografie PRIF UK
Mlynská dolina
84215 Bratislava
klobucnik@fns.uniba.sk

Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v regióne Bratislava v rokoch 1990 – 2009

Development of residential suburbanization in the region of Bratislava in 1990 – 2009

Vladimír Slavík, Michal Klobučník, Katarína Kohútová

Abstract: In the hitherto development of residential suburbanization in the Slovak Republic, the dominance of this process is evident primarily in the region of the Slovak capital – Bratislava. The objective of this contribution is to analyze the development of residential suburbanization in the Bratislava region in 1990 – 2009. We present the given development and new trends according to several relevant indicators – the number of inhabitants, indices of population growth, net migration, the crude rate of net migration, and the directions of migration with emphasis on the share of residents from Bratislava. A particularity of the studied region is cross-border suburbanization to the nearest areas of Hungary and Austria.

Key words: Region Bratislava. Residential suburbanization. Indices of Population Growth. Migration of population. Suburban towns. Suburban communes.

Kľúčové slová: Región Bratislava. Rezidenčná suburbanizácia. Dynamika rastu obyvateľstva. Migrácia obyvateľstva. Satelitné mestá. Aglomerované obce.

JEL classification: R23

1. Úvod

Proces suburbanizácie v Slovenskej republike sa donedávna skúmal len v zázemí vybraných najväčších miest podľa vybraných aspektov (Bratislava, Prešov, Košice, Nitra, Trenčín). Pre doterajší vývoj suburbanizácie v Slovenskej republike je príznačná dominancia tohto procesu predovšetkým v zázemí hlavného mesta Bratislavy. V rámci viacročných výskumov realizujeme komplexnú analýzu procesu suburbanizácie a jeho prejavy v regióne Bratislava. Do výskumu bolo zaradené aj mesto Bratislava a jeho 17 mestských častí, pretože okrajové izolované časti mesta považujeme za súčasť suburbánnej zóny. Výskumný región mimo mesta Bratislava – zázemie Bratislavy pozostával v užšom chápaní z obcí Bratislavského kraja (71), v širšom chápaní z obcí funkčného mestského regiónu Bratislava (108 obcí), v poslednom období sme rozšírili výskum aj o vybrané obce Maďarska a Rakúska. V tomto príspevku prezentujeme výsledky analýzy vývoja rezidenčnej suburbanizácie v rokoch 1990 – 2009 podľa relevantných sídelno-demografických ukazovateľov: vývoja počtu obyvateľov, indexov rastu počtu obyvateľov, migračného salda, hrubej miery migrácie a smerov migrácie.

Prehľad literatúry, doterajších výskumov a metodiky skúmania rezidenčnej suburbanizácie v regióne Bratislavy a aj ďalších najväčších miest SR sme predstavili v predchádzajúcich štúdiách a príspevkoch (Slavík, V., Kurta, T., 2007, Projekt VEGA 1/3048/06 – ved. V. Slavík, Slavík, V., Kohútová, K., 2008, Slavík, V., Kurta, T., 2009, Slavík, v., Čerhitová, L., 2010). V posledných rokoch sa rezidenčná suburbanizácia okrem Bratislavy a Prešova skúmala v zázemí Košíc (Dická, J., 2006, 2007, Spišiak, P., Kulla, M., 2009) a Nitry (Czaková, 2009, 2010). V regióne Bratislavy v posledných rokoch venujú väčšiu pozornosť rezidenčnej suburbanizácii aj sociológovia (Falt'an, L., 2011, atď.) a začal sa intenzívnejšie skúmať nový fenomén - cezhraničná suburbanizácia (Hardi, T., Lados, M.,

Tóth, K., eds. 2010, atď.). V najnovších príspevkoch sa autori venujú typológii - typom rezidenčnej suburbanizácie a typom suburbánnych obcí (Lukáčová, A., 2011), zaregistrovali sme prvý pokus o typológiu kategórie potenciálne suburbánnych obcí na celoslovenskej úrovni (Gajdoš, P., Moravanská, K. 2010) a zaujímavé poznatky prináša aj porovnávacia analýza súčasných migračných trendov FMR 6 najväčších miest Slovenska (Novotný, L., 2011).

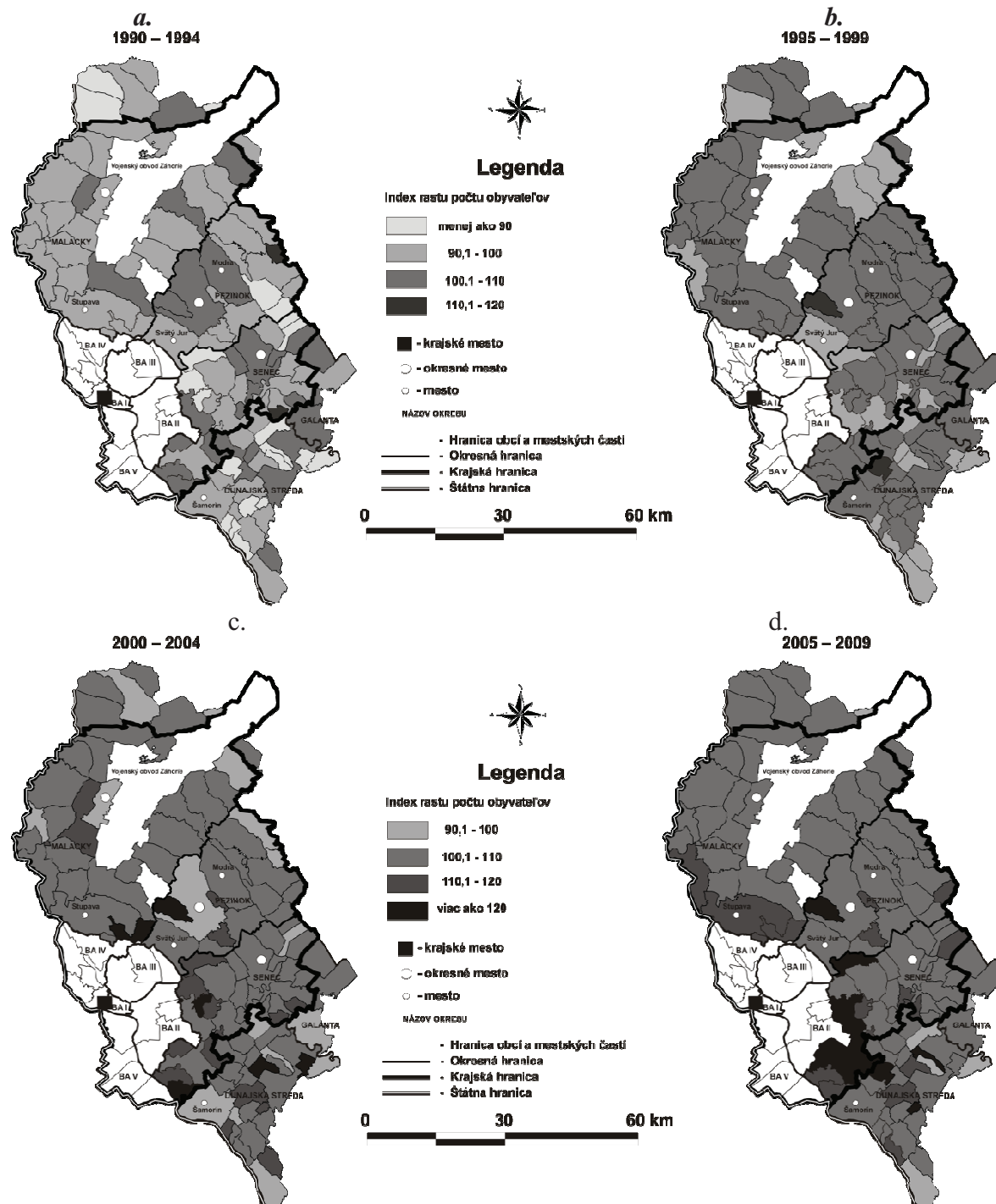
2. Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v regióne Bratislavy

Prvým prejavom suburbanizácie je stagnácia resp. pokles počtu obyvateľov v meste a rast počtu obyvateľov v zázemí. V prvých rokoch transformácie pokračoval rast počtu obyvateľov Bratislavy až do roku 1996 (452 288). Obrat nastal v roku 1997, odkedy registrujeme trend poklesu obyvateľov (ročne cca 1000 obyvateľov), čo je jeden z hlavných prejavov suburbanizácie. Výrazný pokles obyvateľov v roku 2001 (takmer 20 000) spôsobili migračné straty (neevidované) medzi dvoma sčítaniami obyvateľstva. V posledných rokoch sme však zaznamenali v Bratislave opäť prírastky obyvateľstva, čo možno vysvetliť obnovením výstavby bytov vo vybraných častiach mesta a hlavne prírastkami obyvateľov v izolovaných suburbánnych častiach mesta (Záhorská Bystrica, Devín, Rusovce, Čunovo, Jarovce).

Vývoj počtu obyvateľov v zázemí Bratislavy má plynulejší charakter ako v meste Bratislava. V podstate už od roku 1992 rastie, v prvej dekáde len mierne, v druhej dekáde výraznejšie. Obce Bratislavského kraja a rovnako aj FMR Bratislava dosiahli v rokoch 1990 – 1999 prírastok len cca 2 000 obyvateľov, v rokoch 2000 – 2009 obce Bratislavského kraja 22 000 obyvateľov (z toho 10 000 za posledné tri roky) a obce FMR 27 000 obyvateľov. Prírastky by boli ešte vyššie, ak by sme zarátali aj dynamicky rastúce izolované mestské časti Bratislavy.

Analýza indexov rastu počtu obyvateľov za sledované dekády (1990 – 1999, 2000 – 2009), ale aj 5-ročné intervaly umožnila detailne identifikovať základné tendencie vývoja obcí zázemia Bratislavy. V prvej 5-ročnej etape (1990 – 1994) (mapa 1a) ešte doznievala etapa socialistickej urbanizácie s miernym rastom miest a miernymi úbytkami obyvateľov väčšiny vidieckych obcí. V druhej 5-ročnej etape (mapa 1b) zo 108 obcí FMR až 81 dosiahlo mierny prírastok – index rastu 100,1 – 110 % a len 2 obce index rastu 110,1 – 120 %. Situácia sa radikálne mení po roku 2000, kedy sa skupina obcí s výraznejším rastom (nad 110,1 %) neustále rozširuje. V rokoch 2000 – 2004 (mapa 1c) je to 23 obcí a v rokoch 2005 – 2009 26 obcí. V poslednej 5-ročnej etape (mapa 1d) sme svedkami dokonca extrémneho rastu v atraktívnych lokalitách (Chorvátsky Grob – 168,5 %, Miloslavov 151 %, Hviezdoslavov 142 %, Báč 142 %, Rovinka 141 %, atď.). Progresívny vývoj atraktívnych suburbánnych obcí dokazuje aj počet obcí s indexom rastu nad 120 % v poslednej dekáde (2000 – 2009) – celkove 19 obcí a 4 okrajové mestské časti Bratislavy (Mapa 5), z ktorých predovšetkým Záhorská Bystrica (index rastu 149 %) a Rusovce (136 %) sa intenzitou rastu vyrovnajú najatraktívnejším lokalitám v zázemí. Zaujímavý je doterajší vývoj v 6 satelitných mestách v zázemí Bratislavy. Od začiatku suburbanizačného procesu očakávaný boom a dynamika rastu zatiaľ mešká a tieto mestá doteraz dosahujú len mierne prírastky obyvateľov. Indexami rastu a v niekoľkých prípadoch aj absolútnymi prírastkami ich predčia atraktívne lokality suburbánnych obcí.

Mapa 1: Indexy rastu počtu obyvateľov obcí FMR Bratislava a mestských častiach Bratislavy v rokoch 1990 – 1994 (a.), 1995 – 1999 (b.), 2000 – 2004 (c.) a 2005 – 2009 (d.)

Z migračných ukazovateľov v tomto príspevku prezentujeme vývoj migračného salda ukazujúceho absolútne prírastky v obciach sťahovaním a relatívny ukazovateľ hrubú mieru migrácie.

Hodnoty migračného salda sa analyzovali za celé obdobie 1990 – 2009 v 108 obciach FMR Bratislava. Pre 5-ročné obdobie 1990 – 1994 bola charakteristická prevaha obcí so zápornou

hodnotou migračného salda (56 obcí - 60% zo všetkých sledovaných obcí). Kladnú hodnotu migračného salda dosiahlo necelých 40% obcí, pričom najvyššie hodnoty mali tri satelitné mestá - Pezinok (1 035), Modra (249) a Stupava (253). V druhom sledovanom intervale 1995 – 1999 počet obcí so zápornou hodnotou migračného salda už výrazne klesol na 18 obcí (cca 20%). Najvyššie kladné hodnoty zaznamenali opäť satelitné mestá Malacky (332) a Stupava (395). V treťom sledovanom intervale rokov 2000 – 2004 sa situácia radikálne mení, výrazne stúpol počet obcí s kladným migračným saldom vyšším ako 200 obyvateľov. Takúto hodnotu dosiahlo 15 obcí (16%). Najvyššie hodnoty dosiahli satelitné mestá Stupava (618) a Senec (418) a najväčšie obce v najbližšom zázemí Bratislavy (Ivanka pri Dunaji 545, Bernolákovo 333). V poslednej sledovanej etape (2005 – 2009) hodnotu migračného salda nad 200 obyvateľov zaznamenalo najvyšší počet obcí – až 22, dokonca tri lukratívne suburbánne lokality dosiahli prírastok nad 1 000 osôb (Chorvátsky Grob 1 263, mesto Stupava 1 183, Dunajská Lužná 1 003).

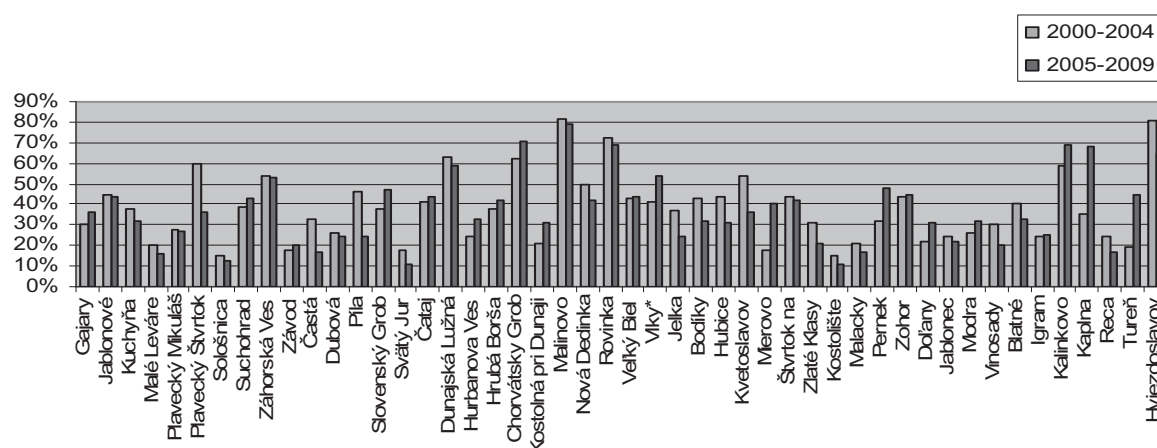
Intenzitu rezidenčnej suburbanizácie vyjadruje reálnejšie v zázemí Bratislavy v migrácii relatívny ukazovateľ hrubá miera migrácie. Pri tomto ukazovateli sme sa obmedzili na detailnú analýzu v dekáde 2000 – 2009. Práve po roku 2000 vo väčšine obcí nastáva výraznejší nárast počtu obyvateľov a počtu prisťahovaných. Sledovaných bolo všetkých 108 obcí FMR Bratislava a všetkých 17 mestských častí Bratislavy. V prvom sledovanom roku (2000) zaznamenalo hrubú mieru migrácie nad 20 %, tj. prírastok sťahovaním nad 20 obyvateľov z 1000 obyvateľov stredného stavu 17 obcí a 4 mestské časti Bratislavy. Tento počet sa každým rokom zvyšoval, až dosiahol v roku 2008 najvyššiu hodnotu 44 obcí a v roku 2009 až 6 mestských okrajových častí Bratislavy. Najatraktívnejšie lokality dosahovali v niektorých rokoch hodnoty až 60 – 75 % (Miloslavov - 2000, 2005, Limbach - 2001, Zálesie – 2004, 2006, Čenkovce – 2007, Hviezdoslavov – 2008, atď.), v mestských častiach vyše 40 % (Záhorská Bystrica 41% – 2000, Devín 66 % – 2002, atď.). Zo satelitných miest sa v kategórii nad 20 % vo väčšine sledovaných rokov udržiavala len Stupava, pričom v roku 2009 sa hodnota zvýšila až na 43 %.

Pri analýze migrácie v suburbánnej zóne Bratislavy treba upozorniť na jedno špecifikum. Oficiálne počty imigrantov nevystihujú celkové reálne počty obyvateľov v obciach, pretože istý podiel imigrantov nie je prihlásený na trvalý pobyt, ale býva v obciach v nových suburbánných lokalitách. Terénnym prieskumom a rozhovormi so starostami dotknutých obcí a primátormi satelitných miest, predovšetkým tých, kde prebieha tento proces najintenzívnejšie, sme dospeli k odhadu, že k počtu oficiálnych imigrantov v týchto obciach treba prirátat' cca 1/3. Reálne ide o stovky imigrantov v lukratívnych suburbánných obciach, v satelitných mestách cca 1 000 – 2 000 obyvateľov (odhad v v Pezinku – cca 3 000) a týka sa to aj okrajových mestských častí Bratislavy. Z tohto všetkého vyplýva, že proces suburbanizácie v zázemí Bratislavy dosahuje vyššiu intenzitu, ako to vychádza podľa oficiálnych dát. Väčšina neprihlásených v suburbánných obciach má doteraz trvalý pobyt v Bratislave. Na jednej strane umelo navyšuje a skresľuje reálny počet obyvateľov Bratislavy, na druhej strane znižuje hodnoty sledovanej suburbanizácie v obciach zázemia mesta.

Zo všetkých migračných ukazovateľov používaných pre analýzu suburbanizačného procesu patria k najdôležitejším a najrelevantnejším smery migrácie a z nich počty imigrantov z hlavného centra regiónu do suburbánných obcí. Väčšina doterajších autorov dokazuje v analyzovaných obciach priebeh suburbanizácie migračným saldom alebo mierami migrácie, pričom sa len predpokladá, že ide o imigrantov z centra. Výrazná prevaha imigrantov z centra je jednoznačným dôkazom prebiehajúceho procesu suburbanizácie. Doterajšie databázy o smeroch migrácie za sledované roky 1990 – 2009 boli získané terénnym výskumom vo vybraných obciach. Za celé sledované obdobie sa nám zatiaľ podarilo zosumarizovať

kompletné databázy o smeroch imigrácie za 33 obcí (11 z okresu Senec, 10 z okresu Malacky, 5 z okresu Pezinok a 6 z okresu Dunajská Streda, 1 z okresu Galanta) a za roky 2000 – 2009 za ďalších 15 obcí (6 z okresu Senec, po 4 obce z okresu Malacky a Pezinok a 1 z okresu Dunajská Streda) (graf 1). Celkove tak bolo sledovaných 48 obcí na základe dostupných údajov z terénneho výskumu zo 108 obcí zázemia Bratislavy. Najnižší podiel imigrantov z Bratislavy dosahujú obce na okraji sledovaného regiónu a satelitné mestá (10 – 20 %). Najfrekvencovanejšie hodnoty v sledovaných obciach boli v rozpätí 30 – 40 %. Najväčší podiel imigrantov z Bratislavy zaznamenávajú atraktívne suburbánne lokality. V prvej 5-ročnej etape tri obce dosahovali vyše 50 %-ný podiel imigrantov z Bratislavy, v tretej etape 2000 – 2004 sa zvýšil počet takýchto obcí na 8. Zo všetkých obcí zaznamenala najvyššiu hodnotu v sledovaných štyroch 5-ročných obdobiach obec Malinovo (82%). Podiel nad 50% imigrantov z Bratislavy si v celom sledovanom období udržala z 33 obcí len obec Rovinka a v troch 5-ročných obdobiach ďalšie 4 atraktívne obce (Dunajská Lužná, Chorvátsky Grob, Malinovo, Záhorská Ves). Špecifickou skupinou suburbaných obcí sú obce v zázemí satelitných miest Bratislavy. Táto poloha vplyva aj na migračné správanie sa obyvateľov a v nich je výrazný podiel imigrantov nielen z Bratislavy, ale aj zo satelitného mesta, v niektorých prípadoch dokonca tento podiel mierne prevyšuje imigrantov z Bratislavy.

Graf 1: Podiel imigrantov z Bratislavy vo vybraných obciach zázemia Bratislavy v rokoch 2000 – 2004 a 2005 – 2009

V posledných rokoch je významným špecifikom suburbanizácie regiónu Bratislavy cezhraničná suburbanizácia. Keďže mesto Bratislava priamo susedí s dvoma štátmi Maďarskom a Rakúskom, ktoré sú členmi Európskej únie a aj v Schengenskom priestore, nič nebráni tomu, aby sa suburbaný región Bratislavy rozširoval aj za tieto hranice, navyše pri takých priaznivých podmienkach, aké sa v posledných rokoch pre tento proces vytvorili. V spojitosti so štúdiami venujúcimi sa cezhraničným formám suburbanizácie sa stretávame aj s novými pojmami. Podľa H. Van Houtuma a R. Giellisa (2006) sú to cezhraničná rezidenčná mobilita (migračné pohyby odohrávajúce sa v prihraničných oblastiach rozdelených hranicami medzi dva alebo viacero štátov) a elastická migrácia (je dôsledkom ustavičnej interakcie medzi odstredivými silami, t.j. presťahovaním sa do novej krajiny a dostredivými silami, t. j. udržiavaním funkčných a citových vzťahov s krajinou pôvodu).

Prihraničné obce lákajú imigrantov hlavne svojou blízkosťou k Bratislave, rýchlou dostupnosťou osobným automobilom a hlavne výrazne nižšou cenou nehnuteľností. Dokonca do najbližších obcí Rajka (25 km) a Wolfstahl (10 km) mesto Bratislava zaviedlo autobusové linky mestskej hromadnej dopravy. V Maďarsku začal tento proces v obci Rajka a v posledných rokoch sa rozšíril i do ďalších najbližších obcí (Bezenye, 28 km, Dunakiliti,

mesto Mosonmagyaróvár, 40 km, atď.) Z obcí Rakúska sú prejavy suburbanizácie zatiaľ najväčšie predovšetkým v obci Wolfstahl (10 km) a postupne sa rozširujú i do ďalších obcí (Kitssee, 13 km, mesto Hainburg, 15 km).

Podľa odhadov sa do jesene 2008 do maďarskej prihraničnej oblasti prisťahovalo celkovo 3 – 5 tisíc slovenských občanov. V obci Rajka podľa odhadov až jednu tretinu obyvateľov tvoria Slováci. Novodobí prisťahovalci zo Slovenska prichádzali do Rajky vo vlnách. Najskôr to boli bohatší ľudia, potom sem zamierila stredná vrstva najmä z Petržalky, ktorá tu vymenila panelákový byt za rodinný dom. Obyvateľov z najväčšieho sídliska Petržalky je aj teraz prevaha, ale v poslednom čase pribúdajú mladí ľudia, ktorí riešia svoje prvé bývanie na obdobie 5 – 6 rokov (Kremský, P., Rojko, M., 2008). Rakúska obec Wolfsthal mala v roku 2006 1 050 obyvateľov, z toho bolo takmer 50 Slovákov.

3. Záver

Proces suburbanizácie prebieha v Slovenskej republike predovšetkým v zázemí najväčších miest, pričom najväčšiu intenzitu má jednoznačne v regióne Bratislavy. Rezidenčná suburbanizácia v regióne Bratislavy mala v prvých rokoch nižšiu intenzitu (1995 – 1999) a mozaikovitý charakter a prejavovala sa najviac v atraktívnych lokalitách na hlavných dopravných ťahoch. Proces sa výrazne zintenzívnil po roku 2000 a čoraz viac sa mení z mozaikovitého procesu na celoplošný proces a vďaka priaznivým podmienkam nadobudol aj cezhraničný rozmer (Maďarsko, Rakúsko) a tiež národnostný aspekt (zmena národnostnej štruktúry vo viacerých obciach s doterajšou prevahou maďarskej národnosti). Zatiaľ sa nenaplnili očakávania dynamického rastu satelitných miest okolo Bratislavy. Najväčšia dynamika tohto procesu sa očakáva v najbližších rokoch, svedčí o tom viacero naplánovaných resp. už realizovaných projektov výstavby rodinných domov (v satelitných mestách aj bytových domov) vo viacerých atraktívnych lokalitách v zázemí Bratislavy. Pri naplnení niektorých projektov by malo prísť dokonca až k extrémnemu zvýšeniu počtu obyvateľov suburbanných obcí (Chorvátsky Grob, Dunajská Lužná, atď.), čím by sa vyrovnali veľkosťou resp. aj prevýšili doterajšie satelitné mestá.

4. Literatúra

- CZAKOVÁ, G. 2009. Vývoj a formovanie suburbanizačného zázemia mesta Nitra. *Geographia Casoviensis*, roč. 3, 2009, č. 2, s. 34-42.
- CZAKOVÁ, G. 2010. Vyčlenenie obcí suburbanného zázemia mesta Nitra v rokoch 1996 – 2008. *Geographia Casoviensis*, roč. 4, 2010, č. 1, s. 36-42.
- DICKÁ, J. 2006. Suburbanizácia mesta Košice a jeho zázemia. *Geografická revue*, roč. 2, č. 2. Banská Bystrica : Fakulta prírodných a humanitných vied, 2006, s. 295-309.
- DICKÁ, J. 2007. Diferenciácia sociálno-demografickej štruktúry v zázemí mesta Košice z aspektu suburbanizácie. *Geographia Cassoviensis*, roč. I, 2007, s. 19-25.
- GAJDOŠ, P. – MORAVANSKÁ, K. 2010. Suburbanizácia na Slovensku. Projekt VEGA 2/0116/08. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2010. http://www.sociologia.sav.sk/cms/uploaded/1242_atach_suburbanizacia.pdf
- FALTÁN, Ľ. 2011. Premeny sídelnej štruktúry v zázemí dominantného mestského centra – príklad Bratislavy a jej zázemia na prelome 20. a 21. storočia. (dostupné na internete 4.7.2011) <http://www.landentwicklung.org.website/output.php?idfile=1514>
- HARDI, T. 2010. Výskyt suburbanizácie a jeho vplyv u nás a v zahraničí. In: Slovensko – maďarská aglomerácia v okolí Bratislavy. Stredisko regionálnych výskumov Maďarskej akadémie vied, Západomaďarský vedecký inštitút, Fórum inštitút pre výskum menšín Győr – Šamorín, 2010, s. 11-24.

- HARDI, T., LADOS, M., TÓTH, K., eds. 2010. Slovensko-maďarská aglomerácia v okolí Bratislavy. Stredisko regionálnych výskumov Maďarskej akadémie vied, Západomaďarský vedecký inštitút, Fórum inštitút pre výskum menšín Győr – Šamorín, 2010. 209 s. ISBN 978-80-89249-43-5
- KREMSKÝ, P., ROJKO, M. 2008. Za bývaním do Rakúska a Maďarska. <http://reality.etrend.sk/byvanie/za-byvanim-za-hranice.html>
- LUKÁČOVÁ, A. 2011. Komparatívna analýza stupňa urbanizácie v zázemí českých a slovenských miest (prípadová štúdia Prešova a Olomouca). Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, Folia Geographica 16. Prešov : Prešovská univerzita, 2011 (in print).
- NOVOTNÝ, L. 2011. Regióny najväčších slovenských miest v modeloch urbánneho vývoja. (publikované 17.2.2011). 12 p. <http://suburbanizace.cz/> analyzy/Novotny?L._ (2011)_Regiony_najvacsich_slovenskych_miest_v_modeloch_urbanneho_vyvoja.pdf Projekt VEGA 1/3048/06. 2006 – 2008. Suburbanizácia najväčších miest SR ako súčasť suburbanizačného procesu v strednej Európe (ved. V. Slavík).
- SLAVÍK, V. 2011. Sídlné systémy. Učebné texty. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, 2011. 169 s.
- SLAVÍK, V. – ČERHITOVÁ, L. 2009. Súčasný trendy v plánovaní miest a obcí v suburbánnom zázemí mesta Bratislava. In: BLEHA, B., ed. Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí. Kontinuita či nová éra? Bratislava : Geografika, 2009, pp. 280-294.
- SLAVÍK, V. - KOHÚTOVÁ, K. 2008. Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v okrese Senec v rokoch 1990-2006. Geografické informácie 12. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2008, s. 131-137.
- SLAVÍK, V. – KURTA, T. 2007. Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Bratislavy – nový trend v migrácii obyvateľstva. Forum Statisticum Slovaca, roč. 3, 2007, č. 3, s. 201-207.
- SLAVÍK, V. – KURTA, T. 2009. Selected manifestations of suburbanization in the hinterland of Bratislava. In: Wilk, W., ed. Global Changes: Their Regional and Local Aspects. Warsaw : Warsaw University, 2009, s. 55-63.
- SPIŠIAK, P. – KULLA, M. 2008. Suburbanization in the Košice hinter-land. Svatoňová, H. et al. Geography in Czechia and Slovakia. Brno : Masaryk University, 2008, s. 370-374
- VAN HOUTUM, H. – GIELLIS, R. 2006. Elastic Migration: the Case of the Dutch Short-Distance Transmigrants in Belgian and German Borderlands. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, roč. 97, 2006, č. 2, s.195-202.

Príspevok bol pripravený v rámci projektu VEGA č. 1/0965/11 Mikroregióny – priestorové jednotky pre komunálnu reformu v Slovenskej republike.

Adresa autorov:

Vladimír Slavík, Doc. RNDr., CSc.
Katedra humánnej geografie
a demogeografie PRIF UK , Mlynská dolina
84215 Bratislava
slavik@fns.uniba.sk
Katarína Kohútová, Mgr.
Katedra humánnej geografie
a demogeografie PRIF UK , Mlynská dolina
84215 Bratislava
kohutova.katarina@post.sk

Michal Klobučník, Mgr.
Katedra humánnej geografie
a demogeografie PRIF UK , Mlynská dolina
84215 Bratislava
klobucnik@fns.uniba.sk

Reprodukčné správanie mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku

Demographic reproduction of urban and rural population in Slovakia

Branislav Šprocha

Abstract:

The article examines reproductive behaviour of rural and urban population in Slovakia in the last two decades. We focus on character and the main changes in population development. In addition, we also tried to highlight some similarities and differences especially in reproductive behavior between the two subpopulations.

Key words: fertility, mortality, nuptiality, divorce, abortion, rural, urban population, Slovakia
Kľúčové slová: plodnosť, úmrtnosť, sobášnosť, rozvodovosť, potratovosť, vidiecka, mestská populácia, Slovensko

JEL classification: J11, J12, J13

1. Úvod

Populačný vývoj na Slovensku po roku 1989 prešiel a prechádza mnohými závažnými zmenami. Tie sú na celorepublikovej a čiastočne aj regionálnej úrovni pomerne známe. Na druhej strane je však potrebné povedať, že zmeny v reprodukčnom správaní nikdy neprebiehajú naraz v celej populácii, ale vždy existujú skupiny, ktoré nový charakter reprodukcie začnú využívať skôr prípadne sa v rámci nej rozšíri vo väčšej miere. Dôležitou súčasťou pre komplexné poznanie demografického systému je preto aj poznanie jednotlivých populačných skupín vyčlenených na rôznych princípoch. Jedným z najčastejšie používaných triediacich znakov je príslušnosť k mestskému resp. vidieckemu obyvateľstvu. Otázkou preto zostáva, či v oboch subpopuláciách môžeme sledovať zmeny v reprodukčnom správaní, resp. aké intenzívne sú a tiež či a aké rozdiely existujú v reprodukčnom správaní medzi nimi.

Cieľom predloženej štúdie je preto predovšetkým popísať charakter a hlavné zmeny v reprodukcii mestského a vidieckeho obyvateľstva za posledných približne dvadsať rokov. Okrem toho sme sa pokúsili aj poukázať na niektoré podobnosti a najmä rozdiely v reprodukčnom správaní medzi týmito dvomi subpopuláciami.

2. Metodika práce a zdroje údajov

Rozdelenie populácie Slovenska na dve subpopulácie, mestskú a vidiecku, bolo založené na základe administratívneho členenia platného k 31.12.2010. Populáciu miest predstavuje obyvateľstvo s trvalým pobytom v obciach, ktoré k tomuto dátumu mali štatút mesta. Vidiecke obyvateľstvo tvorili osoby s trvalým pobytom v ostatných obciach Slovenska. Analýza jednotlivých procesov prebiehala na základe interných údajov ŠÚ SR zo štatistického zisťovania prirodzeného a migračného pohybu a vekovej štruktúry pre roky 1992–2010. Na základe týchto údajov potom boli vypočítané niektoré základné i pokročilejšie demografické ukazovatele hodnotiace jednotlivé demografické procesy.

3. Sobášnosť slobodných

Sobášne správanie obyvateľstva Slovenska pred rokom 1990 sa vyznačovalo vysokým podielom osôb, ktoré aspoň raz vstúpili do manželstva. Na konci 80. rokov by počas

reprodukčného veku do manželstva vstúpilo viac ako 85 % slobodných mužov a viac ako 90 % žien. Druhým znakom sobášnosti v tomto období bol pomerne nízky vek, kedy slobodní uzatvárali manželstvo. Napríklad priemerný vek nevesty sa v 80. rokoch pohyboval na úrovni 22 rokov a ženích najčastejšie vstupoval do manželstva vo veku do 25 rokov. Podľa posledných tabuliek sobášnosti z rokov 2008 až 2010 by pri zachovaní tejto intenzity a jej rozloženia uzavrelo manželstvo len 65 % mužov a 70 % žien, pričom ich priemerný vek by sa pohyboval nad hranicou 31 rokov u ženícha a 28 rokov u nevesty.

Pre obyvateľstvo mestských a vidieckych obcí bolo tabuľky sobášnosti možné vypočítať len pre obdobie rokov 1996–2010. Ako však je zrejmé z hodnôt úhrnnej sobášnosti slobodných (redukované miery 2. typu) a z nich vypočítaného priemerného veku pri prvom sobáši, zmeny v charaktere sobášnosti v mestskom prostredí s najväčšou pravdepodobnosťou začali skôr ako na vidieku. Dynamická premena aj v populácii vidieckych obcí napokon prispela, že už v druhej polovici 90. rokov boli rozdiely medzi mestskou a vidieckou populáciou takmer nevýznamné. V roku 1996 by do manželstva aspoň raz vstúpili tri štvrtiny mužov v meste a približne 71 % mužov na vidieku. U žien z vidieckeho prostredia by bola sobášnosť mierne vyššia (79 % oproti 77 %). Najnižšiu úroveň dosiahla sobášnosť slobodných osôb v meste i na vidieku na začiatku 21. storočia, kedy došlo k zastaveniu poklesu a k určitej stabilizácii na historicky nízkych hodnotách, ktoré boli prerušené len nepravidelnými a krátkodobými zvýšeniami v rokoch 2004 a 2008. Vzhľadom na ďalšie zvyšovanie priemerného veku pri prvom sobáši a zmeny vo vekovo-špecifických pravdepodobnostiach sobáša predpokladáme, že nový model sobášneho správania sa ešte stále nepresadil, a preto je len veľmi ťažké odhadovať z transversálnych ukazovateľov, aká časť mužov a žien v meste a na vidieku zostane žiť trvalo slobodná.

Podľa tabuľkovej prvosobášnosti z posledných troch rokov (2008–2010) by manželstvo uzavrelo 63–68 % mužov z mesta a 61–65 % mužov na vidieku. V prípade žien by to bolo 66–70 % v mestskom prostredí a 67–72 % s trvalým pobytom vo vidieckych obciach. Aj napriek tomu, že tabuľky sobášnosti predstavujú najdokonalejší nástroj na hodnotenie procesu sobášnosti, predstavujú transversálny ukazovateľ, ktorý je výraznou mierou ovplyvnený odkladaním sobášov do vyššieho veku. Ak očistíme výsledné tabuľkové hodnoty o efekt zmien časovania, získame pravdepodobne najpresnejší obraz o skutočnej intenzite sobášnosti slobodných. Očistené hodnoty tabuľkovej prvosobášnosti ukazujú, že reálne zvýšenie podielu osôb, ktoré ani raz neuzavrú manželstvo počas reprodukčného veku, nebude ani zďaleka taký veľký, ako to naznačujú redukované úhrnne sobášnosti. Podiel mužov i žien žijúcich v meste, ktoré by vstúpili pri zachovaní intenzity a rozloženia pravdepodobností sobáša do manželstva z posledných troch rokov, sa pohyboval na úrovni 77–82 %. Podobnú úroveň by mali aj ženy z vidieka, no v prípade mužov platilo, že tí by mali spomedzi všetkých sledovaných skupín najnižšiu sobášnosť. Príčiny môžeme hľadať s najväčšou pravdepodobnosťou v ich horšom postavení na sobášnom trhu, keďže častejšie ide o osoby s nižším vzdelaním, osoby bez stálej práce alebo dlhodobo nezamestnaných, ktorí tak nepatria medzi vyhľadávaných manželských partnerov.

Odkladanie sobášov do vyššieho veku sa okrem poklesu intenzity sobášnosti prejavuje aj v dynamickom náraste priemerného veku pri prvom sobáši a v priebehu vekovo-špecifických mier a pravdepodobností sobáša. V mladšom veku (u mužov do 30 rokov v meste a 28 na vidieku a u žien do 26 rokov) sme svedkami dlhodobého poklesu intenzity sobášnosti, ktorá je v určitej miere najmä v meste kompenzovaná nárastom sobášnosti vo vyššom veku. Vo vidieckom prostredí začala kompenzačná fáza s určitým oneskorením a v súčasnosti ešte nedosahuje také rozmery ako v meste. Z pohľadu ukazovateľov časovania je zrejmé, že v oboch subpopuláciách a u oboch pohlaví sme svedkami zvyšovania hodnôt

priemerného veku pri prvom sobáši. V súlade s predchádzajúcimi zisteniami je logické, že tento proces je o niečo dynamickejší v mestskom prostredí. V roku 1996 sa podľa tabuliek sobášnosti slobodných pohyboval priemerný vek pri prvom sobáši u mužov s trvalým pobytom v meste na úrovni 26,8 rokov. Na konci sledovaného obdobia v roku 2010 už prekračoval hranicu 32 rokov. Na vidieku sa zvýšil z 25,4 na približne 30 rokov. Typický vek ženy, ktorá sa prvýkrát vydávala v meste, dosahoval v roku 1996 hodnotu 24,6 roku, aby sa do roku 2010 zvýšil na viac ako 29 rokov. Vo vidieckom prostredí došlo k nárastu z viac ako 23 na viac ako 27 rokov.

4. Rozvodovosť³

Jedným z hlavných znakov vo vývoji rozvodovosti na Slovensku je takmer nepretržité zvyšovanie jej intenzity a to najmä v posledných dvoch desaťročiach. Ako ukázala naša analýza, táto skutočnosť sa prejavila aj v mestskom a vidieckom prostredí. Kým na začiatku 90. rokov (rok 1992) by sa zo 100 manželstiev do 30 rokov od ich uzavretia rozviedlo v meste 36, na vidieku by to bolo len 8 manželských párov. V roku 2010 by to bolo v mestách už 44 manželstiev a na vidieku by sa pri zachovaní intenzity rozvodovosti podľa dĺžky trvania manželstva rozvádzalo už 31 párov. V súčasnosti tak síce naďalej platí, že manželstvá v mestskom prostredí sú menej stabilné a viac náchylné k zániku rozvodom, no rozdiely medzi mestskou a vidieckou populáciou sa postupne znižujú.

Ako je zrejmé aj z tohto prehľadu, celoslovenský nárast rozvodovosti bol predovšetkým saturovaný dynamickým nárastom intenzity rozvodovosti vo vidieckom prostredí. Môžeme predpokladať, že tento vývoj je prejavom komplexnej premeny chápania rozvodu ako spôsobu ukončenia nefungujúceho manželstva. Dokazovali by to aj zmeny, ktoré nastali v priebehu rizika rozvodovosti podľa dĺžky trvania manželstva. V mestách nedošlo k výraznejším zmenám a maximum zostalo po 4 až 6 rokoch od uzavretia manželstva. Zvýšila sa však rozvodovosť po 10 až 17 rokoch. Na vidieku sledujeme nárast rozvodovosti vo všetkých rokoch od uzavretia manželstva, pričom sa vyprofilovalo pomerne široké maximum po 4 až 12 rokoch.

5. Plodnosť a potratovosť

Základným znakom vývoja plodnosti sa stal pokles intenzity, jej stabilizácia na veľmi nízkych hodnotách a tiež diverzifikácia plodnosti z pohľadu veku, čo je výsledkom postupnej diferenciacie reprodukčných stratégií (Potančoková, 2004; Potančoková a kol., 2008).

Celkovo môžeme z pohľadu vývoja hodnôt úhrnnej plodnosti hovoriť o troch vývojových etapách po roku 1989. Prvú predstavuje prvá polovica 90. rokov, kedy v celej populácii Slovenska došlo k najdramatickejším zmenám. Zdá sa, že tieto zmeny boli skôr naštartované v mestách, keďže tu už v roku 1992 úhrnná plodnosť bola pod hranicou 1,8 dieťaťa na ženu, kým na vidieku ešte presahovala hodnotu 2,1 dieťaťa. Do roku 1995 klesla úhrnná plodnosť v meste pod 1,4 dieťaťa a na vidieku sa dostala na hranicu 1,7 dieťaťa.

Druhé obdobie od roku 1996 približne do roku 2002 sa vyznačovalo pokračovaním nastoleného trendu len s o niečo miernejšou dynamikou. Úhrnná plodnosť poklesla na historicky minimálne hodnoty. V mestskom prostredí sa vytvorilo minimum v roku 2001, kedy by sa pri zachovaní intenzity a charakteru plodnosti narodilo priemerne len 1,06 dieťaťa na ženu. Vo vidieckych obciach k tomu došlo o rok neskôr na úrovni 1,36 dieťaťa.

V poslednom treťom období sme svedkami postupného nárastu intenzity plodnosti. Z vývoja mier plodnosti podľa veku a tiež podľa poradia je zrejmé, že nástup kompenzačnej fázy sa

³ Hlbšie je proces sobášnosti a rozvodovosti analyzovaný v nasledujúcom príspevku.

začal skôr a s väčšou intenzitou u žien s trvalým pobytom v meste. Medzi rokmi 2001 a 2010 sa hodnota úhrnnej plodnosti žien v meste zvýšila o 0,24 dieťaťa a presahuje dnes už hranicu 1,3 dieťaťa na ženu (hranica tzv. lowest-low fertility, veľmi nízka plodnosť). Na vidieku sledujeme v prvých rokoch skôr stabilizáciu okolo úrovne 1,35–1,40 dieťaťa na ženu a až medzi rokmi 2007 až 2009 vidíme nárast jej úrovne. V rokoch 2009 a 2010 tak úhrnná plodnosť žien žijúcich na vidieku presahovala hranicu 1,5 dieťaťa na ženu. V mestách sa plodnosť pod vyššie spomínanou hranicou veľmi nízkej plodnosti (pod 1,3 dieťaťa na ženu) udržala od roku 1997 až do roku 2008.

Podobne ako v prípade procesu sobášnosti aj u plodnosti sú hodnoty používaného ukazovateľa výrazne ovplyvnené zmenami v časovaní. Ak očistíme úhrnnú plodnosť od týchto posunov, získame oveľa reálnejší obraz o skutočnej intenzite plodnosti v mestskom a vidieckom prostredí a rozdieloch medzi nimi. Dôvodom skreslenia hodnôt úhrnnej plodnosti v období výrazných zmien v časovaní je predovšetkým vplyv zmeny štruktúry žien podľa počtu narodených detí a prierezovosť (transverzálnosť) tohto ukazovateľa, ktorého hodnoty ovplyvňuje intenzita plodnosti celkovo 35 rôznych generácií žien v danom roku (období). Tieto generácie sa vyznačujú rôznou reprodukčnou históriou, nachádzajú sa v rôznej fáze reprodukčnej dráhy. Celý komplex hodnotových a štrukturálnych zmien, ktoré sa naštartovali v slovenskej spoločnosti po roku 1989, ovplyvnili reprodukčné správania najmä mladých generácií (narodených v 70. a neskôr aj v 80. rokoch), pričom dominantným znakom sa stalo odkladanie vstupu do rodičovstva. Na druhej strane staršie generácie sa ešte riadili podľa predchádzajúceho reprodukčného modelu, ktorý sa vyznačoval pomerne skorým začiatkom reprodukčných dráh a tiež jej pomerne skorým ukončením, a preto tieto ženy len v ojedinelých prípadoch ešte realizovali svoju plodnosť aj v 90. rokoch. Výsledkom koexistencie týchto dvoch skupín generácií boli historicky nízke hodnoty úhrnnej plodnosti.

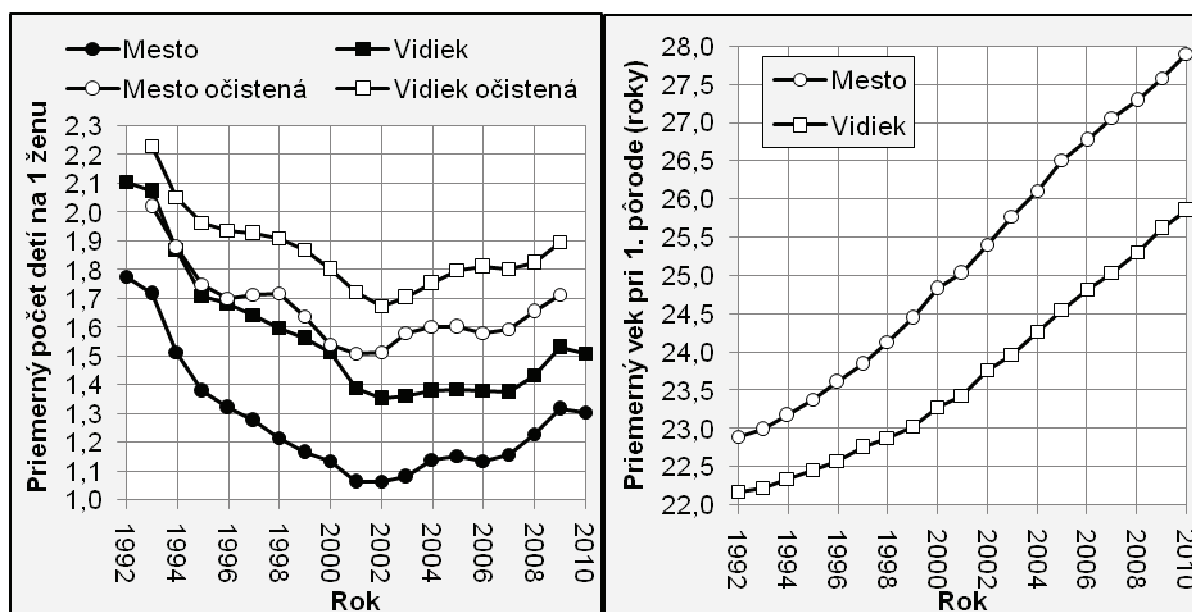
Očistená úhrnná plodnosť predstavuje jeden z viacerých alternatívnych ukazovateľov, ktorá by mala odhadovať intenzitu procesu pri zanedbaní zmeny jej časovania v sledovanom období. Porovnanie úhrnnej plodnosti a očistenej úhrnnej plodnosti v mestách a na vidieku môžeme vidieť na obrázku 1. V podstate vo všetkých rokoch platilo, že hodnoty očistenej úhrnnej plodnosti boli vyššie ako v prípade štandardne používaného ukazovateľa. V mestskom prostredí plodnosť na začiatku 21. storočia neklesla pod hranicu 1,5 dieťaťa a na vidieku sa pohybovala na úrovni 1,7 dieťaťa. Podľa posledného roku (2009) stúpila očistená úhrnná plodnosť v meste nad hranicu 1,7 dieťaťa, pričom na vidieku to bolo dokonca až 1,9 dieťaťa na ženu. Rozdiel medzi mestom a vidiekom by tak mal byť v skutočnosti ešte menší, ako vyplýva zo štandardne používanej úhrnnej plodnosti.

Odkladanie pôrodov a najmä prvých pôrodov do vyššieho veku sa prejavuje aj na rozložení kriviek plodnosti podľa veku a tiež na hodnotách ukazovateľov časovania. Priemerný vek pri prvom pôrode vzrástol v mestskom prostredí o 5 rokov z 22,9 na 27,9 rokov a na vidieku „len“ o 3,7 roku z 22,2 na 25,9 rokov.

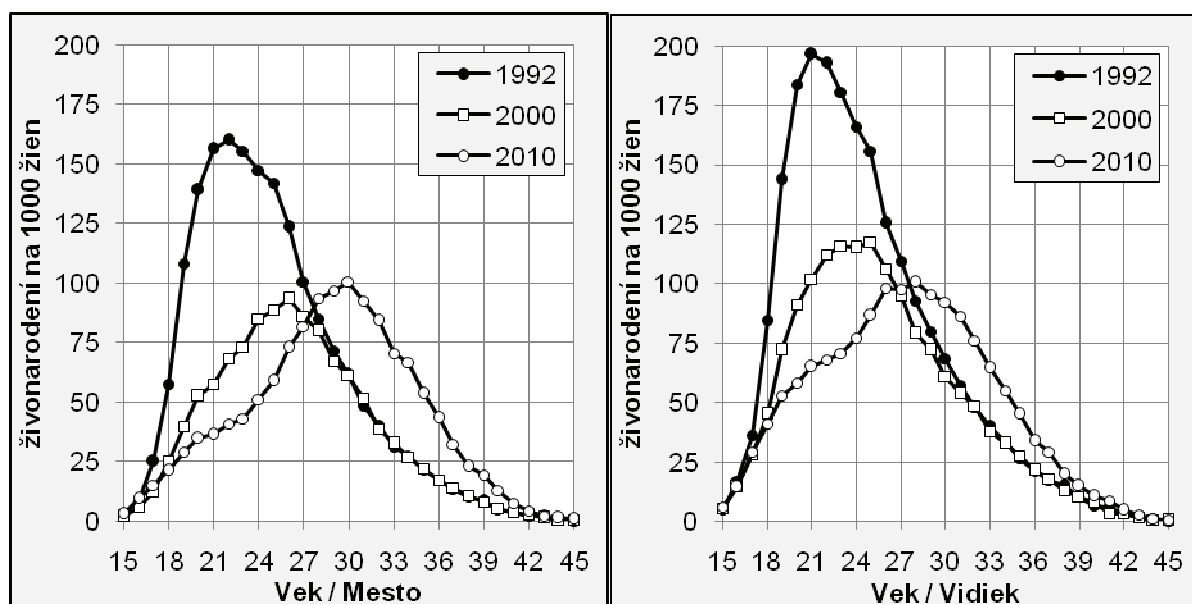
Dynamickejšie odkladanie a tiež následne rekuperáciu v mestskom prostredí potvrdzuje aj vývoj mier plodnosti podľa veku. Ako môžeme vidieť na nasledujúcich obrázkoch 3 a 4, približne do začiatku 21. storočia dochádzalo v mestskom i vidieckom prostredí k poklesu plodnosti v mladších vekových skupinách. Až v posledných rokoch je vidieť zreteľne nárast intenzity plodnosti vo veku nad 28 rokov. Na vidieku sa plodnosť žien v tomto veku zvýšila z približne 25 % na necelých 50 %, pričom v mestách už predstavuje takmer 62 % z celkovej intenzity plodnosti.

Vývoj potratovosti po roku 1988, kedy dosiahla na Slovensku svoje maximum, môžeme hodnotiť ako pozitívny. Predovšetkým vďaka poklesu intenzity umelej potratovosti došlo k pomerne významnému poklesu celkovej intenzity potratovosti. Tento vývoj môžeme vidieť

v oboch sledovaných populáciách. V mestskom prostredí klesla úhrnná potratovosť z úrovne 0,7 UPT na jednu ženu (rok 1992) na približne 0,35 a na vidieku z hodnoty 0,5 na 0,23 interrupcie (rok 2010). Určitý pokles pozorujeme aj v samovoľnej potratovosti, a to najmä na vidieku. Na druhej strane v meste dochádza v posledných rokoch k určitému miernemu zvýšeniu, s najväčšou pravdepodobnosťou ako výsledok postupného „starnutia“ plodnosti.

Obrázok 1 a 2: Vývoj úhrnnej plodnosti a očistenej úhrnnej plodnosti a priemerného veku pri prvom pôrode žien v meste a na vidieku

Obrázok 2 a 3: Vývoj špecifických mier plodnosti žien z mesta a vidieku vo vybraných rokoch

6. Úmrtnosť

Jedným z hlavných znakov populačného vývoja Slovenska po roku 1989 je postupné zlepšovanie úmrtnostných pomerov, ktoré vystriedalo určitú stagnáciu v predchádzajúcich

dvoch desaťročiach. Je to výsledok viacerých faktorov vplyvujúcich na proces úmrtnosti súčasne. Na jednej strane je to zlepšovanie zdravotníckej starostlivosti, na druhej pozitívne pôsobí samotná snaha obyvateľstva sa viac starať o svoje zdravie. Výsledkom je postupné zvyšovanie hodnôt strednej dĺžky života pri narodení ako syntetického ukazovateľa úmrtnostných pomerov vo všetkých vekových skupinách. Táto skutočnosť sa prejavila aj v mestskom a vidieckom prostredí. V roku 1992 sa stredná dĺžka života pri narodení u mužov z mesta pohybovala na úrovni 68 rokov a u žien 76 rokov. Na vidieku sa muži mali šancu dožiť 65,7 roku a ženy 75,5 roku. V súčasnosti (rok 2010) sa stredná dĺžka života pri narodení v meste dostala u mužov na úroveň takmer 73 rokov a u žien presiahla hranicu 79 rokov. V populácii vidieckych obcí je to už viac ako 70 rokov u mužov a 78 rokov u žien.

Medzi rokmi 1992 a 2010 sa hodnota strednej dĺžky života zvýšila v mestskom prostredí u mužov o 4,6 roku a 3,4 roku u žien. Na vidieku zlepšenie úmrtnostných pomerov prispelo k predĺženiu strednej dĺžky života pri narodení o 4,7 roku u mužov a 2,9 roku u žien. Najvýraznejšie sa na tomto vývoji v meste okrem zlepšenia dojčenskej úmrtnosti (0,5 roku muži, 11 % zmeny; 0,36 roku ženy, 11 % zmeny) podieľali v mužskej časti vekové skupiny 57–70 ročných (1,5 roku, 33 % zmeny) a u žien 66–80 ročných (1,4 roku; 40 % zmeny). Na vidieku sa zmeny u najmladších detí podpísali pod zlepšenie úmrtnostných charakteristík približne 0,67 rokmi u chlapcov (14 % zmeny) a 0,5 rokmi u dievčat (19 % zmeny). Z ďalších vekových skupín sa najväčšie zmeny odohrali u mužov vo veku 45–60 rokov (1,5 roku; 32 % zmeny) a u žien vo veku 64–77 rokov (1 rok, 35 %).

Nadalej tak platí, že ženy a predovšetkým muži žijúci v mestách majú šancu na dlhší život ako osoby, ktoré žijú na vidieku. Kým rozdiel u mužov sa viac menej výraznejšie v sledovanom období nezmenil, v prípade žien pozorujeme mierne zväčšenie rozdielu hodnôt strednej dĺžky života pri narodení ako výsledok predovšetkým dynamickejšieho zlepšovania úmrtnostných pomerov v mestách. Aj napriek tomu však zostáva menší, ako je tomu v prípade mužov. Hodnoty strednej dĺžky života pri narodení mužov vo vidieckom prostredí v porovnaní s mestom najviac znižovali nepriaznivé úmrtnostné charakteristiky vo veku 46–64 rokov, ktoré sa podieľali na takmer 48 % celkového rozdielu (1,2 roku). U žien to boli vekové skupiny 51–63 rokov (0,3 roku, 40 %).

Úroveň dojčenskej úmrtnosti predstavuje všeobecne akceptovaný a často používaný indikátor socioekonomickej vyspelosti jednotlivých krajín a ich populácií. Samotné rozdiely v intenzite dojčenskej úmrtnosti medzi jednotlivými populáciami, prípadne v rámci nich, môžu byť pomerne dôležitým ukazovateľom sociálnych nerovností v dôsledku pôsobenia rôznych faktorov založených vo väčšine prípadov na mechanizmoch sociálnej exklúzie. Nedostatočný prístup určitých skupín obyvateľstva k zdravotnej starostlivosti, k informáciám a vo všeobecnosti k normálnemu chodu spoločnosti môže vytvoriť zhoršené podmienky v zdravotnom stave a v úmrtnostných charakteristikách najmladších detí.

Ako je zrejmé z tabuľky 1, počas celého sledovaného obdobia bola intenzita úmrtností detí vyššia vo vidieckom prostredí ako v meste. Na druhej strane však platilo, že medzi rokmi 1992 a 2010 došlo v oboch sledovaných subpopuláciách k zlepšeniu úmrtnostných pomerov najmladších detí. Kým na začiatku 90. rokov sa prvého roku života nedožilo približne 14 detí z 1000 novorodencov narodených na vidieku, v roku 2010 to už bolo len takmer 6 detí. V meste klesla dojčenská úmrtnosť z približne 11 ‰ na úroveň 5 ‰.

Jednou z dôležitých charakteristík dojčenskej úmrtnosti je jej nerovnomerné rozloženie počas celého roku života. Vo všeobecnosti platí, že veľká časť detí zomiera veľmi skoro po narodení (tzv. novorodenecká úmrtnosť) predovšetkým na endogénne faktory (napr. vrodené vady, vek matky, poradie pôrodu, pôrodná hmotnosť), pričom sa s vekom intenzita úmrtnosti znižuje (po 28. dni života ponovorodenecká úmrtnosť). Ukazuje sa, že hlavnú úlohu pri rozdieloch

(tie sú však už v súčasnosti veľmi malé) v dojčenskej úmrtnosti medzi mestom a vidiekom zohráva predovšetkým ponovorodenecká úmrtnosť, ktorá je na vidieku priemerne o tretinu vyššia ako v mestách. Jej úroveň ovplyvňujú najmä exogénne faktory založené najmä na socioekonomických podmienkach (kvalita bývania, stravovania, dostupnosť a kvalita lekárskej starostlivosti) a tiež s výskytom rizikového správania (fajčenie, požívanie alkoholických nápojov, drog) (Rychtaříková, 1999, 2000).

V pozadí hodnôt strednej dĺžky života sa skrývajú zložené a viacnásobne podmienené vzťahy viacerých vonkajších a vnútorných faktorov. Jedným z dôležitých aspektov analýzy procesu úmrtnosti je preto poznanie príčin smrti. Najvýznamnejšie príčiny smrti nás na jednej strane nepriamo do určitej miery informujú o zdravotnom stave populácie a na druhej ovplyvňujú samotnú intenzitu úmrtnosti a vytvárajú predpoklad pre vznik rozdielov v úmrtnostných charakteristikách medzi jednotlivými populáciami.

V oboch populáciách sledujeme, že medzi rokom 1996 a 2010 došlo s výnimkou ochorení tráviacej sústavy a tzv. kategórie ostatné príčiny smrti (sem boli zahrnuté všetky úmrtia okrem úmrtí na nádorové, kardiovaskulárne, tráviacej, dýchacej sústavy a vonkajších príčin smrti) k zlepšovaniu úmrtnostných pomerov.

Na základe porovnania štandardizovaných mier úmrtnosti môžeme povedať, že v mužskej populácii platilo v každej veľkej kapitole príčin smrti, že populácia vidieckych obcí mala horšie úmrtnostné charakteristiky. Navyše v priebehu sledovaného obdobia sa rozdiely medzi mestským a vidieckym obyvateľstvom postupne zväčšovali. U žien taká jednoznačná situácia nebola. Výnimku predstavovali len ochorenia kardiovaskulárneho systému, kde pozorujeme rovnaký trend ako u mužov. Podobne aj u nádorových ochorení sledujeme dynamickejšie zlepšovanie úmrtnostných pomerov v meste, no v tomto prípade platí, že intenzita úmrtnosti na túto skupinu príčin smrti je aj naďalej vyššia v mestskom prostredí. Rovnako mierne vyššia je aj úmrtnosť na vonkajšie príčiny a ochorenia dýchacej sústavy, no intenzita úmrtnosti v týchto skupinách je vo všeobecnosti nízka, preto výraznejšie neovplyvňuje hodnoty strednej dĺžky života pri narodení.

Za účelom kvantifikácie vplyvu jednotlivých príčin smrti na rozdiely v strednej dĺžke života pri narodení bola vypočítaná dekompozícia podľa vybraných kapitol príčin smrti, veku a pohlavia (metóda Arriaga, 1984). V mužskej zložke najviac pôsobí na vznik rozdielov medzi obyvateľstvom miest a vidieckych obcí intenzita úmrtnosti na ochorenia obehovej sústavy. Tá znižuje strednú dĺžku života pri narodení o približne jeden rok, čo predstavuje takmer 44 % z celkového rozdielu. Druhou najdôležitejšou skupinou príčin smrti sú nádorové ochorenia, ktoré sa podieľajú na zhoršení úmrtnostných pomerov na vidieku necelým 0,5 rokom (22 %). Ako už bolo spomenuté vyššie, u žien v mestách je situácia o niečo komplikovanejšia, preto aj rozdiely v strednej dĺžke života pri narodení sú menšie. Na jednej strane stoja ochorenia dýchacej a najmä obehovej sústavy, ktoré zlepšujú hodnoty strednej dĺžky života pri narodení žien z mestského prostredia (o približne 1,3 roku), kým na druhej nádorové ochorenia znižujú jej hodnoty o približne 0,4 roku. Z ostatných skupín je významnejší ešte vplyv vonkajších príčin, ktoré znižujú hodnoty strednej dĺžky života pri narodení mestských žien o približne desatinu roka.

7. Záver

Analýza reprodukčného správania mestskej a vidieckej populácie na Slovensku ukázala, že v oboch subpopuláciách došlo v priebehu posledných dvoch desaťročí k dynamickým zmenám v reprodukčnom správaní. Ukazuje sa, že mestské obyvateľstvo na celospoločenskú transformáciu reagovalo už skôr a spočiatku s väčšou dynamikou. Postupne sa však v mnohých procesoch existujúce rozdiely vyrovnali. Aj napriek tomu naďalej platí, že muži

i ženy na vidieku vstupujú do manželstva a stávajú sa rodičmi skôr. V intenzite sobášnosti a rozvodovosti už také veľké rozdiely nenachádzame. Príčinou je predovšetkým skorší začiatok rekuperácie odložených sobášov a pôrodov v mestskom prostredí. Určité rozdiely nachádzame vo vývoji úmrtnosti. Vo všeobecnosti platí, že muži i ženy z mesta majú šancu na dlhší život, pričom vývoj po roku 1989 skôr naznačuje na zväčšovanie týchto rozdielov. Hlavné rozdiely spočívajú v dynamike zlepšovania úmrtnostných pomerov v strednom veku u mužov a v strednom a vyššom veku u žien. Z pohľadu príčin smrti hlavnú úlohu zohrávajú najmä horšie úmrtnostné pomery na srdcovocievne ochorenia.

8. Literatúra

- [1] ARRIAGA, E. 1984. *Measuring and explaining the change in life expectancies*. Demography, 21, s. 83–96.
- [2] BONGAARTS, J., FEENEY, G. 1998. On the quantum and tempo of fertility. Population and Development Review. 24, 2, s. 271–291.
- [3] KOHLER, H.-P., ORTEGA, J. A. 2002. Tempo-adjusted period parity progression measures, fertility postponement and completed cohort fertility. Demographic research 6, s. 92–144.
- [4] KOHLER, H.-P., BILLARI, F., ORTEGA, J. A. 2002. The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. Population and Development Review, 28, 4, s. 641–680.
- [5] KUČERA, M., FIALOVÁ, L. 1996. *Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989* Working papers, WP 96:1, Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- [6] POTANČOKOVÁ, M. 2008. *Intenzita a časovanie plodnosti na Slovensku – štandardné a očistené ukazovatele plodnosti*. Slovenská štatistika a demografia. 18, č. 4, s. 54–66.
- [7] POTANČOKOVÁ, M. 2009. Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In: BLEHA, B. (ed). *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí. Kontinuita či nová éra?*, Bratislava: Geografika, s. 39–61.
- [8] RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1996. Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace. *Demografie*, 38, s. 77–89.
- [9] RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1999. Sociální a biologické faktory kojenecké úmrtnosti. *Demografie*, 41, s. 95–104.
- [10] RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2000a. Sociální a biologické faktory kojenecké úmrtnosti. *Slovenská štatistika a demografia*, 10 (1), s. 18–32.
- [11] SOBOTKA, T. 2003. Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech. *Demografie*, 45, s. 77–87.
- [12] ŠPROCHA, B. 2008. *Reprodukčné správanie mestského a vidieckého obyvateľstva na Slovensku*. Bratislava: INFOSTAT, 72 s.
- [13] ŠPROCHA, B. 2009. Rozvodovosť. In VAŇO, B. (ed.) *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2008*. Bratislava: INFOSTAT, s. 15–20.
- [14] ŠPROCHA, B., POTANČOKOVÁ, M. 2009. Sobášnosť. In VAŇO, B. (ed.) *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2008*. Bratislava: INFOSTAT, s. 7–14.

Adresa autora:

Branislav Šprocha, Mgr.
Dúbravská cesta 3
845 24 Bratislava
sprocha@infostat.sk

Sobášnosť a rozvodovosť mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku

Nuptiality and divorce of urban and rural population in Slovakia

Branislav Šprocha

Abstract:

The article examines the process of nuptiality and divorce in urban and rural areas in Slovakia after 1990. Aim of this paper is primarily to analyze and describe the character and changes, which passes through nuptiality and divorce. For this purpose we compiled the nuptiality life tables for rural and urban population and computed total divorce rate according marriage duration.

Key words: nuptiality, divorce, nuptiality life tables, total divorce rate

Kľúčové slová: sobášnosť, rozvodovosť, tabuľky sobášnosti, úhrnná rozvodovosť

JEL classification: J12

1. Úvod

V posledných približne dvoch desaťročiach sme svedkami významných zmien charakteru reprodukčného správania populácie Slovenska. Asi najčastejšie sú v odborných kruhoch spomínané a hlbšie analyzované premeny, ktorými prechádza proces plodnosti. Na druhej strane však viaceré analýzy ukázali, že počas celospoločenského transformačného obdobia dochádza k významnej premene aj u ďalších demografických procesov.

Cieľom predloženého príspevku je analyzovať charakter a popísať tiež základné zmeny, ktorými prechádza sobášnosť a rozvodovosť populácie miest a vidieckych obcí na Slovensku po roku 1990.

2. Metodika práce a zdroje údajov

Pod pojmom mestské obyvateľstvo chápeme populáciu s trvalým pobytom v obciach so štatútom mesta podľa klasifikácie obcí z 31.12.2010. Podobne je vyčlenená populácia vidieckych obcí ako obyvateľstvo majúce trvalý pobyt vo vidieckych obciach. Pre analýzu procesov sobášnosti a rozvodovosti v týchto dvoch populačných skupinách sme použili dva základné zdroje údajov a z nich vypočítané niektoré demografické ukazovatele. Prvú skupinu údajov predstavovali detailné interné údaje štatistického zisťovania prirodzeného a migračného pohybu obyvateľstva každoročne uskutočňovaného ŠÚ SR a tiež interné údaje ŠÚ SR zo sčítania ľudu, domov a bytov z roku 1991 a sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2001. Na základe týchto údajov potom boli vypočítané niektoré základné i pokročilejšie demografické analytické ukazovatele.

Do pozornosti čitateľovi by sme chceli dať predovšetkým konštrukciu tabuliek sobášnosti slobodných pre mestské a vidiecke obyvateľstvo, ktoré predstavujú najdokonalejší nástroj pre analýzu procesu sobášnosti slobodných osôb a tiež na Slovensku prvýkrát aplikovaný metodický postup očisťujúci proces sobášnosti od efektu zmien časovania.

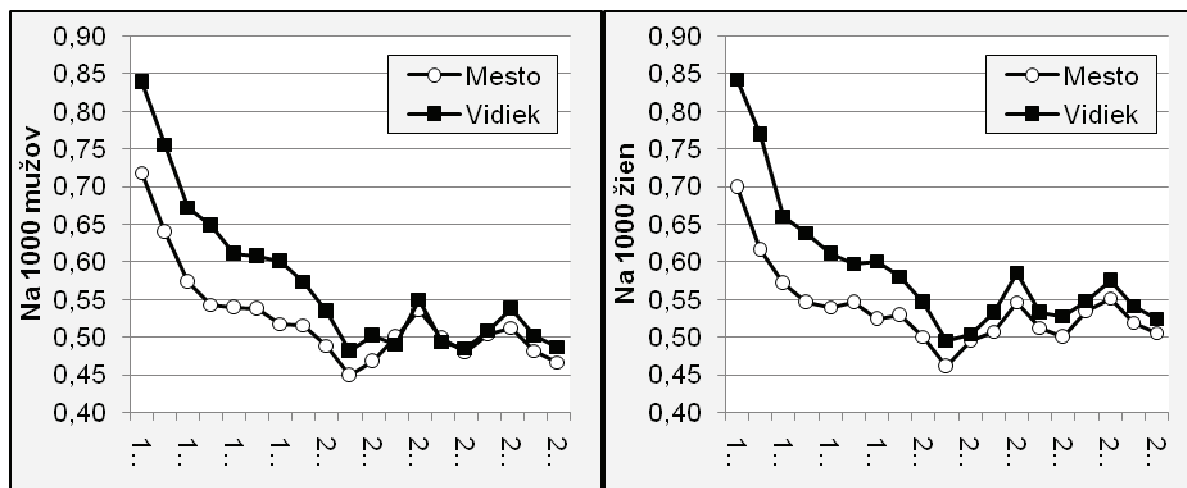
Redukované ukazovatele (tzv. ukazovatele 2. typu) sme vzhľadom na dostupnosť interných údajov mohli zvlášť pre mestskú a vidiecku populáciu vypočítať pre obdobie rokov 1992–2010 a tabuľky sobášnosti pre roky 1996–2010.

3. Sobášnosť slobodných

K hlavným znakom premeny procesu sobášnosti patrí v celej populácii Slovenska odkladanie sobášov slobodných osôb do vyššieho veku, s čím je spojený aj výrazný pokles intenzity sobášnosti. Najlepšie môžeme tieto zmeny dokumentovať na základe údajov z tabuliek sobášnosti slobodných. Počas minulého politického režimu sa na Slovensku vytvoril resp. prehĺbil tzv. východoeurópsky reprodukčný model. Ten sa okrem iného vyznačoval nízkym priemerným vekom snúbencov pri vstupe do manželstva a veľmi vysokou intenzitou sobášnosti. Ešte v druhej polovici 80. rokov vstupovalo do manželstva 85–87 % všetkých slobodných mužov pri priemernom veku 24,7 rokov a 91–92 % žien najčastejšie vo veku 22 rokov. V rokoch 2008–2010 by však podľa výsledkov tabuliek sobášnosti podiel aspoň raz ženatých a vydatých osôb klesol na úroveň 61–65 % u mužov a 68–70 % u žien. Súčasne sa dynamicky zvýšil priemerný vek pri prvom sobáši, ktorý u mužov v roku 2010 už presahoval hranicu 31 rokov a u žien to bolo 28,4 roku.

Pre hodnotenie sobášnosti mestského a vidieckeho obyvateľstva pred rokom 1990 nám chýbajú potrebné údaje. Ani na začiatku 90. rokov však nedisponujeme dostatočnou dátovou základňou, aby sme mohli konštruovať tabuľky sobášnosti slobodných. Aj z toho dôvodu sme využili klasicky používané redukované miery sobášnosti slobodných a z nich vypočítané ukazovatele intenzity (úhrnná sobášnosť slobodných) a časovania (priemerný vek pri 1. sobáši). Na druhej strane nám tieto hodnoty poslúžia ako plastická ukážka nedokonalosti redukovaných mier v období, kedy dochádza k dynamickej premene sobášneho správania, a to najmä v kontexte odkladania prvých sobášov do vyššieho veku.

Ako môžeme vidieť na nasledujúcich obrázkoch 1 a 2, medzi rokmi 1992 a 2010 došlo v oboch populáciách a u oboch pohlaví k pomerne dynamickému poklesu intenzity sobášnosti. Najväčší pokles zaznamenala populácia miest a vidieckych obcí približne do roku 2000. Od začiatku 21. storočia potom sledujeme určitú stabilizáciu na pomerne nízkej úrovni, prerušenú ojedinelým nárastom sobášnosti v rokoch 2004 a 2008. Okrem toho je zrejmé, že pomerne výrazné rozdiely v intenzite sobášnosti medzi mestskou a vidieckou populáciou zo začiatku 90. rokov sa postupne vyrovnali a ide o zanedbateľné odchýlky. Vzhľadom na nemožnosť hodnotiť sobášnosť pred rokom 1992 sa môžeme len domnievať, že aj v tomto období platilo, že intenzita, s akou vstupovali slobodní muži a ženy do manželstva vo vidieckom prostredí, bola vyššia. Na druhej strane je zrejmé, že v mestskom prostredí začali zmeny v charaktere sobášnosti skôr, čoho dôkazom sú aj pomerne nízke hodnoty úhrnnej sobášnosti slobodných už v roku 1992.

Obrázok 1 a 2: Úhrnná sobášnosť mužov a žien žijúcich v mestách a na vidieku

Podľa úhrnnej sobášnosti slobodných v roku 1992 by pri zachovaní charakteru sobášnosti aspoň raz do manželstva vstúpilo 84 % mužov a žien na vidieku a približne 72 % mužov a 70 % žien s trvalým pobytom v meste. Najnižšie hodnoty dosahovala úhrnná sobášnosť slobodných u oboch pohlaví a v oboch sledovaných populačných skupinách v roku 2001. V ďalších rokoch došlo síce k miernemu zvýšeniu, no ako sme už uviedli, intenzita sobášnosti v meste i na vidieku zostáva na historicky nízkej úrovni, pričom o niečo častejšie sa vydávajú ženy.

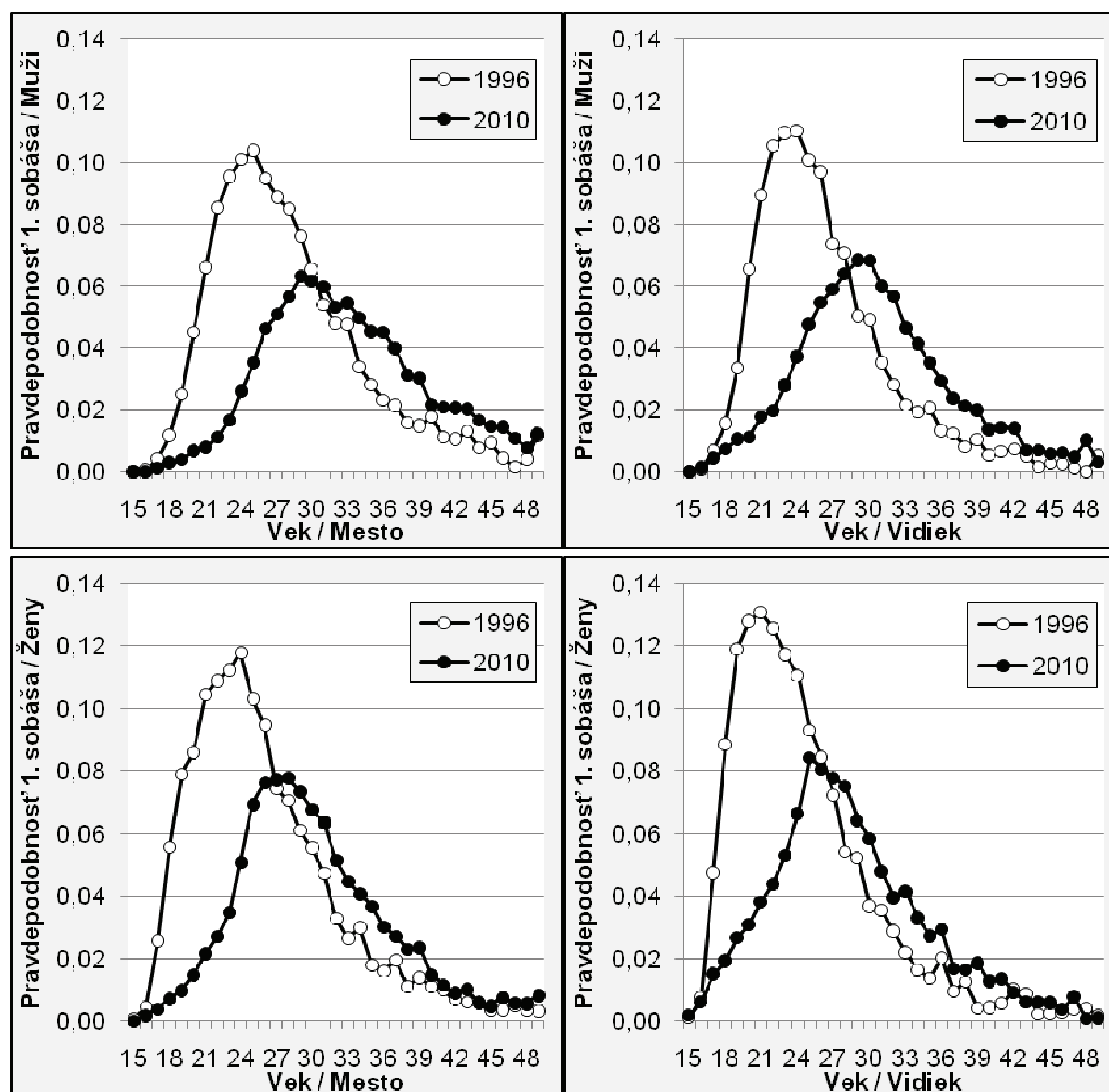
Klasicky používané úhrnné miery počítané ako suma redukovaných mier druhého typu sú v období, kedy dochádza k dynamickým zmenám reprodukčného správania, pomerne nepresné a skresľujú skutočnú intenzitu skúmaného procesu. Z dôvodu tohto skreslenia boli pre odstránenie efektu zmien v rodinnom stave vypočítané tabuľky sobášnosti slobodných ako najdokonalejší analytický nástroj používaný pri popise tohto demografického procesu. V ďalšom kroku bol ich hlavný ukazovateľ – tabuľková prvosobášnosť ešte očistená od efektu zmeny časovania. Takto konštruovaný indikátor by mal prinášať oveľa reálnejšie výsledky približujúce sa ku skutočnej intenzite sledovaného procesu.

Tabuľka 1: Ukazovatele sobášnosti slobodných odvodené z tabuliek sobášnosti

Ukazovateľ	1996	2000	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Muži Mesto									
Tabuľková prvosobášnosť	74,7	71,2	63,5	70,8	68,3	68,7	68,4	65,4	63,1
Očistená tabuľková prvosobášnosť	*	90,3	87,0	87,3	80,8	77,0	78,5	81,8	*
Priemerný vek pri 1. sobáši	26,8	28,8	29,0	31,0	31,2	31,3	31,5	31,9	32,2
Vekový medián I.	27,3	30,0	32,2	32,9	33,7	33,8	34,0	35,3	36,5
Vekový medián II.	24,1	26,1	26,4	28,5	28,8	28,8	29,1	29,5	29,7
Muži Vidiek									
Tabuľková prvosobášnosť	70,8	66,7	65,0	63,9	62,9	63,9	65,3	62,3	60,9
Očistená tabuľková prvosobášnosť	*	87,2	84,0	82,2	77,2	70,2	72,3	78,4	*
Priemerný vek pri 1. sobáši	25,4	26,9	27,4	28,8	29,2	29,2	29,4	29,6	30,0
Vekový medián I.	26,2	28,8	29,6	32,0	32,7	32,5	32,1	33,5	34,3
Vekový medián II.	22,9	24,3	25,0	26,5	26,9	27,0	27,2	27,5	27,9
Ženy Mesto									
Tabuľková prvosobášnosť	77,3	72,0	67,2	70,7	68,8	70,1	70,3	67,4	65,6
Očistená tabuľková prvosobášnosť	*	90,6	86,9	85,0	80,1	77,4	79,0	82,7	*
Priemerný vek pri 1. sobáši	24,6	26,2	26,6	28,1	28,4	28,5	28,7	29,0	29,3
Vekový medián I.	24,7	27,1	28,4	29,7	30,2	30,1	30,2	31,2	31,9
Vekový medián II.	22,0	23,7	24,1	25,8	26,1	26,2	26,3	26,7	26,9
Ženy Vidiek									
Tabuľková prvosobášnosť	78,8	73,3	69,1	72,0	70,8	71,2	72,0	69,7	67,0
Očistená tabuľková prvosobášnosť	*	90,4	86,8	88,1	82,4	78,5	78,8	80,6	*
Priemerný vek pri 1. sobáši	23,3	24,5	24,9	26,5	26,8	26,9	27,0	27,4	27,4
Vekový medián I.	23,0	25,2	26,3	27,8	28,3	28,5	28,4	29,2	29,8
Vekový medián II.	20,6	22,0	22,4	24,0	24,4	24,5	24,6	25,0	25,1

Podľa tabuľkovej prvosobášnosti by bol podiel osôb, ktoré aspoň raz vstúpia do manželstva, výrazne vyšší, ako ukazujú hodnoty úhrnnej redukovanej sobášnosti. Ešte vyššiu intenzitu sobášnosti slobodných získame, ak ju očistíme od efektu zmien časovania. V tomto

případe by sa podiel mužov i žien z miest, ktorí by vstúpili do manželstva, pohyboval na úrovni približne 80 %. U žien z vidieka by sa sobášnosť pohybovala na veľmi podobných hodnotách, no v prípade mužov sa ukazuje, že tí by mali zo všetkých skupín najnižšiu sobášnosť. Príčiny tohto javu môžeme s najväčšou pravdepodobnosťou hľadať v ich horšom postavení na tzv. sobášnom trhu. Častejšie totiž ide o osoby s nižším vzdelaním, nezamestnaných, ktoré nepatria medzi vyhľadávaných manželských partnerov.

Obrázok 3 – 6: Pravdepodobnosť sobáša slobodných mužov a žien žijúcich v meste a na vidieku v rokoch 1996 a 2010

Príčiny skreslenia úhrnnej sobášnosti je potrebné hľadať v dvoch rovinách. Prvou je fakt, že pri jeho výpočte sú v menovateli všetky osoby bez rozdelenia podľa rodinného stavu. Oveľa závažnejšou je skutočnosť, že hodnota úhrnnej sobášnosti reprezentuje intenzitu tzv. hypotetickej kohorty, ktorá pozostáva z generácií s odlišnou reprodukčnou históriou a tiež fázou životného cyklu, v ktorom sa práve nachádza. Nositeľkami zmien reprodukčného správania na Slovensku sú predovšetkým generácie osôb narodených v druhej polovici

70. rokov. Spolu s mladšími generáciami u nich dochádza k dynamickému odkladaniu sobášov do vyššieho veku, pričom však staršie generácie sa správali podľa minulého tzv. východoeurópskeho modelu reprodukcie a svoj vstup do manželstva už absolvovali. Preto sme svedkami výrazného poklesu intenzity sobášnosti v mladšom veku (najmä do 30 rokov u mužov v meste a 28 na vidieku a 26 u žien). Na druhej strane je zrejmé, že vo vyššom veku dochádza k miernemu nárastu intenzity sobášnosti slobodných ako kompenzácia za odložené sobáše v mladšom veku. Tieto zmeny môžeme vidieť u oboch pohlaví a v oboch populačných skupinách. Ich rozsah môžeme približne určiť na základe porovnania počtu tabuľkových sobášov pripadajúcich na vek 31 rokov a viac u mužov a 27 a viac rokov u žien.

Tabuľková prvosobášnosť mužov vo veku nad 30 rokov predstavovala v roku 1996 v meste približne 14,5 % a na vidieku necelých 9 %. V roku 2010 sa jej hodnoty zvýšili na takmer 35 % v mestskom a 25 % vo vidieckom prostredí. U žien došlo dokonca ešte k dynamickému posunu sobášov do veku nad 26 rokov. Kým v roku 1996 tabuľková prvosobášnosť predstavovala v meste 20 % a na vidieku 14 %, v roku 2010 by sa podľa tabuliek sobášnosti vydávalo v tomto veku 44 % žien z mesta a viac ako tretina žien z vidieka.

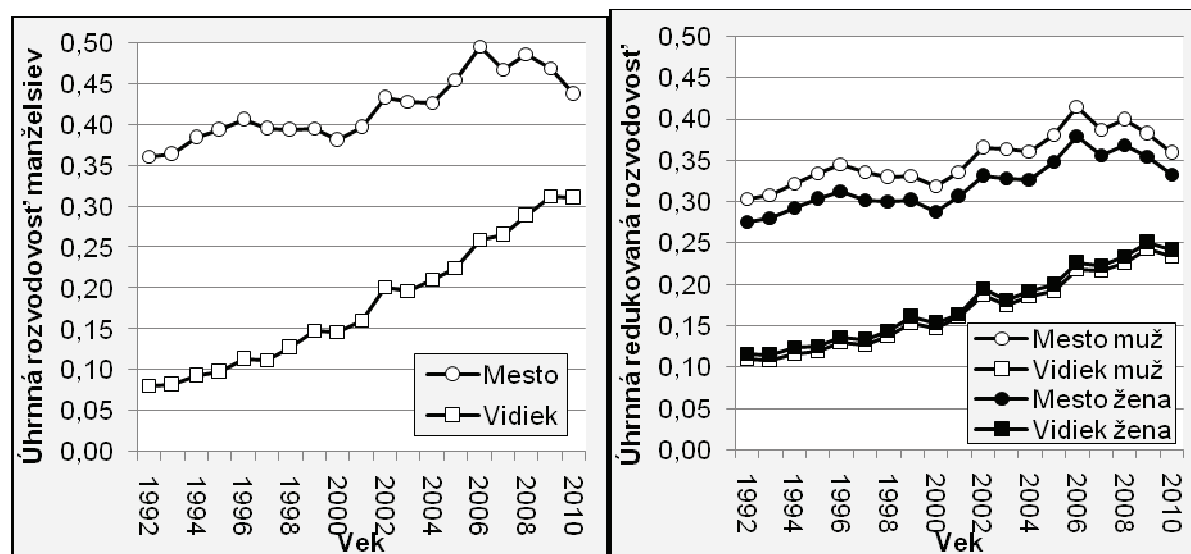
Posun v charaktere kriviek pravdepodobností prvého sobáša sa podpísal aj pod vývoj hodnôt ukazovateľov charakterizujúcich časovanie sobášnosti. V oboch prípadoch sledujeme nárast priemerného veku pri prvom sobáši a tiež hodnôt vybraných mediánových vekov (pozri tabuľku 1). Na druhej strane však platí, že muži i ženy žijúce na vidieku uzatvárajú manželstvo stále skôr ako osoby v mestskom prostredí. Navyše naša analýza potvrdila, že zmeny v časovaní sobášnosti prebiehajú dynamickejšie v mestskom prostredí ako na vidieku, čím sa tieto rozdiely v čase ešte zväčšujú. Kým napríklad v roku 1996 bol priemerný vek pri prvom sobáši u mužov s trvalým pobytom v meste 26,8 rokov, na konci sledovaného obdobia už prekračoval hranicu 32 rokov. Na vidieku sa v tom istom období zvýšil z 25,4 na približne 30 rokov. Typický vek ženy, ktorá sa prvýkrát vydávala, v meste dosahoval v roku 1996 hodnotu 24,6 roku, aby sa do roku 2010 zvýšil na viac ako 29 rokov. Vo vidieckom prostredí sa predmetný ukazovateľ časovania sobášnosti zvýšil z viac ako 23 na viac ako 27 rokov. Podobný vývoj môžeme sledovať aj na príklade vekových mediánov. Prvý z nich (pozri tabuľku 1.) zobrazuje vek, dokedy sa z celkového tabuľkového počtu slobodných vydá a ožení polovica osôb. U mužov to v roku 2010 už predstavovalo 36,5 roku v meste a 34,3 roku na vidieku. Polovica žien by sa podľa tabuliek sobášnosti z roku 2010 vydala do necelých 32 rokov v meste a 30 rokov na vidieku. Druhý medián, ukazuje do akého veku sa realizuje polovica všetkých tabuľkových sobášov. Aj v tomto prípade vidíme pomerne výrazný nárast jeho hodnôt, čo opätovne len dokazuje významné a nezvratné zmeny (aspoň v najbližších desaťročiach) v charaktere procesu sobášnosti slobodných osôb v mestách a na vidieku.

4. Rozvodovosť

Rozvodovosť predstavuje demografický proces, ktorého intenzita sa viac-menej počas celých 90. rokov a tiež na začiatku 21. storočia stále zvyšuje. V súčasnosti tak predstavuje jeden z významných faktorov reprodukčného správania populácie Slovenska, ktorého váha na reprodukciu rastie.

Ako môžeme vidieť na nasledujúcich dvoch obrázkoch 7 a 8, intenzita rozvodovosti meraná úhrnnou rozvodovosťou manželstiev podľa dĺžky trvania manželstva i redukovanou úhrnnou rozvodovosťou ako sumou vekovo-špecifických mier rozvodovosti mužov a žien sa v mestskom i vidieckom prostredí v priebehu rokov 1992 až 2010 postupne zvyšovala. Kým na začiatku 90. rokov (rok 1992) by sa zo 100 manželstiev do 30 rokov od ich uzavretia rozviedlo v meste 36, na vidieku by to bolo len 8. V roku 2010 by to bolo v mestách

Slovenska už 44 manželstiev a na vidieku dokonca 31. Ako je zrejmé aj z tohto prehľadu, intenzita rozvodovosti rástla predovšetkým vo vidieckom prostredí, kde na začiatku 90. rokov dosahovala ešte veľmi nízke hodnoty. K rovnakému záveru môžeme dospieť, ak použijeme ukazovateľ redukovanej úhrnnej rozvodovosti. Priemerne na jedného muža žijúceho v meste by v roku 2010 pripadalo 0,36 rozvodu (v roku 1992 to bolo 0,3) a na vidieku by to bolo 0,23 rozvodu (v roku 1992 približne 0,11). Veľmi podobná situácia by bola aj v ženskej časti mestskej a vidieckej populácie, kde sa priemerný počet rozvodov zvýšil z 0,28 na 0,33 resp. z 0,12 na 0,24 na vidieku.

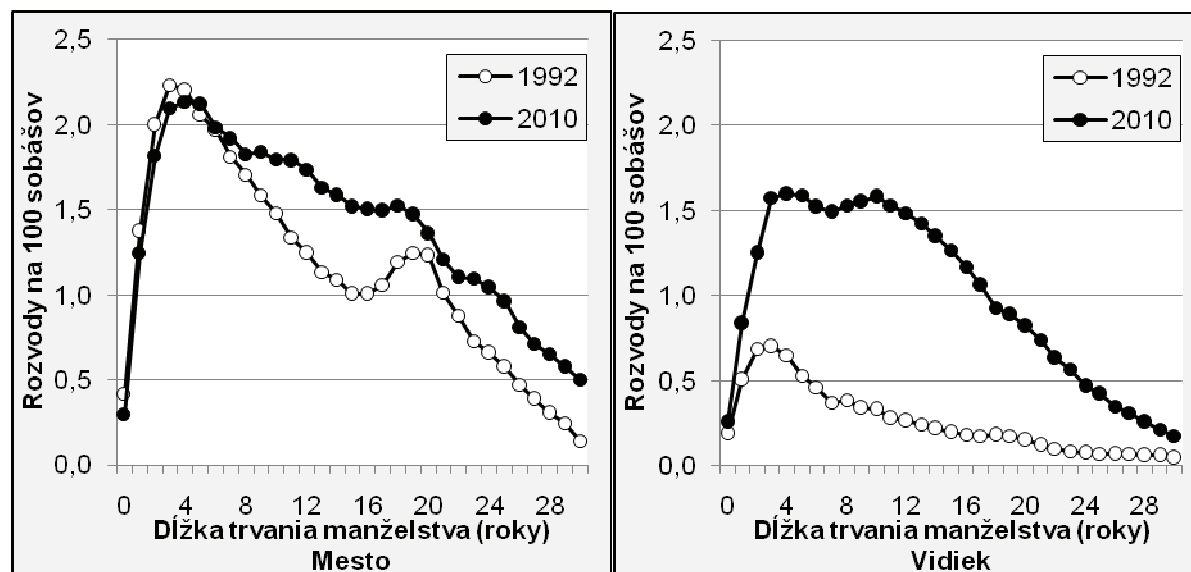
Obrázok 7 a 8: Úhrnná rozvodovosť manželstiev podľa dĺžky trvania manželstva a redukovaná úhrnná rozvodovosť mužov a žien z miest a vidieckych obcí

Okrem zmeny v intenzite rozvodovosti sme tiež svedkami určitých zmien v charaktere rizika rozvodu manželstiev podľa dĺžky ich trvania. V mestskom prostredí sa v podstate zachovalo výrazné maximum po 4 až 6 rokoch manželstva, ktoré existovalo už na začiatku 90. rokov. Najväčšiu váhu na náraste hodnôt úhrnnej rozvodovosti tak priniesli rozvody po 10 až 17 rokoch manželstva. Na druhej strane je zrejmé, že rozvodovosť klesla v prvých rokoch od uzavretia manželstva ako výsledok poklesu počtu rizikových často neuvážaných sobášov po krátkej známosti, v dôsledku tehotenstva partnerky.

Dynamický nárast rozvodovosti vo vidieckom prostredí je v podstate prejavom komplexnej premeny tohto demografického procesu vo vidieckej populácii. Dokazuje to pomerne výrazný nárast mier rozvodovosti v podstate vo všetkých dĺžkach trvania manželstva. V súčasnosti síce maximálne hodnoty ešte nedosahujú úroveň rizika, akému sú vystavené manželstvá v mestách, no je nesporné, že rozvodovosť prešla v tejto populácii dynamickými zmenami. Maximum rozvodovosti sa na vidieku vyprofilovalo po 4 až 12 rokoch od uzavretia manželstva, kde dosahuje približne 1,5 rozvodu na 100 sobášov.

Pokles intenzity v mladšom veku, jej posun do vyššieho veku, ako aj predlžovanie priemernej dĺžky trvania manželstva sa podpísali pod posun maximálnej intenzity rozvodovosti do vyššieho veku, a tým aj zvýšenie hodnôt priemerného veku pri rozvode. V súčasnosti majú muži v mestách najvyššiu rozvodovosť vo veku 37–44 rokov (v roku 1992 vo veku 26–31 rokov; viac ako 11 rozvodov na 1000 mužov) a ženy vo veku 35–39 rokov (v roku 1992 to bolo vo veku 24–28 rokov; viac ako 12 rozvodov na 1000 žien), kde pripadá v oboch prípadoch viac ako 14 rozvodov na 1000 osôb daného pohlavia. Vo vidieckych

obciach sa muži i ženy rozvádajú v nižšom veku (skôr aj vstupujú do manželstva) a tiež priemerná dĺžka trvania ich manželstva je kratšia

Obrázok 9 a 10: Miery rozvodovosti podľa dĺžky trvania manželstva

Tabuľka 2: Základné ukazovatele rozvodovosti

Ukazovateľ	1992	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>Mesto</i>									
Úhrnná rozvodovosť manželstiev (na 100 sobášov)	36,1	39,3	38,1	45,5	49,6	46,8	48,7	47,0	43,7
Priemerná dĺžka trvania manželstva pri rozvode (roky)	11,8	12,1	12,9	12,9	13,0	13,1	13,1	13,1	13,3
Priemerný vek pri rozvode Muži (roky)	36,5	36,9	38,6	40,2	40,5	40,7	41,0	41,2	41,8
Priemerný vek pri rozvode Ženy (roky)	33,7	34,2	36,2	37,6	37,9	38,1	38,3	38,4	39,1
<i>Vidiek</i>									
Úhrnná rozvodovosť manželstiev (na 100 sobášov)	8,1	9,7	14,7	22,5	25,9	26,5	28,8	31,3	31,0
Priemerná dĺžka trvania manželstva pri rozvode (roky)	9,6	9,7	10,1	11,0	11,6	11,6	11,7	12,0	12,2
Priemerný vek pri rozvode Muži (roky)	36,1	36,3	37,6	38,9	39,4	39,6	39,6	39,9	40,2
Priemerný vek pri rozvode Ženy (roky)	33,1	33,4	34,9	36,3	36,9	36,9	36,9	37,1	37,5

5. Záver

Proces sobášnosti prešiel v posledných približne dvoch desaťročiach v mestách i na vidieku pomerne dramatickými zmenami. Medzi hlavné posuny patrí predovšetkým odkladanie vstupu sobáša slobodných osôb do vyššieho veku a tým aj nárast hodnôt ukazovateľov časovania tohto demografického procesu. Tieto skutočnosti sa následne tiež

podpísali pod charakter vekovo-špecifických mier sobášnosti a pravdepodobností vstupu do prvého manželstva. Práve odkladanie sobášov predstavuje jednu z hlavných príčin, prečo sú klasicky používané ukazovatele sobášnosti značne skreslené. Alternatívne ukazovatele ako očistená tabuľková prvosobášnosť síce ukázali, že skutočná intenzita sobášnosti slobodných osôb bude s najväčšou pravdepodobnosťou výrazne vyššia, no aj tak platí, že v porovnaní s predchádzajúcim modelom sobášneho správania budeme v meste i na vidieku svedkami zvýšenia podielu osôb, ktoré ani raz nevstúpia do manželstva počas reprodukčného obdobia.

Intenzita rozvodovosti sa zvyšuje v mestskom i vidieckom prostredí počas celých 90. rokov a tento proces pokračuje aj v prvom desaťročí 21. storočia. Rozdiel spočíva v dynamike tohto vývoja, ktorý má ďaleko dramatickejší priebeh na vidieku, kde ešte na začiatku 90. rokov bola rozvodovosť pomerne nízka. Aj napriek tomu však stále platí, že manželstvá v meste sú vystavené vyššiemu riziku rozvodu ako manželstvá osôb žijúcich vo vidieckom prostredí.

Celková premena a posuny v časovaní jednotlivých fáz životného cyklu sa premietajú aj do charakteru procesu rozvodovosti. Manželstvá sa v meste i na vidieku rozvádzajú po dlhšej dobe od vstupu do manželstva a priemerný vek rozvádzajúcich mužov a žien sa zvyšuje. Aj naďalej však registrujeme skutočnosť, že muži i ženy z vidieckeho prostredia sa rozvádzajú v nižšom veku (keďže skôr aj vstupujú do manželstva) a tiež priemerná dĺžka trvania ich manželstva je kratšia.

6. Literatúra

- [1] BONGAARTS, J., FEENEY, G. 1998. On the quantum and tempo of fertility. *Population and Development Review*. 24, 2, s. 271–291.
- [2] POTANČOKOVÁ, M. 2008. *Intenzita a časovanie plodnosti na Slovensku – štandardné a očistené ukazovatele plodnosti*. Slovenská štatistika a demografia. 18, č. 4, s. 54–66.
- [3] SOBOTKA, T. 2003. Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech. *Demografie*, 45, s. 77–87.
- [4] ŠPROCHA, B. 2008. *Reprodukčné správanie mestského a vidieckého obyvateľstva na Slovensku*. Bratislava: INFOSTAT, 72 s.
- [5] ŠPROCHA, B. 2009. Rozvodovosť. In VAŇO, B. (ed.) *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2008*. Bratislava: INFOSTAT, s. 15–20.
- [6] ŠPROCHA, B., POTANČOKOVÁ, M. 2009. Sobášnosť. In VAŇO, B. (ed.) *Populačný vývoj v Slovenskej republike 2008*. Bratislava: INFOSTAT, s. 7–14.

Príspevok vznikol na pôde Univerzity Karlovej v Praze, Přírodovědecké fakulty, Katedry demografie a demogeografie ako výstup zo **Specifického vysokoškolského výskumu**.

Adresa autora:

Branislav Šprocha, Mgr.
Dúbravská cesta 3
845 24 Bratislava
sprocha@infostat.sk

Plodnosť v mestách a na vidieku v medzivojnovom období Fertility in urban and rural areas in the interwar period

Branislav Šprocha, Pavol Tišliar

Abstract:

The article deals with the fertility of women in urban and rural areas in the interwar period. Based on available data, we try to answer the question whether between urban and rural population were differences in the intensity of fertility and if we assume that in the urban areas demographic revolution started earlier.

Key words: fertility, rural, urban population, Slovakia, interwar period

Kľúčové slová: plodnosť, vidiecka, mestská populácia, Slovensko, medzivojnové obdobie

JEL classification: J13

1. Úvod

V priebehu demografickej revolúcie dochádza k významnej a ojedinelej premene charakteru reprodukcie. K týmto zmenám však nedochádza na celom svete a ani v jednej populácii naraz. Jednotlivé populácie sa diferencujú v časovom priebehu i v rýchlosti týchto zmien a podobne sa diferencujú i rôzne subpopulácie vymedzené napríklad územne (mesto, vidiek) alebo sociálne (rôzne etnické, národnostné, profesijné, sociálne skupiny).

Na základe pozorovania priebehu demografickej revolúcie v niektorých európskych populáciách je možné vysloviť predpoklad, že impulz na zmenu reprodukcie väčšinou vychádza z centier danej krajiny, teda z najväčších miest, v ktorých sú lepšie možnosti prijať nové vzory reprodukčného správania, ktoré by mohlo byť pre ich nositeľov skôr prínosné. Z týchto centier sa následne zmeny reprodukcie šíria difúznym spôsobom do ostatných častí krajiny a do ostatných vrstiev spoločnosti. Otázkou zostáva, či rovnaký scenár môžeme nájsť aj v slovenskom prostredí. Na to, aby mohla byť komplexne zodpovedaná táto otázka by bolo potrebné vykonať špecifický historicko-demografický výskum, ktorý je však zatiaľ nad rámec našich možností. Bližšie k zodpovedaniu predchádzajúcej otázky by nás však mohla posunúť aj analýza reprodukčného správania (plodnosti) žien žijúcich v medzivojnovom období v mestách a na vidieku. Preto sme si položili otázku, či a aké rozdiely existovali v procese plodnosti u žien, ktoré v medzivojnovom období žili na Slovensku v meste a na vidieku.

2. Metodika práce a zdroje údajov

Československá štatistika po prvej svetovej vojne nám umožňuje vďaka rovnomennej edícii *Československá štatistika* sledovať proces plodnosti z niekoľkých zdrojov a smerov pohľadu. Základnou informačnú databázu predstavujú pramenné diela *Pohyby obyvateľstva v Československej republike*, v ktorých boli pre všetky roky existencie spoločného štátu publikované podrobne údaje zo štatistického zisťovania prirodzeného pohybu obyvateľstva. Určitým nedostatkom týchto publikácií, že rozsah i obsah publikovaných údajov sa pomerne často menil, a preto niektoré porovnania v dlhšej časovej rade sú problematické. Z pohľadu sledovania plodnosti mestského a vidieckeho obyvateľstva boli cenné predovšetkým tabuľky, kde sa zvlášť nachádzali údaje aj za vybrané obce resp. mestá s viac ako 10 tisíc obyvateľmi. Práve táto skupina obcí predstavovala pre naše účely mestskú populáciu. Obyvateľstvo

ostatných obcí predstavovalo potom vidiecku populáciu. Bohužiaľ publikované údaje neumožňovali konštruovať metodicky čistejšie ukazovatele plodnosti (napr. úhrnná plodnosť), a preto sme sa museli z prierezového pohľadu obmedziť len na hrubú mieru plodnosti a všeobecné miery plodnosti, ktoré bolo možné vypočítať k rokom sčítaní ľudu (1921 a 1930).

Druhým základným dôležitým zdrojom údajov sú výsledky sčítania ľudu, ktoré sa uskutočnilo v roku 1930. Súčasťou tohto cenzu bola po prvýkrát aj otázka na počet narodených detí vydatej žene. Publikovanie údajov aj za obce s 10 tis. a viac obyvateľmi nám umožnilo vypočítať niektoré základné generačné ukazovatele, ako je priemerný počet detí na jednu ženu podľa veku a zloženie všetkých vydatých žien podľa počtu narodených detí. Ako je však vidieť ani v tomto prípade nebolo možné aplikovať metodicky presnejšie ukazovatele konečnej plodnosti a to vzhľadom na spôsob akým boli údaje publikované (široké vekové skupiny, štruktúra žien podľa počtu detí bez rozlíšenia veku a pod.). Aj napriek týmto nedostatkom sú podľa nášho názoru získané informácie veľmi cenné a umožňujú si vytvoriť aspoň základný obraz o charaktere plodnosti v mestách a na vidieku v medzivojnovom období.

3. Demografická revolúcia a jej šírenie na Slovensku

Proces demografickej revolúcie predstavuje v zjednodušenej podobe historicky ojedinelú, kvalitatívno-quantitatívnu premenu charakteru ľudskej reprodukcie. Predstavuje súčasť zložitého mnohostranne diferencovaného komplexu prevratných navzájom podmienených a prepojených ekonomických a sociálnych zmien, ktoré sa začali v európskej civilizácii presadzovať už od renesancie a vyvrcholili v 18. a 19. storočí. Jaroslav Purš (1973) ich označil súhrnným pomenovaním komplexná revolúcia modernej doby.

O samotnej demografickej reprodukcii môžeme povedať, že v dlhšom časovom horizonte bola pomerne jednoduchá a stabilná. Zároveň bola tiež široko podmienená, a to nielen svojou biologickou podstatou, ale aj vonkajšími ekonomickými, sociálnymi a geografickými podmienkami (Pavlík a kol., 1986). Uvedené vlastnosti viedli k opakovaniu jej charakteru v období demografického režimu panujúceho pred demografickou revolúciou. Až hlboké zmeny vo vonkajších podmienkach dané celkovou modernizáciou, dynamizáciou spoločnosti a jej vývoja ovplyvnili reprodukčné správanie natoľko, že demografická reprodukcia prešla procesom demografickej revolúcie (Pavlík a kol., 1986).

Obdobie pred začiatkom demografickej revolúcie sa označuje ako starý demografický režim počas ktorého sa demografická reprodukcia vyznačovala jednoduchosťou a pomerne stabilným charakterom. Pri určitom zjednodušení môžeme povedať, že mala extenzívny charakter, ktorý sa vyznačoval vysokou plodnosťou a zároveň vysokou úmrtnosťou. Nové generácie detí boli vďaka vysokej dojčenskej a detskej úmrtnosti výrazne zmenšované, tak že 15. sa v priemere dožilo len každé druhé dieťa. Stredná dĺžka života pri narodení sa vďaka tomu stabilne pohybovala na úrovni 25–35 rokov (Livi-Bacci, 2003). Len malý rozdiel medzi intenzitou plodnosti a úmrtnosti, ktorý vytváral pomerne málopočetné populačné prírastky bol navyše výrazne redukovaný náhlými demografickými krízami vznikajúcimi počas epidémií, vojen, hladomorov a iných katastrofických situácií.

Intenzita plodnosti na rozdiel od úmrtnosti nebola s najväčšou pravdepodobnosťou počas starého demografického režimu výraznejšie vedomo obmedzovaná. Na základe viacerých výskumov plodnosti rôznych populácií pred začiatkom demografickej revolúcie definoval francúzsky historický demograf Louis Henry (1953, 1957) koncept prirodzenej plodnosti. Pod pojmom prirodzená plodnosť (natural fertility) chápe takú plodnosť ľudskej populácie, ktorá nevykazuje žiadne vedomé úsilie nasmerované na obmedzovanie počtu narodených detí. Neskôr túto definíciu upravil a pod režimom prirodzenej plodnosti sa chápe také reprodukčné

správanie manželských párov, ktoré nie je ovplyvnené počtom predtým narodených detí (Henry, 1961, 1964). Manželia sa tak z pohľadu reprodukcie správali stále rovnako bez ohľadu na to koľko detí sa im už predtým narodilo. Veľkosť rodiny tak bola limitovaná predovšetkým biologicky, keďže s vekom ženy (a tiež aj muža) klesala šanca počať, donosiť a porodiť živé dieťa. Vzhľadom na skutočnosť, že reprodukcia bola v európskom priestore vo všeobecnosti orientovaná do páru žijúceho v manželskom zväzku, jedným z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúcich celkový počet narodených detí predstavoval vek, kedy sa žena vydávala a tiež doba strávená v manželskom zväzku (Livi-Bacci, 2003).

Proces demografickej revolúcie môžeme na základe vyššie uvedeného zjednodušene charakterizovať ako premenu extenzívnej formy reprodukcie na formu intenzívnu. Ide o kvalitatívno-quantitatívnu, v celej histórii ľudstva ojedinelú premenu charakteru reprodukcie, ktorá je vo svojich prejavoch najviac preukázateľná v zmene intenzity úmrtnosti a plodnosti a v zmene charakteru vekovej štruktúry. Okrem toho dochádza k posunom vo vzťahu obyvateľstva k vlastnej reprodukcii, a to od biologicky podmienenej k výrazne sociálnej podmienenosti (Pavlík a kol., 1986).

Proces demografickej revolúcie je procesom historickým. Na určitom stupni vývoja spoločnosti vzniká a na druhom končí, pričom jednotlivé zložky tohto vývoja spoločnosti (napr. životná, kultúrna úroveň, rozvoj výrobných síl, stupeň industrializácie, urbanizácie a iné) a ani predchádzajúci demografický vývoj nemusia byť rovnaké pri jej nástupe (Pavlík, 1977). Základnou podmienkou začiatku premeny extenzívnej formy reprodukcie na intenzívnu je predovšetkým správna kombinácia jednotlivých faktorov, pretože tie vo svojej spojitosti predstavujú súčasť prevratných, zložitých, mnohostranných a vnútorne široko diferencovaných zmien. Zjednodušene povedané, konkrétne podmienky môžu byť nastavené rôzne i priebeh demografickej revolúcie môže byť odlišný, no samotný výsledok však vždy bude rovnaký - pokles intenzity plodnosti a úmrtnosti, čo sa následne prejaví v charaktere vekovej štruktúry (Pavlík, 1977). Samotnú demografickú revolúciu môžeme rozdeliť do dvoch základných fáz. V prvej je dominantný predovšetkým pokles úmrtnosti. Až v druhej fáze (s výnimkou tzv. francúzskeho typu) sme svedkami poklesu plodnosti. Tá klesá z viac ako 35 % pod úroveň 20 % (Pavlík, 1964; Pavlík a kol., 1986).

Populačný vývoj Slovenska neprebíhal izolovane, a preto aj v jeho histórii došlo k významným zmenám reprodukčného správania. Demografická reprodukcia populácie Slovenska sa do veľkej miery až do konca 19. storočia vyznačovala extenzívnym charakterom. Úroveň plodnosti a úmrtnosti súčasne dosahovala vysoké hodnoty a prirodzený prírastok bol minimálny. V podstate až do 80. rokov 19. storočia sa hrubá miera pôrodnosti pohybovala na úrovni okolo 45 % a intenzita úmrtnosti bola nad hranicou 35 % (Šprocha, Tišliar, 2008a). Približne od druhej polovice 80. rokov však došlo k postupnému poklesu úmrtnosti, pričom trvalo pod hranicu 25 % sa hrubá miera úmrtnosti dostala až na začiatku 20. storočia. Do tohto obdobia spadá tiež trvalý, sústavný a nezvratný pokles plodnosti pod 40 % (Šprocha, Tišliar, 2008a). Vyznačoval sa pomerne prudkým priebehom. Z pohľadu vzájomného časovania poklesu plodnosti a úmrtnosti je možné vidieť, že v populácii Slovenska došlo k pomerne skorému začiatku zníženia intenzít plodnosti s relatívne značným tempom tohto procesu. Významnou mierou bol tento vývoj pravdepodobne ovplyvnený pomerne vysokou trvalou i dočasnou emigráciou (Fialová, 1987). Po skončení účinkov kompenzačnej fázy po prvej svetovej vojne proces poklesu intenzity plodnosti pokračoval ešte vo výraznejšom tempe (Šprocha, Tišliar, 2008b). Z pohľadu časovania tak demografická revolúcia na Slovensku začala s pomerne výrazným oneskorením, pretože prvé známky nástupu tohto procesu spadali napríklad vo Francúzsku už do polovice 18. storočia a v Česku do 30. rokov 19. storočia (Fialová, 1987; Pavlík a kol., 1987).

Jedným z dôležitých znakov demografickej revolúcie je skutočnosť, že k nej nedochádza naraz v celej populácii, ale zmeny v reprodukčnom správaní sa postupne difúzne šíria v jednotlivých etnických a sociálnych vrstvách, rozdielne v meste a na vidieku, respektíve v jednotlivých regiónoch (Pavlík a kol., 1986). Výsledky výskumu European Fertility Project realizovaného univerzitou v Princetone a tiež analýzy vypracované Verešom (1983, 1986) a Fialovou a kol. (1990) dokazujú, že intenzita plodnosti na území dnešného Slovenska na konci 19. a na začiatku 20. storočia nebola rozložená rovnomerne. Nižšie hodnoty indexu manželskej plodnosti (Coalov index) dosahovali župy Gemer, Hont, Novohrad. V týchto oblastiach sa index manželskej plodnosti dlhodobo udržiaval pod úrovňou 0,70 (70 % z maximálnej hodnoty), ktorá je považovaná za hranicu nástupu 2. fázy demografickej revolúcie. Okrem toho je zrejmé, že časom postupne dochádzalo k rozširovaniu územia s nižšou intenzitou plodnosti a súčasne aj k jej ďalšiemu poklesu. Pravdepodobne najdlhšie sa udržal starý režim plodnosti v západných župách (Trenčianska, Nitrianska, Komárňanská a Bratislavská), kde v roku 1910 index manželskej plodnosti ešte prekračoval hranicu 60 %. Rozdiely v intenzite plodnosti boli predovšetkým výsledkom rozdielneho časovania nástupu demografickej revolúcie v jednotlivých regionálnych populáciách. Ako je zrejmé z tohto prehľadu, na území Slovenska sa prvé príznaky poklesu plodnosti objavili na konci 19. storočia na juhu stredného Slovenska v priestore od juhovýchodného Tekova, cez Hont, Novohrad a Gemer, a až neskôr sa stretávame s poklesom plodnosti v ďalších regiónoch. Z tohto pohľadu je vývoj demografickej revolúcie na Slovensku zaujímavý, pretože vo väčšine prípadov zmeny v charaktere plodnosti nastali najprv v metropolách jednotlivých krajín a v ich okolí a následne sa difúzne šírili do ostatných častí. Otázkou preto zostáva, aká bola intenzita plodnosti v medzivojnovom období, kedy už je možné jednoznačne sledovať nástup druhej fázy demografickej revolúcie a aké rozdiely existovali medzi mestskou a vidieckou populáciou.

4. Plodnosť žien v meste a na vidieku

Výsledky sčítaní ľudu z roku 1921 a 1930 ukazujú, že prevažná väčšina obyvateľstva Slovenska žila v menších obciach s počtom obyvateľov do 2 000. V roku 1921 žilo v týchto sídelných jednotkách takmer 63 % obyvateľstva Slovenska. Pri druhom medzivojnovom sčítaní v roku 1930 sa tento podiel znížil na približne 58 %. Celkovo v skupine obcí do 5000 obyvateľov žilo v roku 1921 približne 81,5 % a v roku 1930 viac ako 77 % obyvateľov (Šprocha, Tišliar 2008a). Ak sa zameriame na obce, ktoré sme označili ako mestské (10 tis. a viac obyvateľov), v roku 1921 do tejto kategórie patrilo 15 obcí, v ktorých žilo približne 11 % obyvateľov a v roku 1930 to už bolo 20 obcí, pričom ich prítomné obyvateľstvo predstavovalo takmer 15 % z celkovej populácie Slovenska.

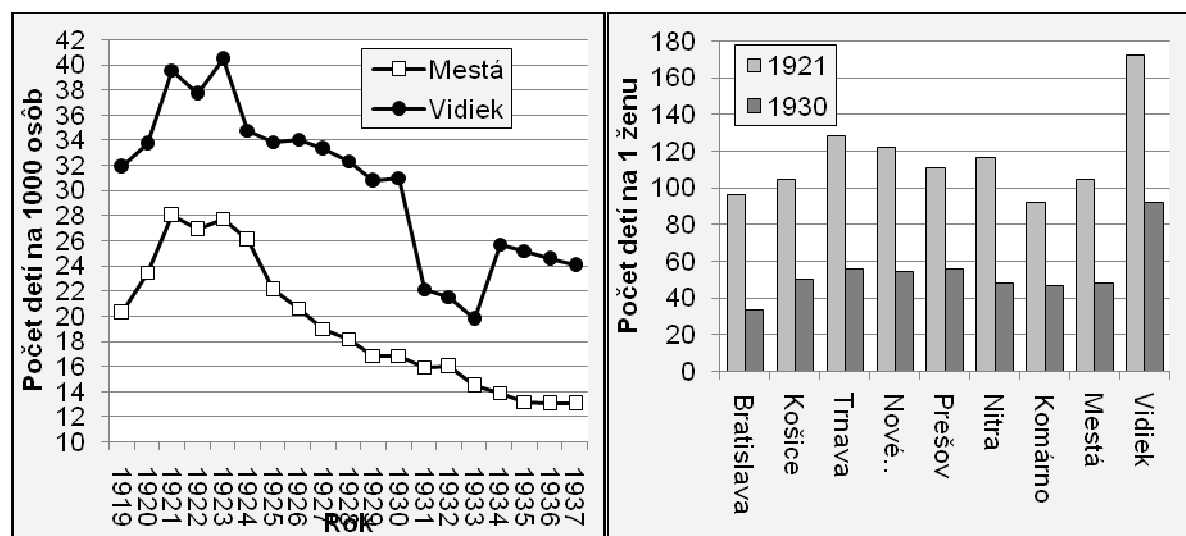
Ako je možné vidieť z tabuľky 1, hrubá miera pôrodnosti v roku 1921 sa nad 35 ‰ udržiavala vo všetkých skupinách obcí až do 5 000 obyvateľov. Výrazne nižšie hodnoty tohto ukazovateľa mali len najväčšie slovenské obce, ktoré spadali do kategórie obcí s viac ako 10 tis. obyvateľmi. a tomto mieste je potrebné ešte podotknúť, že hodnoty hrubej miery pôrodnosti boli s najväčšou pravdepodobnosťou ovplyvnené prebiehajúcou kompenzačnou fázou, ku ktorej došlo po prvej svetovej vojne.

Oficiálne publikované údaje z rokov 1921 a 1930 síce neumožňujú úplnú vzájomnú komparáciu výsledkov, no základné tendencie sú zrejmé. Aj v roku 1930 vidíme, že v najväčších slovenských obciach bola hrubá miera pôrodnosti výrazne nižšia, ako tomu bolo najmä v obciach do 2000 obyvateľov, navyše došlo k pomerne prudkému poklesu jej hodnôt. Ten sa v podstate prejavil vo všetkých veľkostných skupinách, a preto na začiatku 30. rokov nachádzame už vo všetkých skupinách hrubú mieru pôrodnosti pod hladinou 35 ‰.

Tabuľka 1: Hrubá miera pôrodnosti na Slovensku v závislosti od veľkosti sídla v rokoch 1921 a 1930

Rok 1921		Rok 1930	
Veľkosť obce	Hrubá miera pôrodnosti (%)	Veľkosť obce	Hrubá miera pôrodnosti (%)
do 500	39,0	do 2 000	30,3
501–1 000	39,8	2 001–5 000	29,7
1 001–2 000	40,8	5 001–10 000	27,0
2 001–5 000	39,4	10 001–20 000	24,7
5 001–10 000	37,0	20 001–50 000	14,5
10 001–20 000	28,3	50 001–100 000	18,6
viac ako 50 000	27,7	viac ako 100 000	12,0

Zaujímavý pohľad na vývoj hrubých mier pôrodnosti a jej celkovú úroveň prináša obrázok 1. V podstate potvrdzuje vyššie spomenutú skutočnosť. Počas celé sledované obdobie bola plodnosť žien žijúcich v mestách výrazne nižšia ako tomu bolo na vidieku. Po doznení kompenzačnej fázy v polovici 20. rokov vidíme pokles z úrovne 24–28 ‰ až na 13 ‰. Na vidieku sa hrubá miera pôrodnosti vrátila z takmer 40 ‰ na hladinu 33–34 ‰ a až veľká hospodárska kríza urýchlila jej pokles trvalo pod hranicu 30 ‰. Na konci sledovaného obdobia tak pripadalo na 1000 osôb približne 24 narodených detí. Pokles plodnosti a jej celkovo výrazne nižšiu úroveň deklarujú aj hodnoty všeobecnej miery plodnosti. Na 1000 žien v reprodukčnom veku pripadalo v 30. rokoch v mestách približne 48 detí, kým na vidieku to bolo takmer raz toľko (92 detí).

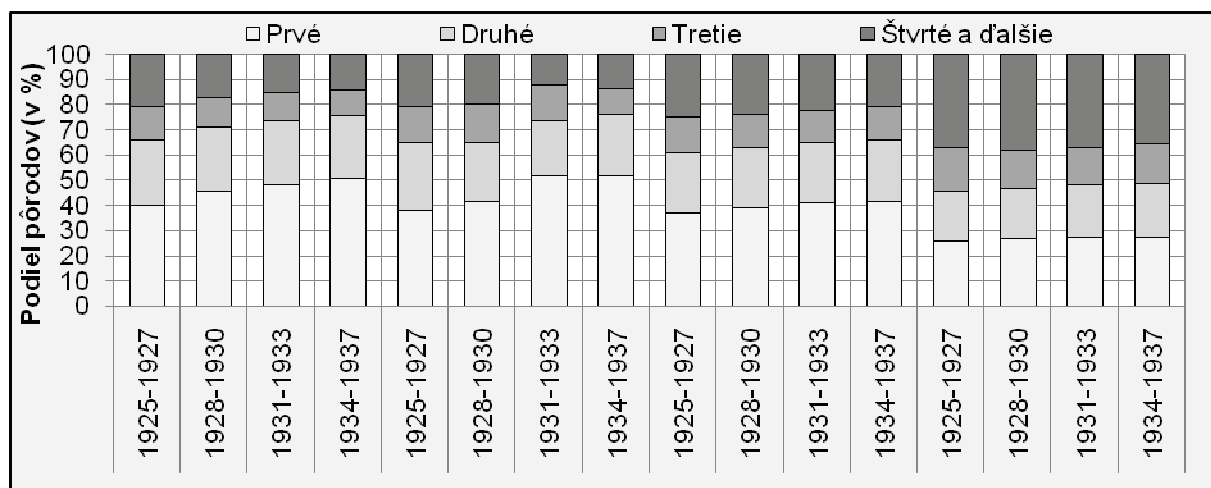

Obrázok 1 a 2: Vývoj hrubej miery pôrodnosti a všeobecnej miery plodnosti v mestách a na vidieku v medzivojnovom období

Na príčiny nižšej plodnosti v mestských obciach do určitej miery poukazujú už údaje o štruktúre pôrodov podľa poradia. Počas celého sledovaného obdobia je zrejmé, že v mestských obciach mali pôrody nižších poradií výrazne vyššiu váhu ako na vidieku. Tu naopak stále zohrávali pôrody štvrtých a ďalších detí.

Transverzálne ukazovatele, ku ktorým patrí aj napríklad hrubá miera pôrodnosti a

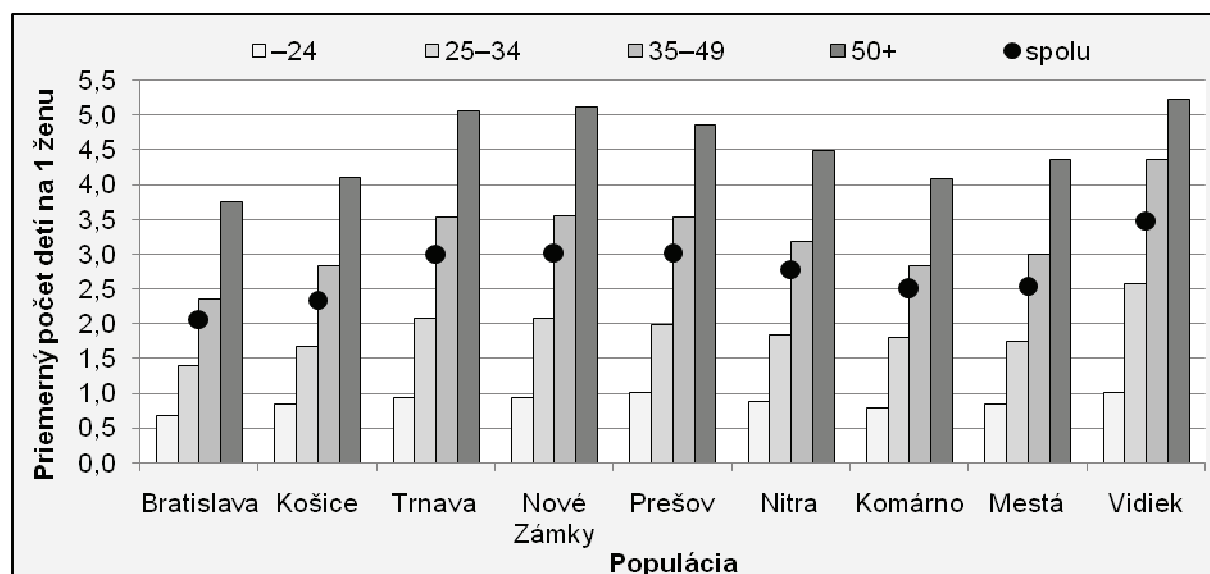
všeobecná miera plodnosti, môžu byť do určitej miery skreslené najmä v obdobiach dramatických celospoločenských zmien. Na to aby sme dokázali skutočne povedať, či ide o zmeny v demografickom správaní a nie o dočasný výkyv spôsobený nepriaznivou (príp. priaznivou) situáciou, potrebujeme ukazovatele, ktoré sa v čase správajú stabilne a k ich zmenám dochádza teda len v prípade, že sa mení reprodukčné správanie danej populácie.

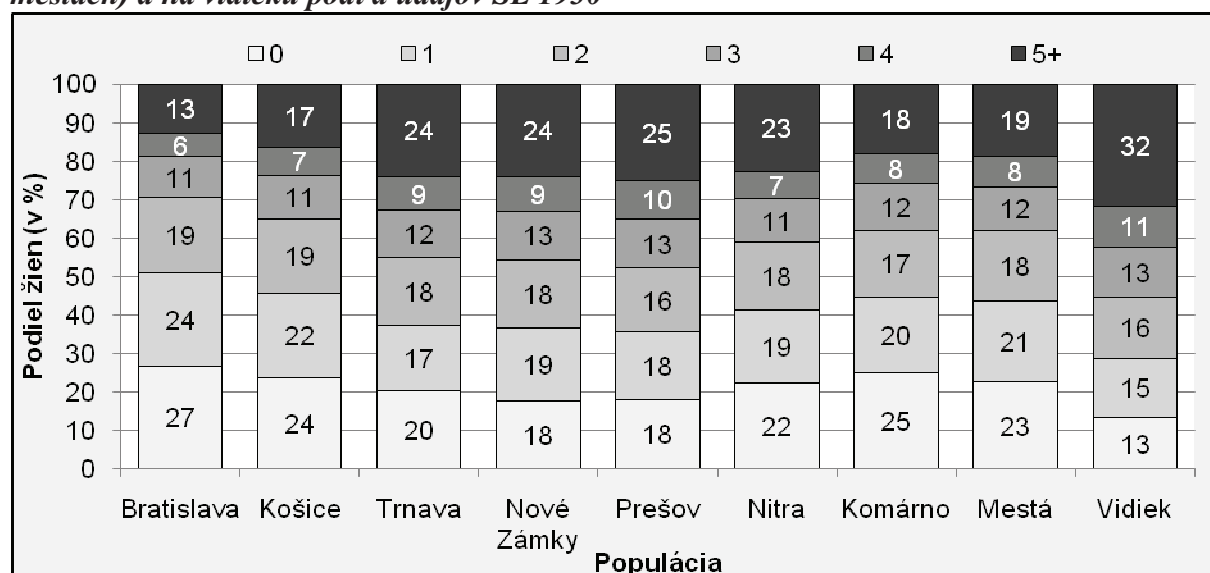
Obrázok 3: Štruktúra pôrodov podľa poradia v mestách a na vidieku

Na základe údajov o počte narodených detí jednej žene zo sčítania ľudu 1930 môžeme vidieť, že plodnosť žien žijúcich v mestskom prostredí bola skutočne nižšia ako je tomu v prípade žien z vidieka. Priemerne na jednu ženu vo veku 50 a viac rokov (ženy, ktoré ukončili svoju reprodukciu) pripadalo v mestách 4,4 dieťaťa, kým na vidieku to bolo o takmer jedno dieťa viac. Pomerné vysoké hodnoty konečnej plodnosti ešte naznačujú, že v týchto generáciách bol proces vedomého obmedzovania plodnosti len na začiatku, resp. že sa výraznejšie a tým aj s najväčšou pravdepodobnosťou prejavilo v mestskom prostredí. V mladších generáciách, ktoré boli v čase sčítania na konci reprodukcie alebo sa do tohto veku približovali, ešte väčšie rozdiely. Priemerne na jednu ženu v meste vo veku 35–49 rokov pripadali tri deti, kým na vidieku to bolo takmer 4,4 dieťaťa. Môžeme povedať, že v mladších vekových skupinách (a generáciách) sa proces demografickej revolúcie už presadil väčšou silou, pričom sa opäť potvrdilo, že v mestách našlo vedomé obmedzovanie plodnosti viac priaznivcov. Ako je tiež zrejmé z obrázku 5, najvýraznejšie sa demografická revolúcia presadila v Bratislave a Košiciach. Z ostatných miest nízku plodnosť mali najmä centrá oblastí, v ktorých sa predpokladá začiatok demografickej revolúcie na Slovensku. Išlo najmä o Lučenec, kde sa priemerný počet detí na jednu ženu vo veku 50 a viac rokov pohyboval podľa údajov zo sčítania na úrovni 3,6 dieťaťa, čo bolo ešte menej ako v prípade Bratislavy.

Príčiny nižšieho počtu detí pripadajúcich na jednu ženu z mestského prostredia je skutočne treba hľadať v intenzite rodenia detí vyšších poradií, tak ako to do určitej miery už naznačila štruktúra pôrodov podľa poradia z medzivojnového obdobia. Z obrázka 6 je zreteľne vidieť, že v mestách boli častejšie rodiny s menším počtom detí, prípadne bezdetné rodiny. Na druhej strane na vidieku až tretina všetkých žien pri sčítaní uviedla, že má päť a viac detí. Najmenšie rodiny by sme našli v Bratislave, kde by až polovica z nich mala maximálne jedno dieťa. Len o niečo nižšie zastúpenie bezdetných a jednodetných rodín bolo podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1930 v meste Lučenec. Rovnako sa tieto dve mestá vyznačovali najnižším podielom rodín s päť a viac deťmi. Tie v Bratislave predstavovali približne 13 % a v Lučenci 15 %.

Obrázok 5: Priemerný počet detí na 1 ženu celkom a podľa veku v mestách (a vo vybraných mestách) a na vidieku podľa údajov SE 1930

Obrázok 6: Štruktúra všetkých žien podľa počtu detí v mestách (a vo vybraných mestách) a na vidieku podľa údajov SE 1930

5. Záver

Analýza plodnosti žien jednoznačne ukázala, že medzi mestskou a vidieckou populáciou na Slovensku v medzivojnovom období existovali pomerne veľké rozdiely. Ženy žijúce v mestách mali zreteľne nižší počet detí a častejšie boli bezdetné alebo len s jedným dieťaťom. Naopak ženy žijúce na vidieku mali väčšie rodiny a do reprodukcie vstupovali skôr. Príčiny týchto rozdielov s najväčšou pravdepodobnosťou súvisia so začiatkom a dynamikou šírenia vedomého obmedzovania veľkosti rodiny ako jedného zo základných znakov premeny charakteru reprodukcie v rámci demografickej revolúcie. Najvýraznejšie sa tieto zmeny odzrkadlili v Bratislave a tiež v Lučenci ako centre oblasti, v ktorej sa predpokladá, že demografická revolúcia na území Slovenska začala najskôr.

6. Literatúra

- [1] COALE, Johnson Ansley: *The demographic transition reconsidered*. International Population Conference 1973, Liège.
- [2] FIALOVÁ, L.: *Druhá fáza demografickej revolúcie ČSR a SSR*. Demografie, 29, 1987, s. 3–7.
- [3] FIALOVÁ, Ludmila – PAVLÍK, Zdeněk – VEREŠ, Pavel: *Fertility Decline in Czechoslovakia During the Last Two Centuries*. Population Studies, 1990.
- [4] HENRY, Louis. *Fondements theoretiques des mesures de la fecondite naturelle*. Revues de l'Institut International de Statistique, 21, 1953, s. 135 – 151.
- [5] HENRY, Louis: *Fecondite et famille, model mathematiques*. Population, 12, 1957, s. 413 – 444. In SHEPS, M., LAPIERRE-ADAMCYK, E. (eds.) 1972. On the Measurement of Human Fertility. Amsterdam: Elsevier.
- [6] HENRY, L.: Some Data on Natural Fertility. *Eugenics Quarterly*, 8 (2), 1961, s. 81 – 91.
- [7] HENRY, L.: Mesure du temps mort en fecondite naturelle. *Population*, 19, 1964, s. 485 – 514.
- [8] LIVI-BACCI, M.: *Populace v evropské historii*. Praha: Lidové Noviny, 2003.
- [9] PAVLÍK, Z.: *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 1964, s. 237.
- [10] PAVLÍK, Zdeněk: *Demografická revoluce jako globální zákonitost populačního vývoje*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1977.
- [11] PAVLÍK, Zdeněk - ŠUBRTOVÁ Alena, - RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka: *Základy demografie*. Praha: Academia, 1986.
- [12] PURŠ, Jozef: *Průmyslová revoluce*. Praha: Academia, 1973.
- [13] ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR Pavol: *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava: STIMUL, 2008a.
- [14] ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR Pavol: *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava: STIMUL, 2008b.
- [15] VEREŠ, P.: *Vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1880 – 1910*. Demografie, 25, 3, s. 203–208.
- [16] VEREŠ, Pavel: *Regionální vývoj plodnosti na Slovensku v letech 1910 – 1980*. Demografie, 28, 2, s. 110–117.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy **MŠ SR VEGA č. 1/0176/11: Populačná politika a populačný vývoj na území Slovenska v rokoch 1938 – 1945** a na pôde Univerzity Karlovej v Praze, Přírodovědecké fakulty, Katedry demografie a demogeografie ako výstup zo **Specifického vysokoškolského výskumu**.

Adresa autora (-ov):

Branislav Šprocha, Mgr.
Dúbravská cesta 3
845 24 Bratislava
sprocha@infostat.sk

Pavol Tišliar, doc., PhD., PhD.
Katedra etnológie a kultúrnej antropológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského,
Gondova 2,
814 99 Bratislava

Regionálne disparity nezamestnanosti mestského a vidieckeho obyvateľstva Slovenska v rokoch 2001-2009

Regional Disparities and Unemployment of Urban and Rural Population in Slovakia in the Period 2001-2009

Angelika Švecová, Eva Rajčáková

Abstract: Unemployment is a serious economic and social problem of each economy. In Slovakia after 2001 there has started the period of economical growth and stabilization. The downward trend of unemployment was interrupted by global economic crisis in 2008. Its rapid growth has caused that the unemployment and its effects became one of the most debated topics again. The aim of this paper is to examine the evolution and dynamics of unemployment at the regional and intra-regional level in the years 2001 - 2009 focusing on urban and rural populations in the functional urban regions of Slovakia.

Key words: unemployment rate, urban population, rural population, regional disparities

Kľúčové slová: miera nezamestnanosti, mestské obyvateľstvo, vidiecke obyvateľstvo, regionálne disparity.

JEL classification: J60, J64

1. Úvod

Nezamestnanosť je vážnym ekonomickým a sociálnym problémom každej spoločnosti. Slovensko po roku 2001 nastúpilo cestu postupného hospodárskeho rastu a stabilizácie ekonomiky. Klesajúci trend miery nezamestnanosti bol v roku 2008 prerušený svetovou hospodárskou krízou. Jej prudký nárast spôsobil, že nezamestnanosť a jej dopady sa opäť stali jednou z najdiskutovanejších tém celej spoločnosti.

2. Cieľ a metodika práce

Cieľom príspevku je preskúmať vývoj a dynamiku nezamestnanosti na regionálnej a intraregionálnej úrovni v rokoch 2001 – 2009 so zameraním sa mestské a vidiecke obyvateľstvo vo funkčných mestských regiónoch Slovenska.

Dáta o počte uchádzačov o zamestnanie za jednotlivé obce pochádzajú z interných materiálov ÚPSVR. V štúdiu bola miera nezamestnanosti vypočítaná osobitne pre obyvateľstvo miest, vidieckych sídiel a funkčný mestský región, pričom za mestské obyvateľstvo sa považuje obyvateľstvo všetkých miest daného regiónu a za vidiecke, obyvateľstvo ostatných obcí regiónu.

Za územné jednotky bolo zvolených 66 funkčných mestských regiónov (ďalej „FMR“), ktoré A. Bezák identifikoval na základe dát o pohybe za prácou zo Sčítania ľudu, domov a bytov 1991. [1]

Pre výstižnejšiu analýzu zmien vo vývoji nezamestnanosti je sledované obdobie rozdelené na dve kratšie obdobia a to roky 2001-2007 - obdobie ekonomickej stability a hospodárskeho rastu a obdobie rokov 2008-2009 - obdobie, v rámci ktorého sa nezamestnanosť vyvíjala pod vplyvom hospodárskej a finančnej krízy.

3. Vývoj nezamestnanosti na Slovensku

Slovensko prešlo v 90. rokoch výraznou reštrukturalizáciou, spojenou s celkovou spoločenskou transformáciou. Prechod na trhové hospodárstvo bol podmienený realizáciou ekonomickej reformy, ktorej dôsledkom bol enormný pokles dopytu, výroby, investícií, reálnych miezd, boj o prežitie a v mnohých prípadoch i krach stoviek podnikov, ktoré nedokázali obstáť v konkurenčnom boji a následné prepúšťanie rozšírilo rady nezamestnaných na úradoch práce. [2] Vysokú mieru nezamestnanosti ovplyvňoval okrem nedostatočného prílevu zahraničného kapitálu aj nadmerný rast počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Do produktívneho veku sa dostali silné populačné ročníky zo 70. a začiatku 80. rokov. Vzťah medzi reštrukturalizáciou ekonomiky a nezamestnanosťou sa vyvíjal asymetricky. [3, 10]

V roku 1999 počet evidovaných nezamestnaných dosiahol svoje historické maximum (535211 osôb) a miera nezamestnanosti stúpila až na 20,8 %. [4] Po roku 2000, v dôsledku prijatia viacerých ekonomických a legislatívnych opatrení a novelizáciou zákona o zamestnanosti dochádza na Slovensku k postupnému znižovaniu miery nezamestnanosti. V roku 2002 sa počet evidovaných nezamestnaných znížil na 472 tisíc a miera nezamestnanosti poklesla na 17,5 %. [5]

Nové pravidlá aktívnej politiky práce, prijatie zákona o nelegálnej práci a nelegálnom zamestnávaní a nové podmienky individuálnej štátnej pomoci investorom mali za následok pokles počtu evidovaných nezamestnaných a miery nezamestnanosti na historické minimum, ktoré v roku 2007 predstavovalo 207 863 uchádzačov o zamestnanie a 8,7 % mieru nezamestnanosti. [4,6,7]

Priaznivý vývoj nezamestnanosti na Slovensku bol v roku 2008 „prerušený“ svetovou hospodárskou a finančnou krízou. Podľa údajov VZPS ŠÚ SR v roku 2009 kríza pripravila na Slovensku o prácu vyše 130 tisíc ľudí, počet nezamestnaných sa vzrástol na 380-tisíc a miera nezamestnanosti dosiahla 12,7 %. Najvýraznejší pokles ekonomickej aktivity bol zaznamenaný v odvetví priemyslu a služieb, kde prišlo o prácu viac ako 47 tisíc osôb. [8]

V tomto období najúčinnějšími aktívnymi opatreniami trhu práce boli príspevky na aktivačnú činnosť formou menších obecných služieb (umiestnených 30 100 uchádzačov o zamestnanie) a príspevky na udržanie zamestnanosti (udržaných 29 768 pracovných miest). [9]

Trajektóriu vývoja nezamestnanosti na Slovensku v rokoch 2001-2009 možno rozdeliť na dve obdobia. Prvé obdobie 2001-2007 je charakteristické plynulým poklesom miery nezamestnanosti aj počtu uchádzačov o zamestnanie. Je to obdobie „naštartovania“ a rozvoja ekonomického rastu Slovenska, ktoré sa na trhu práce pozitívne prejavilo takmer 11% nárastom zamestnanosti a 10,9% poklesom nezamestnanosti, ktorá v roku 2007 na Slovensku dosahovala historicky najnižšiu hodnotu 8,7%. Druhé obdobie 2008-2009 je naopak poznačené svetovou finančnou krízou a hospodárskou recesiou, znižovaním počtu pracovných miest a rastom nezamestnanosti. Hodnoty nezamestnanosti sa v roku 2009 pohybovali na úrovni 14,3 % podobne ako tomu bolo v roku 2004. Počet uchádzačov o zamestnanie sa od roku 2007 zvýšil o 154 tisíc osôb a miera nezamestnanosti vzrástla o 5,6 %.

V sledovanom období sa rovnaké trendy vývoja nezamestnanosti, avšak s rozdielnou intenzitou, zachovali aj u mestského a vidieckeho obyvateľstva. V dôsledku lokalizácie priemyselných, terciérnych a kvartérnych aktivít do mestských sídiel, kde sa sústreďuje aj väčšina ekonomicky aktívneho obyvateľstva, bola aj miera nezamestnanosti mestského obyvateľstva nižšia v priemere o viac ako 8 % ako u vidieckeho obyvateľstva počas celého skúmaného obdobia. Naopak vo vidieckych sídlach zanikali mnohé poľnohospodárske

podniky, v ktorých pracovala značná časť ich obyvateľstva, dochádzalo k ich reštrukturalizácii a privatizácii a k znižovaniu zamestnanosti.

Miera nezamestnanosti u vidieckeho obyvateľstva v roku 2001 dosahovala až 25,4 %, čo je o 10,3 % viac ako u mestského obyvateľstva. Počet evidovaných nezamestnaných dosiahol 285300 osôb, čo bolo takmer o 31 tisíc osôb viac ako u mestského obyvateľstva (tab. 1).

Tabuľka 1: Nezamestnanosť obyvateľstva Slovenska

	Počet uchádzačov o zamestnanie									
Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Mestské obyv.	254412	235731	207229	175153	149771	116844	101573	107137	181121	
Vidiecke obyv.	285300	272900	250092	212116	188372	156429	137871	140383	212330	
SR	539712	508631	457321	387269	338143	273273	239444	247520	393451	
	Miera evidovanej nezamestnanosti (v %)									
Rok	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Mestské obyv.	15,7	14,5	12,8	10,8	9,2	7,2	6,3	6,6	11,1	
Vidiecke obyv.	25,4	24,3	22,3	18,9	16,8	13,9	12,3	12,5	18,9	
SR	19,6	18,5	16,6	14,1	12,3	9,9	8,7	9,0	14,3	

Zdroj: UPSVAR

V nasledujúcom období až do roku 2007 nezamestnanosť klesala u mestského aj vidieckeho obyvateľstva a redukovali sa aj jej rozdiely (tab. 1.). V roku 2007 miera nezamestnanosti mestského obyvateľstva (6,3 %) dosiahla polovičné hodnoty ako miera nezamestnanosti vidieckeho obyvateľstva (12,3 %). Počet evidovaných nezamestnaných zaznamenal dlhodobé minimum 101 tisíc osôb u obyvateľstva miest a 137 tisíc osôb u obyvateľstva vidieckych sídiel.

4. Regionálne disparity nezamestnanosti

Nerovnomerné rozloženie výrobných kapacít v ekonomike, rozdielne predpoklady územia pre rozvoj súkromno-podnikateľských aktivít a vstup zahraničných investícií, diferencovaná dostupnosť jednotlivých regiónov z hľadiska rozloženia komunikačných osí, rozdielna veková a vzdelanostná štruktúra obyvateľstva spôsobili značné rozdiely miery nezamestnanosti v jednotlivých FMR Slovenska.

Priemerný počet evidovaných nezamestnaných vo FMR Slovenska dosahoval na začiatku 21. storočia 4323 osôb, ktorý počas nasledujúceho obdobia hospodárskej prosperity, zvyšovaním ekonomickej výnosnosti a rastom zamestnanosti postupne klesal až na 2089 osôb v roku 2007. Nástupom hospodárskej krízy, reštrukturalizáciou podnikov a hromadným prepúšťaním pracovníkov sa počet nezamestnaných opäť zvýšil a v roku 2009 dosiahol v priemere 3217 osôb. Podobný vývoj zaznamenal aj vývoj miery nezamestnanosti (tab. 2). Na základe skúmania hodnôt mier nezamestnanosti možno konštatovať zvýšenie regionálnych rozdielov v rámci FMR Slovenska, čo potvrdzuje aj hodnota variačného rozpätia, ktorá sa oproti roku 2001 zvýšila o 3 body a roku 2009 dosiahla hodnotu 41,1. Pozitívne je, že v rokoch 2001- 2007 sa hospodársky rast premietol do všetkých regiónov Slovenska, čo sa prejavilo aj vo vývoji miery nezamestnanosti, ktorá v sledovanom období zaznamenala pokles vo všetkých FMR. Najvýraznejší pokles nezamestnanosti, o viac ako

15%, dosiahli FMR ležiace v podunajskej oblasti - FMR Komárno (20,1 %), FMR Štúrovo (24,5 %), FMR Nové Zámky (17,3 %) a FMR Zlaté Moravce (21,4 %).

Na druhej strane však treba podotknúť, že aj hospodárska recesia po roku 2007 sa premietla do všetkých regiónov Slovenska a jedným z jej prejavov bol rast nezamestnanosti vo všetkých FMR. Najviac zasiahla regióny na východe Slovenska – FMR Giraltovce (13,1 %), FMR Snina (12,3 %), FMR Vranov nad Topľou (10,9 %) a FMR Svidník (10,3 %), ku ktorým možno priradiť aj FMR Štúrovo (10 %) (obr. 1)

Tabuľka: 2 Charakteristiky nezamestnanosti obyvateľstva FMR

Charakteristika	Rok 2001	Rok 2007	Rok 2009
Priemerný počet evidovaných nezamestnaných *	4323	2089	3217
Priemerná miera nezamestnanosti**	23,0	11,3	18,1
Maximálna hodnota miery nezamestnanosti	45,0	39,5	46,4
Minimálna hodnota miery nezamestnanosti	6,9	2,5	5,3
Variačné rozpätie	38,1	37,0	41,1

* priemer za 66 FMR

** aritmetický priemer mier nezamestnanosti za 66 FMR

Zdroj: UPSVAR, 2011

5. Vnútro regionálne diferenciácie

Vnútroregionálne diferenciácie na úrovni mestského a vidieckeho obyvateľstva FMR Slovenska poukazujú na značne odlišnú ekonomickú úroveň mestských a vidieckych oblastí [11].

Z analýzy mier nezamestnanosti vyplýva, že vo všetkých funkčných mestských regiónoch Slovenska počas sledovaného obdobia 2001-2009 hodnoty miery nezamestnanosti vidieckeho obyvateľstva prevažovali hodnoty v mestských sídlach v priemere od 4,7 roku 2007 do 6,8 v roku 2001, okrem FMR Giraltovce, kde miera nezamestnanosti v meste bolo vyššia o viac ako 4 % a súčasne dosahovala veľmi vysoké hodnoty (15,4 % v roku 2007, 28,7 % v roku 2009). Priemerný počet evidovaných nezamestnaných sa odlišoval v priemere o 500 osôb v neprospech vidieckeho obyvateľstva FMR.

Tabuľka: 3 Charakteristiky nezamestnanosti v mestských jadrách a vidieckych obvodoch FMR

Charakteristika	Rok 2001		Rok 2007		Rok 2009	
	Jadro	Obvod	Jadro	Obvod	Jadro	Obvod
Priemerný počet evidovaných nezamestnaných *	3855	4323	1539	2089	2744	3217
Priemerná miera nezamestnanosti **	19,6	26,8	9,0	13,7	15,4	21,1
Maximálna hodnota miery nezamestnanosti	37,7	51,7	32,7	44,7	37,2	53,6
Minimálna hodnota miery nezamestnanosti	5,7	7,6	2,1	2,9	4,5	8,4
Variačné rozpätie	32,0	44,1	30	41,8	32,7	45,2

* priemer za 66 FMR

** aritmetický priemer mier nezamestnanosti za 66 FMR

Priestorová diferenciácia hodnôt nezamestnanosti vidieckeho obyvateľstva takmer kopíruje celkovú nezamestnanosť obyvateľstva FMR. Intenzita nezamestnanosti rastie smerom od západu na východ a od severu na juh, kde v oboch prípadoch dosahuje najvyššie hodnoty. Po

roku 2001 sa intenzívna transformácia a rozvoj slovenskej ekonomiky najviac prejavili u mestského obyvateľstva, kde smerovala aj prevažná časť zahraničných investícií a vytvoril sa najväčší počet pracovných miest v priemysle, službách a administratíve. Miera nezamestnanosti mestského obyvateľstva v roku 2007 až v 47 FMR Slovenska dosahovala menej ako 10 %. Vyššie hodnoty zaznamenalo len mestské obyvateľstvo dlhodobo ekonomicky a sociálne najproblémovejších oblastí Slovenska, ktorými sú FMR Juhoslovenskej kotliny tiahnuce sa od FMR Veľký Krtíš po FMR Rožňava a FMR východného Slovenska s výnimkou FMR Michalovce a FMR Humenné (obr. 1).

Priestorové rozloženie hodnôt nezamestnanosti vidieckeho obyvateľstva FMR Slovenska v roku 2007 delí územie Slovenska na dve oblasti. Prvá zaberá hospodársky najvyspelejšie regióny so značne diverzifikovanou priemyselnou štruktúrou a bohatou základňou terciárnych a kvartérnych aktivít tiahnuce sa pozdĺž hlavnej urbanizačnej osi od FMR Bratislava až po FMR Liptovský Mikuláš s hodnotami nezamestnanosti nižšími ako 10 %, v ktorých aj vidiecke obyvateľstvo nachádzalo dostatok pracovných príležitostí.

Druhú oblasť tvoria menej výkonné až zaostané regióny južného a východného Slovenska, v ktorých rozvoj hospodárskych aktivít bol značne spomalený nevhodnou odvetvovou štruktúrou bez intenzívnejšieho využívania endogénneho rozvojového potenciálu. Miera nezamestnanosti vidieckeho obyvateľstva tu dosiahla viac ako 30% - FMR Rimavská Sobota (42,5%), FMR Tornaľa (44,7%), FMR Revúca (37,1%) a FMR Veľké Kapušany (35,1%).

Pokles hospodárskeho rastu v dôsledku zníženie dopytu po výrobkoch a službách v roku 2008 viedol k prudkému zhoršeniu situácie na trhu práce. Prejavilo sa to poklesom zamestnanosti v dôsledku hromadného prepúšťania. Dôsledky ekonomickej krízy sa výraznejšie prejavili vo vidieckych obvodoch FMR, kde priemerná miera nezamestnanosti v roku 2007-2009 vzrástla o 7,3% a z hľadiska priestorovej diferenciácie opäť najviac postihla vidiecke obyvateľstvo FMR južného a východného Slovenska. Obyvateľstvo miest hospodárska kríza zasiahla o niečo miernejšie. Nezamestnanosť v mestách vzrástla priemerne o 6,4 % pričom najnižšie hodnoty nezamestnanosti pod 10 % si udržalo mestské obyvateľstvo len vo FMR so sídlom krajských miest - FMR Bratislava, FMR Košice, FMR Žilina, FMR Trenčín, FMR Trnava, FMR Banská Bystrica, FMR Nitra a vo FMR ležiacich pozdĺž považskej urbanizačnej osi, ktorá spolu s FMR Bratislava tvorí ekonomicky najsilnejší priestor Slovenska.

6. Záver

Vývoj nezamestnanosti na Slovensku v prvej dekáde 21. storočia možno rozdeliť na dve obdobia. Obdobie stabilizácie a hospodárskej prosperity, rastu zamestnanosti a výkonnosti slovenskej ekonomiky, ktoré nastalo po roku 2001 a prejavilo sa vo všetkých FMR Slovenska na regionálnej aj intraregionálnej úrovni kontinuálnym poklesom miery nezamestnanosti. V roku 2008 bolo prerušené vplyvom svetovej hospodárskej a finančnej krízy, ktorá priniesla pokles dynamiky hospodárskeho rastu, dopytu po výrobkoch a službách, čo znamenalo prudké zhoršenie podmienok na trhu práce, kde prišlo k hromadnému rušeniu pracovných miest a následne tomu rastu nezamestnanosti. Kríza zasiahla všetky oblasti života a prejavila sa takmer 7 % priemerným rastom nezamestnanosti vo všetkých FMR Slovenska. Najvýraznejšie postihla ekonomicky najslabšie a najzraniteľnejšie FMR juhoslovenskej kotliny a východného Slovenska, ktoré trvale disponujú najvyššími hodnotami nezamestnanosti u oboch študovaných zložiek populácie. Počas celého sledovaného obdobia nezamestnanosť výraznejšie postihovala vidiecke ako mestské obyvateľstvo, kde miera nezamestnanosti dosahovala v priemere o 6 % vyššie hodnoty.

Z priestorového hľadiska nezamestnanosť odráža ekonomickú úroveň FMR a rozdeľuje územie Slovenska na dve časti. Na bohatšiu ekonomicky a sociálne silnejšiu západnú a severozápadnú časť so značne diferencovanou hospodárskou štruktúrou, s rozvinutou sieťou terciárnych a kvartérnym aktivít, kvalifikovanou a vzdelanou pracovnou silou, dobrou dopravnou dostupnosťou a nízkou mierou nezamestnanosti, ktorá aj v čase hospodárskej krízy nepresiahla 15%. A na juhovýchodnú a východnú časť hospodársky slabšiu oblasť, so slabo diferencovanou odvetvovou štruktúrou hospodárstva, nízko kvalifikovanou pracovnou silou s nepriaznivou vekovou štruktúrou, horšou dopravnou dostupnosťou s nízkym podielom zahraničných investorov a najvyššími hodnotami nezamestnanosti počas celého skúmaného obdobia.

7. Literatúra

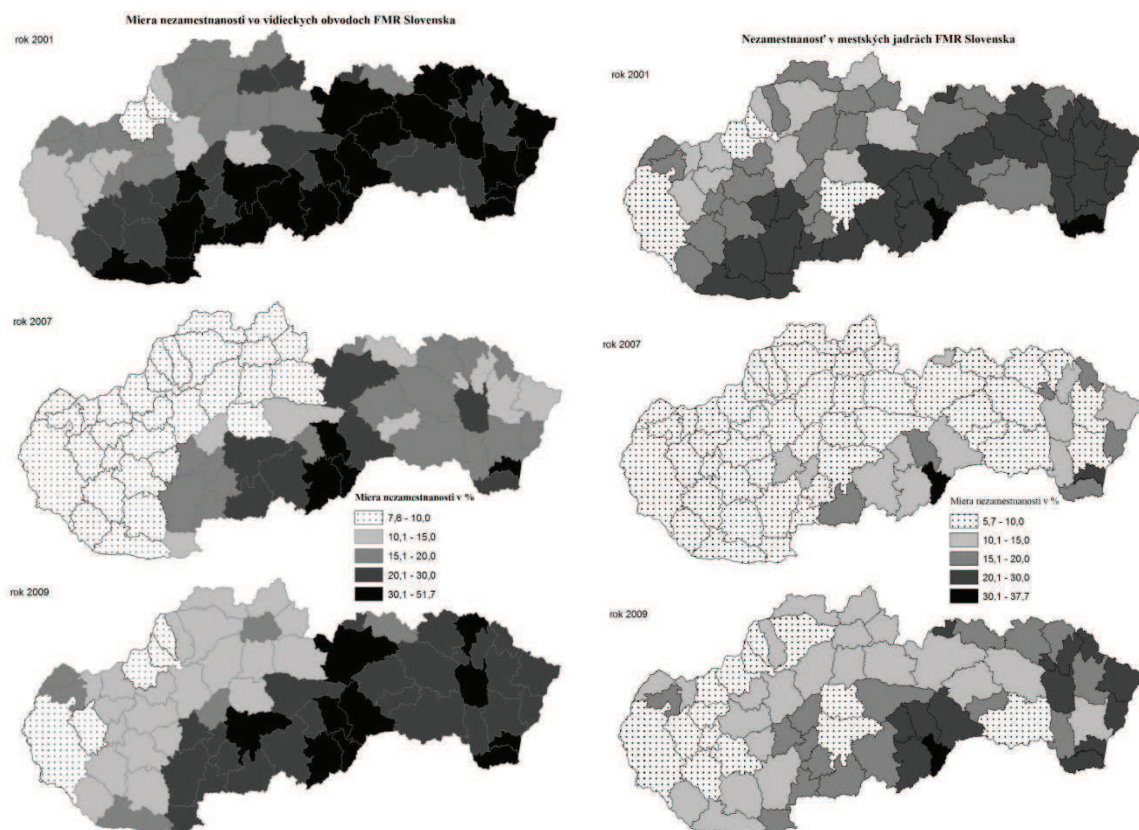
- [1]BEZÁK A. 2000: Funkčné mestské regióny na Slovenska. Geographia Slovaca, 15, GÚ SAV, Bratislava
- [2]JAKOBY, M., MORVAY, K., PAŽITNÝ, P. 2000: Celkový ekonomický vývoj. In: SLOVENSKO 2000 Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava: IVO – Inštitút pre verejné otázky.
- [3]MIHALIK J. 1994: Trh práce a sociálne dôsledky ekonomickej reformy v SR, BRADLO, Bratislava
- [4]PAUKOVIČ V., HOLOVČÁKOVÁ L. 2008: Nezamestnanosť ako sociálny jav, štruktúra nezamestnanosti, príčiny, dôsledky a riešenia problému v Slovenskej republike. In: Sociálne a politické analýzy, 2,1, pp. 166-194. UPJŠ Košice.
- [5]NÁRODNÝ AKČNÝ PLÁN ZAMESTNANOSTI NA ROKY 2002 A 2003. dostupné na: http://www.saaic.sk/leonardo/htm_kniznica/pilotne/Narodny_akcny_plan_zamestnanosti_2002_2003.doc 10-04-2011
- [6]ZÁKON C. 82/2005 Z.z. o nelegálnej práci a nelegálnom zamestnávaní
- [7]ZÁKON C. 5/2004 Z.z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov
- [8]KÁRÁSZ P. 2009: Vplyv globálnej ekonomickej krízy na vývoj hospodárstva Slovenska so zreteľom na trh práce, Bratislava, október 2009. dostupné na www.euractiv.sk/fileadmin/.../Microsoft_Word_-_PK_studia2.pdf 15-04-2011
- [9]ANALÝZA SÚČASNÉHO STAVU A VÝVOJA ZAMESTNANOSTI, RIZIKÁ VÝVOJA ZAMESTNANOSTI V ĎALŠOM OBDOBÍ. Východiská a návrh opatrení pre podporu rastu zamestnanosti a zníženie nezamestnanosti. MPSVR SR, November 2009, dostupné na: <http://rpo.rokovania.sk/hsr/File.aspx/Index/35508> 15-04-2011
- [10] KOREC, P. - HORŇÁK, M. - ONDOŠ, S. : Dynamics of regional development of Slovakia by economic sectors. Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Europa bez granic - nowa jakosc przestrzeni. Wrocław : Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, 2008, S. 231-242.
- [11] ROSIČ, M. - KAŇUK, J.: Vplyv vybraných socio-ekonomických faktorov na mieru nezamestnanosti na úrovni malých území. Geografický Časopis, Vol. 64, No. 4, 2009. s. 315-335.

Adresa autora (-ov):

Angelika Švecová, RNDr., PhD.
Prírodovedecká fakulta UK
Mlynská dolina
842 15 Bratislava
asvecova@fns.uniba.sk

Eva Rajčáková, Doc. RNDr., CSc.
Prírodovedecká fakulta UK
Mlynská dolina
842 15 Bratislava
rajcakova@fns.uniba.sk

PodĎakovanie. *Príspevok bol riešený v rámci grantu č. 1/0454/09 Regionálne disparity v kontexte regionálneho rozvoja: analýza ich vytvárania a zmierňovania.*

Obrázok 1 *Miera nezamestnanosti v mestských jadrách a vidieckych obvodoch FMR Slovenska*

OBSAH

Autor	Názov	Strana
	Úvod	1
Chajdiak Jozef, Luha Ján	Z histórie Slovenských demografických konferencií	2
Baraková Anna	Problémy pri objektivizácii príčin smrti – analýza listov o prehliadke mŕtveho II.	6
Bednařová Anna	Vybrané problémy vymezení venkova	14
Bleha Bleha, Kobayashi Koji, Ohzeki Yasuhiro	Lokálne populačné politiky v urbánnom a rurálnom prostredí Japonska a Slovenska	21
Böhmer Daniel, Luha Ján, Mládek Jozef	Zmeny demografického správania mladého obyvateľstva v SR	28
Böhmer Daniel, Luha Ján, Zvarová Dušana	Populačné správanie mladých v SR a ČR v súčasnosti	34
Čupeľová, Katarína	Veková štruktúra obyvateľstva regiónu Spiš a jej zmeny v období 1995 – 2010 s dôrazom na rómske komunity	41
Dušová, Renáta	Charakteristika Nitrianskeho kraja	47
Foltánová Neonila, Prochádzková Monika, Galvánková Andrea	Vybrané ukazovatele demografického správania obyvateľov miest a vidieka v krajoch SR v rokoch 2000 a 2010	54
Róbert Hudec, Michal Katuša	Nové prístupy k vymedzeniu urbanizácie, respektíve rurálnosti okresov Slovenska	63
Chajdiak Jozef	Operatívne úlohy vyplývajúce z procesu riešenia demografických prognóz	69
Ivančíková Ľudmila, Vlačuha Róbert	Materiálna deprivácia obyvateľov Slovenska v mestách a na vidieku	74
Káčerová Marcela, Mládek Jozef	Generačné substitúcie ako indikátory starnutia obyvateľstva	79
Kaščáková Alena, Nedelová Gabriela	Komparácia ekonomickej situácie domácností v mestách a na vidieku	85
Katuša Michal, Sopkuliak Andrej	Niektoré aspekty reprodukčného a rodinného správania mestského a vidieckeho obyvateľstva v okresoch SR	91
Kusendová Dagmar	Problematika vyhraničenia urbánneho a vidieckeho priestoru – geografický výskum a prax	97
Madžová Ivana	Základné črty páchania trestnej činnosti v meste a na vidieku	105
Mládek Jozef	Domorodé, endogénne národy; AINUOVIA, endogénne obyvateľstvo Japonska a Ruska	112
Mura, Ladislav	Demografická analýza okresu Komárno	118
Mura Ladislav	Dynamika zmien demografických ukazovateľov Nitrianskeho kraja	124
Novotný Ladislav	Zmeny národnostnej štruktúry obyvateľstva vo funkčnom mestskom regióne Bratislava spôsobené migráciou (1991 – 2001)	130
Pastor Karol	Trendy vo vývoji rozvodovosti	137

Autor	Názov	Strana
Petrášová Alexandra	Sociálna ochrana - regionálny pohľad (mesto a vidiek)	143
Podmanická Zuzana	Starnutie populácie SR v kontexte dichotómie mesto – vidiek	149
Pukačová Jana	Zmeny v národnostnej štruktúre slovenských miest a obcí vo vybraných sčítaniach	155
Slavík Vladimír, Klobučník Michal	Územné a sídelné jednotky v Slovenskej republike v rokoch 1961 – 2011	161
Slavík Vladimír, Klobučník Michal, Kohútová Katarína	Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v regióne Bratislava v rokoch 1990 – 2009	169
Šprocha Branislav	Reprodukčné správanie mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku	176
Šprocha Branislav	Sobášnosť a rozvodovosť mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku	184
Šprocha Branislav, Tišliar Pavol	Plodnosť v mestách a na vidieku v medzivojnovom období	192
Švecová Angelika, Rajčáková Eva	Regionálne disparity nezamestnanosti mestského a vidieckeho obyvateľstva Slovenska v rokoch 2001-2009	200

CONTENTS

Author	Title	Page
	Introduction	1
Chajdiak Jozef, Luha, Ján	From the history of Slovak demographical conferences	2
Baraková, Anna	Problémy pri objektivizácii príčin smrti – analýza listov o prehliadke mŕtveho II.	6
Bednařová, Anna	Selected problems of the rural delimitation	14
Bleha Bleha, Kobayashi Koji, Ohzeki Yasuhiro	Urban and Rural Local Population Policies in Japan and the Slovak republic	21
Böhmer Daniel, Luha Ján, Mládek Jozef	Changes in demographic behavior of young population in SR	28
Böhmer Daniel, Luha Ján, Zvarová Dušana	Population behavior of young people in SR and CR	34
Čupeľová, Katarína	Age structure of Spis region population and its changes over the period 1995 – 2010 with emphasis on Roma communities	41
Dušová, Renáta	Characteristics Region of Nitra	47
Foltánová Neonila, Prochádzková Monika, Galvanková Andrea	Selected indicators of demographic behavior of urban and rural population in the regions of Slovakia in the years 2000 and 2010	54
Róbert Hudec, Michal Katuša	New approaches in defining the level of urbanization in districts of Slovakia	63
Chajdiak Jozef	Operational tasks resulting from the process of solving the demographic projections	69
Ivančíková Ľudmila, Vlačuha Róbert	Material deprivation of inhabitants of Slovakia in urban and rural areas	74

Author	Title	Page
Marcela Káčerová, Jozef Mládek	Generation substitutions as indicators of population ageing	79
Kaščáková Alena, Nedelová Gabriela	Comparison of the Economic Situation of Households in Towns and in the Countryside	85
Katuša Michal, Sopkuliak Andrej	Some aspects of reproductive and family behaviour of urban and rural population in districts of Slovak republic	91
Kusendová Dagmar	Problematic delimitation urban and rural territory - geographical research and practice	97
Madžová Ivana	Patterns of criminal behaviour in urban and rural area	105
Mládek Jozef	Native, indogenous nations; AINU - indogenous population in Japan and Russia	112
Mura, Ladislav	The demographic analysis of region Komárno	118
Mura Ladislav	The dynamics of demographic indicators change of the Region Nitra	124
Novotný Ladislav	Changes in the ethnic structure of the population in the Bratislava functional urban region caused by the migration (1991 – 2001)	130
Pastor Karol	Trends in development of the divorce rate	137
Petrášová Alexandra	Social protection - regional perspective (town and country)	143
Podmanická Zuzana	Population ageing in the SR in the context of urban – rural dichotomy	149
Pukačová Jana	Changes in the ethnic structure of Slovak cities and communes in selected census	155
Slavík Vladimír, Klobučník Michal	Territorial and settlement units in the Slovak Republic in 1961 – 2011	161
Slavík Vladimír, Klobučník Michal, Kohútová Katarína	Development of residential suburbanization in the region of Bratislava in 1990 – 2009	169
Šprocha Branislav	Demographic reproduction of urban and rural population in Slovakia	176
Šprocha Branislav	Nuptiality and divorce of urban and rural population in Slovakia	184
Šprocha Branislav, Tišliar Pavol	Fertility in urban and rural areas in the interwar period	192
Švecová Angelika, Rajčáková Eva	Regional Disparities and Unemployment of Urban and Rural Population in Slovakia in the Period 2001-2009	200

Pokyny pre autorov

Jednotlivé čísla vedeckého recenzovaného časopisu FORUM STATISTICUM SLOVACUM sú prevažne tematicky zamerané zhodne s tematickým zameraním akcií SŠDS. Príspevky v elektronickej podobe prijíma zástupca redakčnej rady na elektronickej adrese uvedenej v pozvánke na konkrétne odborné podujatie Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti. Názov word-súboru uvádzajte a posielajte v tvare: **priezvisko_nazovakcie.doc**

Forma: Príspevky písané výlučne len v textovom editore MS WORD, verzia 6 a vyššia, písmo Times New Roman CE 12, riadkovanie jednoduché (1), formát strany A4, všetky okraje 2,5 cm, strany nečíslovať. Tabuľky a grafy v čierno-bielom prevedení zaradiť priamo do textu článku a označiť podľa šablóny. Bibliografické odkazy uvádzať v súlade s normou STN ISO 690 a v súlade s medzinárodnými štandardami. Citácie s poradovým číslom z bibliografického zoznamu uvádzať priamo v texte.

Rozsah: Maximálny rozsah príspevku je 6 strán.

Príspevky sú recenzované. Redakčná rada zabezpečí posúdenie príspevku oponentom.

Príspevky nie sú honorované, poplatok za uverejnenie akceptovaného príspevku je minimálne 20 €, poštovné 4 €. Za každú stranu navyše je poplatok 5 €.

Štruktúra príspevku: (Pri písaní príspevku využite elektronickú šablónu: <http://www.ssds.sk/> v časti Vedecký časopis, Pokyny pre autorov.)

Názov príspevku v slovenskom jazyku (štýl Názov: Time New Roman 14, Bold, centrovať)

Názov príspevku v anglickom jazyku (štýl Názov: Time New Roman 14, Bold, centrovať)
Vynechať riadok

Meno1 Priezvisko1, Meno2 Priezvisko2 (štýl normálny: Time New Roman 12, centrovať)
Vynechať riadok

Abstrakt: Text abstraktu v slovenskom (prípadne českom) jazyku, max. 10 riadkov (štýl normálny: Time New Roman 12).

Abstract: Text abstraktu v anglickom jazyku, max. 10 riadkov (štýl normálny: Time New Roman 12).

Kľúčové slová: Kľúčové slová v slovenskom (prípadne českom) jazyku, max. 2 riadky (štýl normálny: Time New Roman 12).

Key words: Kľúčové slová v anglickom jazyku, max. 2 riadky (štýl normálny: Time New Roman 12).

JEL classification: Uviesť kódy klasifikácie podľa pokynov v:

<http://www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.php>

Vynechať riadok a nastaviť si medzery odseku pre nadpisy takto: medzera pred 12 pt a po 3 pt. Nasleduje vlastný text príspevku v členení:

1. **Úvod** (štýl Nadpis 1: Time New Roman 12, bold, zarovnať vľavo, číslovať.)
2. **Názov časti 1** (štýl Nadpis 1: Time New Roman 12, bold, zarovnať vľavo, číslovať)
3. **Názov časti 1. . .**
4. **Záver** (štýl Nadpis 1: Time New Roman 12, bold, zarovnať vľavo, číslovať)

Vlastný text jednotlivých častí je písaný štýlom Normal: písmo Time New Roman 12, prvý riadok odseku je odsadený vždy na 1 cm, odsek je zarovnaný s pevným okrajom. Riadky medzi časťami a odsekmi nevynechávajúte. Nastavte si medzi odsekmi medzeru pred 0 pt a po 3 pt.

5. **Literatúra** (štýl Nadpis 1: Time New Roman 12, bold, zarovnať vľavo, číslovať)

[1] Písať podľa normy STN ISO 690

[2] GRANGER, C.W. – NEWBOLD, P. 1974. Spurious Regression in Econometrics. In: Journal of Econometrics, č. 2, 1974, s. 111 – 120.

Adresa autora (-ov): Uved'te svoju pracovnú adresu!!! (štýl Nadpis 1: Time New Roman 12, bold, zarovnať vľavo, adresy vpísať do tabuľky bez orámovania s potrebným počtom stĺpcov a s 1 riadkom):

Meno1 Priezvisko1, tituly1 (študenti ročník)
Pracovisko1 (študenti škola1)
Ulica1, 970 00 Mesto1
meno1.priezvisko1@mail.sk

Meno2 Priezvisko2, tituly2 (študenti ročník)
Pracovisko2 (študenti škola2)
Ulica2, 970 00 Mesto2
meno2.priezvisko2@mail.sk

FORUM STATISTICUM SLOVACUM

vedecký recenzovaný časopis Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti

Vydavateľ:

Slovenská štatistická a demografická
spoločnosť
Miletičova 3
824 67 Bratislava 24
Slovenská republika

Redakcia:

Miletičova 3
824 67 Bratislava 24
Slovenská republika

Fax:

02/39004009

e-mail:

chajdiak@statis.biz
jan.luha@fmed.uniba.sk

Registráciu vykonalo:

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky

Registračné číslo:

3416/2005

Evidenčné číslo:

EV 3287/09

Tematická skupina:

B1

Dátum registrácie:

22. 7. 2005

Objednávky:

Slovenská štatistická a demografická
spoločnosť
Miletičova 3, 824 67 Bratislava 24
Slovenská republika
IČO: 178764
DIČ: 2021504276
Číslo účtu: 0011469672/0900

ISSN 1336-7420

Redakčná rada:

RNDr. Peter Mach – *predseda*

Doc. Ing. Jozef Chajdiak, CSc. – *šéfredaktor*

RNDr. Ján Luha, CSc. – *vedecký tajomník*

členovia:

Ing. František Bernadič
Doc. RNDr. Branislav Bleha, PhD.
Ing. Mikuláš Cár, CSc.
Ing. Ján Cuper
Ing. Anna Janusová
Doc. RNDr. PaedDr. Stanislav Katina, PhD.
Prof. RNDr. Jozef Komorník, DrSc.
RNDr. Samuel Koróny, PhD.
Doc. RNDr. Bohdan Linda, CSc.
Prof. RNDr. Jozef Mládek, DrSc.
Doc. RNDr. Oľga Nánásiová, CSc.
Doc. RNDr. Karol Pastor, CSc.
Mgr. Michaela Potančoková, PhD.
Prof. RNDr. Rastislav Potocký, CSc.
Doc. RNDr. Viliam Páleník, PhD.
Ing. Marek Radvanský
Ing. Iveta Stankovičová, PhD.
Prof. RNDr. Beata Stehlíková, CSc.
Prof. RNDr. Anna Tirpáková, CSc.
Prof. RNDr. Michal Tkáč, CSc.
Doc. Ing. Vladimír Úradníček, PhD.
Ing. Boris Vaňo
Ing. Mária Vojtková, PhD.
Prof. RNDr. Gejza Wimmer, DrSc.

Ročník:

VII.

Číslo:

6/2011

Cena výtlačku: 20 EUR

Ročné predplatné: 80 EUR